A MAGYAR ZSIDÓSÁG TÖRTÉNETE

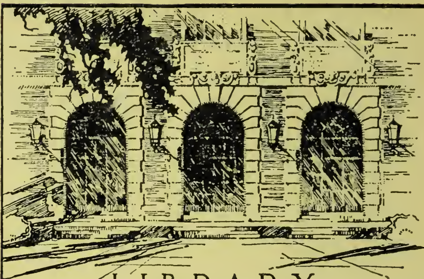
A HONFOGLALÁSTÓL A VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉIG

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL GAZDASÁGI ÉS MŰVELŐDÉSI FEJLŐDÉSÉRE

ÍRTA:

DR. VENETIANER LAJOS
ÚJPESTI FŐRABBI,
A FERENCZ JÓZSEF ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ INTÉZET TANÁRA

BUDAPEST, 1922.
FŐVÁROSI KÖNYVKIADÓ R.-T
FŐBIZOMÁNYA

A MAGYAR ZSIDÓSÁG TÖRTÉNETE

A HONFOGLALÁSTÓL A VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉIG

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL GAZDASÁGI ÉS MŰVELŐDÉSI FEJLŐDÉSÉRE

IRTA:

DR. VENETIANER LAJOS

ujpesti főrabbi,
a Ferencz József Országos Rabbiképző Intézet tanára.

BUDAPEST
1922

FŐVÁROSI NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Előszó.

Kegyetlenül sujtotta a magyar zsidóságot a világháború szerencsétlen kimenetele. Jól előkészített aknamunka kirobbantotta a szenvedélyeket s minden veszteség fölött érzett fájdalom a zsidókra mért csapásokban kereste vigasztalódását. Még állt a harc a különböző frontokon, amikor a kilátás nélküli küzdelem okozta elkeseredést a bujtogatók a zsidókra irányitották, hogy eltereljék a figyelmet a veszteségek és szenvedések igazi okozóiról s amikor már tömegekben özönlöttek vissza a harcterekről az elcsigázott, agyongyötört katonák, országszerte napirenden volt a rablás, gyujtogatás és gyilkolás.

Falvak, községek, sőt városok zsidói ezrével menekültek otthonukból a fővárosba; kormányhatóság, közigazgatás s a magyar társadalom nem indult meg, vagy a fölbomlott rendben nem mert hajolni a menekültek segélykiáltására; kik békében és háborúban becsületes készséggel szolgálták hazájuk javát, most a lázongó szenvedélyek szabad prédáivá váltak.

A menekültek anyagi támogatását a pesti zsidó hitközség elnökségének vezetésével Országos Segélyzőbizottság eszközölte, de a zsidóüldözés mind szélesebb körre való terjedése arra inditotta a pesti zsidóság legjobbjait, hogy országos

zsidó nagygyűlést hívjanak össze s megszervezzék az önvédelmet. *Vázsonyi* Vilmos, *Székely* Ferenc, *Mezei* Mór, *Mezey* Ferenc, *Vadász* Lipót, *Feleki* Béla és *Marczali* Henrik állottak a szervezés élén, de az 1918. november 6-án a Fővárosi Vigadóban megtartott nagygyűlés, a különböző felekezeti pártok versengése következtében, csak azt eredményezte, hogy a pesti zsidó hitközség köreiből és vezetésével megalakult a Magyar Zsidók Központi Szövetsége, mely programmjának középpontjába a hazai zsidók jogvédelmét állította.

Számos hitközség csatlakozott e Szövetséghez, mely központi bizottsága útján áldásosan működött, főleg a Jogvédő Iroda fölállításával, de a zsidók közállapotának védelme tekintetében bénítólag hatott működésére az a körülmény, hogy nem tudta magában egyesíteni az összes felekezeti pártokat.

Pedig a mind nagyobb hullámokat verő zsidóellenes propaganda épp az összes erők tömörítését követelte, ami tiszasülyi *Polnay* Jenőnek sikerült, ki eladdig távol állt a felekezeti pártharcoktól s így személye és törekvései iránt minden oldalról bizalommal viseltettek.

Polnay már a proletárdiktatura kezdetén maga köré gyűjtött egy lelkes csapatot, hogy pártárnyalatra való tekintet nélkül egyesítse politikai és társadalmi védekezés céljából az egész magyar zsidóságot. Megalakította a Magyar Zsidók Országos Szövetségét, melyben egyetértő buzgósággal foglaltak helyet neologok, orthodoxok és cionisták s békés egyetértéssel tárgyalták a vé-

delmi módokat, miket a magyar zsidók politikai és társadalmi jogsértése tett szükségessé. A Szövetség, mely 1919. decemberben tartotta meg alakuló közgyűlését, ujonnan alakuló egyesületek meg nem engedéséről hozott kormányrendelet következtében nem működhetett jóváhagyott alapszabályokkal, de az elnök már az alakuló közgyűlésen bemutathatta *Beniczky* Ödön akkori belügyminiszternek 1919. december 7-én keltezett levelét, melyben a Szövetséget jóindulatáról biztosítja. Igy tehát jóváhagyott alapszabályok nélkül is működhetett a Szövetség, mely a politikai és társadalmi tényezők fölvilágositásával igyekezett a zsidóságon ejtett sérelmeket orvosolni.

Ezen fölvilágosítások körébe esik a Szövetség 1920. február 29-én tartott elnöki tanácsülésének azon határozata, mely tudomásul vette elnök bejelentését, hogy e mű szerzőjét megbízta a Szövetség nevében a magyar zsidók történetének megírásával.

Három kötetre volt tervezve a munka, melynek — szerzőnek az elnöki tanáccsal történt megbeszélése szerint — *a hazai művelt nagyközönség fölvilágosítását* kellett szolgálnia a magyar zsidók történetéből folyó tanulságokkal. Az első kötet felöleli a magyar zsidók történetét a honfoglalástól a világháború kitöréséig s kimutatja a történeti folytonosság alapján a hazai zsidók jogát a magyar röghöz, valamint gazdasági és kulturális téren szerzett érdemeiket a haza fölvirágoztatása körül; a második kötet a magyar zsidók részvételéről szólt volna a világháborúban; a harmadik kötet

hivatása lett volna, hogy igaz képet nyújtson a zsidók helyzetéről s szenvedéséről a háborút követő forradalmak idején.

Az első kötet teljes kéziratát a megállapított határidőre, 1920. év végén, beszolgáltattam. A munkának sajtó alá való bocsátása azonban késett; késnie kellett, minthogy 1921. derekán a belügyi kormány megtagadta a Szövetség alapszabályaitól a jóváhagyó záradékot és — minthogy a Szövetség kebelében megszünvén a legnagyobb tevékenységet igénylő munkakör: az amerikai segélyosztás, — ujból felszínre került a pártárnyalatok versengése s nem volt többé kívánatos az együttmaradás.

Megszünt a Szövetség, mely a könyv megírásával megbízott s annak kiadását magára vállalta, minek következtében a három kötetre tervezett műnek csak első, de önmagában is egészet alkotó része kerül ezennel a tárgy iránt érdeklődő művelt közönség elé.

De nem bocsáthatom útjára a könyvet anélkül, hogy hálás köszönetet ne mondjak tiszasülyi *Polnay* Jenő úr őnagyméltóságának, aki a munka haladása és megjelenése iránt nagybecsű érdeklődést tanusított, valamint dr. *Weisz* Miksa főtisztelendő úrnak, ki a bibliographiai részekhez értékes adatokat szolgáltatott.

Venetianer Lajos.

Bevezetés.

Ha igaz az, amit *Seneca* mond a Providenciáról írt könyvében, hogy azon fák vernek mély gyökeret, melyeket a szél erősen ringat, úgy talán egyetlen népre sem alkalmazható e kép oly találóan, mint a magyar zsidóságra, melynek ezer évnél messzebbre nyúló történetéből súgárzik felénk a megismerés világossága, hogy a magyar zsidóság nem idegen ültetvény, de itt csírázott a magva, itt eresztett gyökeret, melynek szálai annál mélyebben bocsátkoztak a haza talajába, minél erősebb szélviharok tették próbára gyümölcstermelő életképességét. A viharok is a természet háztartásának alkotó részét képezik; nem a fa okozza a vihar kerekedését, de a galyakat tördelő szeleknek köszöni a fa, hogy mind mélyebbre eregetheti gyökérszálait s hogy mind szilárdabban álljon a talajon, melyre áldó gyümölcseit hullatja.

Sok vihart látott a magyar zsidóság ezeréves történetének providenciális kialakulásában; nem önmaga idézte föl a zúgó förgetegeket, de az ország fejlődésének egyes korszakaiban fölgyülemlett s érvényesülni akaró gazdasági erők kirobbanása rázkódtatta meg mindenkor a hazai légkört, melynek nyomása földre terítette a magyar zsidóságot, mely azonban mindig új erőre kapva, föl tudott emelkedni, mert egyrészt ragaszkodó sze-

retetének mélyre nyúló gyökérszálai nem voltak kitéphetők a szülő magyar haza talajából, másrészt pedig a vihar okozta károk mindig helyes belátásra indították az ország sorsdöntő köreit, melyek talpra is állították a haza javát szolgáló zsidóságot!

Ez a megismerés tárul föl előttünk a magyar zsidóság történetének tanulmányából. Nem jöttment, nem ágrólszakadt itt a zsidó, de ősi talajban fogant itt a gyökere s joga van ahhoz a röghöz, melyhez ezredéves emlékei fűződnek. Hosszú történetének folyamában nem ragad mélységbe egyetlen ponton sem önhibájának olyan örvénye, mely az ország javát fenyegette volna, de az ország vezetői mindig elismeréssel voltak a zsidóság közhasznú tevékenysége iránt s minden megszorítás, elnyomás és üldözés csak a zsidóság körein kivül ébredező és a zsidóság tevékenységébe ütköző érdekek előmozdítását célozta.

I. RÉSZ.

A fokozatos hanyatlás kora a teljes egyenlőségből a teljes jognélküliségbe.

I. FEJEZET.

A honfoglalás előtti idők.

Már *Augustus* és *Tiberius* római császárok idejében követték a római fönhatóság alatt állt Palesztina lakosai nagy számban a légiókat s mindenütt találunk zsidó letelepülteket, ahol a római hódítás katonai s közigazgatási központot létesített. És ha *Szent Jeromos* azt írja, hogy a zsidók el vannak terjedve az egész világon, úgy *Strabo*, a híres görög utazó és geografus már úgy ad kifejezést a zsidók elterjedtségének, hogy nem könnyű dolog az egész földkerekségen olyan helyre akadni, ahol zsidó ne volna. Nyomát találjuk *Pannoniában* is, *Dáciában* is.

A pannoniai *Acquinkumban* találtak egy sírkövet, mely hírül adja, hogy ott egy *Septima Maria* nevű leányt temettek el, ki a zsidó vallás híve volt. *Dunapentelén* is ástak ki egy emléktáblát, melynek fölirata szerint azt bizonyos *Cosmus* nevű zsidó, ki az egyik adóállomás főnöke és a zsinagóga előljárója volt, állította föl *Alexander Severus* császár tiszteletére. *Albert-Irsán*, a *Szapáry-*

család birtokán levő kápolnába van befalazva egy sírkő, melyet egykor gyászoló szülők állítottak föl *Acquinkumban* korán elköltözött fiok emlékére.

Természetesen egy-két sírfölirat még távolról sem bizonyíthatja, hogy a lelet helyén nagy gyülekezetben éltek volna zsidók, de azt mindenesetre bizonyítja, hogy magyar földben már sok századdal a honfoglalás előtt porladoztak zsidóknak csontjai.

Dácia ősi zsidó lakosairól csak a legenda ad hírt; a jeruzsálemi szentély pusztulásán szomorkodó és hazájukból számkivetett zsidókat hívta *Decebal,* Dácia hős királya, segítségül Róma ellen s szolgálatuk jutalmául engedélyt adott nekik városalapításra, bányászatra, aranymosásra. Okmányok nem támogatják a föltevést, de a monda magvát képező ellenséges érzület, melyet Decebal és a hazáját vesztett zsidóság Róma iránt táplált, valószínűvé teszi e kapcsolatot, mely Dácia területén helyt adott a zsidók letelepedésének a későbbi Magyarország délkeleti részeiben.

De már történeti hiteles adat szól amellett, hogy az ország keleti részeiben is laktak zsidók a honfoglalás előtt. Ugyanis *Sopron* város levéltára őrzi az ottani zsidóknak 1526-ban készült beadványát, mely temetőjük sírföliirataira hivatkozik annak bizonyítására, hogy már hatszáz évvel azelőtt övék volt a temető. Tehát a kilencedik században már saját temetőjük is volt a zsidóknak Sopronban, mely különben egykor nagy római municipium volt.

Zsidó lakosság jelenvoltát kell föltételeznünk

az ország déli részeiben is, honnan *Bogor* Mihály bolgár fejedelem 866-ban levelet intézett *I. Miklós* pápához, kit a többek közt arra nézve is megkérdezett, hogy mit tegyen alattvalóinak azon szokásával szemben, mely szerint csak bizonyos állatok húsát eszik s azt is csak akkor, ha levágták, nem pedig ha lelövik az állatot, s vajjon szabad-e szombaton dolgozni? E kérdések arra vallanak, hogy Bogor Mihály alattvalói közt mély nyomokat hagyott a zsidó vallás hatása, ami zsidók nélkül el nem képzelhető, még ha ezekben a zsidókban nem is a palesztinai faji zsidók leszármazottjait keressük, hanem a nyolcadik században zsidó vallásra áttért kozárok utódait akarnók látni, akikkel a bolgárok fajrokonok s szoros érintkezésben voltak. Kétségtelen, hogy a zsidó vallást gyakorló népek körében olyanok is keresték a megtelepülést, kik vérszerinti zsidó ősökre tekinthettek vissza s igy közelálló az a föltevés is, hogy a honfoglalás előtt laktak zsidók a Tiszántúl is, ahol *Mén Marót* alattvalói csupa kozárok voltak, kik a Volga vidékén elterült kozárbirodalomból szakadtak oda.

Végül az ország északnyugati részét, mely *Szvatopluk* birodalmához tartozott, kell megemlítenünk, ahol szintén laktak zsidók a honfoglalás előtt. Valószínűvé teszi ezt a föltevést *Gyermek Lajosnak* 899-ben kiadott rendelete, mely előbbi királyok törvényére hivatkozva megköveteli, hogy a Németországba jövő „zsidóktól és egyéb kereskedőktől“ a bajor határszélen vámot szedjenek, de bizonyosságra emeli az a tény, hogy a magyar-

ban használatos „zsidó“ megnevezést csak szlávnyelvű néptől vehették át a honfoglalók. A meghódított szláv néppel együtt lakó zsidók is kerültek a honfoglaló magyarok uralma alá.

Történeti kapcsolatokból eredő jogos föltevések mellett hiteles történeti forrásokból meríthetjük tehát a megismerést, hogy a honfoglalást megelőzően századokon keresztül laktak zsidók a későbbi Magyarország egész területén. *Az élet örök misztikumának szemléletében csak romantikus sejtéssel gondolhatunk olyanra is, kinek honszeretetben megdobbanó szivét még a honfoglalás előtt itt lakott zsidónak vére táplálja, de fölemelő érzést vált ki keblünkből a bizonyosság, hogy e haza földjével még a honfoglalás előtt vegyültek egybe zsidók haló porai is.*

II. FEJEZET.

A honfoglalás kora.

Hová lettek, minő sorsra jutottak a honfoglalás előtti zsidók? Még a túlzásokat kedvelő történeti mondák sem csaltak ki a hegedősök lantjából olyan hangokat, melyek azt hirdették volna, hogy a honfoglalók kiírtották az őslakók utolsó magvát is. Akik életüket megmentve s javaikat biztosítva elkerülhették a harcok pusztításait, meghódoltak s a változott uralom rendszeréhez alkalmazkodva, tovább járták megszokott utaikat. Honfoglalás természetes érdességeit enyhítő különös kíméletet azonban csak az itt talált zsidók iránt van alapos okunk föltételezni.

A honfoglaló magyarok közt ugyanis nagyszámban voltak zsidó vallásúak, kiknek szintén a vérszerződés adott elvitathatatlan otthont az új hazában. A zsidó vallású kozárokról van szó, kiknek vérrokonai, egy törzsről fakadt testvérei voltak a magyarok s akik a nyolcadik században hatalmas birodalmat alkottak a Fekete-tengertől északra elterülő vidéken. Az összes történeti források úgy jelentik, hogy a kozárok királyával az udvarhoz közelállók, a katonák és az ország öszszes tisztviselői áttértek a zsidó vallásra. Zsidó monda szerint az áttérés előzménye az volt, hogy *Bulán* kozár fejedelemnek többször megismétlődött álmában angyal jelent meg s hirül adta a tépelődő királynak, hogy bár gondolkodása tetszik az Istennek, de tettei nem kedvesek az Úr előtt. Hogy tetteivel is megnyerje Isten tetszését, hitvitát rendezett zsidó, keresztény és muhammedán tudósok közt, mely vitából a zsidó vitte el a babért s így áttért annak vallására, hogy e hit törvényei szerint élve, tetteivel is kiérdemelje Isten tetszését. A mondai elemeket kiküszöbölő történeti kutatás politikai okoknak tulajdonítja az áttérést, amennyiben a kozár birodalom a muhammedán Perzsia és a keresztény byzánci császárság közé volt beékelve s mindkét oldalról politikai hatás céljából hittérítőkkel özönlötték el az országot, amiért is semlegességét megőrzendő s hogy a nép ne tartson fönn benső összeköttetést, lelki közösséget se Byzánccal, se Perzsiával, inkább a zsidó vallást vette föl. A tény az, hogy a kozárok nagyon buzgó zsidókká váltak. A királyok bibliai

neveket viseltek, zsidó tudósokat telepítettek meg a nép tanítására s a héber nyelv terjesztésére, zsinagógákat építettek, sőt nagy buzgalmukban térítettek is. Igy például a fönt említett *Bogor* Mihály bolgár fejedelem azt is kérdi a pápától, hogy mit tegyen a zsidóságra tért bolgárokkal, minthogy zsidó hittérítők nagyon sokat „keresztelnek" az ő vallásukra. Sőt 986-ban a kozár király még Kievbe is küldött *Vladimir* nagyherceghez követséget, mely által fölszólította, hogy térjen át a zsidó vallásra; a fölszólításnak természetesen nem volt foganatja, minthogy akkor már hanyatlóban volt a kozár birodalom hatalma. De hogy a királyi udvarban nem csupán politikának tekintették a zsidó vallás fölvételét, hanem valóban igyekeztek is e vallás szellemében a tiszta hit eszményét terjeszteni, bizonyítja azon nevezetes történeti tény, hogy a nyolcadik század második felében olyan császárok ültek a byzánci trónon, kiket a keresztény egyháztörténet „képrombolóknak" nevez, minthogy a templomokból a képek eltávolításán fáradoztak s éppen ezek a császárok voltak a legszorosabb összeköttetésben a kozár udvarral: *Isauriai Leo, V. Konstantin* és *IV. Leo.* Az elsőt benső barátság fűzte a kozár királyhoz, kinek leányát feleségül is kérte fia, *Konstantin* számára, mely házasságból *IV. Leo* származott; így a kozár királyleány, bár most áttért a keresztény vallásra, magával vitte hazulról a zsidó vallásos szellemet s mint hitves és anya gyakorolt hatást férjére, ki a legtürelmetlenebb viselkedést tanusította a képtisztelet ellen. Akik így csüggtek hitükön, hogy

térítőket küldtek Bolgárországba, épp úgy, mint a szomszéd oroszokhoz, bizonyára igyekeztek hatást gyakorolni törzsrokonaikra, a velük közvetetlen tőszomszédságban lakó magyarokra is. E hatás részleteit nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy *Kézai* Simon krónikája szerint az ősmagyarok a „festum tubae"-t, a kürtharsogás ünnepét is tartották, ami megfelel a zsidó ujévi ünnep szertartásának; tudjuk, hogy az őshazában Lebedia vajdának előkelő kozár nőt adott feleségül a kozár király, s hogy *Árpádot* még az őshazában kozár módon avatták pajzsra emelve fejedelemmé. A szomszédság s a törzsrokonság szülte hatást azonban fölülmúlja az a körülmény, hogy a magyaroknak Etelközből való távozása alkalmával a kozárok birodalmából elvált a Kabarok törzse, mely teljes egészében csatlakozott az új hazát kereső magyarokhoz. Biborban született *Konstantin*, byzánci történetíró mondja, hogy „a kozároktól elvált kabarok képezik a magyarok első törzsét, minthogy erőre és vitézségre nézve kitűnnek s a csatában mindig legelől küzdenek", és *Sebestyén Gyula* mutatta ki, hogy a kabarok, mint a vitéz előharcosok az ország elfoglalása után a határ őrzésére rendeltettek Erdélybe, amiért is „székely" = „végbeli" „határőr" nevet nyertek. Tehát a székelyek, kiket a hazai néprajzi tudomány az ősmagyarok fönmaradt magvának tekintett, tulajdonképen a kabaroknak, vagyis a zsidó kozároknak egyenes leszármazottjai. Ezzel kapcsolatban *Sebestyén* azt is kimutatta, hogy az Erdélyben talált csikszentmiklósi és enlakai róvásos fölirat,

valamint a székelyek közt elvétve még ma is előforduló róvás-irás nem egyéb, mint némi változatban az ó-héber írás, melyet a kabarok hoztak a Székelyföldre.

Távol áll tőlünk a szándék, hogy a magyar zsidók történetének mentéjére himet varrjunk a kozárok áttérésével; abból sem akarunk messzemenő következtetést vonni, hogy a honszerzés nehéz küzdelmében egymás mellett ontotta vérét, ki a Hadúrhoz emelte föl utolsó tekintetét és ki Adonáj nevével hunyta le örökre szemeit, valamint hogy győzelem után szép harmóniába olvadt a diadalmas lobogó körül a fehér lovat áldozó táltosok varázsdala s az Egyistent dicsőítő gyülekezet zsoltáréneke; de természetellenesnek kellene tartanunk, ha a honfoglaló seregek nagy részét képező zsidó vallású fajmagyarok nem viseltettek volna érdeklődéssel és kimélő tekintettel az itt talált zsidók iránt. Tény az, hogy már *félszázaddal* a honfoglalás utáni időből származó történeti forrás említi is a Magyarországon lakó zsidókat. Ugyanis 953-ban egy horvátországi követség jelent meg a kordovai kalifa előtt, kinek államminisztere a zsidó *Chaszdaj ibn Saprut* volt, s beható kérdezősködésre alapos értesülést tudott adni a kozárbirodalom létezéséről és megigérte, hogy *Chaszdajnak* a kozár királyhoz intézett levelét rendeltetési helyére fogja juttatni; a levelet, úgy mondták a követek, átadjuk a horvát királynak, ki el fogja küldeni a zsidókhoz, kik a magyarok országában laknak s azok továbbitják majd Oroszország és Nagybolgárországon át a kozár

királyhoz. Tehát félszázaddal a honfoglalás után a horvátoknál köztudomású volt, hogy itt zsidók laknak, kik ismerik az útirányt a kozárokhoz, mely útirány azonos a magyarok bejövetelének útjával. Kik voltak, honnan származtak ezek a zsidók, kikre a horvátok Kordovában hivatkoztak? Nyugateurópából bevándorlottak nem lehettek; külföldi zsidónak nem akadhatott kedve ide telepedni a honfoglalás első századában, hiszen *Horváth Mihály* szerint „majdnem egy századig még csak közeledni sem mertek a keresztény hittérítők a kegyetlenség hírében álló magyarok határaihoz". Kétségtelen, hogy azok a magyarországi zsidók, kikre a horvát követek hivatkoztak, a honfoglalás viharait átélt zsidók utódai, kik a hitrokon kozároktól tudták a magyarok vándorútjának irányát. Hogy ezek nem a magyarokkal bejött zsidóhitű kozárok, hanem csakugyan az őslakó zsidók utódai voltak, bizonyítja az ugyanazon időben, a tizedik század közepén élt *Ibrahim ibn Jakub* arab iró, ki megemlíti, hogy magyar zsidók jöttek Prágába kereskedés céljából (G. Jacob, Handelsartikel der Araber. Berlin 1891. 9. l.); ezek pedig bizonyára nem a zsidóhitű hadfiak voltak.

III. FEJEZET.

Az árpádházi királyok uralma alatt.

Gyökerük volt a zsidóknak ez országban a honfoglalás előtt, átélték a honfoglalás véres áradatát is, behódoltak a magyarságnak, mely nem tépte ki ősi talajából a gyökeret, hanem békében

hagyta fejlődni az életképes és életrevaló fát, hogy gyümölcsöt teremjen a szüntelenül táborban élő ország számára.

Hányan voltak, miként oszlottak meg az ország területén, mivel foglalkoztak s minő helyzetük volt? Azt tudjuk, hogy 1050-ben tekintélyes zsidó hitközség létezett *Esztergomban*, mely kereskedelmi középpontot alkotott az országban. Tekintélyes számú község lehetett, minthogy templomot tartott fönn és egyházi bírósága is volt, mely az említett évben regensburgi zsidó kereskedőket, kik tengelytörés következtében időt veszítve akkor érkeztek péntek este a városba, amikor a hitközség már bevégezte a szombatot köszöntő istentiszteletet, keményen sujtott pénzbirsággal, bőjtöléssel és botbüntetéssel, „hogy még nagyobb romlás ne történjék a hit sövényén a szombat szándékos megszentségtelenitése tekintetében". Ime 1050-ben a magyar zsidók hiven őrködnek a hit megszilárditásán, nehogy körükben *még nagyobb* romlás történjék e téren, szigoruan büntetik a szombat megszegőit *ugyanoly büntetéssel, mintahogy Szent István sujtotta a vasárnap megszegőit.* Lezüllött a magyar zsidóság hitélete, amióta a honfoglalás, a külföldi kalandozások s az állam felépitése okozta jelenségek elszakitották közel egy századon át a nyugati hitrokonoktól, kiknek hitéletéből és vallásos kulturájából hatást merithetett; csak akkor jutott öntudatra, amidőn *Szent István* államalkotása óta a külföldi kereskedelem útján ismét alkalmat lelt a németországi zsidók hitéletének gócpontjait megismerni és saját visz-

szamaradottságára feleszmélni. De hiába igyekeztek a magyar zsidók a százados mulasztást pótolni akár a nyugati példák hatása alatt, akár közvetlen környezetükben *Szent István* törvényeinek a kereszténységet erősitő szigoru intézkedései következtében, miket utánozni óhajtottak volna; sem a külföldi példaadás, sem a környezet hatása nem tudta a magyar zsidóknál elérni a hitélet olyfoku mélyitését, mely a nyugati zsidók közfelfogását kielégitette volna; hiszen még másfélszázad után is, 1190 körül azt irja a speieri rabbi a párizsi rabbihoz intézett levelében, hogy „Magyarország (Ungaria) *legtöbb* községében, ha csak valahol értelmes emberre akadnak, azt felfogadják, hogy előimádkozójuk, rabbijuk és gyermekeik tanitója legyen". Mi okozta e jelenséget? A honfoglalás óta eltelt két évszázad, mely alatt az országnak már élénk összeköttetése volt a külfölddel, elég idő lehetett arra, hogy a magyar zsidóság, melynek 1190-ben már *legtöbb* községéről eshetett szó, erjesztő erőket kapjon a külföldi zsidóktól, de ezen erjesztő erők nem találtak alkalmas talajra a magyar zsidók körében. A helyzet itt egészen más volt, mint külföldön. A pogány magyarok természetes vallási türelme, a harcokban nevelt nép vallási közömbössége, vagy a zsidóhitü kazárok lelki rokonsága okozta-e? A honfoglaló magyarok és utódaik teljes békében kölcsönös megértéssel voltak az itt talált zsidókkal és utódaikkal, kik az együttélés egymásra való utaltságában természetszerüen elhagytak a hitéletből egyet-mást, ami a békés megértésnek utjában állhatott. Külföldi sze-

mekkel nézve csodálatot keltő lehetett e békés egyetértés s csak a honfoglalás alatt már itt élt zsidók és utódaik helyes életösztönből fakadt akaratának, hitük fenntartása mellett teljesen magyarokká válásának kell tulajdonitanunk azt a feltünő jelenséget, hogy *Szent István* törvényei egyetlen szóval sem emlékeznek meg a zsidókról, noha felölelnek mindent, ami az ország lakosságát alkotó népelemekre vonatkozik s szigoru büntetésekkel erősitett bástyát épitettek a kereszténység védelmére. A békés egyetértést, melyet kölcsönös érdek is kivánt s melyet a zsidók mint kereskedők, iparosok és földművelő gazdák, — mintegy polgári középosztályt képezve, — hiven szolgáltak, nem zavarta meg semmi.

Az első disszonáns hangot az 1092. esztendő hozta *Szent László* uralma alatt a szabolcsi országgyűlésen. Valójában akkor „szent zsinatot tartottak, *László*nak, a magyarok igaz keresztény királyának elnöksége alatt, birodalmának összes püspökei és apátai, mind a jobbágyokkal, az egész papságnak és a népnek bizonyságával“, ahol egyházi és világi törvények egybeolvasztásával a kereszténység megszilárditását célozták. Nemcsak zsidókról hoztak ott törvényt, hanem a mohamedán vallásu bolgár és perzsa kereskedőkről, valamint a pogányság titkos követőiről is, s a törvényhozók szándéka nem is a népelemek elnyomása, vagy károsítása volt, hanem a kereszténység uralmának biztositása. *E törvények meghozatalára nem*

a magyarországi viszonyok késztették a zsinatot, hanem az európai korszellem, mely a hatodik századtól kezdve minden ország törvényhozásába beiktatta az itt hozott határozatokat. Magyarországnak, ha államlétét biztositani akarta, meg kellett hajolnia a pápa előtt s hozzá kellett simulnia a nyugateurópai közszellemhez, melynek értelmében hozta meg a szabolcsi zsinat is a legelső zsidótörvényt: 1. eltiltotta a zsidó-keresztény házasságot, 2. szerszámainak elvesztésével fenyegeti a zsidót, ki vasárnapon, vagy keresztény ünnepen a keresztény lelkületet sértő módon dolgozik, 3. eltiltotta a zsidót keresztény rabszolga tartásától.

E törvények közül csak a harmadik sujthatta érzékenyebben a zsidókat, ha szigoruan betartották volna, mert sulyos gazdasági érdeket sértve lehetetlenné tette volna a zsidóknak földműveléssel való foglalkozását. Ideig-óráig sikerült e törvény rendelkezését azáltal megkerülni, hogy a „keresztény rabszolga“ alatt magyar keresztény rabszolgát akartak érteni, holott idegen származásuakra nem vélték kiterjeszteni a törvény betüit, de már alig egy évtized mulva *Könyves Kálmán* egészen világossá tette az intézkedést 1100-ban kiadott törvényével, mely eltiltja a zsidóknak bármilyen nyelvű vagy nemzetiségű (cujuscumque linguae vel nationis) keresztény rabszolga tartását, megengedi azonban, — ha maguk püspöki székhelyen laknak, — hogy pogány rabszolgákkal műveltethetik földjeiket. Ezen enyhités bizonyitja, hogy *Kálmánt* sem az a szándék vezérelte, hogy a zsidókat sujtsa, hanem, hogy a keresztény-

séget erősitse, de amely megszoritás már csiráját rejtette annak a gazdasági fordulatnak, mely a magyar zsidókat a földműveléstől inkább a kereskedelem terére irányitotta. *Kálmántól* származik hazánkban az első kereskedelmi törvény is, mely a zsidók és keresztények közti adás-vételi s kölcsönügyleteket szabályozza, s amely törvény a zsidók tanuzási, eskütételi és szerződéskötési képességét oly méltányos és igazságos alapon szabályozza, hogy messze fölötte áll a külföld hasontárgyu intézkedéseinek. Megvilágosodott keresztény hite az igazság sziklatalapzatára állitotta *Kálmán* királyt, ki hü alattvalói érdekében s országa javára nemcsak a külföldön burjánzott előítéleteket tudta magától távol tartani, de szembe tudott szállni seregével a keresztes hadaknak is, melyek garázda csapataikkal az ország nyugalmát fenyegették.

Kálmán bölcs és igazságos uralma után egy egész századig nem hallunk a zsidókról semmit, ami legalább is azt bizonyitja, hogy nem forgott fenn semmi ok, mely szükségessé tett volna ellenük valamelyes intézkedést. S amikor újból szó esik felőlük a törvényhozásban, akkor sem a zsidóság zöme és a keresztény lakosság széles rétegei közt kialakult ellentétet akar kiegyenlíteni a törvény, hanem csak az ország nemeseinek gazdasági érdekeit veszi védelembe. *II. Endre* 1222-ben kiadott Aranybullájában elrendeli, hogy „kamaragrófok, pénzverde-, só- és adóhivatalnokok csak nemesek lehetnek, de zsidók és izmaeliták nem". Világosan szól e törvény, mely betekintést enged nemcsak a zsidók helyzetébe, de a közállapotokba

is. Látjuk, hogy ebben az időben zsidók már kamaragrófok, közjövedelmek bérlői, közhivatalnokok is voltak. Érdemek hiján jutottak arra a polcra, olyan bizalomhoz? Nem valószinü; de az bizonyos, hogy bármennyire meg is volt velük elégedve a király, bármily nagy hasznát látta is képességeiknek és szorgalmuknak a kincstár és az ország, de az állásokra vágyó nemesek kikezdték, kiszoritották őket s az ország zavaros közállapotában rá is tudták venni a királyt, hogy törvényben mondja ki a zsidók alkalmatlan voltát a közjövedelmek bérlői és hivatalnoki állásainak betöltésére. A züllöttség eme korában sok volt a panasz e hivatalok ellen, melyeknek vezetői nem csupán zsidók voltak; a fennmaradt okmányok *II. Endre* korából csak *Teka Comes* (Teka judaeus) — ki állitólag azonos Taku (Teko) Mózessel, aki gazdasági tevékenysége mellett igen nevezetes irodalmi munkásságot fejtett ki a filozófiai gondolkodás leküzdése céljából, — nevét őrizték meg; de akárhányan töltöttek is be ilyen állásokat, feltehető, hogy ők sem voltak jobbak, mint a főurak, püspökök és kolostorok, melyeknek zsarolása elkeseredést váltott ki a népből, s ha a zsidó közhivatalnokok lefelé ugyanazon bűnöket követték el, mint a főurak és a főpapok, de fölfelé jobban teljesitették kötelességüket, mert *II. Endre* az Aranybullában hirdetett saját tilalma dacára továbbra is megtartotta őket tisztségükben. Ám téves e föltevés, amely ellen maga *II. Endre* 1232-ben kiadott levelével tanuskodik, midőn bizonyitja, hogy *Teka* gróf, mint a kamara jövedelmeinek bérlője,

kénytelen volt birtokát eladni, hogy kiegyenlithesse tartozását a kincstár iránt. Ha *Tcka* gróf lefelé is csak saját érdekét nézve ugy zsarolta volna a népet, mint a főuri bérlők, ugy bizonyára nem kellett volna ősi családi birtokát (quam pater ipsius a liberalitate regia possederat ab antiquo), melyet nem uzsorán szerzett, hanem éppugy, mint a többi főurak királyi adományként birt, eladnia, hogy a kincstár iránti kötelességének tehessen eleget. De a főuri s főpapi bérlők nem nyugodtak, szálka volt szemükben a zsidó gróf, s az ő jelentéseiknek tulajdonitható, hogy miután *Honorius* pápa 1225-ben és IX. *Gergely* 1231-ben hiába kéri számon a királytól, hogy a törvény ellenére még mindig ülnek zsidók a közhivatalokban, a megszorult király kénytelen volt 1233-ban a szentszéki követ előtt megesküdni, hogy azontúl igazán nem tűr meg zsidót a közhivatalokban, sőt megújítva az elfeledett rabszolgatartás és vegyesházasság tilalmát még azt is el fogja rendelni, hogy zsidók és izmaeliták ismertető jelt viseljenek.

Ilyen esküt erőszakolt ki a pápai követ egyházi átok fenyegetésével. Nem sokáig kellett esküjét betartania, mert 1234-ben már utódja, *IV. Béla* is megesküdött, hogy érvényt fog szerezni atyja zsidótörvényének, de az országos állapotok csakhamar, 1239-ben, arra kényszeritették a királyt, hogy esküje alól való feloldást kérjen a pápától. És a bölcs *IX. Gergely* pápa, megértve az ország szomoru helyzetét, hajlott a kérelmére, csak azt kötötte ki, hogy megbizható keresztény ember állittassék a zsidó mellé s csak annak ne-

vében kezelheti a zsidó a közjövedelmeket. Ám az országot már nem menthette meg az ilyen kibuvó s a kapzsi főurak torzsalkodása okozta, hogy a teljesen fölkészületlen országra oly rohamos pusztitást hozott a tatárjárás.

Kétségtelen, hogy a tatárok nem tettek különbséget az ország zsidó és nemzsidó lakosai közt, s hogy csapásaik alatt a zsidók is erősen megfogyatkoztak. Ha nem szenvedtek volna egyenlő mértékben a többi népelemekkel, ha méltatlanul viselkedtek volna az országos baj közepette és ha *IV. Béla* magasra nem értékelte volna a zsidók emberi és polgári erényeit az ország javára, ugy a fölépités nagy munkájához bizonyára csak megtürte volna a már itt élt s a haza talajával ősi gyökérrel egybenőtt, de a tatárjárás folytán megfogyatkozott zsidóságot s melléjük nem hivott, nem kecsegtetett volna feltünően előnyös kedvezmények biztositásával külföldi zsidókat is.

Külföldi mintára adta *IV. Béla* a szabadalomlevelet 1251-ben, de a helyi viszonyokat, az ország közállapotát és az építés munkájának nagy célját tartva szem előtt, a külföldinél sokkal előnyösebb kiváltságokkal. Az alapelv, mely a *kamaraszolgaság* fogalma körül forog s azt fejezi ki, hogy az országban lakó zsidók a királyi kamarához tartoznak, a király tulajdonát képezik s mint ilyenek, a király közvetlen védelme alatt állnak, teljes oltalmat és szabadságot biztosított számukra személyben, vagyonban, letelepülésben, kereskedelemben és vallásgyakorlatban; zaklatástól is óvja szabad elvonulás biztosításával az eleveneket és büntetés-

sel sújtja s halottrablásnak tekinti a zsidó halottak megvámolását; megvédi a zsidó nő erkölcsét s külön büntetést szab a gonoszra, ki zsidó gyermeket rabol; bünteti a vámszedőt, ki zsidó árúi után nagyobb vámot követelne, mint tartózkodási helyének bármely polgárától; magas bírsággal sújtja a zsidó templomok és tanházak háborgatóit; részletesen szabályozza zsidók és keresztények közti adás-vétel s kölcsönügylet módozatait; megállapítja a zsidók tanúzási s esküttételi képességét, sőt olyan esetben, amikor meggyilkolt zsidónak rokonai a tett elkövetésével valakit alapos okkal gyanusítanak, a zsidónak még a párbajképességét is (akkori értelemben: méltó voltát arra, hogy médiuma legyen az istenítélet megnyilatkozásának).

Kecsegtető volt a privilégium, melynek eredetijét a székesfehérvári káptalan őrizte s melyről a fehérvári zsidók már 1256-ban hiteles másolatot is kaptak. Mi célból kérték a másolatot? Már is szükségük lett volna igazuk bizonyítására? Avagy csak előrelátásból akarták minden eshetőségre készen birtokukban őrizni jogaik bizonyságát? *IV. Béla* nemcsak írást adott, de a benne kifejezésre jutott királyi szavát meg is tartotta s mitsem törődött *IV. Orbán* pápának 1262-ben hozzá intézett panaszos levelével, melyben szemére hányja, hogy a közjövedelmeket bérlő zsidók mellé nem állít keresztény ellenőröket, valamint privilégiumában adott királyi szavának tulajdonítható az is, hogy teljesen eredménytelen maradt 1274-ben *X. Gergely* pápa fölszólítása, melyet az esztergomi érsekhez intézett, hogy gyűjtsön keresztes hadat a szent-

föld keresztény kézen levő csekély részének megmentésére és a résztvevő keresztesek azon kedvezménnyel jutalmaztassanak, hogy a zsidóknak járó tartozásaik után ne kelljen kamatokat fizetniök. De ha a király védő keze nem is volt képes mindenüvé elérni, minthogy hatalma megtörött egyes városok külön jogain, IV. Béla utódai idejéből sem találjuk nyomát annak, hogy a fejlődő városok külön jogai mellőzték volna a falaik közt lakó zsidók privilégiumát, sőt az Árpádház utolsó sarja, *III. Endre*, 1291-ben kiváltságokkal ruházván föl Pozsony városát, külön kiköti, hogy a városban lakó zsidók a többi polgárok összes szabadságát élvezzék (Judaei in ipsa civitate constituti habeant eandem libertatem, quamet ipsi cives). A *IV. Béla* által adott szabadságlevél hathatós védelmet nyujtott a magyar zsidóságnak, s igy szinte természetes, hogy *III. Miklós* pápa tekintélyének súlyát vették igénybe egyes körök, és általa 1279-ben egyházi zsinatot hivatták egybe éppen Budára, — hol akkor már nagy zsidó gyülekezet is volt, melynek temetője a mostani Alagút-utca mentén terült el s melynek eddig ismert legrégibb sírköve egy 1894-ben eszközölt házépítés alkalmával került felszinre s azt hirdeti, hogy 1278-ban halt meg Péter fia Peszach, — mely zsinaton elhatározták, hogy kereszténynek nem szabad üzletet kötni zsidóval, kinek ruháján nincs ismertetőjel, hogy püspök elveszti hivatalát, ha jövedelmét zsidónak bérbe adja, s hogy kiközösítéssel sujtassék az, ki zsidóra állami hivatalt ruház. Ártatlan határozatok, miknek nem volt semmi foganatjuk; hiába

erőlködtek a szabadalomlevél hatályának gyengítésén, mert amit *IV. Béla* pontokba foglalt, annak jogos és megérdemelt voltát átérezte a nép legszélesebbkörü rétege; a haza és a király szolgálatában végzett tevékenységükkel rászolgáltak a béke nyugalmára, melyet a honfoglalástól kezdve megszakítás nélkül élvezhettek s amely hű szolgálatot az utolsó Árpádházi király azzal vélte megjutalmazni, hogy Pozsony városában egyenlő szabadságot követelt a zsidóknak a többi polgársággal.

IV. FEJEZET.

Bevándorlás és városfejlődés.

Az Árpádház kihaltával megváltozott az országban a zsidók helyzete is. Megmaradtak ugyan továbbra is a régi kiváltságok, amennyiben a trónra lépő királyok egészen a Mohácsi vészig mindannyiszor megerősítették és kiadták a *IV. Béla* által adott szabadalomlevelet, ami azonban sokat veszített hatályából az egyre nagyobb méreteket öltött országos betelepítések és a városok fejlődését előmozdító különjogok folytán.

Egymással karöltve járt a külföldiek betelepítése és azoknak külön jogokkal való felruházása. Nem saját vágyódásuk által ösztönöztetve könyörögtek betelepülési engedélyért az idegenek, hivták őket, mert az országnak volt rájuk égető szüksége. A honfoglalás első százada után az államélet kialakulása mulhatatlanul szükségessé tette a betelepítéseket; nemcsak a külföldi udvarokkal létesített házassági összeköttetések hoztak ide idege-

neket, hanem a belső megszilárdulás követelte ipari, kereskedelmi, földművelési s más közgazdasági feladatok fordultak hivogató szóval a külföld felé. „Hospes"-eknek, vendégeknek tekintették a letelepülteket, valóban vendégjogokkal felruházottaknak. A háborúk szakadatlan sora és az országot ért gyakori csapások, járványok, tatártörök pusztítása folytán bekövetkezett elnéptelenedés szinte megszakítás nélkül tartotta fenn a betelepítési folyamatot Szent Istvántól kezdve, egészen a mult századig, s valamennyinél az volt az uralkodók vezérlő elve, amit Szent István hangsulyozott fiához irt intelmében, hogy „a külföldi jövevények nagy hasznára válnak az államnak".

Szádeczky Lajos 1910-ben a magyar kultura nemzeti hivatása cimen Kolozsvárt tartott rektori székfoglalójában Kézai Simon jegyző és saját történeti kutatásai alapján rendkivül tanulságos képet nyújt a bevándorlásokról s az országvezető nemesek eredetéről. Már Szent István nyitott tárt kaput az idegen inváziónak; bőven voltak német és bajor lovagok testőrségében és Gizella királyné kiséretében; az ő idejében jött Huszt és Pázmán testvérektől származnak a Forgách és Batthyány családok. A Péter idejében bevándorolt Gut-Keled nemzetségből származnak a Báthory, Diószegi, Maróthy, Ország, Várday és Zelemérv családok. A Franciaországból jött Becze és Gergely testvérektől erednek a Bethlen, Apafi, Somkereki családok. A Csehországból jött Bogát-Radvány nemzetségből származnak a Rákóczi, Izsépy és Cseleji családok. A Gizella királynéval jött bajor Herman

volt az ország sorsában nagy szerepet játszó Laczfiak őse. A II. Géza alatt beköltözött Hédertől a Héderváriak, a német Hahot nemzetségből a Hahótiak és Bánffyak, az olasz Rátót és Olivértől a Gyulaffy, Lórántffy s Putnoky családok származnak. A XII. században egész rajok jönnek a Rajna mellékéről és a szász földről, kik a Szepességet s Erdély déli részét gyarmatosítják s hol ugyanakkor oláhok is letelepülnek. A tatárjárás után IV. Béla sok ezer iparost s földművest hozott Németországból s velük alapította Pestet és Ó-Budát. Az Anjouk idején még nagyobb a bevándorlás; az olasz Drugeth családból származott Homonnai Bálint, ki Bocskay után Erdély fejedelemségére pályázott. Szlavoniai eredetü Gara nádor, Drágfi oláh, Zrinyi horvát, Stibor vajda pedig lengyel eredetü. A XIV. század végén Zsigmond ide hozza s magyar főurrá teszi a stiriai Cillei családot, valamint a bosnyák Garázda nemzetséget, melyből a Szilágyiak és a Telekiek származtak. Mátyás király a délszláv Szapolyai családot hozta, melynek második nemzedékéből már az utolsó nemzeti király Szapolyai János lett. Érdekesen irja le Szádeczki a kolozsvári Mátyás-szobrot, mondván: „német eredetü szobrász alkotta; fő alakja Hunyadi Mátyás, kinek dédapja még oláh volt; balján Szapolyai István bölcsője Szlavoniában ringott; előtte az erdélyi vajda, a kenyérmezei hős Báthory István a német Gutkeled sarja“. II. Rákóczi Ferenc anyjának, a lenagyobb magyar asszonynak, Zrinyi Ilonának ereiben horvát vér folyt. Martinuzzi, az utolsó független gondolkodásu ma-

gyar diplomata, az alkotmányos Erdély megteremtője, horvát apának és velencei anyának gyermeke volt. A török járomból való felszabadulás után Kollonics érsek szervezte az országot s nagyméretüen gyarmatosított; idegen földbirtokos osztályt alakított; akkor keletkeztek a sváb községek Arad-, Tolna- és Baranyamegyékben, s kezdődött a német lovagrendek betelepítése a Jászságban, a nagyarányu szerb bevándorlás a Bácskába, Budára, Szent Endrére. Ezt folytatta III. Károly, ki alatt Harruckern János, linci pékmester, majd a hadsereg élelmezési főbiztosa, utóbb pedig báró és békési főispán, Csaba, Szarvas, Mezőberény és Nyiregyházára tótokat hozott; gróf Mercy tábornok pedig, a Bánság kormányzója, a kormány megbizásából sok ezer németet, franciát és olaszt telepített a Bánságba.

Ezek az adatok még távolról sem merítik ki az idegenek letelepülésének kérdését, de eléggé megvilágítják az ország lakossága összetételének hátterét, még az olyan legmagyarabbnak, legtősgyökeresebbnek képzelt városnál is, mint Szeged, melyről *Reizner* János, könyvtárigazgató és nagyérdemü néprajzkutató, a Szegedi Zsidók történetéhez irt bevezető tanulmányában a következőket mondja: „A török csaták után Szeged és környéke elnéptelenedett. A mult század (a 18.) első negyedében az idegenek beköltözése óriási arányokat öltött. A világ minden részéről került ide mindenféle nemzetiségű bevándorló. Valóságos bábeli állapotok voltak. Kisázsia és Macedóniából került néhány örmény és arnaután kivül legtöbb volt a

görög és rác bevándorló; ezek után az Imperium majd minden apró fejedelemségéből, de főleg Bajorország és Wesztfáliából összekerült németek következnek sorba; sőt még Svéd, Franciaország, Svájc, Olasz, Cseh s Morvaországból is számtalanon költöztek ide, úgy, hogy az eredeti magyar törzslakosság az idegenek által már jóval túlszárnyalva volt“.

Ilyen volt Szeged lakosságának összetétele csak egy századdal ezelőtt, s ebből következtetést vonhatunk szerte az országban mindenfelé letelepült népelemek sokféleségére, mely a közállapotok történeti kialakulásában végzetes bajok forrása volt. A magyar — úgy mondja *Salamon* Ferenc, Budapest Története II. köt. 113. s k. lapjain, — nem volt sem iparos, sem kereskedő, nem volt tehát várostalkotó tényező; flamandok, vallonok, majd németek, olaszok, franciák hozták ide a városi életnek nemcsak eszméjét, de alkotó elemeit is. Magukkal hozták hazájuk szokásait, régi környezetük eszmevilágában éltek itt tovább a rájuk nézve idegen talajon, s királyi privilégiumokkal körülbástyázott jogaik védelmében meg tudták óvni érdekeiket, érvényt tudtak szerezni akaratuknak. Kiváltságos jogokkal voltak felruházva a nemesek, kiknek haditettekért, vagy más tekintetből földbirtokot adományozott az uralkodó; kiváltságos jogokat élveztek a nagyobb csapatokban betelepült idegenek, kik királyi birtokokon találva elhelyezést a királyi városokat alapították s ki voltak véve minden megyei hatóság ellenőrzése alól. De a királyi városokon kivül, — melyekből külön

szabad királyi városok váltak ki országgyülési követ küldhetés jogával, — földesuri városok is keletkeztek, melyeknek magvát a nemesi és püspöki birtokokon letelepült iparos és kereskedő polgári osztályok képezték, s melyek a földesuraktól nyerték külön jogaikat. Mindezen városok önkormányzati jogait messze fölülmulja a bányavárosok kiváltsága, melyeknek betelepült polgárságát megelégedettségben megtartani különös érdeke volt a kincstárnak. Werbőczy (Hármaskönyv III. 8.) közvetlen királyi, illetve tárnokmesteri joghatóság alá tartozóknak említi a következő városokat: Székesfehérvár, Esztergom, Lőcse, Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Eperjes, de mindezeknek, épúgy mint a bányavárosoknak külön önkormányzati joguk is volt, mely kiterjedt a városban való letelepülés, iparűzés, birtokszerzés engedélyezésére, s amely jog felett oly szivósan őrködtek, hogy hosszú küzdelem után *csak az 1608-iki országgyülés iktathatta törvénybe, hogy Magyarországon magyarok is vásárolhatnak városokban házakat.*

* * *

A bevándorlások és a városi jogok jegyében folyik le az Árpádház kihalta után a magyar zsidók története. *IV. Béla* az ország felépítésére zsidókat is betelepített, kiket bizonyára királyi városokban helyezett el, hol közvetlen védelemben is részesülhettek. Vannak ugyan egyes hiradások külföldi zsidókról, kik áruikkal keresztülutaztak, vagy akik

a kereskedelmet közvetítették Német- és Magyarország közt, de nyomát sem találjuk annak, hogy itt IV. Béla kora előtt *le is telepedtek volna.* Eladdig az ország zsidó lakosai azoknak az utódai voltak, kik még a honfoglalás előtt laktak itt, amely után három évszázadon át a magyarsággal békében, megértésben, közös sorsban lefolytatott élet által jogot szereztek e hazához az utódok számára, bármennyire összekeveredtek is a tatárjárás után beköltözött idegenekkel, mint ahogy az összmagyarság vére sem volt megóvható a beözönlött idegenekkel való összekeveredéstől.

Jogot szereztek, *IV. Béla* irásba is adta és utódai a mohácsi vészig valamennyien biztositották is annak hathatós védelmét, de a városi polgárság érdekei gyakran oly éles ellentéteket vetettek felszinre a hasonfoglalkozást üző zsidókkal szemben, hogy az ellentétekből származó gazdasági harcokban az önkormányzattal felruházott városok kerekedtek fölül, noha egyes királyok szinte kardcsörtetve hivatkoztak királyi jogaikra és a zsidók védelmét vállalt kötelességeikre. A városok jól tudták, hogy a királyoknak nagyobb szükségük van a mindnagyobb függetlenségre vágyó földesurakkal szemben a városi polgárságra, mint a zsidókra, s ebben az egyenlőtlen gazdasági harcban csak a zsidókat érhette a szenvedés. De mily különös alakulása a magyar zsidók történetének az, hogy a vegyesházbeli királyok uralma alatt csak Pozsony, Sopron, Nagyszombat és Buda zsidóiról van szó, valahányszor a polgárság érdeke a zsidók elnyomásában, vagy eltávolításában keres

kielégülést, holott már *IV. Béla* előtt tekintélyes számban laktak Esztergomban, Fehérvárott és Pécs vidékén, utána pedig Vasvár, Komárom, Trencsén, Német-Ujhely, Nagymarton, Kőszeg, Vác, Gyöngyös, Sárospatak és Győr zsidóiról is léteznek történeti okmányok. Laktak zsidók nemcsak abban a négy királyi városban hanem mindenfelé szerte az országban is, de földesúri birtokokon. A földesúri városok és birtokok sem nélkülözhették a zsidót, ki bár ezen a területen sem volt fölmentve a névleges királyi védelemért fizetendő adó alól, de szivesebben lakott a földesúr közvetlen védelme alatt, mint a királyi városok önkormányzatában kicsapó lángok perzselő tüze mellett. Zsidóknak a földesúri birtokokon való letelepülése rendszeressé és törvényes intézménnyé *Zsigmond* király óta vált, aki *IV. Károly* 1356-ban adott aranybullájából vette át azt a jól jövedelmező eszmét, hogy különös kiváltságképen adományozta a zsidótartás jogát (jus tenendi Judaeos). *Zsigmond* 1388-ban *Kanizsai* János esztergomi érseknek adott jogot, hogy Kismartonban zsidókat telepithessen le s 1393-ban *Gara* Miklós macsói bánt ruházza föl a joggal, hogy Kőszegre hozhasson zsidókat. Ime az esztergomi érsek és a macsói bán, mint a királyi trón főtámaszai, királyi kegy sugárzását látják abban, hogy birtokukon, saját hatóságuk alatt tarthatnak zsidókat, bizonyára nélkülözhetetlen gazdasági értéket láttak a zsidóban; aminthogy nemcsak *IV. Béla* ismerte a zsidóban az ország fölépülését előmozdító erőt, hanem a vegyesházbeli királyok elseje, *Róbert*

Károly is, aki 1324-ben a tűzvész által elpusztult Sopron városát úgy véli újból fölvirágoztatni s javát különösen kiváló kegyével gyarapítani (speciali gratia et favore prosequi), hogy megengedi zsidók betelepülését.

Ezen körülmény folytán országos katasztrófa nem érhette a magyar zsidóságot. Ha a városi polgárság szenvedélyes gyűlölettel el akarta távolítani útjából a zsidót, ha uralkodók kénytelen-kelletlenül szemet hunytak s engedtek a polgárság kívánalmainak, szivesen fogadták a földesúri birtokon, hol a hatalom urai közvetlen szemlélői és élvezői voltak a gazdasági föllendülés értékes tényezőjének. Az ilyen kivándorlások jelentőségét, melyből nem is lehet mélyreható következtetést vonni, legbeszédesebben jellemzi a magyar zsidók történetében előfordult utolsó eset, mely szerint *Mária Terézia* 1746-ban kiutasította Budáról a zsidókat, akik azonban gróf *Zichy* Erzsébet birtokán, Ó-Budán telepedtek le. A királyok és földesurak közti ellentétnek, vagy a legnagyobb részében idegen származású városi polgársággal szemben az aránylag faji tisztaságában megmaradt magyar földmíves nép józan értelmességének és érdekösszeütközésektől távol álló foglalkozásának tulajdonítható-e, hogy a zsidóság ellen szórt rágalmak csak a városokban találtak kedvező talajra, tény az, hogy az európai zsidóüldözések nagy hullámverése idején, a 15. század második felében, még *Kapisztrán János* szerzetes szertelen izgatásai sem voltak képesek országos csapást mérni a magyar zsidókra.

V. FEJEZET.

A vegyesházbeli királyok uralma.

Ilyen nézőpontból tekintve a magyar zsidóság helyzetét az Árpádház kihalta óta a mohácsi vészig, olyan jelenségek megismeréséhez jutunk, melyek azt tanusítják, hogy a zsidót mindig értékes és nélkülözhetetlen elemnek tartották az országban, még azokban a körökben is, melyeknek érdeke időnként a zsidók üldözését tartotta gazdaságilag előnyösebbnek. Valahány király trónra lépett, a zsidók küldöttsége koronázási ajándék címén sok csillogó arany fölajánlásával kieszközölte *IV. Béla* szabadalomlevelének megerősítését, amelyen fölül azonban nemcsak állandó jövedelmi forrást képeztek a királyi védelemért fizetett évi adó beszolgáltatásával, de a privilégium azon elvi álláspontja mellett, mely szerint a zsidók a király tulajdonát képezik, s királyi tulajdont sért, aki a zsidót bántja, jogosság szinezetével birt az, hogy a király bánthatja, tulajdonára tetszés szerint tekinthet, a királyé ami a zsidóé; arra kivethet évközben is rendkivüli adót, melyet országgyűlésnek nem kell előzetesen megszavaznia, de ezen elvből kifolyólag — kedvezni akarván egyes városok polgárságának — el is engedhette a zsidóknak járó tartozások kamatait, sőt tőkéjét is. S ezen, levélölésnek nevezett kedvezés, valamint a pazar udvartartás és háborúk költségeinek fedezésére elégtelen kincstári jövedelem mellett követelt rendkivüli adók kivetése bizony sűrűn fordult elő. Míg a zsidók minden követelésnek eleget tudtak tenni,

nem volt semmi bántódásuk; védelmébe fogta őket a király még a városok polgárságával szemben is; ha már annyira fokozódott a követelés, hogy a zsidók vagy nem tudtak eleget tenni, vagy húzodoztak a teljesítésétől, úgy a királynak nem kellett egyebet tenni, mint kedvezni a városi polgárságnak, mely gyökeresen igyekezett megoldani az egyéni gazdasági föllendülés kérdését.

A vegyesházbeli királyok elseje, *Róbert Károly* még teljes *polgári szabadságot* adott a pozsonyi zsidóknak s megparancsolta a városnak, hogy őrködjék fölöttük, nehogy legcsekélyebb bántódásuk essék. *Nagy Lajos* már kiűzte őket állítólag az egész ország területéről. Mi történt?

A Budai krónika mondja: „Nagy Lajos, mint az üdv buzgolkodója, a zsidókat a katholikus hitre téríteni óhajtván, mivel a zsidók hajthatatlan keményfejűsége miatt tervét kivinni nem tudta, az országban levő zsidókat hatalma alól kibocsájtotta és kiűzetésüket megparancsolta.“ Igy adja a hírt Nagy Lajos titkárja is, *Küküllei* János esperes. A kiűzetés idejét nem egyöntetűen közlik a források; egyik szerint 1360-ban, másik szerint 1368-ban történt az állítólagos kiűzetés, mely elég lovagias módon folyt le, amennyiben a király a zsidóknak csak ingatlanait foglalta le a kincstár javára. *Nagy Lajost* a történet valóban türelmetlennek ismeri a hitbuzgalomban s nem lehetetlen, hogy 1360-ban, amikor VI. Ince pápától hálás köszönetet kapott, amiért fegyveres erővel segítette az egyházállam visszaszerzésében, további jelét akarta adni hitbuzgalmának azzal, hogy a zsidókat, mint

hitetleneket, kiűzze országa területéről; igaz ugyan, hogy a zsidókon kivül voltak az országban még más nemkatholikusok is, még pedig a *Jászok*, kik akkor még *pogányok* voltak s akiknek megtérítését még 1399-ben is sürgette *IX. Bonifác* pápa, de azok elvégre nem voltak oly „hajthatatlan keményfejűek" a megtérésben. Bizonyos azonban az, hogy a kiűzés az egész ország területéről nem foganatosíttatott, hanem csak egyes városokban, mint például Sopronban, melynek polgársága kapva-kapott az alkalmon, hogy könnyű szerrel szabaduljon meg adósságaitól s olcsón jusson a zsidók ingóságaihoz. Tény az, hogy 1371-ben — tehát ha, mint a hazai források mondják, csakugyan 1368-ban történt a kiűzetés, úgy már három év múlva — ismét laktak zsidók Pozsonyban, akiket *Nagy Lajos* királyi védelemben is részesített; ugyanis egy pozsonyi zsidó házában tűz ütött ki s pozsonyi polgárok elhurcolták az égő házból a holmikat; a zsidó panaszt emelt, a király vizsgálatot rendelt el, melynek megtörténte után a főbűnöst börtönre és vagyonából a kárvallott zsidó kielégítésére ítélte. Ha pedig az állítólagos „országos" kiűzés 1360-ban volt, úgy már négy év leforgása után visszakívánta „az ország" a zsidókat, kik a szomszéd osztrák területről csak olyan föltétellel voltak hajlandók visszatelepülni, ha hathatósabb védelemben részesülnek és biztosítékot kapnak azirant, hogy régi adósleveleiknek érvényt szerezhetnek és a városok s egyesek által elfoglalt ingatlanaikat ismét birtokukba vehetik. Nagy szükség lehetett a zsidókra, hogy a király hitbuz-

galma már nemcsak kitérésükkel nem törődött, de követeléseiknek is eleget tett azzal, hogy egy új országos hivatalt állított föl, melynek élén „az országban lakó minden zsidók bírája“ foglalkozott a zsidók birtokrendezésével, panaszaik elintézésével, minden irányú védelmével s egyben a királyi adó behajtásával. *Nagy Lajos* már 1365-ben nevezte ki az első országos zsidóbírót *Simon* mester személyében. Utána 1376-ban *Jakab* országbíró és tárnokmester következett, 1378-ban *Temlinus* szentgyörgyi gróf, 1381-ben *Zámbó* Miklós tárnokmester, 1416-ban *Gara* Miklós nádor, 1435-ben *Ország* Mihály kincstárnok és 1440-ben *Hédervári* Lőrinc nádor, ki valószinleg az utolsó volt. E gyors változások okát bizonyára nemcsak abban kell keresnünk, hogy az országos zsidóbírói hivataltól nem voltak elragadtatva a zászlós urak, hanem abban is, hogy visszaéltek hatalmukkal. Erre példát is szolgáltat a történet *Erzsébet* királyné idejéből, kinek gyönge uralmát fölhasználta *Zámbó* Miklós, hogy a zsidókat zsarolta, amiért a királyné fölmentette állásától s elégtételadásra utasította a zsidók iránt. Elvégre a tárnokmester csak a védelem munkájában helyettesítette az uralkodót, de a privilégium értelmében a zsidók az uralkodónak képezték tulajdonát, amely jogos álláspontnak különben azzal is kifejezést adott *Erzsébet*, hogy Sopronban a zsidók összes házait a polgárságnak ajándékozta, kárpótlásul, mert a keresztényeknek a város falain kivül levő házait erődítés céljából kellett lebontatniok. Egyáltalán az volt az uralkodók természetes irányelve, hogy városok és zsidók

érdekeinek összeütközése alkalmával a városok javára kellett dönteniök saját érdekeik háttérbe szorításával is, holott mindig az osztó igazság erélyével tudtak föllépni, ha egyes polgárokkal szemben kellett a zsidók személyében és vagyonában saját érdekeiket megvédeniök. Jellemző példa erre nézve *Zsigmond* király, aki dalmáciai hadjáratának fedezéséhez Eperjes várostól egészben csak 500, míg csupán a soproni zsidóktól 2000 aranyat kapott s aki 1392-ben elengedte a pozsonyiaknak a zsidókölcsönök után járó kamatokat és 1426-ban nekik ajándékozta a zsidók egész követelését, másrészt azonban okmányok őrzik a szigorú meghagyásokat, miket Pozsony és Csanád városához, sőt az ország rendeihez intézett, hogy zsidók sérelmeit megtorolják s követeléseiket behajtsák; valamint történeti valóság az is, hogy a saját veje, *Albrecht* osztrák herceg által Ausztriából 1421-ben nagy kegyetlenségek közt kiűzött zsidókat — nagy jövedelem reményében — Magyarországba nyugodt otthon kecsegtetésével befogadta. A királyi jövedelem mérlegének eredménye határozta meg, hogy a városok követelése, vagy a zsidók könyörgése felé hajlott-e a királyi kegy, amely jelenség változatlanul ismétlődik *Albert, Hunyadi János, V. László,* valamint *Mátyás* uralma alatt is, kinek trónralépésével jogos reményekkel tekintettek a zsidók a jövő elé.

Mátyás legelső intézkedései közé tartozik, hogy megszüntette „az országban lakó minden zsidók bírájá"-nak hivatalát, melynek élén tárnokmesterek, nádorok álltak s helyébe új hivatalt

szervezett, a Praefecturát, melynek élére zsidót nevezett ki. Mi indította erre? Maguk a zsidók kérték-e az átszervezést, vagy az uralkodó bölcs belátása vette észre, hogy az országnagyok kezében nincs megbízható helyen a zsidó ügyek vezetése, a zsidók kivánalmainak közvetítése, a zsidóadók behajtása? Színleg az új hivatal kedvezés volt a zsidóknak, kik szívesebben bízhatták a maguk emberére ügyes-bajos dolgaik elintézését, de valóságban szüksége volt *Mátyásnak* olyan tanácsadóra, ki közvetetlen tudomást szerezhet a zsidók adózási képességéről. Nagy kiváltságokkal volt fölruházva a praefectus, a budai *Mendel*, aki közvetlenül érintkezett a királlyal, rendelkezett hatóságokkal s a király környezetéhez tartozott, ami nemcsak az ő személyes tekintélyét emelte, de országszerte árasztott fényt a zsidóságra. Az ilyen külső megjelenés elismerésének fényében *Mátyás* Budára való bevonulása alkalmával is sütkérezhettek a zsidók, kiknek küldöttsége kivált a fogadó sokaság közül: 26 előkelő zsidó biboros díszruhában s strucctollas kalapban, kivont karddal lóháton vezette a 200 tagú, baldachint vivő és zászlókat lengető hódoló zsidó menetet, s a díszkardon kívül, melynek markolata alatt ezüst betűkkel kirakott héber zsoltárversek voltak (mely kard utóbb gróf *Andrássy* Manó birtokába került), ezüst kosarat is nyújtott át a királynak tele ezüsttel. Maga a tény, hogy ilyen küldöttség fölvonulhatott s a királyi párnál szíves fogadtatásban részesült, nemcsak a király jóindulatát bizonyítja, de kedvező képet ad a zsidók értékeléséről és

általános helyzetéről. Bár az éremnek másik oldala is van, ahol *Mátyás* kénytelen a városok mellé állni s elengedni a nagyszombatiaknak, majd meg a pozsonyiaknak a zsidókamatokat, de ezzel, azon korok fölfogása és jogérzete szerint, nem a zsidókat akarta bántani, hanem csak önmagát károsította, a magáéból hozott áldozatot. Igaz ugyan, hogy 1475-ben kiadott rendeletében, melyet azonban egyedül a pozsonyiakhoz intézett, eltiltja a keresztényeknek, hogy ingatlant zsidónál zálogosítsanak el s büntetéssel fenyegeti a zsidót, aki ingatlanra ad kölcsönt, de *Mátyás* igazságos s kiszabadítja adósbörtönéből 1483-ban *Kremenitzer* Mihály kitért zsidót, aki *Balázs* győri püspöktől még kikeresztelkedése előtt kölcsönt kapott s kitérése utánig sem fizetett meg, amiért is a püspök őt lecsukatta, de *Mátyás* szabadonbocsátotta azzal a megokolással, hogy kitérése előtt csinálta az adósságot, már pedig kitérése által új emberré, újszülötté vált s nem felel azért, mit zsidó korában tett. Ilyesmin is csak mi ütközhetünk meg, akkoriban legfölebb csak *Balázs* püspök haragudhatott érte.

De *Mátyás* halála után a királyi udvar anyagi helyzete, mely mindnagyobb próbára tette a zsidók adózási képességét, valamint a trónt veszélyeztető országos zavarok, melyek az uralkodókat visszatartották a városok és főurak iránt tanusítandó erélyes föllépéstől, egyre szomorúbb állapotba kényszerítette a magyar zsidóságot. Még *Beatrix* és *Corvin János* erélyesen figyelmeztette a nagyszombatiakat, hogy a zsidók a királyi kincs-

tár tulajdonát képezik, ne bántsák őket, *különben a város lesz kénytelen helyt állni a zsidók elmaradt adójáért;* ugyanily intelmet intéznek a soproniakhoz is, megjegyezvén, hogy a zsidók a királyi kamarához tartoznak s így a város kötelessége volna, hogy azokat inkább védje, semhogy zaklassa (magis defendere, quam turbare deberetis), noha ugyanebben az évben (1490) *Corvin* János kiűzette a zsidókat Tatáról, „mert vallásos törvényekkel ellenkezik, hogy a zsidók keresztényekkel együtt lakjanak"; de már *II. Ulászló* azzal kezdi uralkodását, hogy bebörtönöztette a pozsonyi zsidókat s elrendelte, hogy addig szabadon ne bocsáttassanak, míg neki 400 forintot nem *kölcsönöznek,* a következő évben pedig fölszólítja Pozsony városát, hogy fontos ügyek (!) megbeszélése végett küldjön néhány zsidót, *ha erőszakkal is,* Budára, s 1494-ben eltűri, — Magyarországon az első eset — hogy Nagyszombatban vérvád rágalma folytán tizennégy zsidót, kiknek elfogatása, kihallgatása, kínvallatása és elítéltetése egészben csak 17 nap alatt folyt le, máglyán elégettek. Amikor királyi pénztárának érdekét kellett megóvnia, akkor, 1495-ben, erélyesen rá tudott írni a soproniakra, hogy a zsidókon be ne hajtsák a reájuk igazságtalanul kirótt adót, sőt 1503-ban az ottani zsidók szabadonbocsáttatását rendeli el, kik azért kerültek börtönbe, mert állítólag egy kikeresztelkedett zsidót visszatérítettek, de már ugyanabban az évben, megingott trónjának országos jóakarattal való alátámasztása céljából, az egész ország adósait fölmenti a zsidókamatok fizetése alól,

mely viszonyok hatása alatt, bizonyára a kétségbeesett zsidók utánjárása folytán, megtörtént a történetben egyedül álló eset, hogy 1515-ben *Miksa* ausztriai herceg, mint Németország császára, tudatja Magyarország rendeivel és összes hatóságaival, hogy ő, *II. Ulászló* tudtával és beleegyezésével külön védelme alá vette az összes magyarországi zsidókat. Bizonyára nem a zsidókban rejlett az ok, amiért külföldi uralkodó patronátusa alá kerültek.

Ilyen állapotban jutottak el a zsidók a mohácsi vész előtti Magyarország legszomorúbb korszakához, melynek végzetes lefolyása végzetessé vált reájuk nézve is. *II. Lajos* trónralépésekor elrendelte ugyan, hogy a zsidókat régi jogaikban és kiváltságaikban meghagyják, de már a következő évben fölszólítja a soproniakat, hogy kényszerítsék a zsidókat a hátralékos nyolcvan forintnyi adó sürgős megfizetésére, valamint a pozsonyiakat az ottani zsidók kilencven forintnyi hátralékának haladéktalan behajtására, ami betekintést enged a királyi pénztár olyan ürességébe, melyet a pápai követ egykori jelentése úgy jellemez, hogy *II. Lajosnak* „gyakran nem volt mit ennie“. A praefectus folyton úton van s végzi a zsidó községekben az adószedés nehéz munkáját, de a zsidók egymagukban — hiszen a kincstári jövedelmeket az országnagyok kezelték el — képtelenek voltak folyton-folyvást a királyi pénztárt töltögetni; másrészt pedig a megingott királyi tekintély mellett kellő támogatásban sem részesült a praefectus a helyi hatóságok részéről, úgy hogy már a váci

püspök oltalomlevelével kénytelen útra kelni, hogy eredményes legyen az adóbehajtás. Sőt a királyi tekintély hanyatlása s a hatalmaskodó országnagyok romlottsága a praefectust már arra is késztették, hogy *Báthory* István nádornak négyszáz forint évi fizetést ígérjen, ha a zsidókat pártfogolja; tudta a praefectus, hogy ily magas fizetés fölajánlásával nem kopogtat hiába a nádor ajtaján, hiszen csak kilenc évvel azelőtt volt nála letétbe helyezve a nádor részére egy paplan arra az esetre, ha egy bizonyos pörben kedvezően dönt, amely megegyezésről mai napig őriz egy okmányt az országos levéltár. Gyors iramban rohant a lejtőn az ország, hiába nevezte már ki 1524-ben a király *Izsák* zsidót a kassai pénzverde főnökének, hiába nevezte ki a kikeresztelkedett *Szerencsés* Imrét az ország kincstárnokának, nem lehetett már sem a kincstáron segíteni, sem az országot megmenteni, de e kinevezések révén minden bűnt elháríthattak magukról az országnagyok, minden baj forrásának a zsidókat kürtölték ki, kiket megnyugtató áldozatul követelt a fölizgatott népszenvedély. *Szerencsés* Imre a legválságosabb időben vállalkozott a kincstár rendezésére, amikor az augsburgi *Fugger*-cég, az akkori világ legnagyobb bankháza már tönkretette az országot. A nyújtott kölcsönök fejében zálogba kapta a cég a királytól az adókat, vámokat s a bányák kizárólagos kiaknázási jogát; de a szerződés dacára rézzel együtt ezüstöt is kivittek s midőn a csalás kiderült s elítélték 100.000 forintra, a cég 260.000 forintos ellenszámlát adott be s *II. Lajos* kénytelen volt

ezt a követelést is elismerni. Jó képviselete volt a cégnek az országban: *Fugger*-leányt vett feleségül *Thurzó* György kamaragróf, ki összejátszott a családdal. Ártatlanok voltak *Szerencsés* Imrével együtt az országos bajokban a budai zsidók, akik ellen *Werbőczy* István, a magyar jog és igazság kodifikátora és az elégedetlen köznemesség vezére, olyan kirohanásra izgatta a csőcseléket, melyről egy szemtanu azt mondja, hogy „Trója pusztítása volt, mindent kifosztottak, nem hagytak ott egyetlen ablakzárt sem". E zendüléssel különben *Werbőczy* — kiről Fraknói Vilmos (Századok 1876. évf.) azt mondja, hogy az ország legkapzsibb s leghaszonlesőbb embere volt — elérte tulajdonképeni célját: az udvar kibékült vele s ismét hatalma magaslatán állhatott. De ekkorra már elérkezett az ország az 1526. évhez: a végzet megásta Mohácsnál sírját királynak, főuraknak, országnak s a magyar zsidóságnak.

* * *

A mohácsi vész a magyar zsidóságot is a szenvedés mélyébe sodorta. Eladdig sem volt mindig kifogástalanul derült a helyzetük, de a honfoglalástól kezdve több mint félezredet felölelő hosszú korszakban soha nem éltek oly kedvezőtlen viszonyok közt, mint a külföld bármely országának zsidói. A külföldi hatás és a római Kúria befolyása alatt az egyes korok uralkodó eszméit kifejezésre juttatták ugyan a zsidók jogait megszorító törvények, melyek azonban a gyakorlatban nem igen érvényesültek. A törvény kimondta, mert külön-

ben a törvényhozás nem állt volna európai színvonalon és mert a pápa úgy követelte, de hatályával nem vert mélyen gyökeret. És e zsidótörvények, melyek a hazai kereszténység megerősödésével kapcsolatban keletkeztek, tulajdonképen nem is a zsidók ellen, hanem a nemkeresztények ellen, kifejezetten beleértve a muhammedán vallásu izmaelitákat is, hozattak, tehát nem zsidókban rejlő hibák voltak a törvények előidézői, hanem a kereszténység megerősítésének érdekei, más szóval, a kereszténység, illetőleg a keresztények gazdasági törekvései. Rabszolgatartás tilalmánál, mely a földmívelés lehetőségének vetett gátat, kereskedelem korlátozásánál és állami hivatalokból való kiszorításnál világos a gazdasági érdekek harca, de még a vegyes házasságok tilalmánál is, ahol leginkább volna föltételezhető a hitvédelem és a faji tisztaság motivuma, *IX. Gergely* pápa leleplezi *II. Endréhez* 1233-ban intézett levelében a gazdasági hátteret, midőn arra figyelmezteti, hogy a keresztények látván a zsidók és szaracénusok jobb módját, velük házasságot kötnek. Az árpádházi királyok egész korszaka alatt csak a hivatalos törvényhozás tudott különbséget zsidó és keresztény közt; az országot alkotó népközösségben a honfoglalás alatt itt talált zsidó őslakók utódai, kikhez csak *IV. Béla* óta települtek le külföldiek, teljes gazdasági és érzelmi közösségben éltek a honfoglaló magyarokkal s a magyarokká vált bevándorlott külföldiek utódaival. Ezen érzelmi közösséget és kölcsönös megértést legjobban jellemzi a legrégibb okirat, mely hazánkban áttérésekről

szól s amely nem azt említi, hogy sok zsidó keresztelkedik ki, hanem az ellenkezőjét; a pápa követe 1234-ben elpanaszolja *IV. Béla* előtt, hogy Magyarországon sűrűn térnek át keresztények a zsidó vallásra s a király oltár előtt szent esküvel megfogadta, hogy fenyíteni fogja az azontúl előforduló eseteket. A zsidók híven szolgálták királyukat, akik ellenkező esetben bizonyára nem ragaszkodtak volna országnagyok áskálódása s pápai tilalmak dacára jövedelmeik hű sáfárjaihoz; maga *IV. Béla* ismeri el egy 1268-ban kiadott levelében, hogy *Henuk* kamaragróf gyermekei, kik bérbe vették Mária királyné jószágait, összes saját birtokaikat elzálogosították, csakhogy fizetni tudják a bérösszeget, de zálogba tett birtokaik után oly magas kamatokat fizettek a királynak, hogy három év alatt túlhaladták a tőkét is.

Persze akadtak a zsidók közt olyanok is, kik rést ütöttek a kiérdemelt közbecsülés védőbástyáin. Tud a történet egy *Sámuel* nevü kamaragrófról, aki *IX. Gergely* pápa azon követelésére, hogy zsidók ne kezelhessenek közjövedelmeket, megijedt s hamarosan kikeresztelkedett; nem hitelvi alapon nyugodott az áttérése, nem változtatott rajta semmit, önös érdeke vezette továbbra is, s eretnekség vádja alapján még egyházi fenyítékkel is sujtatott. Különösen *Mátyás* király idejében fordultak elő olyan kitérések, melyek befolyással voltak a zsidóság helyzetére. *Mátyás*nak a keresztapja is kitért zsidó volt. *Thúz* János, Csáktornya ura. Kitért egy *Hampó* nevü zsidó is, hogy megkaphassa a rézbányák bérletét s felvette

az *Ernuszt* János nevet, melyből előkelő magyar család származott; egyik fia *Ernuszt* Zsigmond pécsi püspök lett, maga *Hampó* pedig Turócmegye főispánja. *Mátyás* idejében tehát, miután keresztapját, *Thúz* Jánost horvát báni szolgálataiért jutalmazni óhajtván, fiát *Thúz* Oszvaldot a zágrábi érseki méltóságra emelte, túlságosan szembeszökő poziciókat foglaltak el kitért zsidók, kik nem öregbítették a zsidók iránti jóindulatot. A mohácsi vész előtti századról is áll, amit *Ballagi* Mór (még mint Bloch Móricz) irt 1840-ben a polgári egyenjogusitás érdekében kiadott röpiratában (52. lapon): „Őszintén szólva, nem becsülitek-e a zsidót, ki hü és meggyőződésből hitéhez ragaszkodva, azt silány nyereségért el nem hagyja, s nem vetitek-e meg a nyomorultat, ki idei hasznokért — s higyjétek, jobbadán igy történik, — hitét kabát gyanánt váltva, kikeresztelkedik? De hát a megvetettől el nem vonhattátok a polgári jogokat, midőn attól, kit becsülni és tisztelni kellene, megtagadjátok. A gazember bizony nem marad soká zsidó, ha a keresztény névvel nyerhet. Nem akadályozzátok a zsidót, hogy gazságát mint keresztény folytassa, de akadályozzátok őt becsületes keresetet üzni, mielőtt kikeresztelkedik. Nem annyi-e ez, mint a gazságot megjutalmazni és az erényt eltiporni?“

S *Nagy Lajos* mégis kiűzte hitbuzgalmában a zsidókat, mert nem akartak áttérni. De csakhamar vissza is hivta, amire olyan jelenségek késztethették, aminőket az Anjouk sürün tapasztalhattak Olaszországban, ahol pl. Flórencbe egy

évi távollét után visszahivták a zsidókat, hogy „a keresztény uzsorától szabaduljon a város" és ahol Szent Bernát is keményen ostorozta a keresztény uzsorásokat (Bernhardi Opera. Parisiis 1719. I. p. 329). Nem zsidó kiváltság volt Magyarországon a pénzügylet; *Simon fia* János, kinek követelését a váradi káptalan bizonyítja 1341-ben, vagy *Pálóczi* András, kinél negyven forint tartozásért el volt zálogosítva a sztárai birtok 1379-ben (gr. Sztáray-család oklevéltára. I. p. 161. s 449), nem voltak zsidók. Az ilyen példákat a végtelenségig lehetne fölvonultatni; nem találunk egyetlen okmányt sem, melyben kiszipolyozás vádja emeltetnék zsidók ellen. Helyzetük fokozatos rosszabodása s irántuk táplált előítélet fakadása, valamint annak gyülöletté való elfajulása szoros összefüggésben van a városok fejlődésével, melyeknek külföldről bevándorlott polgársága gazdasági érdekharcot folytatott külföldről magukkal hozott fegyverekkel a középosztályt alkotott zsidók ellen. A mohácsi vész előtt Buda, Nagyszombat, Pozsony és Sopron városai, idegen származású polgárság gyülőhelyei, képezik a zsidókérdés szinterét; földesúri birtokokon, magyar lakosság közt nem volt zsidókérdés.

VI. FEJEZET.

A jognélküliség kora.

Nem volt ott zsidókérdés a mohácsi vész után sem, amikor pedig az országra nehezedő súlyos nyomoruság kereste a bűnbakot, melyet a ve-

zető körök a városi polgárság elkeseredésének csillapítására meg is találtak, természetesen a zsidóban. A magyar nemzet történetének kutatói kivétel nélkül visszataszító s megdöbbentő képet festenek a katasztrófát megelőző és felidéző közállapotokról, amely képet lesujtó szinekkel egészítette ki *Takáts* Sándor a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában csak 1915-ben megjelent Rajzok a török világból cimü nagy munkájával. Bizony nem a zsidók voltak a kincstári jövedelmek sikkasztói s a közhivatalok megrohasztói; fő- és alispánok kezén tüntek el a behajtott adók s a köznemeseket nem kellett erőszakkal visszatartani a hadiszolgálattól; de azért két hónappal a katasztrófa után, november 9-én, a székesfehérvári országgyülés már törvényt hozott, mely elrendeli a zsidók kiüzését az országból. A törökök, kik Pécsett lemészárolták a zsidókat, — bizonyára nem azért, mert a törökök javára teljesítettek kémszolgálatot, — előnyomulásukban tüzzel-vassal pusztítva oly félelmet gerjesztettek az országban, hogy, aki csak tehette s volt félteni valója, menekült Bécs felé; előljártak a főurak, utánuk a gazdag polgárság; egész hajóraj vitte Budáról a város szine-javát s a biztonságba helyezendő kincseket, de azért *Mária* királyné már október 9-én elrendeli, hogy Pozsony városa vissza ne bocsássa többé a várossal együtt nem érző zsidókat, kik a veszedelem idején félelmükben előre elküldvén vagyonukat, elmenekültek a városból. A tény azonban az, hogy a földön vergődő országot megülte a királyválasztás gondja, s ugy *Szapolyai* Já-

nos pártja, mint *Ferdinándnak* hivei igyekeztek a városok kedvező hangulatát megnyerni; s mivel lehetett volna inkább elérni a városi polgárság lelkesedését, mint a kecsegtető reménnyel, hogy lerázzák a versenytársakat, megszabadulnak adósságtól s olcsón jutnak ingó s ingatlan vagyonhoz? Az országgyülés meg is hozta a törvényt, de a győztes *Ferdinánd* nem szentesítette; helyette *Mária* királyné adott engedélyt Pozsony, Sopron és Nagyszombat városainak a zsidók kiüzésére, de számos okmány létezik, mely azt bizonyítja, hogy még ezen kiűzési engedélyek sem foganatosíttattak teljességükben, hanem csak részlegesen s csak zaklatások alapjait képezték, hiszen még 1539-ben is kénytelen *Ferdinánd* rendeletet küldeni a nagyszombatiakhoz, hogy a ki nem üzött zsidókat ne bántsák. Egyébiránt a székesfehérvári királyválasztó országgyülés hangulata csak Bazinban talált alkalmas talajt a szenvedély olyan kitörésére, mely nem riadt vissza a legőrületesebb vádtól és máglyahalált hozott az ottani zsidókra. A pozsonyi légkörben élő és teljesen eladósodott bazini gróf 1529-ben vérvádat emelt ellenük s kegyetlenül végre is hajttatta az ítéletet az ártatlanokon.

A magyar zsidóság zömét azonban nem ezen néhány királyi városban találjuk; a földesurak szivesen látták birtokaikon a zsidó telepeseket s a falvakban keletkeznek az egyre növekvő gyülekezetek. Akit pedig a királyi városok polgárságának türelmetlensége kiszorított a versenytérről, de földesuri birtokon már nem lelt elhelyezkedést, cso-

dálhatjuk-e, ha sátorfáját egy-két portával tovább vitte és a hódoltsági részen telepedett le, hol nem esett semmi bántódása? *Takáts* Sándor egykori közlések nyomán megdöbbentő képet fest az utak bizonytalanságáról, a császári német katonák fosztogatásairól, a mód nélkül felszaporodott szabad hajduk, szabad huszárok s a fizetéstelen végbeli magyar katonák portyázásairól, vásárütéseiről, valamint a bécsi udvar teljes tájékozatlanságáról a nagy haszonról, melyet zavartalan kereskedelem hajt a kamarának, meg az országnak. Országutakon lesben álló és vásárokat megtámadó vitézi csőcselék mellett uri fosztogatók is veszélyeztették az utazást; elfogtak utasokat, kiket nagy váltság lefizetéséig fogva tartottak; 1567-ből jegyzi fel a történet, hogy Tiszántúl egy *Mojzes* nevü budai zsidót *Zöch* Gergely és *Forgách* Simon rabul ejtették, de 10.000 frt váltságdij lefizetése után szabadon bocsátották. Jellemzi a bécsi kereskedelmi politikát, hogy 1581-ben *Rudolf* császár beszüntette a magyar kincstár jövedelmét képező jelentékeny győri hetivásárt, hogy azáltal emelje az óvári és bécsi vásárokat, melyeknek jövedelme felett az udvar rendelkezett; ez ellen azonban *Ali,* budai basa szót melt s egy főtisztet küldött Pozsonyba, hogy felvilágosítsa a magyar urakat az országot fenyegető nagy kár felől. *Ali* meg is irta a bécsi udvarnak: „Az szegény árus népeket ne háborgassák, ne tartóztassák, hanem kereskedjenek. Lám, a mi birtokunkban sehol senkit sem tartóztatnak, sem háborgatnak". A török gazdasági politika felvirágoztatta a kereske-

delmet, melynek hasznát látta a hódoltságon kivül eső országrész is. Az *I. Ferdinánd* idején kötött első török béke óta rohamosan emelkedett az ország vám- és harmincadjövedelme, amit csak az tett lehetővé, hogy a kereskedők biztonsága a hódoltság területén szilárd volt. A basáknál mindenféle kereskedő védelemben részesült, gondoskodtak az utak biztonságáról, a vásárok őrizetéről és a hitel biztosításáról. Ezenfelül még a vallási türelem is a hódoltság urainak erényeihez tartozott; sok fenmaradt levélben olvasható a basák nyilatkozata: „Egy Istenünk van, egy emberek vagyunk, ha hitünkre különbözünk is". Csoda-e, ha nemcsak a protestantizmus erősödött a hódoltság területén, hanem a zsidók is szivesen települtek le ott dacára a legsulyosabb adóterheknek, különösen 1551 óta, amikor *I. Ferdinánd* az ország megszilárdítását célzó törekvésében azt a legfontosabb rendeletet adta ki kellő szigorral, hogy minden zsidó sárga gyürüsfoltot tartozik ruháján viselni?

Különben *I. Ferdinánd* utódjainak gondját az adójövedelem fokozása képezte. *Rudolf* 1578-ban kétszeres házadóval sujtja a zsidókat és anabaptistákat; 1593-ban külön fejadót vet ki rájok; 1596-ban uj adónemet rendel el, katonaadót, zsidókra, anabaptistákra, oláhokra és ruténekre, „mint akik nem katonáskodnak", mely adónemet azonban 1598-ban kiterjeszti a plébánosokra és prédikátorokra is, „kiknek birtokuk nincsen". Mig ezen rendeletek azt tanusitják, hogy egyrészt nemcsak a zsidók kerültek külön elbirálás alá s

hogy másrészt még a 16. század második felében zsidók ingatlanokat is birhattak, addig *II.* és *III. Ferdinánd* rendeletei tanuskodnak arról, hogy még a 17. század közepén is az ország számos helyén zsidók voltak a harmincadok és vámok bérlői, minthogy nevezett királyok épp ezen bérletektől akarták a zsidókat ismételt s mindszigorubb rendeletekkel megfosztani. Ezen rendeletek közül különös figyelmet érdemel *III. Ferdinándé*, melyet 1647-ben adott ki s melyben kimondja, hogy a vámok bérlésétől mozdíttassanak el a zsidók, „kik az ország jogainak nem részesei" (jurium regni non capaces), *a hazai törvényhozásban az első eset, mely a magyar zsidókra a jognélküliség bélyegét nyomta.*

De ha a vámbérlet tilalma nem is igen volt keresztülvihető, hiszen kénytelen volt azt megismételni *I. Lipót* 1659-ben, sőt *III. Károly* még 1715-ben ugy hangsulyozza, hogy „a zsidókat minden tétovázás nélkül kell eltiltani", valamint még 1723-ban azon kétségbeesett eszközhöz folyamodik, hogy, „amig a zsidókat minden vámoktól el nem mozdítják, addig az olyan helyen senki sem tartozik vámot fizetni", ugy *I. Lipót* uralkodása már csakugyan a teljes jognélküliség legsötétebb korszakát hozta a magyar zsidóságra.

A törökök kiüzése után *I. Lipót*, kinek *Kollonics* esztergomi érsek volt főtanácsadója az ország helyreállításában, katholikussá akarta tenni az országot. Kiüzte őket a királyi városokból, bányavárosok kerületében csak hét mértföldnyi távolságra telepedhettek le, ipart nem üzhettek,

csak kiskereskedés, pálinkafőzés, pénzügylet lehetett a kenyérkeresetük. *Kollonics* terve, mely a legszigorubb eljárást ajánlotta, hogy az által maguktól távozzanak a zsidók az országból, nem sikerült; csak a királyi városokból voltak kénytelenek távozni, de megmaradtak a földesuri birtokokon; a törökök kiüzése után győzedelmeskedett érdekharcaiban a városi polgárság, de a zsidók szolgálataira szoruló földesuraknál a magyar nép körében nyugalmas otthont leltek, noha lesujtva érezték a jognélküliség s megtürtség állapotát, mely szomoru kifejezést nyert *Mária Terézia* azon törvénytelen, országgyülés hozzájárulása nélküli rendelkezésével, hogy 1744-ben külön türelmi adót vetett ki a hazai zsidókra. I. Lipóttól Mária Terézia haláláig nem egyedül a zsidók képezték az ország lakosságának szenvedő részét; mindenki szenvedett a kurucok és labancok harcai közben, valamint a szatmári békekötés után a protestánsok és görögkeletiek még többet szenvedtek, mint a zsidók, kiknek templomait nem zárták be s papjaikat nem vitték el gályaraboknak, nem vallási érzületükben bántották a zsidókat, tisztán gazdasági harc szorította le őket a teljes jognélküliség állapotába, mely iránti sérelmeik orvoslását hiába kérték *Mária Tereziától*, hiába remélték, hogy a türelmi adó fejében a királynő el fogja törölni a megszégyenítő zsidó személyi vámot, meg fogja szüntetni az erőszakot, mellyel adótartozásért tömlöcbe vetették a zsidó feleségét s gyermekeit, nem gondoltak arra, hogy a türelmi adó kivetésében csak azért a veszteségért akart a folyton pénz-

szükségben szenvedő királynő kárpótlást szerezni, melyet *I. Lipót* okozott, midőn a zsidókat a királyi városokból eltávolította.

A hódoltság kora az ország teljes elszegényedésének kora volt; a török hatalmának gyengülésével lépést tartott Magyarország gazdasági s kereskedelmi hanyatlása, mely teljes bukáshoz jutott, mire a félhold eltünt az országból. De a városok élni akartak, a polgárság felgyürkőzve ragadta meg érdekeinek védelmi eszközeit. S minők voltak az eszközök?

„A hódoltság korában szakadatlanul tart itt a népvándorlás. Legmagyarabb városainkat és községeinket ellepik a rácok, a vlachok, az oláhok, a görögök, Horvát-Szlavonország fenyegetett népének nagy része szintén hozzánk költözik. S ott, ahol azelőtt szinmagyar nép lakott, lassanként kevertté lesz a lakosság. A Perényiek például valpómegyei birtokaik egész lakosságát Patakra telepítik. Követik az ő példájukat a Tahyak, a Zrinyiek stb. A telepítés olyan arányokat öltött, hogy a budai basák tiltakoztak az ellen; a horvát-szlavon rendek pedig kijelentik, hogy a végházakat nem tarthatják fenn, mert a falvak pusztán állanak. Eger vidéke, Kecskemét, Debrecen, Tokaj megtelik rácokkal, oláhokkal és görögökkel. A bevándorlókon és a betelepítetteken kivül még temérdek vándor-pásztor, vlach és oláh is vándorolt mindenfelé. Ha már nagy alföldi városainkban is megtaláljuk a szláv települőket, gondolhat-

juk, hogy Hajdu megyében még könnyebb ráakadnunk. Hazánk e részét nemcsak a nép, de még sok iró is tősgyökeres magyar néptől lakott területnek hiszi. A hajduk ma veszett magyar hirében állnak s maguk sem sejtik, hogy elődeik jó része idegen eredetü volt. A 17. századi kamarai iratok a hajduvárosok népességét a való tényállás alapján „conglomeratum“-nak mondják. S bár idő folytán e vidéken a magyarosodás rendkivül terjedt, azért a hajduvárosok még a 18. század közepén sem magyarosodtak meg teljesen“.

Igy ir Takáts Sándor fentemlített könyve második kötetének 259. lapján a hódoltság idején történt nagyarányu településekről, melyekhez hozzávéve a hódoltság után Kollonics érsek által eszközölt sváb telepítéseket Arad-, Tolna- és Baranyamegyékben, a német lovagrend betelepítését a Jászságba és a szerb bevándorlást a Bácskába, továbbá *III. Károly* alatt a tótok beözönlését Békésmegyébe s németek, olaszok és franciák betelepítését a Bánságba, megkapjuk a sötét hátteret, melyből kiindulva a zárt testületet alkotott idegenek érdekeik védelmére a zsidóság szomoru helyzetét előidézték.

De ismét csak *Takáts* Sándort kell idéznünk, ki megkapó elevenséggel mutatja be a bevándorlott elemet, melytől valóban nem lehetett egyebet várni, mint zsidófalást. A régi Magyarország jókedve cimű 1921-ben megjelent könyvének 285. s köv. lapjain ezt irja: „A török kiűzése után Buda és Pest, „császári városokká“ lőnek. Uj lakói jobbára Németország tartományaiból vándoroltak

hozzánk. Egyszerü iparosok és kereskedők voltak, akik nálunk kezdtek uj életet. Egyiket-másikat a könnyű megélhetés reménye csalogatta ide; a legtöbbje azonban afféle ember volt, akinek távoznia kellett régi otthonából. Egyik a büntetés elől szökött ide, a másik az adóssága miatt oldott kereket. Ez a feleségétől akart szabadulni, amaz a máséval indult útnak. Szóval mindenkinek volt valami titkos oka, amiért e veszedelmes földre költözött. Akadt is Pesten és Budán annyi gonosztevő és csavargó, hogy helyet sem találtak nékiek. Pest város tanácsosai, — hivatalos jelentések szerint, — napközben mezitláb járdogáltak s ingben-gatyában tolták a taligát. A város birái közt találunk kurtakorcsmárosokat, pacalárusokat, káplárokat, volt börtönőröket. Az egyik biró gyilkosság miatt több évig ült börtönben. Valami sok jót a többiről sem mondanak irott emlékeink. S ezek az emberek ősei azoknak a nagy családoknak, kiket későbben *pesti patriciusok*nak szokták hivni". „A magyart városi lakónak nem türték, nem akarták. Ezért a töröktől visszahódított területek városaiba jóérzésű pápista németeket telepítettek. S jöttek olyanok, akik fátyolt borítván multjokra, uj életet nálunk akartak kezdeni. S amely városban lábukat megvetették, ott más nemzet fiát kutyába sem vették. A magyar törvényt s a magyar intézményeket falaik közül kizárták. A nádornak meg a magyar kancelláriának rendeleteit semmibe sem vették; rájuk nézve ezek nem léteztek. Hihetetlenül hangzik ugyan, de mégis igaz, hogy a budai, pesti, székesfejérvári, esztergomi stb. városi taná-

csok az ítéletekben az osztrák Landschaftsgerichtet tartották szem előtt s német törvények és császári rendeletek szerint ítéltek". S ilyen állapotok közt mit remélhettek a zsidók?

Nem a zsidó volt a célpont, hanem a versenytárs kiszorítása; a zsidó szerencsétlensége rejlett abban, hogy nem akadt hathatós pártfogója, de kereskedők s iparosok zárt sorokban támadtak mindenkit, aki érdekköreiket zavarta. Jellemző példát említ *Kerekes* György a kassai kereskedők életéből c. könyvében (Budapest 1913. 86. l.), ahol elmondja, hogy a török uralom alatt 1615. majd 1665-ben kötött kereskedelmi szerződés megengedte mindkét fél alattvalóinak a szabad kereskedelmi tartózkodást az osztrák-magyar-török birodalomban, s a karlovici, valamint a passarovici béke a török kereskedők beözönlését mozdította elő; Kassa, Eperjes, Lőcse stb. városok a leghevesebb küzdelmet folytatták a beözönlő törökök ellen, kik közt rácok, örmények, macedónok, albánok, oláhok, dalmátok voltak, de mitsem tehettek külföldi hatalom védelme alatt álló s államszerződésben biztosított joggal felruházott kereskedők ellen; a zsidót nem védte senki, nem is lakott Kassán 1840-ig zsidó, csak Rozgonyból látogatták a vásárokat, ami még mindig fájt a kassai kereskedőknek, mert még 1765-ben büntetést szabott ki a város arra, aki zsidótól vásárol. Szűkkeblű visszautasításban részesítették minden letelepülni akaró kereskedőt, leplezetlenül mondva ki az okot, hogy „nincs ily üzletre szükség, van belőle elég", vagy „letelepedésével a régi kereskedők tönkre menné-

nek“, vagy „nem tud egyetlen árut sem megnevezni, mely a már fennálló üzletekben ne volna“.

Kereskedők és iparosok testülete módját tudta ejteni annak, hogy érdekeik védelmére hozza meg határozatát a városi tanács, különösen ott, ahol a zsidókkal szemben támasztottak kivánságokat. Sopronban pl. már a 14. században hoztak olyan határozatot, mely megtiltja a zsidóknak, hogy szabóipart űzzenek, jobb minőségü posztóval s uj ruhákkal kereskedjenek, aprójószágot, gabonát, lisztet vásároljanak a piacon oly célból, hogy nyereséggel tovább adják, sőt 1614-ben egyenest a pékek kérésére eltiltotta a városi tanács a zsidókat a kenyérrel való házalástól is. Az idegenből betelepitett és már *IV. Béla*, de főleg *Zsigmond* óta nagy kiváltságokkal felruházott testületek, céhek, eleve távol tartottak maguktól s lehetetlenné igyekeztek tenni minden versenytársat, tehát a zsidót is, azonban a zsidónak természetes kizárása és letörése akkor kezdődik, amikor a céhek egész szervezése vallásos szinezetet kapott. Ennek első nyomát a kolozsvári mészáros céh 1422-iki rendszabályában találjuk, mely kimondja, hogy a céh az istentisztelet emelése végett alakult s a székesegyház számára templomi zászlókat, gyertyákat és ékítményeket fog szolgáltatni. (Szádeczky, Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. I. 41.) A céheknek vallásos jellege volt; a tagok kénytelenek voltak társuk temetésén részt venni, a halotti misén megjelenni, a tagdijat sok helyen oltárgyertyákkal kellett leróni, de összefüggésben voltak a honvédelmi

rendszerrel is, amennyiben mint egyesületek vettek részt a városvédelemben. (Király János, Pozsony város joga. 180. l.). Ilyen körülmények közt természetesen ki volt zárva a céhekből minden zsidó, de *Kollonics* szelleme az érdekek harcába belevitte a törekvést, hogy „a céhek által is a katholikus vallást kell uralkodóvá tenni“ (Szádeczky, 137. l.), *III Károly* 1729-ben egyenest elrendelte, hogy Selmecbányán, a túlnyomóan protestáns városban, a céhbiztosok juttassák uralomra a katholikus vallást, s *Mária Terézia* 1754-ben a miskolci csizmadiákhoz küldött rendeletében megköveteli, hogy a parochiális templom oltárlámpáját a református és lutheránus céhtagok lássák el olajjal. Ám nemcsak más vallásuak elnyomására, de *a magyarság üldözésére is vitte a céheket az érdekharc;* sok volt e miatt a panasz főleg a szabad királyi városokban, ahol nem engedték magyarnak sem házat vásárolni, sem köztisztséget viselni, sőt polgárjogot sem, amiért az 1729. X. törvénycikk a céhek kiváltságainak megszüntetésével kénytelen fenyegetőzni. Hiszen még a legujabb korban is, 1826-ban, midőn egy nemzsidó Kassán füszerüzletet akart nyitni, arra való hivatkozással, hogy ő magyar, avval a megokolással utasították el letelepedési kérvényét, hogy „ha mind a hét millió magyar ide jönne, ugy hét millió koldus lenne itt; nincs ily üzletre szükség, van belőle elég“. (Kerekes, i. m. 65. d.).

Kemény érdekharc sarkalta a városokban a kereskedőket és iparosokat olyan túlkapásokra, melyek ellen városi tanácsok és országgyülések

szólaltak fel. Sopronban 1606-ban a tanács hivatalos árszabályt állapított meg az iparcikkekre, „mivel a kézművesek a polgársággal túlfizettetik az árut". Pozsonyban 1623-ban a tanács szabja meg a marhahus árát s értesíti a mészáros céhet, hogy ha három nap alatt ahhoz nem alkalmazkodik, ugy megfosztják kiváltságuktól. Erdélyben a 16. és 17. században sűrűn foglalkozik az országgyülés a nagy drágaság okaival s törvényeket hoz majd a kivitel tilalmáról, majd az áruk behozatalának megkönnyítéséről, majd a szabadkereskedelemről, majd pedig — miután kereskedők és mesteremberek nem vállaltak felelősséget az iránt, hogy ezáltal enyhül a drágaság, — annak megszüntetéséről. S mindezen határozatokat s törvényeket nemzsidó kereskedők s iparosok idézték fel. Kereskedők s iparosok, kik a fogyasztó közönségből éltek, érdekeik biztosítására kiszorítják a versenytársukat. Versenytárs pedig a zsidó volt, kit teljes jognélkülisége korában, a 17. és 18. század előtérbe lépett vallásos elfogultsága idején legkönnyebben lehetett kiszorítani a városokból.

A városokból kiszorították a zsidót, ki a földesurak birtokán talált otthont. Megvonultak a falvakban, honnét ideiglenes tartózkodásra, vásárokra a városba mehettek; a kassai zsidók Rozgonyban laktak, a jászberényiek Hevesen, Monostorban, ahová éjszakára visszatértek. A bányavárosokat egyáltalán nem kereshették fel; Besztercebányán már 1582-ben elrendelte a tanács, hogy

a város körletében két mértföldnyi távolságra senki — nemcsak zsidó — se árulhasson bort, marhát, vasat, gabonát. *I. Lipót* 1693. kiterjesztette a tilalmat — csak a zsidóknál — az összes bányavárosokra és hét mértföldnyi távolsági körletre. Egyébiránt azonban, ha súlyos megszorítással is és az árucikkek korlátozásával, megjelenhettek a városokban s akadálytalanul intézhették el ügyeiket, noha a városi kereskedők bizony nem szivesen látták nemcsak a zsidó, de a török-görög házalókat, vándorboltosokat sem, kik a fogyasztó közönség egy részét tőlük vonták el. A magyarországi ipar és kereskedelem történetének lapjai szomoru adatokat tartalmaznak az idegenből ide települt városi elem szűkkeblűségéről, mellyel az élet legnyomorultabbjait igyekeztek megfosztani a betevő falattól. Kassa Debrecen, Pozsony, Győr és Pest kereskedelmi testületeinek mindig fájt a házalók és vásárosok keserü kenyere s még 1761-ben is folyamodott *Mária Teréziához* a pesti kereskedelmi testület, hogy végre szüntesse be már a tanács a kicsinyben való árusítás engedélyezését török, görög, örmény, szerb és zsidó részére. Különben a pesti polgári kereskedelmi testület, mely tipusa volt az ország többi testületeinek, leg-igazabb tanubizonyságát adta erkölcsi tartalmának, midőn 1796-ban felségfolyamodásban kérte ismételten a házalók kitiltását s elhatározta, hogy a kérvényt vivő küldöttség a testület hazafiui lelkületének bizonyságára „s hogy őfelségének jobban emlékezetében legyünk“, és a jelen háborus időjárásban inkább meghallgassa, 1500 pozsonyi

mérő zabot ajánljon fel külön hadisegély gyanánt. A küldöttség Bécsbe utazott, de a király elfoglaltsága miatt egyre halasztódván a kihallgatás, olyan értelmü jelentést küldtek Pestre, hogy a zsidók elleni kérést nyugalmasabb időre kell hagyni, mire a testület azt a határozott utasítást juttatta a küldöttséghez, hogy a zabajánlatot egyelőre ne említse. (Pólya, a pesti polgári keresk. test. története. 189. l.). Ime, igy fest a háttér, melyből szüntelenül a zsidók gyalázása hangzott, ilyen a közérdekért küzdő és hazafias érzület, mely a vádakat szórta a zsidók ellen, kiket az idegenből bevándorolt polgárság önös érdekei tartottak távol a várostól.

Bár városokban is laktak a 18. század elején zsidók; Bártfa, Bazin, Buda, Kismarton, Kőszeg, Modor, Pozsony, Szakolca, Szatmár-Németi, Szentgyörgy és Trencsén szabad királyi városokban, de nagyrészt ezek is földesúri birtokok voltak. *Eszterházy* Pál herceg 1690-ben Kismartonban telepített le zsidókat, s biztosított számukra szabad vallásgyakorlatot, szabad kereskedelmet és ipart. Bazin, Modor, Pozsony *Pálffy*-birtok volt és egy 1736-ból származó pozsonyi összeirási lajstrom, mely a zsidó lakosok származási helyét is megjelöli, 59 családnál „origine Pálffyanus“ jelzést használja, ami azt jelenti, hogy más Pálffy-birtokról kerültek Pozsonyba, melynek a „Schlossberg et Zuckermantl“ külvárosa szintén, „sub jurisdictione excellentissimi ac illustrissimi domini comitis Joannis Pálffy“ állott.

De 1735-ből van egy országos összeirásunk

is, mely a fenti sz. kir. városokon kivül harminc vármegyének zsidó lakosságáról ad kimutatást. Adózás céljából történt az összeirás s igy fel volna tételezhető, hogy az összeiró hatóságok pontosan végezték munkájukat. De eltekintve attól, hogy csak harminc megyéből vannak egybegyüjtve az adatok, hiányzik Erdély és a Temesköz, hiányzik Baranya, Heves, Nógrád, Túróc, Torna, Ung, Csanád, Csongrád, Szatmár, Szabolcs és Torontál vármegye, melyekben kétségtelenül laktak zsidók, de ahol összeirták, ott sem pontos a lajstrom. Pl. Szatmár vármegyéből egyedül csak Szatmár-Németit említi a kimutatás 17 zsidó lélekszámmal, holott tudjuk, hogy gróf *Károlyi* Sándor kurucgenerális már 1724-ben Pozsonyból küldetett rabbit a nagykárolyi zsidóknak, akiknek tehát tiz évvel az összeirás előtt tekintélyes számu hitközségük volt. Abaujszántót a kimutatás egyetlen lélekszámmal sem említi, holott 1790-ből létezik egy jegyzőkönyve az ottani Szentegyletnek, mely jegyzőkönyv a hitközség régi, már megtelt temetőjéről szól. Szabolcsmegyéből nincs kimutatás, holott Nagy-Kállóban már 1700 körül a megyei zsidóság központja volt, élén megyei főrabbival. Ilyen hiányos volt más megyékben is az összeirás; Békés, Heves, Liptó és Somogy megyék csak 1—2 helységgel vannak képviselve, mely hiányos kimutatás szerint a harminc vármegyében összesen 11.621 zsidó lakott volna. Ezen hiányokat figyelembe véve, még hozzávetőleg sem lehet arról szólni, hogy az egész országnak mennyi volt a 18. század elején a zsidó lakossága, de különben ta-

nulságos adatokat nyujt a kimutatás a zsidók eloszlása, foglalkozása és származása tekntetében.

Abaujvármegye 28 községében, Arad 3, Árva 3, Bács 3, Békés 1, Bereg 37, Bihar 3, Borsód 19, Esztergom 4, Fejér 10, Győr 9, Heves 2, Komárom 10, Liptó 1, Moson 9, Nyitra 57, Pest-Pilis-Solt 12, Pozsony 75, Sáros 55, Somogy 1, Sopron 7, Szepes 2, Tolna 12, Trencsén 45, Ugocsa 16, Vas 18, Veszprém 15, Zala 7, Zemplén 74 községében éltek zsidók.

Hitközségi gyülekezetet alkottak Arad, Alsó-Kubin, Baja, Petrovác, Bilke, Bihar-Szöllős, Borsód-Csaba, Miskolc, Onőd, Bátorkesz, Lovasberény, Moór, Gyöngyös, Bagotta, Komárom, Tata, Liptó Szt. Miklós, Boldogasszony, Gáta, Köpcsény, Oroszvár, Rajka, Csejte, Galgóc, Holics, Kosztolány, Lubina, Miava, Ó-Tura, Pőstyén, Rovenszko, Sasvár, Szakolca, Szenic, Szobotist, Vágujhely, Verbó, Vittenc, Aszód, Buda, Isaszeg, Ó-Buda, Zsámbék, Alsókorompa, Bazin, Cseklész, Cseszte, Ciffer, Gajár, Galánta, Királyfa, Nagymagyar, Pozsony, Stomfa, Szempc, Szentgyörgy, Szentjános, Szered, Duna-Szerdahely, Tejfalu, Zboró, Kabold, Kismarton, Lajtaujfalu, Lakompak, Nagymarton, Németkeresztúr, Szatmár-Németi, Nagykároly, Kozelec, Hunfalu, Ozcra, Paks, Trencsén-Baán, Beckó, Bosác, Dezser, Dubnic, Felsőozor, Illava, Nagybittse, Nemespodhrag, Ruttka, Pucho, Rajec, Teplic, Trencsén, Tiszaujlak, Körmend, Rohonc, Város-Szalonak, Nagyvázsony, Pápa, Keszthely, Szentgrót, Bodrogkeresz-

túr, Mád, Nagymihály, S.-A.-Ujhely, Tolcsva zsidó lakosai.

A kimutatásban szereplő harminc megye zsidó lakosai, a hitközség alkalmazásában volt rabbi, tanító, kántor, egyházfi és sakteren kívül, foglalkozásuk szerint a következő rovatokban vannak bemutatva: árendások, borbélyok, fuvarosok, szállítók, gombkötők, hamuzsírfőzők, kékfestők, korcsmárosok, könyvkötők, mészárosok, pálinkafőzők, serfőzők, szabók, szűcsök, takácsok, timárok, üvegesek, boltosok és házalók.

Legérdekesebb következtetésekre ad alkalmat a kimutatás „származás"-rovata. A 11.621 lélekszám 2531 családfeje közül 885 vallotta magát Magyarországból valónak; tehát a 18. század elején harminc vármegye zsidó lakosainak 35.31 százaléka magyar születésü volt. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy nagyon hiányos a kimutatás s így nem alkotható belőle kép az ország állapotáról; mindazonáltal, tekintetbe véve az összeirás időpontját megelőző nagyarányú nemzsidó letelepüléseket, távolból sem látszik valószinűnek, hogy akkor az ország nemzsidó összlakosságának 35 százaléka vallotta volna-e magát magyar származásunak. Joggal feltehető, hogy ezen magát magyarnak valló 35 százalék beszélt is magyarul, ami a 18. század elején mindenesetre nagy elismerést érdemel, ha tudjuk, hogy még kétszáz év mulva is, az 1910. népszámlálás szerint a törvényhatósági joggal felruházott városoktól eltekintve, a vármegyei összlakosság közül az egész országban csak 44.9 százalék vallotta magát magyar anyanyelvű-

nek, s hogy 1910-ben a görög kath. összlakosságnak 15.16%, görög keleti 1.45% és az ágostai ev. vallásu lakosságnak csak 31.92 százaléka nem restelte magát magyar anyanyelvűnek mondani, holott 1910-ben a zsidó összlakosságnak 76.89%-a volt magyar anyanyelvű.

De még a 35.31% is nagyban javul annak megismerése folytán, hogy a kimutatás csak a családfők származását tartotta nyilván. Azt pedig tudjuk, hogy *III. Károly* császár kisebbíteni akarván osztrák tartományaiban a zsidók számát, 1726-ban elrendelte, hogy minden zsidó családból csak egyetlen férfitag nősülhet s alapíthat családot, amely rendeletnek a következménye az volt, hogy különösen Morva- és Csehországból a családot alapítani akaró ifjak Magyarországba jöttek, itt nősültek és itt telepedtek meg. Tiz éve volt már hatályban e rendelet, mikor Magyarországon 1735—1738. években az összeirás eszközöltetett, s így érthetővé válik, hogy a kimutatásban 2531 családfő közt miért szerepel 961 morva, 77 cseh és 133 egyéb osztrák tartománybeli származású. Ám ezen osztrák származásúaknak ha nem valamenynyie, de a legtöbbje azért települt itt le, hogy itt nősüljön, tehát a feleségek és gyermekek magyar származásúak voltak, magyar légkörben nevelkedtek, ami a magyar származásu zsidók arányszámát 77 százalékra emeli. És ha jogos ily nézőpontból ítélni meg a kimutatásban szereplő harminc vármegye zsidóságának magyarságát, mely vármegyék közt Árva, Bereg, Liptó, Moson, Nyitra, Pozsony, Sáros, Sopron, Trencsén, Ugocsa, Vas,

Zala és Zemplén megyék foglaltatnak, amelyeknek lakóssága legnagyobb részben idegen nemzetiségüekből állt, úgy sokkalta jogosabb a következtetést vonni a kimutatásban elő nem forduló színmagyar vármegyékben élt zsidók magyarságára.

Igenis, az egész gyülekezet érzéséről lehet szó ott, ahol egyik lelki vezérének a magyar haza és a szülőföld iránt érzett olyan szeretetét látjuk, aminőt *Kalir Eleázár* rohonci rabbi tanusított. Korán árvaságra jutva, nagyatyja házában, *Eisenstadt* Méir, kismartoni rabbinál nevelkedett; kiképzése után rabbi lett Amszterdamban, majd Berlinben; itt két meghívást kapott egyszerre: Mendelssohn szülővárosába, Dessauba, és a magyar Rohoncra; Kalir utóbbit választotta, mert haza akart jönni, vágya a szülőföldre vonta. Rohoncon, hol 1768—78 működött, nagy iskolát tartott, rabbipályára készített elő ifjakat, kik mesterüktől bizonyára nemcsak tudást tanultak, de a haza iránti érzést is elsajátították. Kalir, ki korának híres hitszónoka volt, nagy irodalmi munkásságot is fejtett ki a vallástudomány terén.

S ilyen lelki vezérekben nem volt hiánya a magyar zsidóságnak. Hírneves rabbijai voltak, kik theológiai munkáikkal tekintélyt vívtak ki maguknak s tiszteletet a hazának, melyben élhettek. Már *Tyrnau Izsák,* nagyszombati, majd pozsonyi rabbi vonta magára 1420-ban megirt könyvével a szertartási szokásokról a külföld figyelmét; magasan emelkedik ki a 16. században *Budai Kohen Dávid* 1597-ben megjelent könyvével, mely a családi éle-

tet megbontó válási törvényekkel foglalkozik, valamint *Eisenstadt Szófér Avigdor* kismartoni rabbi, ki már 1571-ben — bizonyára közszükségletet kielégítendő — német fordítással adta ki az ünnepi, majd 1594-ben a köznapi imakönyvet és vallásos énekeket. A 17. században kitünik *Kremnitz* Áron Sámuel kismartoni rabbi, ki 1611-ben irt s kiadott egy lélektant; *Büchner Chajim* lakompaki rabbi, ki 1639-ben megjelent vallástudományi munkájával az imákról s 1669-ben kiadott vigasztalásaival a bécsi kiüzetésről széles körök szívéhez férkőzött. A theologiai irodalom legkimagaslóbb munkásai voltak a török hódoltságban élt *Freudenau Szimcha*, budai rabbi, *Kohén Efrájim* budai rabbi, kinek responsumai a legbecsesebb kor- és kulturtörténeti adatokat tartalmazzák, *Budai Jonáthán* ben Jákób és *Schulhof Izsák*, ki 1686-ban két gyászdalt irt Buda ostromáról. A törökök kiüzetése után kimagaslanak *József ben Gerson* budai rabbi 1709-ben kiadott responzumaival, *Simon ben Efrájim Jehuda* kismartoni rabbi 1688-ban megjelent tanulmányával a lélekvándorlásról és már 1677-ben napvilágot látott a talmudhoz irt novelláival, *Katzenellenbogen Méir* stomfai rabbi 1675-ben megjelent könyvével a mikroskosmosról és 1684-ben megjelent értekezésével a lélekvándorlásról, *Eisenstadt Mózes* kismartoni rabbi 1705-ben megjelent német fordításaival középkori zsidó költőkből, *Eisenstadt Méir* kismartoni rabbi 1729-ben kiadott novelláival, *Deutsch Mordecháj* galgóci rabbi 1738-ban kiadott talmudi értekezéseivel, valamint vallástudományi tanulmányaikkal

a következők: *József ben Sámuel* pozsonyi (1737), *Schacherles Izsák* pozsonyi (1777), *Auspitz Jeremiás* nagymartoni, majd szántói (1798), *József Salamon Zalman* pozsonyi (1780), *Barbi Méir* pozsonyi (1785), *Leipniker Barukh* zimonyi (1796) és *Rapaport Benjámin Zeéb* pápai rabbi (1781), de valamennyit fölülmúlja tekintélyben *Eger Akiba*, aki 1756-ban pozsonyi rabbi volt. A szorosan vett vallástudományi irodalom művelői mellett említést érdemelnek s elismerésre tarthatnak számot *Jehuda ben Léb* pozsonyi tanitó, aki 1790-ben módszertant írt héberül a tanításról, *Kunitz Jakab* óbudai magántudós, aki 1765-ben szentírásmagyarázatot és 1777-ben ethikai tanulmányt írt a rágalomról és békéről, *Oppenheim Lőb* galgóci rabbi (1774-ben) ugyancsak erkölcstani munkának szerzője, és *Zahlen Éliás* nagyváradi, majd bátorkeszi rabbi, aki talmudi értekezéseken kivül 1766-ban számtant írt héberül.

Volt tehát a 18. században igen figyelemreméltó s eleven szellemi munkásság is; ahol a vallásos élet és irodalom ily kiváló és nagyszámú alakjai működhettek, ott széles körben kellett értékelni is tudni munkásságukat. Ezen tudósok fényes sora belevilágít a 18. századbeli magyar zsidók lelki életébe; a jognélküliség sötét századában meggörnyedve járták bár keserves megpróbáltatások útját, embereknek érezték magukat és magasba tudtak emelkedni a mindennapos tapasztalatok fölé pihenő óráikban, ünnepi időkben, amikor mestereik tanításán épülhettek.

És ezek a 18. századbeli magyar zsidók nem

csupán a maguk falujának szűk látókörében csakis saját önös érdekeik tengelye körül forogva folytatták életüket, hanem az egész ország közgazdaságára kiható nagy tervekkel is foglalkoztak, melyeknek megvalósulása a nemzeti vagyon emelését, a nép jólétének gyarapodását jelentette volna. *Mandl* Bernát fönmaradt okmányok alapján igen érdekes adatokat gyűjtött össze magyar zsidók közgazdasági terveiről a 18. században (az IMIT. 1905. Évkönyvében), melyek közül a legbeszédesebbek és a korszakra legjellemzőbbek a következők: 1703-ban *Simon Mihály* pozsonyi zsidó folyamodott az iránt, hogy Pozsonyban bankot alapíthasson, minthogy a török kézből fölszabadított országnak föltétlenül szüksége van oly intézetre, mely az országot megnyitja a külföldi kereskedelem számára, hogy több pénz kerüljön a nép közé; az ország első banktervét természetesen elutasították. *Bél* Mátyás említi 1735-ben megjelent Notitia Hungariae c. könyvében, hogy voltak zsidók, akik a Vág folyót hajózhatóvá akarták tenni; tényleg 1720 körül *Beer* Salamon vágszeredi zsidó sószállító foglalkozott a tervvel. 1755-ben *Simon* Jakab öt társával Trencsén vidékén gyárat alapít nyírfakéregből lepárolás útján nyert olaj készítésére, mely elengedhetetlen volt a tímárságnál s melyet azelőtt csak Oroszországból importálhatták; a gyárat üzembe helyezték, de a szállítás körül olyan akadályok gördültek útjokba, hogy a gyárat csakhamar be is szüntették. 1774-ben *Löbl* Éliás dombóvári zsidó azzal a merész tervvel kopogtatott a bécsi udvarnál, hogy a Balatont csa-

tornával akarná összekötni a győri Dunaággal. 1782-ben *Oesterreicher* Mózes Lázár óbudai zsidó azon tervének engedélyezéseért folyamodott, mely lehetővé tette volna, hogy a Dunán Pest és Bécs között alacsony vízállás mellett is akadálytalanul bonyolítódjék le a személy- és árúszállítás; a Magyar Hírmondó 1782. évfolyam 587. lapján ismerteti s melegen ajánlja a tervet, melyből természetesen nem lett semmi.

Nem minden zsidó foglalkozott országot boldogító tervekkel, de nem minden zsidó volt pálinkafőző, vagy házaló sem, akadtak már a 18. században is, akik a mezőgazdaság terén is érdemes munkát végeztek; s ha 1774-ből származó adatok tanusítják, hogy Zemplénmegyében szőlőbirtokos és Sárosmegyében szántóföldtulajdonos zsidók is voltak, úgy *Jakab* Salamon pöstyéni zsidót bizonyára jeles erények ékesítették, hogy 1752-ben gróf *Forgách* Ignác összes jószágainak bérlője lehetett.

A földesurak ismerték a zsidót, megbecsülték szolgálataikat; a jobbágynépnek nem volt sem alkalma, sem oka ellenséges indulattal viseltetni a zsidó iránt, aki a maga jognélküliségében teljes együttérzéssel és igaz megértéssel tekintett a robotoló népre. Csak a városi polgárság gyűlölte a versenytársat, vetett gátat emberi szabadságának teremészetes joga elé s taszította le a jognélküliség olyan mélyére, melyből már nem a további sülyedés, hanem csak az emelkedés visszahatása következhetett.

Váratlan fordulattal következett be ez a visszahatás *II. József* uralkodásával.

II. RÉSZ.

A jogegyenlőség kivivásának kora.

I. FEJEZET.

A fölvilágosodás kora.

A 18. század fölvilágosodása otthonra talált a bécsi Burgban is. Ember került a trónra, aki az embert értékelte, aki országa nagyságát és erejét a természetes emberi jogok biztosításában, az egyéni tehetségnek a köz javára való kifejthetésében s minden alattvalója megelégedettsége által a közboldogság előmozdításában látta. 1780. novemberében lépett *II. József* a trónra s már 1781. május 13-án, megelőzve a híres türelmi rendeletet, mely az ország nemkatholikus keresztény lakóinak lelkes háláját váltotta ki, királyi szívének melegét legelsőbben a zsidókra árasztotta, akik a jognélküliség sötét mélyéből emelték föl hozzá esdő tekintetüket. „Hogy az ország nagyobb hasznára váljék, mint eddig volt korlátolt kereskedése és fölvilágosodása miatt", elrendeli, hogy a zsidók csak istentiszteletüknél tartsák meg a héber nyelvet, de különben az ország nyelvét használják írásaikban, állítsanak föl iskolákat és minden fönnálló nyilvános iskolákba járhassanak, megengedi, hogy földmíveléssel foglalkozzanak, földbirtokot bérel-

hessenek; szabó-, varga-, kőmíves, ácsmesterséget, műasztalosságot, festészetet, szobrászatot, gyáripart űzhessenek; „a szélesebb körű kereset és karjaik hasznosítása, a gyűlöletes korlátozó törvények és megvetést keltő jelvények eltörlése elő fogja segíteni sajátos előítéleteik kiirtását, úgy hogy az állam hasznos polgáraivá lesznek". A rendelet közzététele két évig késett, minthogy a magyar kancellária nehezen tudta megkapni a megyék informáló véleményét, de végre a kancellária is helyeselte az elveket, sőt még azt is ajánlotta, hogy „az *egyenjogosító törekvés* mellett az előkelő zsidókat nem tiltaná el a kardviseléstől sem s hogy a külső különbséget azáltal is megszüntetendőnek véli, hogy a zsidók többé ne viselhessenek szakállt". Komoly javaslat mezébe öltöztetett maró gúny volt-e a kancellária előterjesztése, vagy a császári akarat előtti őszinte hódolat ragadta ilyen túlzásra a magyar hivatalt? *II. József*, aki 1785-ben eltörölte a zsidó személyi vám gyalázatát és megszüntette a türelmi adónak legalább megszégyenítő címét s a zsidóadót — melyről a kincstár képtelen volt lemondani — azontúl „kamerális taksa" címen szedette be, elfogadta a kancellária javaslatát és *az egyenjogosító törekvés* nagy változást idézett elő a magyar zsidóság helyzetében.

Tényleg úgy hitték általában, hogy *II. József* polgárjogot adott a zsidóknak s a városok türelmetlenül mozgolódtak zsidók betelepülése ellen. Nem kaptak polgárjogot, de emelkedni látták a sorompót, mely eladdig elzárta előttük anyagi és szellemi tehetségük kifejtésének lehetőségét. Az

1783-ban Systematica gentis judaicae regulatio címen kiadott rendelet megnyitotta előttük — a bányavárosok kivételével — a szabad költözködést, a városokban való letelepülést, megnyitotta az iskolázás jogával az egyetemet épp úgy, mint a közgazdasági tevékenység minden ágát. A rendelet megjelenésének évében már iskolát nyit Pozsony, majd Ó-Buda, Miskolc, melyről Kazinczy Ferenc mint tanfelügyelő a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott, Nagy Károly, Vágujhely, Trencsén, Sátoraljaujhely, Nagyvárad, Lovasberény. Ahol a község egymagában nem tudta föntartani iskoláját, ott összefogott a nagy kerület, hogy közös erővel virágoztassák föl a tudás templomát; így az óbudai iskola föntartásához magukat kötelezve hozzájárultak Vörösvár, Zsámbék, Tétény, Tinnye, Abony, Irsa, Gyón, Dabas, Szele, Apostog, Aszód, Pécel és Domony zsidói is. De megkezdődik a szunnyadó és eladdig erőszakkal elnyomott szellemi erők kibontakozása a tudományos pályán is. Bár azelőtt is kitört a tehetség s a tudományszomjas ifjú külföldre vándorolt, hol nagy nélkülözéseknek kitéve s megpróbáltatásokkal megküzdve végezte a pályát. Igy pl. *Hirschel* Mihály Náthán pozsonyi orvos, aki Theses pathologico-therapeuticae inaugurales de causibus intermittentium febrium cimű disszertációjával Halléban szerezte meg orvosi diplomáját 1733-ban. Vagy *Márkus* Mózes, a pozsonyi rabbi fia, aki a mecklenburgi Bützowban promoveáltatott orvossá 1764-ben, Disputatio philologica-medica inauguralis de cura infantum recens natorum penes

Ebreos olim usitata című disszertációja alapján. Márkus szép irodalmi működést fejtett ki már hallgató korában a Biblia megvilágítása körül orvostudományi nézőpontból s a tehetséges ifjú csak nagynehezen tudta kivédeni tanárainak térítési kisérleteit; de kivédte; nem úgy, mint *Lőw* András, aki 1682-ben Dissertatio medica Inauguralis De Morbo Hungarica című értekezésével Jenában szerezte meg az orvosi diplomát s ugyanazon évben megjelent Dissertatio Medica de Lue Venerea című munkáját a soproni evangelikus Egyház tanácsának ajánlotta, ami azt bizonyítja, hogy hálatartozást akart leróni. Utóbb megengedte a helytartótanács 1773-ban *Oppenheimer* Sámuel Bernát pozsonyi és 1776-ban *Löbl* Mendl holicsi orvosnak, akik külföldön, Páduában, illetve Halléban végezték tanulmányaikat, hogy a nagyszombati egyetemen vizsgázhassanak, de az első, aki itt tanult s királyi engedéllyel megszerezte a budai egyetemen az orvosi diplomát 1782-ben, *Oesterreicher* József Manes volt. 1756-ban született Ó-Budán; szülei a kereskedői pályára akarták fogni, de hajlama tanulásra késztette, orvosnak készült, járt a bécsi egyetemen, de tanult Budán is, ahol Analyses aquarum Budensium címen 1781-ben megjelent disszertációja alapján orvossá avatták. Értekezése, 283 lapos kötet, a budai és más hazai források vizeinek vegyösszetételét tárgyalja. Fölavatása után a Magyar Hírmondó 1782. évi 18. száma a következőket írta: „A budai kir. Universitas Ő felségétől különös parancsot vett az eránt, hogy ezentúl az orvosi főbb szabadság, vagyis az

orvos-doktorság nemkatholikusoknak is azon módon, valamint a katholikusoknak megadassék. Most, múlt Bőjt előhavának 21. napján abbeli méltósággal egy zsidó, Oesterreicher Mánesz József uram tiszteltetett meg. Nincs kétség benne, hogy ezen uj rendtartás az Universitásnak virágzására ne fogna szolgálni. A megnevezett orvos-doktor, ki is nem régen a Budai és más azon vidékbeli orvosságos vizekről bő- és jeles remekírást adott világra, születésére nézve Budai, ennek utána pedig a Füredi savanyú víznél hivatalos Orvos lészen.“ Nem is csalódtak a hozzá fűzött reményekben, s Ő felsége új rendtartása az Universitásra nem hozott soha szégyent. Balatonfüred fölvirágoztatásához irodalmi téren is hozzájárult Bécsben 1792-ben megjelent Nachricht von den Bestandtheilen und Kräften des Füreder Sauerbrunnens című könyvével, mely a külföldről vonzott látogatókat Füredre, s fürdőorvosi gyakorlatán kivül tudományos kutatással is foglalkozott, melyről 1801-ben megjelent „Természeti csudálatos magyar sóval való hasznos orvosi tapasztalások“ és „Általam ujonnan találtatott természeti magyar csudálatos sóval való hasznos élésről orvosi tapasztalások“ című értekezései tanuskodnak. Különösen figyelemre méltó, hogy *Oesterreicher*, kit *I. Ferenc* császár magánkihallgatáson is fogadott s érdemeiért arany burnótszelencével, majd nyakban hordozható nagy arany-érdeméremmel, sőt császári királyi kamerális főorvosi címmel és jelleggel tüntetett ki, mindvégig hű zsidó maradt

és mint zsidó magyar nyelven bocsátotta közre tudományos vizsgálódását.

II. József felvilágosodott uralma gyors lendülettel emelte a magyar zsidók kereskedelmi vállalatait. Egy 1803. évi lajstrom szerint már a következő nagykereskedők voltak Pesten: *Bauer* Sámuel lenáru, *Beck* Löbl vászon és kendő, *Boskovitsch* Hirsch lenáru, *Brüll* Ádám musselin, *Goldberger* Joél posztó, *Kanitzer* Dávid Löbl norinbergi áru, *Lőwy* Herman vászon, *Offenheimer* Izsák posztó, *Pinkesz* Elkán vászon és kendő, *Sax* Simon vászon és kendő, Selbe *Abelles* vászonnagykereskedők.

De földmiveléssel is szerettek volna foglalkozni. Hivatalos adatok szólnak arról, hogy 1786-ban *Kain* Jakab Hanusfalváról harminc zsidó család nevében kér a császártól földet, hogy saját kezük munkájával művelhessék; 1787-ben *Eisenstädter* Márkusz temesvári lakos kér egy parasztszessziót; 1797-ben a szigetvári zsidók akarnak földmívelők lenni, s valamely gyarmatosításra kiszemelt faluban kérnek földet, hogy annak megműveléséből élhessenek. Persze még korai volt az ilyen kérés, nem lehetett még foganatja, ellenezték a vármegyék.

Egyébiránt a foglalkozások gyarapodása mellett nagy változást idézett elő *II. József* uralma a zsidók eloszlása tekintetében. A szabad költözködés és a városokban való letelepülés joga utnak indította a falvak fölöslegét, a vállalkozó szellemeket és az iskolák közelébe jutni vágyókat. A városok nagy ellenszenvvel nézték a beköltöző-

ket; szabadalmaikban biztosított jogaikra hivatkozva megtagadták minden folyamodótól a települési engedélyt, de *II. József* megszüntette a megyék kiváltságait, eltörölte a városok külön jogszabályait, királyi biztosok avatkoztak a városok belügyeibe s azoknak felsőbb forumán mindig megtört a városok elutasító akarata. Igy uj gyülekezetek keletkeztek, melyek közeli és távoli falvakról verődtek össze, vagy meglevő gyülekezetek gyarapodtak; a városokban s gyülekezeti életben uj foglalkozási ágak, tágultabb szemkörben kialakult törekvések kerültek felszínre, a magyar zsidó, ki eddig közel három évszázadon át legnagyobbrészt házalásra s kiskereskedésre volt kényszerítve, most polgáriasodni kezdett ujból. Részben igy keletkeztek, részben pedig a körülfekvő falvak rovására erősen gyarapodott a következő városok zsidósága a 18. század utolsó negyedében: Abauj-Szántó, Arad, Aszód, Baja, Balassa-Gyarmat, Bátorkeszi, Bonyhád, Csáktornya, Galánta, Galgóc, Győr, Gyulafehérvár, Kecskemét, Komárom, Liptószentmiklós, Makó, Máramarossziget, Miskolc, Munkács, Nagy-Becskerek, Nagy-Kanizsa, Nagyvárad, Nyitra, Paks, Pápa, Sátoraljaujhely, Szabadka, Szeged, Szerdahely, Szikszó, Temesvár, Trencsén, Ujvidék, Ungvár, Vágujhely, Várpalota, Veszprém, Zalaegerszeg stb.

De ha *II. József* királyi biztosainak védelme alatt le is települtek egyes, eladdig zsidómentes városokban, ugy az iparos zsidónak lehetetlenné volt téve a megélhetése, minthogy nem tartozhatott valamely céhhez. Zsidó iparos csak számos

zsidó által lakott városban élhetett, ahol hitrokonai számára dolgozhatott. Ámde még ebben az esetben is oly különös jelenségre akadunk, hogy pl. Pozsonyban az úgynevezett zsidóutcának csak egyik oldalán lakott a 18. század végén valamenynyi zsidó iparos; ennek a magyarázata az, hogy az utca két házsora két úré volt; az ujabb sor a városhoz tartozott, a régibb azonban Pálffy-birtokon épült; a zsidó iparosok kerülték a város hatósága alatt álló utcasort, mert nem lehettek céhtagok, holott *II. József* uralma idején lakhattak szerte a városban, de ipart csak a Pálffy-oldalon űzhettek szabadon.

Nagyon rövid időszak volt az alig egy évtizedes uralom, hogy a trónról sugárzó szabadelvüség és emberiesség fénye eloszlathatta volna a zsidók iránt táplált századós előítéleteket. Korán halt meg *II. József* 1790. február 20-án, miután egy hónappal előbb a tüdővész kínjai által gyötörtetve s testben-lélekben megtörve nem tudott többé ellenállni az ország alkotmányos követeléseinek és — a jobbágyság s a toleranciára vonatkozó rendeletein kívül — visszavonta összes intézkedéseit.

* * *

Abban a tudatban hunyta le szemeit, hogy összeomlott minden, amit életében épített. De nem omlott össze egészen; elhintette az igazság magvát, melynek kicsirázását nem lehetett többé elfojtani. Összeomlottak alkotmányellenes intézkedései, téves politikájának bűnös merényletei a magyar szabadság ellen, de amit megvilágosodott

elméje és érző szive alkotott az emberi szabadság védelmére s az egyéni lelkiismeret oltalmára, mindannak teljes kifejlése elé csak ideig-óráig tartó gátakat emelhetett a mult rendszerében gyökerezett gondolkodás, de megsemmisíteni nem engedte az uj kornak szelleme, mely Franciaországból kiindulva diadalmasan tört előre.

Keresztesi József kálvinista krónikás szerint megérdemelte *II. József*, hogy hamvait szentnek tartsák a protestánsok, s gyülölői által koholt gúnyos sírfeliratai közt azt is terjesztették, hogy „a zsidók és parasztok istene volt". Protestánsok, zsidók és parasztok méltán álltak halála után egy sorban a siratók közt.

II. Józsefet eltemették s a megyék országszerte a mult visszaállítását követelték. Csak Pestvármegyéről szólunk. Ez a nemes vármegye a helytartósághoz intézett követeléseiben a következőt mondja: „Nem ismeretlenek előttünk az emberiség jogai és *nem leszünk ellene annak, hogy a jobbágy, a mi kárunk nélkül*, mindabban részesüljön, minek megadását a magasztos emberi érzés sugallja". De van még ennél is különb határozata a vármegyének. *II. József* megyei és állami tisztségek betöltését nem kötötte valláshoz, nem engedte, hogy a protestánsok vallásuk miatt mellőzést szenvedjenek; halála után országos volt a mozgalom, mely a protestánsokat minden tisztségtől ki akarta szorítani. E mozgalomban Pestvármegye azt az álláspontot foglalta el, hogy az 1790—91. országgyülésre küldött követének a következő utasítást adta: „A protestánsokat teljes

polgárság illeti meg. *Ennélfogva* a kormányszékeknél *határozott arányban* alkalmazandók, a megyékben és városokban pedig az *alkalmas személyek arányában*".

Jobbágyokkal és protestánsokkal szemben megnyilatkozott ilyen szűkkeblűség mellett, mit remélhettek a zsidók? A városok úgy látták, hogy felélедt régi szabadalmuk s a *II. József* védelme alatt letelepülteket rövid uton kiutasították. Megkezdte Pest és Nagyszombat s folytatták a többiek. A helytartóság védelmébe fogta a zsidókat, Pest visszavonta határozatát, csak a házalás tilalmát tartotta fenn, Nagyszombatban is sikerült a határozat végrehajtását egyre halogatni az uj országgyülés döntéséig, de általában a városok hangulata oly kevéssé volt biztató, hogy a zsidók maguk fordultak védelemért s jogaik biztositásáért az országgyüléshez és a császárhoz.

A beadvány, melyet *Büchler* Sándor adott közre az IMIT. Évkönyvének 1900. folyamában, a következő: „Most, hogy a Karok és Rendek *II. Lipót* császár és király kölcsönös akaratával huszonöt esztendei szünet után ujra országos gyülést tartanak és mindnyájuk óhaja, törekvése, munkássága oda irányul, hogy a sokat hányatott Magyarország erős, biztos rendszeren boldoggá, szerencséssé váljék és a közjólétben minden lakónak egyformán, rend- és osztálykülönbség nélkül legyen része, szabadjon nekünk is Ábrahám ivadékainak, kik a balsors különféle szerencsétlenségei által évek hosszú során át szenvedünk, szinetek elé járulni és parányit remélni abból a boldog-

ságból, melyet most az egész haza tőletek és uj királyunktól vár. Legnagyobb fájdalmunkra eddig megvetettek bennünket, de nem önhibánk miatt; itt-ott nem úgy bántak velünk, mint ahogy emberekkel, egy és ugyanazon ország lakosaival szokás, hanem miként rabszolgákkal, hogy ne mondjuk igásmarhákkal. Városról-városra, faluról-falura űzettünk, kitéve gyakorta a csőcselék nevetsége, gúnyja, bántalmainak; még az ország- és válaszutakon is, melyeken pedig kell, hogy minden utasnak bátorságos, biztos járása legyen, a dévaj ifjúság nem ritkán kövekkel dobált minket, büntetlenül. De most már kisütött úgyszólván egész Európa boldog napja, amennyiben többé senki se oly vad és műveletlen, hogy ne ismerné azon kötelességeket, melyekkel ember embernek természet szerint tartozik. Most már úgyszólván mindenütt fölemelte dicsőséges fejét a józanabb filozófia, az a bölcsészet, mely világos és érthető szóval mindenkit, kivétel nélkül, arra oktat, hogy bűn nélkül az államnak egyetlen lakója se sérthető, bármely vallás, rend, módban legyen az, és bármely állam lakói közt nincs ember, ki az élet-test föntartás, a hír- és vagyonszerzés méltó jogát ne nyerhetné el. Maga a keresztény hit, melynek követői az előbbi századokban a római egyházhoz nem tartozókat tűzzel-vassal üldözni nem átallották, most a keresztény nyájasság szelíd szellemét csöpögteti mindenkibe és privátim vagy nyiltan hangoztatja, hogy minden ember testvér, ennélfogva senkin se szabad büntetés nélkül jogtalanságot elkövetni, senkit nyomorogtatni, vagyonától

és ami mindeneknél értékesebb: hitétől megfosztani. Ezen annyira fölvilágosodott században nem adhatunk-e tehát helyet ama biztos és kétségtelen reménynek, hogy a mi legjobb királyunk kegye és a nemes magyar Karok és Rendek nagylelkűsége által elnyerjük azt, mit ama sötét századokban még remélni is alig mertünk? A zsidó nép már mintegy kezdet óta lakja a magyar királyságot. Ezt bőven tanusítják a viselt dolgok régi évkönyvei, valamint a magyar törvények, akár a zsidók javára, akár azok megszorítására hozattak azok, aszerint, aminő az emberek fölfogása valamely században volt. És ha egykoron, miként a régiek emléke az *I. Lajos* alatt történtet hirdeti, megesett, hogy népünket a vallásgyülölet az országból kivándorolni késztette, kevéssel azután a viszonyok változásával nemcsak hogy visszatérhetési szabadságot kapott, hanem még nagyobb kedvezésekkel halmozták el, mint előbb. És valóban, ha a zsidó szokás és vallásban különbözik is a nép sokaságától, de *az bizonyos, tapasztalat erősíti, hogy annyi század forgása alatt hűség és megbizhatóságban a királyok és a haza iránt nem áll mögötte a polgároknak.* Sőt ha vizsgálatra veszik a magyar évkönyveket, a mult események kétségtelen dokumentumait, úgy alig van kor, melyben őseink a legnagyobb szükségbe jutott magyar államot készpénzzel, vagy nagy mennyiségü, gyakran pénzzel vásárolt gabonával nem segítették volna előzékenyen és magát a mostoha sors különböző eseteiben teljesen kimerült kincstárt roppant iparkodás, tanáccsal és hasznos közreműkö-

déssel föl nem egyenesítették, nem restaurálták volna. Ki nem tudja, hogy II. Endre, IV. Béla, Zsigmond, II. Ulászló, II. Lajos alatt mily szomorú állapotban volt a kincstár? *Az úgyszólván ingadozó állam végveszélyében pedig ama fölötte bölcs királyok mi mást tartottak a legjobb orvoslásnak, mint azt, hogy a zsidókra különböző kamarai tisztséget ruháznak és hűségük s buzgóságukra a király és ország kincstára bizassék. Nem tagadjuk,* hogy őseink gyakorta szenvedtek üldöztetéseket, miket fejükre majd az irígység, majd a vallásvédelem vakbuzgósága gyujtott, néha pedig, amint könnyedén meg vagyunk győződve, a fölötte nagy haszonlesés is, amelytől őseink közül sokan nem voltak mentek. De közben a legtöbb magyar király, ki közelről látta a zsidók kitünő szolgálatait, miket a legnagyobb zavarokkal küzdő államnak gyakran tettek, és közömbös lélekkel, hogy is nézhette, hogy mekkora haszon származik értelmességük, buzgóságuk, bámulatos ügyességük által az egész országnak és a királyi háznak, nem ritkán grácia, kegy, kiváltságokkal ékesítette és állandó protekcióban részesítette a zsidókat. Még megvan ama kiváltságok emléke, melyeket egykoron IV. Béla és Zsigmond, a keresztény vallás e két buzgó bajnoka a zsidóknak juttatott és amelyeket Albert, V. László és Hollós Mátyás ünnepélyes oklevelekkel megerősíteni nem habozott. Ismeretesek előttünk a későbbi királyok és főleg az osztrák házból származottak különböző dekrétumai is, melyek a zsidók javára különböző időkben adattak, megismételtettek és nem egyszer kü-

lönféle hozzáadásokkal gyarapodtak, bővültek. De nem az az igyekvésünk, hogy ez alkalommal népünk régi, levéltárainkban eltemetett, a mai viszonyoknak már meg nem felelő privilégiumaink föl-elevenítését követeljük. Mi egyedül azt kérjük a királytól és rendektől, minek megkövetelésére a szentséges természet és népjog jogot adnak. Mert, miután királyok kegyelme és a Karok s Rendek kedvezése Magyarországon lakást engedélyezett nekünk, melynél fogva számot tarthatunk, hogy Magyarország legrégibb lakóinak és azonfelül inkorporált nemzetnek tekintsenek és kell, hogy tekintsenek bennünket; miután évek, sőt századok tapasztalata tanítja, hogy mi az országban, úgy a kültartományokban gyűjtött vagyont nem visszük külföldre, hanem az országban fogyasztjuk el, vagy folytonos cirkulációban tartjuk; miután mi és családjaink az adófizetők sorába tartozunk, sőt a közterheken kívül még királyi cenzust, vagyis türelmi adót fizetünk; miután a királyság minden szükségletében subsidum, eleségbeszolgáltatás és mindenféle teher viselésére köteleztetünk; miután mindig s bárhol a hatóságok és fölebbvalók iránt tartozó engedelemmel viseltetünk és a földesúri, gyakran súlyos és erőnket meghaladó adókat zúgolódás és vonakodás nélkül pontosan fizetjük; miután a magyar nemzet közepette nyugodtan és csendesen élünk, senkit nem sértünk, mindent békésen tűrünk, semmiféle tehertől el nem huzakodunk; miért ne követelhessük tehát magunknak legkegyelmesebb királyunktól és a Karok s Rendektől legalább azt a

jogot, hogy bátorságosan, nyugodtan élhessünk, a megélhetés módjai, mint Magyarország többi lakosainak, nekünk is megadassanak és megszünjék mindazon akadály, mellyel akár föntartásunk szoríttatik meg, vagy a bátorságos élettől fosztatunk meg, vagy a Mózes törvényei szerint való hitünk szokásos gyakorlata gátoltatik. Ezen remény által hevítve, néhány kivánságunkat illő alázattal terjesztjük a Király és Rendek elébe, könyörögve, hogy igazságos kérésünket helyeselve az ország cikkelyei közé törvény alakjában beiktatni kegyeskedjenek". Most részletesen kilenc szakaszban sorolja föl a beadvány a kivánságokat, melyek teljes szabad vallásgyakorlatra, szabad költözködésre, ingatlanszerzésre, szabad iparűzésre, teljes tanszabadságra, bűnténnyel való vád esetén az úriszék illetékességének megállapítására vonatkoznak, s azután folytatja: „Ezek a mi alázatos kivánataink, ezek azon kérések, miket az országgyülés szine elé vinni bátorkodunk. Nem tartozunk azok közé, kik a törvények alól kivételt, kik privilégiumokat, kik rendkívüli kedvezéseket kérnek. Mi csak azt óhajtjuk, hogy ama jogok, melyek minden embert általánosan megilletnek, jogok, melyek bármely művelt államban egy polgártól sem tagadhatók meg, nekünk is épségben, sértetlenül adassanak meg. Végül még azt is kérjük, hogy emberségesen bánjanak velünk, testvéreknek, Ádám, egy és ugyanazon törzs sarjadékainak tekintsenek bennünket, ugyanazon legfelsőbb lény hívőinek, kit a keresztények is tisztelnek és imádnak; *végre szabadjon nekünk is polgárok-*

nak, a haza hasznos polgárainak lenni. Nincs a földkerekségen Magyarországon kívül más hazánk, nincs más atyánk, mint a király, kinek kormányzására a világ ura Magyarországot és népeit bízta, nincsenek más pártfogóink, mint a közhatóságok és földesuraink, nincsenek más testvéreink, mint akikkel egy társadalomban élünk és halunk, nincs más oltalmunk, mint a haza törvényei, nincs más menedékünk, mint az emberiség ama kötelességei, melyekkel ember ember iránt kivétel nélkül tartozik. Végül is csak amolyan szőlőindák vagyunk, melyek természetüknél fogva a földön kúsznak és nem emelkedhetnek föl másként, hacsak egy szomszédos fa nem nyujt nekik támaszt, vagy az ember jótékony keze karót nem helyez melléjük, melyen fölkapaszkodhatnak. Kihez folyamodjunk szükségünkben, ha nem mindnyájunk közös atyja, a királyhoz és azokhoz, kikre az állam kormányzása bizatott? Honnan várjunk békét, nyugalmat, bátorságot, ha nem az államtól, mely bennünket már régóta anyaként fogadott be, mely táplál, ruház bennünket, amely viszont joggal megköveteli tőlünk a jó polgár kötelességeit? Hol találjunk támaszt, ha nem bennetek, kiknek a törvényhozás és a népek boldogításának hatalmát megadta az uralkodó akarata és őseitek gondos intézkedése? Igyekezzetek hát felséges király, dicsőséges főurak és a tartományok követei, hogy eloszoljék az előítéletek köde, melyekkel sokan a nép közül a zsidókat üldözni nem átalják, hogy eltünjenek az akadályok, melyekkel a zsidók iparkodása elnyomatik, hogy személyünknek a biz-

tonság, a kereskedelemnek a szabadság és a tisztességes kenyérszerzés módja mindenkinek megadassék. Igyekezzetek, hogy ne bánjanak velünk rosszabbúl, mint az ország többi lakosaival, hogy bárki által büntetlenül ne sértessünk, sújtassunk, elnyomassunk, ne korlátoztassunk a sz. kir. városok, mezővárosok, falukhoz való hozzáférhetésben, ne legyünk gúnynak kitéve az országutakon és köztereken. Igyekezzetek bennünket oly állapotba helyezni, hogy ne kelljen magunkat, feleségeinket, gyermekeinket elhanyagolni, hogy ne rogyjunk le a magán- és közterhek viselése alatt, vagy hogy méltán ne mondhassa az állam, hogy a hazának nem vagyunk úgy hasznára, mint kellene és ahogy magunk is óhajtjuk. Mi pedig feladatunknak fogjuk tartani törekvésünket, erőnket és munkánkat mindig oda fordítani, hogy mindenki észre vegye, hogy a kegyre, melyet ma tőletek várunk s amelynek elnyerése reményével el vagyunk telve, méltók voltunk. A mi feladatunk lesz minden létező legfőbb biráját, Jehovát, ki a népeket egyesíti és szétszórja, kinek akaratából a világ összes királyságai fönállanak s összedőlnek, folytonos imáinkkal arra kérni, hogy legkegyelmesebb királyunkat a legkésőbb korig egészség, épség, dicsőségben felséges házával szerencsésen megtartsa, a magyar királyságnak pedig békességet, nyugodalmat, egyetértést, ragyogást és minden boldogságot adjon. Feladatunk lesz végre mindenhol és mindig tettekkel bizonyítani, hogy nincs más kivánságunk, mint hogy örökös hódolattal élhessünk s halhassunk".

Ezen a „Magyarországon élő zsidók közönsége“ által benyujtott kérvény Báró *Splényi* Ferenc, váci püspök előadásában került az országgyülés elé, mely a javaslat értelmében meghozta 1790. december 2-án, a király által 1791. január 10-én szentesített következő törvényt: „Hogy a zsidók állapotáról azalatt is gondoskodva legyen, mig ügyük és némely sz. kir. városnak rájuk vonatkozó privilégiumai egy országos bizottság által, mely a jövő országgyülésen jelentést tészen, tárgyaltatnának, és a zsidók állapotáról ő felsége és a Karok és Rendek közös akarattal határozni fognak, a Karok és Rendek ő felsége jóváhagyásával elhatározták, hogy a Magyarország és a kapcsolt részek határai közt lakó zsidók az összes sz. kir. városokban és a többi helyeken (ide nem értve a királyi bányavárosokat) abban az állapotban tartassanak meg, melyben 1790. január 1-én voltak, és ha netán kizavartatnának, abba visszahelyeztessenek“.

Az országgyülés ki is küldte a bizottságot, melynek előadója gróf *Haller* József legnemesebb érzéstől áthatottan tanulmányozva az ügyet, előadásában kiemelte, hogy „hibái vannak a zsidónak, mert eddig megvettetett; általános a rossz vélekedés, de ez nem bizonyít ellenük, hisz azelőtt általános volt az a hit is, hogy a nap forog a föld körül; nem tételezhető fel, hogy az igaz Isten, kit imádnak, vétkeket parancsolt volna nekik“ s javasolta, hogy megadassék számukra mindaz, amit folyamodásukban kértek, még a bányavárosokban is hetivásárokon való megjelenésük enge-

délyeért lépett sorompóba. De ezen javaslatot már nem tárgyalhatta az országgyülés és a magyar zsidók helyzetének törvényes jogalapját 1840-ig az 1790 : XXXVIII. De Judaeis címmel ellátott törvénycikk képezte.

Nagyjelentőségű volt e törvénycikk, mely a zsidókra vonatkozólag alkotmányosan szentesítette a *II. József* által életbe hívott helyzetet. Akik szabadelvű uralkodásának évtizede alatt városba költöztek, tovább is háborítlanúl ott maradhattak, iskolákat végezhettek, egyetemi fokot érhettek el, és a városi polgársággal folytatott állandó érintkezés eloszlathatott sok megrögzött előítéletet, s ki tudja, hogy az 1790. országgyűlés után, — mely oly gyorsan és méltányosan határozott a zsidók javára, — a következő reformkorszak szabadelvű törekvései nem oldották volna-e meg véglegesen a zsidók polgári egyenjogúságának kérdését, ha egyáltalán tarthattak volna országgyüléseket. Hiszen *Ferenc* császár 1807. és 1808. évi dekretumaiban az ujjoncfelajánlási cikkelyek már azt is említik, hogy „az ujjoncok közé zsidókat is lehessen fölvenni és elfogadni“ s hogy „a zsidókra is *azon község népességének arányában, melynek részét teszik,* vesse ki az illető törvényhatóság a jutalékot és a zsidó községek által a saját tagjaik közül előállított egyéneket az ujjoncok fölajánlott számába el kell fogadni“. Nagy haladás volt ez *Rudolf* óta, amikor csak katonaadót fizetett a zsidó; most már véradót is hozhatott hazájáért, mert felismerték és immár értékelték benne a hűséget, mellyel honáért vérét is kész ontani.

Azok a körök, melyek versenytársat láttak a zsidóban, csakugyan tartottak attól, hogy az emberi jogok kiterjesztésére irányuló szabadelvű áramlatok a legkedvezőbb fordulatot adják a zsidóügynek is, különösen a hosszú időköz után egybehívott 1825. országgyűlés után, mely az egész országban nagy lelkesedést váltott ki s vérmes reményeket ébresztett. Ezen lelkesedés hatása alatt felszínre került a függő zsidókérdés is, melynek ellensúlyozására a pesti kereskedők köre „minthogy 1790-ben a Rendek igen kedvezően gondolkoztak a zsidók felől, s feltehető, hogy olyan kedvezményeket adnak nekik, melyek károsak lehetnek a polgári kereskedőre“, az 1829. medárdvásárra gyülésbe hívta össze az ország összes kereskedő testületeit. A gyülésen memorandumot fogadtak el, melyben elpanaszolják a zsidók rohamos szaporodását s kérik a házalás megszorítását, valamint a birtokszerzés tilalmát. De mivel az emlékirat benyújtásának költségeit, 3000 pengő forintot, az egyes társulatokra történt arányos kivetés után sem lehetett összeszedni, az egész mozgalom abbamaradt.

Fölösleges volt a polgári kereskedők félelme. Bár minden országgyülés figyelmét felhívták méltányos kérésükkel a zsidók, az országgyüléseknek annyi sürgősebben megoldandó kérdéssel kellett foglalkozniok, hogy a zsidók ügyére nem kerülhetett sor. Csak az 1832. országgyülésen hozhatta szóba a szabadelvű reformpárt, melynek élén *Kölcsey* és *Deák* Ferenc állt, amikor síkra szállt a szégyenteljes türelmi adó eltörléseért; kemény küz-

delem volt; az udvar hatása alatt volt főrendek többsége ellenezte a javaslatot s csak harmadszori izenetváltás után sikerült a fölterjesztéshez való hozzájárulásukat elérni, hogy a türelmi adó megszünjék és „a közterhek viselésében egyforma lábra állíttatnak az Izraeliták az ország többi adózóival“. De az elfogadott törvény nem nyerte el a király szentesítését; az udvar még nem tudott lemondani erről a jövedelemről.

Az idő haladását azonban nem lehetett többé föltartóztatni. A párisi júniusi forradalom légnyomása hatását éreztette hazánkban is, minek *Nagy* Pál, a sopronmegyei követ adott kifejezést az 1830. országgyülésen, figyelmeztetve a Rendeket a demokrácia hódításaira és a nemesi kiváltságok megingott talajára. Ugyanezen az országgyülésen már nyílt fülekre talált a protestánsok sérelme is, mely Nógrádvármegye indítványa útján követelte, hogy vegyesházasságoknál szünjenek meg a reverzálisok, melyek a gyermekeket katholikus vallásban történő neveltetésre kényszerítik; halasztást csak azért szenvedett ezen indítvány elfogadása, mert tárgyalására nem volt az országgyülésnek már ideje. Közben gróf *Széchényi* István lelkes és fáradhatatlan munkássága is megérlelte a gyümölcsöket; kaszinók, egyletek keletkeztek, hol külföldi lapokat, könyveket olvastak; látták, hogy más országok mennyire haladnak iparban, kereskedelemben, népjogok kiterjesztésében. *Széchényi* a Stádiumban követelt tizenkét tétel közt 5. pontban már nyiltan kimondja, hogy „mindenki az országban egyenlő legyen a törvény előtt“, hogy

„Hunnia minden lakósainak polgári létet kell adni, amit honunkra nézve nemcsak nem időelőttinek, de szinte már időutáninak tartok“. *Széchényi* csak nemes és nemnemes lakósokra gondol itt, a zsidók bizonyára esze ágában sem voltak; hiszen ő mondta egyik országgyülési beszédében a zsidók egyenjogusításáról, hogy „mi nem követhetjük a külföldi példákat, mert a külföldön úgy fest az ügy, hogy egy üveg tentát a tengerbe öntöttek, holott nálunk egy tányér levesbe öntenénk az üveg tentát“. (Sz. beszédei. Kiadta Zichy Antal, Budapest, 1887. 352. l.). Talán szellemes élc lehetett a kiszólás, de nem födte a való helyzetet és nem felelt meg az igazságnak.

Széchényi a birtokososztály léhaságát ostorozza, gazdasági megerősödését óhajtja s e törekvésében a nagyobb hatás kedvéért szertelenséggel szinezi az ellentéteket. A Hitelben (5. kiadás 39. l.) pl. azt mondja: „Ez földesuraink és földbirtokosaink állapotjának vázrajza, s ebből látszik, hogy inkább mende-monda teszi hitelünk létét, vagy nemlétét, mint fekvő jószág, ház, marha, gabona, bor stb. Azonban ne aggódjunk ezen, tűrjük, sőt örüljünk rajta, mert ez is praerogativáink egyik szép következése, melynek a zsidó annyira örül és nevet, midőn mi felemelkedett büszke érzéssel függetlenségünkről álmodozunk, de magunkat egyszersmind általa megköttetni engedjük, — hogy azt valóban inkább az ő praerogativájának mondhatnók“. Nem a zsidót szidja, de a birtokososztályt korholja, midőn mondja (u. o. 123. l.): „A magyar nemtörődömség miatt pusztul, vagy fullad zsir-

jába, nem keresi az összeköttetést a külfölddel, hogy termését jól elhelyezze. Nem száradna-e sokra minden produktuma, ha azt házánál nem keresné a zsidó"? Vagy amikor a Világ-ban (2. kiadás 50. l.) mondja: „Nagyon elszomorodám, e lelki függetleneket keresvén, mivel csak néhányat leltem, s azon kevés a sok honfelejtett külföldieskedőn, az itthoni előítéletek tárnokain, az elpuhult született — katonák nagy seregin, s a zsidó markában lévő számtalan külön szinűeken soha sem fog diadalmaskodni". De az ellentétek sötét aláfestése dacára dicséri is — bár akaratlanúl — a zsidót, midőn lótenyésztésről, háborús célra szolgáló jó lovak szükségéről szól és mondja (u. o. 317. l.): „Ha a kormány megkérne, állíts ki tizezer lovat nehéz ágyúba s társzekérbe, ki mernéd-e állítani magok céljoknak tökéletesen megfelelőleg? Tudom, erre azt válaszolod: Nem az én dolgom, de kiállítja a zsidó. Amire viszont azt mondom, hogy kiállítja minden bizonnyal s még többet is, mert nem bánja, ha elakad is minden ágyú s társszekér, csak asszentálják lovát s pénzét nyereséggel együtt kapja ki, ami nála főcél; *pedig jó lovakat állítnak a zsidók, amit e most fönforgó állítás alkalmával is láthatni.*" *Széchényi* igazságos és még túlzásaiban is tárgyilagos, s ha *Mária Terézia* 1741-ben eltiltotta a zsidókat a borkereskedéstől, az egyedüli s az országnak sok hasznot hajtott kiviteltől, mert állitólag hamisítják a bort, úgy száz évvel utóbb *Széchényitől* tudjuk meg, hogy a hamisítók nem is zsidók voltak. A Hitel-ben (5. kiadás 121. l.) mondja: „Borkereskedésünk elalja-

sodásának oka az, hogy a külföldit megcsaltuk s bőrét nyúztuk, azt gondolván, majd ő azt nem veszi észre. Némelly hegyeken, mint bújtogattak-homlítgattak vesszőt vesszőre, s így a hegy, a szüret elaljasodott. Másutt azt nézte földink, milly szőlőfaj terem legtöbbet s nem mellyik terem legjobbat s csak azt ápolgatta. S... ba Szalából hozták a mustot, hogy S... val keverjék s tiszta T...i gyanánt adják. Tokajban több volt mazsolaszőlő, melly Syriában érett, mint tán mind a három kikötőhelyünkön stb. S mindezekre időjártával természetesen rájött a sógor s többé nemcsak nem hisz, de ki is került már...Gyapjú s egyéb contractusban, kivált pénz dolgában, *hány semmirevaló viseli régi fényes nemzetségnek nevét?*" Kétségtelen, hogy ha Széchényi az ország hírét és javát aláaknázó hamisításokban csak távolból is foghatott volna zsidókat gyanúba, úgy bizony kereken ki is mondta volna.

Széchényi közvetve használt sokat a magyar zsidóságnak. A társadalom ujjászületése s a kereskedelem és ipar megbecsülése körül kifejtett tevékenysége kitűzte azokat a nézőpontokat, melyek a zsidóság megítélésében a helyes értékelést váltották ki. Az igazság ilyen meglátása késztette Vasvármegyét az 1840. országgyűlés elé terjeszteni követe útján azon szinte meglepő indítványát, hogy *mindazon polgári jogok, „melyekkel a nem nemes bír, a zsidóknak is megadassanak"*. Fényes Elek statisztikája szerint akkor Vasvármegyének 262.592 összlakosságában 4247 zidó volt, tehát 1.61%, ami mindenesetre elég magas arány-

szám ahhoz, hogy a zsidót megismerjék s e megismerésben Vasvármegye méltónak találta a zsidókat a polgári jogok elnyerésére. Méltó társa akadt Pestvármegyében, mely követi utasításában kimondta, hogy *„nem külön nemzet a zsidó* s így a magyar polgárokat megillető jogokban részesítendők", mely utasítást követe, *Dubravitzky* Simon a kerületi ülésen azzal az indítvánnyal toldotta meg, hogy *„a zsidó vallás a bevett vallások közé számíttassék, hívői egyenlőjogúak legyenek, sőt, ha érdemesek, nemesi rangot is kaphassanak.*" Indítványát pártfogolta az alsó tábla, de a főrendek, dacára báró *Barkóczy* székesfehérvári püspök, báró *Eötvös Ignác* főtárnokmester, báró *Eötvös József*, báró *Endrődy Sándor*, gróf *Zay Károly* lelkes fölszólalásának, csak a jogok fokozatos kiterjesztésének voltak hívei s elegendőnek vélték, hogy egyelőre töröltessék el a türelmi adó, hogy polgári telkeket vásárolhassanak és beléphessenek a céhekbe. Nem a főrendek körében volt található a megalkuvás nélküli szabadelvűség, hanem a köznemesség széles rétegeiben, melyek a forradalmi eszméktől telített korban mintegy középosztályt alkottak a jognélküli nép és a bárminő engedményben saját kiváltságos jogaikat féltő főnemesek közt.

A rendi világban különálló jelenséget kell látnunk egy báró *Eötvös* Józsefben, aki az *ember* fölmagasztosulásába vetett hitében tört lándzsát már ekkor a zsidók emancipációjáért is, melyre irányuló törekvése még nem találhatott kellő visszhangot a főnemesek körében, minthogy a hazai

viszonyokban még nem léptek föl olyan kényszerítő körülmények, melyeknek hatása alatt jogok kiterjesztését eszközölték volna saját kiváltságaik rovására.

De az ember lényében gyökerező ezen természetes ok mellett az 1840. országgyűlésen a hazai zsidók egyenjogusítási ügyének végzetes hátrányára már olyan hangok is hallatszottak, melyek a mai napig sem némultak el. Az emancipációnak különben lelkes hivei óvóintézkedésekről is szóltak. Nagy elismeréssel beszéltek a hazai zsidóságról, de törvényes intézkedést kértek a galiciai beözönlés ellen, 1840-ben! Vezető szónokuk *Kölcsey Ferenc* volt, aki Szatmármegye elárasztásáról szólt keserű hangon, minden leplezgetés nélkül mondta el véleményét *Széchényi* István is, sőt még D*essewffy* Aurél is, bár csatlakozott *Eötvös* emancipációs javaslatához, minden kertelés nélkül hirdette, hogy egyúttal bevándorlási törvényt is hozzanak, mert különben „elárasztja az országot a koldus zsidók sokasága, ami sem a magyarságnak, sem a honi zsidóságnak nem érdeke". (D. A. öszszes művei. 264. l. Kiadta Ferenczy József, Budapest 1887.) De a radikális ellenzék nem akart junktimot; még Kossuth is, aki „a mármarosi söpredék zsidó-tömegről" beszélt, melynek „bűneitől úgysem tudjuk megóvni az országot", bevándorlott s honi zsidó közti különbség kiküszöbölését kivánta, s így az alsó tábla, félve az egész javaslat elejtésétől, belenyugodott az udvar és a főrendek akaratába és az országgyűlés a következő határozatot iktatta törvénybe:

„Addig is, míg a zsidók állapotjáról a törvény bővebben rendelkezik, ezúttal határoztatik:

1. §. Mindazon zsidók, kik az Országban, vagy kapcsolt Részekben születtek, valamint szinte azok is, kik az itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek, ha ellenük erkölcsi magukviseletök tekintetéből bebizonyított alapos kifogás nincsen, az egész Országban és kapcsolt Részekben bárhol szabadon lakhatnak, kivévén egyedül az 1790. esztendei XXXVIII. t.-c.-ben említett bányavárosokat, mellyekből a bányák és bányászi intézetek tekintetéből törvényes régi szokás mellett jelenleg kizárva vannak.

2. §. A fönnálló föltételek mellett gyárakat zsidók is állíthatnak, kereskedést és mesterségeket akár maguk kezükre, akár vallásukbeli legények segítségével is űzhetnek s ifjaikat azokban taníthatják, azon tudományokat pedig és szép mesterségeket, miknek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is gyakorolhatják.

3. §. Egyébiránt köteleztetnek, hogy állandó vezeték- és tulajdonnevekkel éljenek, a születendők pedig vallásuk papjai által vezetendő anyakönyvben bejegyeztessenek.

4. §. Minden okleveleket és szerződéseket a hazában és a kapcsolt részekben divatozó élő nyelven kötelesek szerkeztetni.

5. §. Amennyiben az izraeliták polgári telkeknek szabad szerezhetése gyakorlatában lennének, az ily városokban ezen gyakorlat jövendőre nézve is megállapíttatik."

Erre az 1840: XXIX. t.-c.-re zsugorodott össze

Vasvármegye indítványa után az országgyűlés határozata, mely nem váltotta valóra a zsidók reményét. De azért örömmel fogadták a zsidók ezt a határozatot is, mely törvénybe iktatta a szabad letelepülés jogát, biztosította a szabad kereskedelmet s ipart, szabad utat nyitott a tudományos s művészeti pályákhoz, megengedte a polgári ingatlan szerzését, amely az anyakönyvvezetés kötelezőtételével az államot alkotó népelemek kiegészítő részének akarta látni a zsidókat, mint felekezetnek hiveit.

E törvénnyel új korszak kezdődik a magyar zsidók történetében: a polgáriasodás korszaka, melyben erőteljes lendülettel igyekszik följutni arra a színvonalra, melyen eloszlik minden előítélet, magától hull le a másodrangú polgárság szégyenfoltja és méltóvá lesz a teljes polgári jogra.

II. FEJEZET.

A zsidók helyzete és müvelődése 1840-ben.

Mielőtt azonban átlépnők ezen új korszak küszöbét s szemügyre vennők a magyar zsidók rohamos emelkedését a polgáriasodás terén, valamint az 1840: XXIX. t.-c. teremtett új helyzet által fölidézett költözködését a városokba, alkossunk magunknak lehetőleg világos képet elhelyezkedésük azon állapotáról, melyben a nevezetes törvénycikk találta őket.

Hányan laktak és hol tartózkodtak az országban? Két könyvből meríthetjük a megismerést, mindkettő az ország lakosságának részletes sta-

tisztikájával foglalkozik a 19. század első harmadában. Az egyik: Ludovicus *Nagy*, Notitiae Politico-Geographico-Statisticae inclyti regni Hungariae (Budae 1828), a másik: *Fényes* Elek, Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geográphiai tekintetben (I—VI. kötet, Pest 1836—40.) cimű munkája. Nagy adatai 1825. évből valók, Fényes adatai pedig 1830-tól kezdve folytak be s kerültek földolgozásra. Sok helyütt meglepő módon egyeznek adataik, amit földolgozásuk rövid időköze tesz érthetővé, sok helyen pedig kisebb-nagyobb eltérést megmagyaráz a rövid évtized alatt előforduló természetes népmozgalmi jelenség. Vannak azonban olyan feltünő egyezések, illetve eltérések, melyek megrendítik a két könyv adatainak pontosságába vetett hitet. Vegyük pl. Pest-Pilis-Solt vármegyét, mely mindkét szerzőhöz legközelebb állt s ahonnét mindketten a legkönnyebben szerezhették meg adataikat; mindkettőnek statisztikája szerint Kalocsán, Cegléden, Dunavecsén, Gödöllőn, Nagy-Kátán, Soroksáron és Visegrádon nem lakott akkor zsidó; Nagy-Kőrösön azonban *Nagy* szerint szintén nem lakott zsidó, holott *Fényes* szerint 237 lélek élt ott; hogy pedig *Fényesnek* adata a helyes, bizonyítja egy hitszónoklat, melynek (talán egyetlen) példánya megvan a Nemzeti Múzeum könyvtárában s amely Pesten *1818-ban jelent meg;* a hitszónoklatot *Krakauer* Salamon tartotta *magyar nyelven* s cime: Predikátzió, melly tartatott ujjonnan épült templomunk fölszenteltetése alkalmatosságával Nagy-Kőrösön. Feltünő eltérést ta-

lálunk Bars- és Hontmegyék statisztikájában is; előbbiben Fényes szerint nem lakott zsidó, míg Nagy néhány évvel előbb 41 zsidó lelket számolt össze, holott az utóbbiban Fényes szerint 17 zsidó lakott, mig Nagy egyet sem talált; különben magyarázatot lel az eltérés abban, hogy éppen e két megye bányakerület lévén, ott nem is lakhatott zsidó, ami azonban nem zárja ki a föltevést, hogy mégis akadt néhány család, mely minden veszélylyel szembeszállva, megkisérelte a letelepedést. Igy a két könyv adatait egymás ellenőrzésére használva föl, nagy vonásokban helyes képet szerezhetünk az 1840. évet megelőzött állapotról.

A szorosan vett Magyarországon lakott Fényes szerint:

A Dunántúli kerületben 1,993.975 összlakosság közt 42.244 zsidó;

a dunamelléki kerületben 2,594.541 összlakosság közt 73.268 zsidó;

a tiszamelléki kerületben 1,690.614 összlakosság közt 50.537 zsidó;

a tiszántúli kerületben 2,392.597 összlakosság közt 36.827 zsidó.

A szorosan vett Magyarország területén 1830. körül tehát 8,671.727 összlakosság közt 202.876 zsidó élt, ami 2.34 százalék arány.

E tekintélyes szám nem a városokban, hanem a földesúri birtokokon oszlott meg. A következő sorozatban csak azokat a helységeket említjük meg, ahol *legalább száz zsidó* lélek élt, zárójelbe téve a földesúr nevét,, hogy ne csak a zsidók megoszlásáról alkothassunk fogalmat, de megismerjük

azokat a földesúri családokat is, melyek értékelni tudták a zsidók szolgálatait s pártfogásukba vették a jognélkülieket:

Baranyamegye: Dárda (Eszterházy).

Fejérmegye: Moór (Lamberg, Luszinszky), Csór (Marich), Cece (Szluha, Forster), Bogárd és Tinódpuszták (Huszár, Mészöly, Pázmándy), Lovasberény (Cziráky), Felcsút (Pázmándy), Kajászószentpéter (Andrássy, Szentpéteri, Szeless).

Győrmegye: Bezi (Gyapay, Zmeskál), Enese (Enesey), Győrsziget (győri püspök), Gyömörő (Esterházy), Felpéc (Tóth, Bozzay), Téth (Bézsán, Noszlopy, Kisfaludy), Asszonyfa (Hollósy, Sidó).

Komárommegye: Bagotta (Ordódy), Csúz (Végh, Halasy), Ó-Gyalla (Konkoly), Koltha (Kürthy, Halasy), Ács (Lichtenstein, szentmártoni főapát).

Mosonmegye: Boldogasszony (Eszterházy), Köpcsény (Eszterházy), Oroszvár (Zichy), Gátha (Eszterházy).

Somogymegye: Nemes-Vid (Festetich), Toponár (religio fundus), Bajom (Széchenyi), Szill (Hunyady), Tab (Lengyel, Mérey), Szigetvár (Czindery), Gige (Somsich).

Sopronmegye: Kabold (Eszterházy), Németkeresztúr (ugyanaz), Nagy-Marton (ugyanaz), Lakompak (ugyanaz), Beled (Cziráky, Eszterházy, Potyondy), Farád (a csornai prépost).

Tolnamegye: Paks (Rudnyánszky, Korniss, Vigyázó), Bölcske (Tahy), Fadd (Festetich), Hőgyész (Apponyi), Gyönk (Magyari, Kossa, Vizsolyi), Bonyhád (Perczel), Tevel (Dőry).

Vasmegye: Rohonc (Batthyány), Szalonak (ugyanaz), Német-Ujvár (ugyanaz), Muraszombat (ugyanaz, Szapáry), Hidvég (Bertha, Varga), Körmend (Batthyány) Vasvár (Festetich), Jánosháza (Zichy).

Veszprémmegye: Palota (Zichy), Veszprém (püspöki város), Szilas-Balhás (Kenesey, Pázmándy), Csajág (vallási kincstár), Balaton Kajár (Zichy, Révay, Batthyány), Király Szabadja (nemes falu), Pápa (Eszterházy, Károlyi), Tevel (zirci apát), Devecser (Eszterházy, Károlyi), Csögle (Barcza, Pethő), Noszlop (Noszlopy).

Zalamegye: Kővágóörs (közbirtokosok), Csabrendek (közbirtokosok), Keszthely (Festetich), Szentgrót (Batthyány), Mihályfa (Dóczy, Forintos), Nagykanizsa (Batthyány), Pácsa (Festetich, Inkey), Zalaegerszeg (szombathelyi püspök), Zalalövő (közbirtokosok), Csáktornya (Festetich).

Árvamegye: Námesztó (árvai uradalom), Turdossin (u. az), Alsó Kubin (u. az).

Bácsmegye: Szabadka (kir. város), Ujvidék (kir. város), Zombor (kir. város), Baja (Grassalkovich), Bezdán (kamarabirtok), Jankovác (Orczy), Zenta (kamarabirtok), Topolya (Kray), Palánka (kamarabirtok), Ada (u. az), Petrovoszello (u. az).

Esztergommegye: Uny (Simonsich, Miskey), Báttaszék (Pálffy), Esztergom (kir. város).

Liptómegye: Liptószentmiklós (Pongrácz).

Nógrádmegye: Szécsény (Forgács, Losonczy, Szemere), Becske (Prónay), Csécse (Gyürky, Plathy, Almássy), Balassagyarmat (Balassa, Zichy),

Alsó Petény (Gyurcsányi, Somogyi), Penc (Prónay, Podmanitzky), Szügy (Prónay, Szerémy).

Nyitramegye: Szakolca (kir. város), Egbell (királyi birtok), Holics (u. az), Sándorf (u. az), Sasvár (u. az), Szénásfalu (Nyáry, Amade), Popudin (királyi birtok), Verbőc (berencsi uradalom), Brezova (Révay, Mednyánszky, Zay, Csáky), Csejte (u. azok), Galgóc (Erdődy), Kosztolán (csejtei uradalom), Miava (u. az), Pőstyén (Erdődy), Vágujhely (csejtei uradalom), Verbo (u. az), Vittenc (Erdődy), Nagy Tapolcsány (Traun), Nagy Jác (több birtokos), Zsámbokrét (Simonyi), Bosány (Bossányi), Nyitra (püspöki város), Ürmény (Hunyady, Forgács), Báb (Zichy), Cabaj (nyitrai püspök), Emőke (közbirtokosok), Kiskér (esztergomi érsek), Párutca (közbirtokosok), Szelőce (Hunyady), Vecse (közbirtokosok).

Pozsonymegye: Bazin (sz. kir. város), Pozsony (sz. kir. város), Pozsony-Váralja (Pálffy), Cseszte (u. az), Cajla (u. az), Réte (közbirtokosok), Ciffer (Zichy), Nádas (Motesitzky), Galantha (Eszterházy), Szered (u. az), Jóka (Farkas, Udvarnoky), Nagy Magyar (Eszterházy), Tejfalu (Liesznovszky), Szerdahely (pozsonyi várkapitányság, Bacsák, Petényi), Gajár (Pálffy), Szentjános (Batthyány), Stomfa (Pálffy), Burszentmiklós (királyi birtok), Detrekő (Pálffy), Konyha (u. az), Kukló (királyi birtok), Szekula (Batthyány).

Túrócmegye: Szucsán (Nyáry).

Trencsénmegye: Trencsén (sz. kir. város), Csáca (Eszterházy), Varin (Pongrácz), Vágbeszterce (Balassa, Szapáry), Bittse (Eszterházy), Ra-

jec (Perényi, Révay, Thurzó), Hlinik (közbirtokosok), Kotassó (Eszterházy), Marikova (Szapáry), Vrch Tepla (Balassa, Szapáry), Dezsér (Bakó), Beckó (Révay, Mednyánszky), Illava (Kőnigsegg), Púchó (Erdődy, Marczibányi), Bolesso (Vietorisz), Lúki (Marczibányi), Bosác (Révay, Mednyánszky), Baán (Sina), Ozor (Ottlik), Lieszkova (Révay).

Pestmegye: Buda (sz. kir. város), Pest (sz. kir. város), Ó-Buda (koronauradalom, előbb Zichy), Zsámbék (koronauradalom), Tétény (Paksy), Tinnye (Simonsich, Fribeysz, Miskey), Vörösvár (Majtényi), Aszód (Podmanitzky), Domony (Mátyus, Onódy, Bernáth, Perger), Pécel (Ráday, Fáy, Szemere), Alberti (Almássy), Szügyi (Bánffy, Vay), Dabas (Halász, Sigray, Kovasóczy), Gyón (Halász, Zlinszky), Irsa (Irsay), Maglód (Lipthay, Fáy), Abony (Ürményi, Tallián, Gál, Vigyázó, Benitzky), Nagykőrös (Sigray, Beretvás, Halász, Szilassy), Kecskemét (Coburg), Bicske (Beleznay), Tápió Szele (Dubravitzky), Izsák (Kubinyi, Okolicsányi), Apostag (Fáy, Szilassy), Tass (Bernáth, Földváry, Madarassy).

Abaujmegye: Rozgony, (Károlyi, Menczer, Dessewffy), Zsadány (Péchy, Orbán), Zskáros (Bónis, Csoma), Zujta (Balog, Korniss), Nagy Ida (Csáky, Perényi), Szinna (Patay, Marjássy, Óváry), Szikszó (Csáky, Perényi), Méra (Vitéz, Fáy), Gönc (Csáky), Szántó (Bretzenheim), Erdő Horváthi (u. az), Karlát (közbirtokosok), Kovácsvágás (u. azok), Gönc Ruszka (Zombori, Bárczay).

Beregmegye: Munkács (Schönborn), Bereg-

szász (u. az), Alsó Verecke (u. az), Mező Kaszony (Dolinay, Lónyay).

Borsódmegye: Miskolc (privil. koronaváros), Csaba (munkácsi püspök), Felső Ábrány (közbirtokosok), Daróc (Okolicsányi, Draskovich), Emőd (Erdődy), Nagy Mihály (Tybold), Szentpéter (Erdődy, Szirmay), Kazinc (Radvánszky, Kubinyi, Molnár), Szendrő (Csáky).

Hevesmegye: Gyöngyös (Eszterházy, Grassalkovich, Forgács, Wimpffen), Pásztó (Draskovich, Gyürky, S.-né),Heves (Szapáry,Szepessy,Bernáth), Verpelét (Sztáray, Gosztonyi, Bárczy), Dévaványa (Baldachy, Ocskay, Orczy), Tisza Füred (Pankotay, Gyulay, Farkas), Tisza Beő (közbirtokosok), Csépa (u. az), Igar (u. az).

Sárosmegye: Bártfa (sz. kir. város), Berzevice (Berzeviczy), Péch-Ujfalu (Péchy), Zboró (Erdődy, Szirmay), Ladamér (u. azok).

Szepesmegye: Hunsdorf-Hanuszfalva (Okolicsányi, Szirmay, Matyasovszky).

Ungmegye: Szobránc (Buttler, Szemere, Viczmándy), Eőr (közbirtokosok), Jenke (Pongrácz), Szerednye (Majláth, Ghillányi, Perényi), Minay (Minay, Lüley), Ungvár (a kamara).

Zemplénmegye: Bodrogkeresztúr (Erdődy), Liszka (a szepesi püspök), Mád (Erdődy), Sárospatak (Bretzenheim), Tállya (u. az), Tarcal (a kamara), Tolcsva (Szirmay), Zombor (Andrássy, Erdődy, Orczy), Monok (Andrássy), Gálszécs (Fischer, Szemere, Puky), S.-A.-Ujhely (Bretzenheim), Barancs (Barkóczy, Szikszay), Csörgő (Bretzenheim), Homonna (Csáky), Nagy Mihály

(Sztáray), Bánóc (Bánóczy), Dobra (Haller), Sztropkó (Pethő), Varanno (Haller, Barkóczy, Pethő).

Aradmegye: Ó-Arad (sz. kir. város), Simánd (közbirtokosok).

Békésmegye: Szentandrás (Horváth, Kürthy, Rudnyánszky), Csaba (Beliczay, Simay).

Biharmegye: Nagyvárad (püspöki város), Mező Telegd (Haller, Korniss, Ugray), Álmosd (Zsombory, Kölcsey, Chernel, Kazinczy), Berettyó-Ujfalu (Eszterházy), Sámsón (Budaházy, Revitzky), Vértes (Papszász, Derzsi, Magyari).

Csanádmegye: Makó (a csanádi püspök).

Csongrádmegye: Szeged (sz. kir. város), Szentes (Károlyi).

Krassómegye: Lugos (a kamara).

Máramarosmegye: Ökörmező (a kamara), Hidegpatak (Teleki, Perényi), Priszlop (Pogány, Illosvay), Bedő (közbirtokosok), Herincse (u. azok), Szeklence (u. azok), Urmező (u. azok), Nagysziget (koronabirtok), Kabalapatak (a kincstár), Karácsonfalva (Pogány), Szaplonca (Szaplonczay), Barcánfalu (Barczán, Papp), Bártfalu (Kodra, Bátyus), Mojszen (közbirtokosok), Rozavlya (u. azok), Felső Visó (a kincstár).

Szabolcsmegye: Kisvárda (Eszterházy), Gemzse (Károlyi, Dőry), Tass (Eszterházy), Nagy Kálló (Kállay), Nádudvar (Vay, Perényi), Ujfehértó (Margittay), Balkány (több birtokos), Bercel (u. az), Buly (u. az), Dada (u. az), Keresztút (Ibrányi, Vay), Nyirbátor (Károlyi), Mária Pócs (több birtokos).

Szatmármegye: Nagy Károly (Károlyi), Mátészalka (több birtokos), Gebe (Teleky), Hodász (Eördögh, Ibrányi), Nyir Medgyes (Teleky), Csenger (Teleky, Károlyi), Mikola (Mikolay, Mándy), Aranyos Medgyes (Teleky, Wesselényi), Szinérváralja (Korniss, Vécsey), Apa (u. azok), Felső Falu (u. azok), Sárközujlak (közbirtokosok).

Temesmegye: Temesvár (sz. kir. város), Csakova (a kincstár), Versec (a kamara).

Torontálmegye: Nagy Becskerek (a kamara), Csóka (Marczibányi), Nagy Kikinda (szabad kerület), Nagyszentmiklós (Nákó).

Ugocsamegye: Nagy Szőllős (Perényi), Fancsika (Megyery, Bessenyei), Halmi (Perényi, Haller).

*

A nemes földesurak sorát szépen egészítik ki az egyházfejedelmek, kik az egyház birtokain adtak hajlékot és védelmet a zsidóknak. Nagyon figyelemre méltó a következő sorozat, éppen a birtok jellegénél fogva, mert az egyházi tulajdonosok bizonyára magasabb, *ethikaibb* nézőpont által vezéreltették magukat, midőn birtokaikon hellyelközzel 500—1000 lélekszámban is engedték lakni a zsidókat, kiknek föltétlenül megbizható szolgálataikra számíthattak.

Megyék szerint a következő egyházi birtokokon laktak zsidók:

Fejérmegye: Füle (veszprémi káptalan), Pákozd (fejérvári káptalan), Nagy Perkáta (u. az), Etyek (u. az), Sóskút (u. az).

Győrmegye: Bajcs (győri káptalan), Cakóháza (u. az), Koroncsó (u. az), Győrsziget (győri püspök), Kajár (sz. Benedekrend), Ravaszd (szentmártoni főapát).

Komárommegye: Kolos (szentmártoni főapát), Ács (u. az), Párkány (u. az), Imől (a primás), Martos (u. az), Udvard (u. az), Piszke (u. az).

Mosonmegye: Vinden (a ciszterciták).

Somogymegye: Szob (esztergomi káptalan), Mernye (a piaristák), Toponár (religio fundus), Csepel (veszprémi püspök), Koppány (u. az), Ácsa (u. az), Bár (u. az), Berény (u. az), Attala (a piaristák), Gölle (u. azok), Endrőd (a tihanyi apát), Kapoly (u. az), Kiliti (a veszprémi káptalan), Ságvár (u. az), Csököly (a veszprémi püspök), Görgeteg (u. az), Benedek (a kaposfői prépost).

Sopronmegye: Szany (győri püspök), Farád (csornai prépost), Vásárosfalu (u. az), Gorna (u. az), Keresztúr (u. az).

Tolnamegye: Szántód (a veszprémi püspök).

Vasmegye: Szombathely (szabad püspöki város), Ó-Perént (a szombathelyi püspök), Pápóc (a szombathelyi káptalan), Sztpéter (u. az), Szent Miklósfa (a győri püspök).

Veszprémmegye: Veszprém (püspöki város), Hajmáskér (a veszprémi püspök), Kis Lőd (u. az), Város Lőd (u. az), Siófok (a veszprémi káptalan), Fokszabadi (u. az), Rátót (u. az), Nagy Tevel (a zirci apát), Vanyola (a szombathelyi szeminárium), Somhegypuszta (a Szt. Benedekrend), Tüskevár (a győri püspök), Kis Jenő (u. az).

Zalamegye: Sümeg (a veszprémi püspök), Ta-

polca (u. az), Apáti (u. az), Bazsi (u. az), Kálla (u. az), Prága (u. az), Tagyon (u. az), Páhok (u. az, Alsó Dörgicse (a piaristák), Kékkút (u. azok), Lovas (a veszprémi káptalan), Merenye (u. az), Zalaegerszeg (a szombathelyi püspök), Nova (u. az).

Bácsmegye: Bács (a kalocsai érsek).

Esztergommegye: Párkány (az esztergomi érsek), Nagy Ölyved (a primás).

Liptómegye: Szent Mária (a besztercei káptalan).

Nógrádmegye: Bercel (a váci káptalan).

Nyitramegye: Lehota (a nyitrai káptalan), Pereszlény (a budai prépost), Szill (a nyitrai püspök), Cabaj (u. az), Zalka (u. az), Cétény (az esztergomi érsek), Kiskér (u. az), Nyitra (püspöki város).

Pozsonymegye: Szerdahely (az esztergomi érsek).

Abaujmegye: Apáti (az egri káptalan), Idrány (a jászói prépost), Nyésta (u. az), Prépost (u. az).

Borsódmegye: Csaba (a munkácsi püspök).

Szepesmegye: Ófalu (az eperjesi g. k. püspök).

Zemplénmegye: Líszka (a szepesi püspök), Királyhelmec (a leleszi prépost), Szt. Mária (a kassai püspök), Kolbaszó (az eperjesi püspök).

Biharmegye: Nagyvárad (püspöki város), Belényes (a nagyváradi gör. püspök).

Csanádmegye: Makó (a csanádi püspök).

*

A nemes főurak és birtokosok hosszú lajstromát szépen egészíti ki az egyházi hatóságok sora,

mely legfényesebb tanuságot tesz a zsidók megbizhatósága, hasznavehetősége és jogaik kiterjesztésének érdemes volta mellett. Főurak és egyháznagyok, kik ismerték és becsülték a birtokaikon élő zsidókat, döntöttek az 1840. országgyülésen, amelyen — ha még nem érkezett el az ideje annak, hogy a zsidók teljes polgárjogot nyerjenek, — nem a zsidókon mult, hogy csak egy fokkal jutottak előbbre, hanem az idők szellemén, mely még uralkodott az országgyülésen s amely még nem tudta megérteni, hogy nemesi kiváltságok fényén nem ejt elhomályosító foltot sem a jobbágyok, sem a zsidók egyenjogusítása. De a zsidók megörültek a kevésnek is; ha csak egy-két láncszemmel tágult is a jognélküliség bilincse, szabadabban mozoghattak, szabadabban fejthették ki erőiket, természeti jogon épült emberibb életet élhettek. Örültek a zsidók, bár érezték, hogy az 1840 : XXIX. t.-c. nem nyujtott számukra különös kegyet, meg nem érdemelt ajándékot; ha a Karok és Rendek ismerték a zsidók hasznavehetőségét és hű szolgálatait a főurak és egyháznagyok anyagi érdekeinek előmozdításában, úgy a zsidók ismerték önön értéküket, teljes szellemi és erkölcsi tartalmukat s tudták, hogy amily mélyen sérti emberi méltóságukat a harmadrendű polgárság állapota, éppoly előnyére válna az egész országnak teljes polgári joggal való felruháztatásuk. A zsidók teljes tudatában voltak annak, hogy abban a félszázadban, mely II. József halálától az 1840. országgyülésig eltelt, nem csupán faluztak s rongyot szedtek, hanem lelki erőkben is gyarapodtak, magas szellemi életet is folytattak,

immár tudományos pályán is szolgálták a közjót és megmutatták gazdasági téren is, hogy tudásuk és szorgalmuk az ország anyagi felvirágzását nem hátráltatja.

A zsidó gyülekezetek szellemi színvonaláról és erkölcsi értékéről tesz első sorban tanuságot a rabbiknak, mint lelki vezéreknek hosszú sora, kik a vallástudományi irodalomban örökítették meg nevüket s műveikkel nemcsak gyülekezeteikben, de az egész ország zsidósága körében, sőt számos esetben a külföldön is szellemi és erkölcsi hatást gyakoroltak. Ilyenek voltak: (a zárójelben közölt évszámok az illetők első munkájának megjelenési évét jelzik) *Auspitz Joáb* keresztúri, majd hanuszfalvai (1792), *Brill Ezriél* pesti (1827), *Chorin Áron* aradi (1826), *Deutsch Dávid* szenici, majd dunaszerdahelyi (1822), *Füsder Jechiél Michel* pozsonyi (1838), *Frankfurt Löb* nagymartoni (1837), *Fränkl Izsák* szántói (1806), *Ganzfried Salamon* ungvári (1835), *Goitein Benedikt* hőgyészi (1827), *Jákób ben Méir* óbudai (1830), *Jechiél Michel* ben *Ábrahám Méir* cifferi (1830), *Kohén Jehuda* munkácsi (1788), *Kohn Gábriel* rohonci (1822), *Kunstadt Jakab Koppel* verbói (1837), *Kunitz Mózes* budai (1820), *Krieshaber Izsák* paksi (1799), *Kutna-Kempfer Árón* tatai (1834), *Leipniker Baruch* zimonyi (1796), *Lichtenstadt Wolf* trencséni (1788), *Littauer Iszákár* Dób szentpéteri (1805), *Lőw Eleázár* liptószentmiklósi (1786), *Lőw Benjámin Wolf* nagytapolcsányi (1821), *Munkácsi Izsák* munkácsi (1808), *Oppenheim Simon* pesti (1831), *Pollák Lévi* nagymartoni (1791), *Rottenbauer Izsák* budai

(1814), *Sonnenschein Mózes* túrócszentmártoni (1840), *Spitz Méir* baranyai (1792), *Szófér Mózes* pozsonyi (1816), *Tannenbaum Ábrahám* keresztúri, majd szikszói (1794), *Taubeles Áron* óbudai (1791), *Tauber Chájim* óbudai (1835), *Ullmann Sálóm* boldogasszonyi, majd lakompaki (1876), *Weiler Jakab* bicskei (1830), főrabbik, rabbik és tudósok, kik a vallásos irodalmat gyarapították és mélyítették. *Árón ben Jicchok* rohonci (1792), *Bloch Iszákár* szenici, majd nagymartoni (1795), *Boskovitz Wolf* makói, majd aszódi, pesti, balassagyarmati, végül bonyhádi (1820), *Broda Zwi Hirsch* szenici, majd köpcsényi (1785), *Glogau Áser Lemil* kismartoni (1821), *Jekuthiel Zalman Wolf* hanuszfalvai (1808), *Karpelesz Eleázár* albertirsai (1793), *Kuttenplan József* stomfai (1815), *Leipnik Zewi* nagyváradi (1826), *Meyer Ábrahám* csabai (1839), *Náhum ben Salamon* trencséni (1840), *Rapaport József Mózes* hanuszfalvai (1806), *Spitz Izsák* bonyhádi (1789), *Stern Zalmen* rohonci, *Tauber Áron* bátorkeszi rabbik, korukban híres hitszónokok, kik beszédeik gyüjteményeivel járultak távoli gyülekezetek neveléséhez.

De a rabbik nemcsak a vallásos élet őrei és hirdetői voltak, hanem megragadtak minden nevezetesebb alkalmat, hogy a gyülekezetet hazaszeretetre, király és hatóság iránti hűségre oktassák. Alábbiakban közöljük e félszázad alatt nyomtatásban megjelent hazafias beszédek címeit, melyek egymagukban egész korrajzot tartalmaznak, de bizonyára nem volt egyetlen zsidó gyülekezet sem, hol az illető alkalmakkor ne buzdították volna a

közönséget polgári kötelességek teljesítésére, király és haza iránti hűségre.

A nyomtatásban megjelent beszédek és üdvözletek időrendben a következők:

Freudiges und öffentliches Dankopfer der Altofner Judengemeinde über die vollkommene Genesung Sr. Maj. Joseph des II. und die glorreichen über die Türken errungenen Siege, gehalten den 1-ten November 1789. Ofen, gedruckt bey Katharina Landerin.

Gebet und Andachten, welche an den Krönungstag Sr. k. k. Maj. Leopold II. von der Judenschaft in Pressburg im Namen der sämmtlichen im Königreich Hungarn wohnhaften Juden in hebräischer Sprache gehalten worden, ins Deutsche übersetzt. Pressburg, 1790, (selyemre nyomtatva).

Münz Mózes: Lob- und Dankrede, welche bey der feyerlichen Ankunft Sr. k. Hochheiten der durchl. Erzherzoge Franz Carl und Alexander Leopold Palatin in der öffentlichen Synagog gehalten worden. Übersetzt von Moyses Emanuel Leipniker und Abraham Kohn. Ofen 1791.

Münz Mózes: Anrede des Alt-Ofner Oberrabbiners M. M. an die dasige Judenschaft bei den Krönungsfeierlichkeiten des Königs von Ungarn Franz I. und der Königin Maria Theresia. Aus dem Hebräischen übersetzt von Mojzes Emanuel Leipniker und Abraham Kohn mit einem Anhang biblischer Texte und Erklärung. Gehalten den 5-ten Juni 1792. Ofen, 1792.

Chorin Áron: Trauer-Andachtsrede über Ludwigs XVI. Unglücksschicksal, mit einen Anhang zur Vaterlandsliebe an die dasige Judenschaft gehalten den 6. März 1793. Arad.

Chorin Áron: Gedächtnissrede über das Ableben des Herrn Joh. v. Bánhidy, gehalten in der Synagoge zu Simánd den 2. April 1802. Waitzen 1803.

Freuden-Gefühle der Graner Judenschaft bey der feyerlichen Installation Sr. kön. Hoheit des durchl. Erzherzogs von Oesterreich und hochw. Fürst-Primas Carolus Ambrosius

zum Erb=Obergespan des Graner Komitats am 17. Aug. 1808. Ofen, 1808.

Spitzer A.: Dankrede gehalten am Tage der Installation Sr. Excellenz Herrn Franz Grafen von Schönborn zum Obergespan im Bereghér Comitat von der Judengemeinde in Munkács. 1803.

Schossberger Hirsch: Anrede zu Ehren und Würden seiner Bischöflichen Gnaden Herrn Josef Wild bei seinem feierlichen Einzug als Bischof zu Raab von der sämmtlichen Judengemeinde in Szigeth nächst Raab. Raab, 1806.

Wahrmann Izráel: Predigt zur Erweckung der Mildthätigkeit seiner Gemeinde gegen die durch den Krieg verunglückten Provinzen. Ins Deutsche übersetzt von Philip Jakobovics Pest, 1806.

Lobgesang und Gebeth als ihre Maj. die Kaiserin Maria Ludowica die hungarische Krone angenommen von der isr. Nation in Ungarn mit grosser Feyerlichkeit in der Synagoge zu Pressburg gebethet. Wien, 1808.

Bresnitz Márkus: Freudenruf zur Feyer der Zurückkunft Franz I. nach Wien den 17. Juni 1814. Auf Anordnung der Altofner isr. Gemeinde=Vorsteher abgesungen. Ofen, 1814.

Löwinger I. L. Siegeslied zur Feyer des Friedens und der glücklichen Zurückkunft unseres allergnädigsten Landesvaters Franz I. Ofen, 1814.

Münz Mózes: Predigt zur Sieges= und Friedensfeyer bei Gelegenheit als Franz I. nach den erfochtenen glorreichen Siegen am 31. May 1814 in Paris uns den erwünschten Frieden schenkte. In das deutsche frey übersetzt von Marcus Bresnitz. Ofen, 1814.

Wahrmann Izráel: Patriotische Blume zur Siegesfeyer, welche von der isr. Gemeinde zu Pesth gehalten wurde. Aus dem Hebräischen treu übersetzt von Karl Kohlman. Pesth, 1814.

Hirschfeld H.: Herzens=Ergiessung bei der Beerdigung der weil. Freyin und Generalin v. Bojanovszky gebornen Elisabeth Freyin v. Podmanitzky, verfasst und abgehalten

am 19. April 1818 und auf Kosten der Aszóder Judengemeinde in Druck gebracht in Aszód. Pesth, 1818.

Bresnitz Márkus: Anrede nebst Weih=Gedicht an Erzherzog Josefh Anton und dessen Gemahlin Hermine. (Münz Mózes héber beszédének fordítása). Ofen, 1815.

Bresnitz Márkus: Zur hochfestlichen Ankunft des Herrn Fürsten Alexander von Rudna bei Hochdesselben Einzug in Ungarns uralte Primatial=Residenzstadt Gran, dargebracht von Bekennern der mosaischen Religion zu Gran. Ofen, 1820.

Chorin Árón: Sr. Fürstlichen Gnaden Herrn Alexander Rudnay des Königreichs Ungarn Primas Erzbischof von Gran bei seiner Durchreise am 10. April 1820. überreicht von der Arader isr. Gemeinde. Arad, 1820.

Saphir M. G.: Freuden=Gesang zur Feyer der Anwesenheit unseres Landesvaters Franz I. Pesth, 1820.

Oppenheimer Bern.: Fest=Opfer dem Grafen Leopold Pálffy bey seiner feyerlichen Installation zum Obergespan des Pressburger Comitats dem 19. Aug. 1822 dargebracht von der isr. Gemeinde in Pressburg. Nach dem Hebraeischen von dessen Sohne J. B. Oppenheimer. Wien, 1822.

Chorin Áron: Herzensregungegn bey der Installation S. Hochgeb. Herrn Baron Jos. v. Wenckheim, Administration des Obergespanswürde im Arader Comitat am 7. April 1823. Arad 1823.

Böhm Károly: Empfindungen der Israeliten bei der festlichen Installation des Herrn Joh. Nep. Aloys Freyh. Malónyay von Vicsap. in der Obergespannwürde des löbl. Neutraer Comitats. Tyrnau 1825.

Finaly Zsigmond: Israels Gefühle bey der Installation des Grafen Franz Zichy zum Obergespan des Biharer Comitats. Von den Glaubensgenossen der mosaischen Religion in Grosswardein. Grosswardein 1825.

Hesky Antal (izr. tanító Veszprém): Freudengegsang. Am Tage der glorreichen Ankunft Sr. Gnaden des Hohw. Herrn Anton v. Maklay. Dioecesen Bischof zu Veszprém. Gesungen von den Weszpremer Israeliten. Temesvár s. a.

Knöpfler Miklós: Gedicht zur Feier der Installa=

tion des Herrn Baron Lorenz v. Orczy. Obergespann des Arader Comitates. Arad, 1825.

Kornfeld Móricz: Festgedicht Sr. Durchlaucht dem Fürsten und Herrn Joseph Pálffy bei seiner Installation zum Obergespan der Pressburger Gespanschaft. Dargebracht von der isr. Gemeinde in Pressburg. Wien 1825.

Oppenheimer Ign. Bern.: Hochgefühle bey der glorreichen Feyer der Krönung Ihrer Majestät Carolina Augusta in der Freyen kön. ung. Krönungsstadt den 25. Sept. 1825 dargebracht von den sämmtlichen treuen israelitischen Landes-Unterthanen im Königreich Ungarn. Gedichtet von . . . H. és é.

Weil Fülöp: Rede, gehalten in der Synagoge des Neustädter Israeliten-Vereins bei der festlichen Installation des Herren Grafen Anton Berényi zum infulirten Probsten zu Waag-Neustadt. Tyrnau 1825.

Hönig Ignác: Örömdal méltóságos Majláth György úr neve ünnepe alkalmából. Pest 1829.

Rosenthal Móric: Den Hochgeborenen Herren Alois Eördögh und Pető Kállay zum neuen Jahr 1830. Debrecin 1829.

Öröm-szózat, melly Gróf Zichy István úrnak Veszprém vármegyei főispányi hivatalába beiktatása alkalmával adatott a vármegyebeli egész zsidóság által. Veszprémben 1832.

Freyer A.: Rede zur Feyer des Andenkens an den höchsten Besuch Sr. Majestät des jungen Königs von Ungarn Ferdinand V. in der kön. hebr. deutschen Primärhauptschule zu Pressburg am 2. Nov. 1830. Pressburg 1832.

Frieden P. L.: Predigt bei Gelegenheit der glorreichen Feyer der 40jährigen Regierung Sr. Maj. Franz I. Komorn 1832.

Pressburger Ignác: Gedicht nebst Anhang eines in der Synagoge gehaltenen Gebets bey der feyerlichen Installation zum Obergespan des Somogyer Comitates dem Herrn Alexander Mérey von Kapcsmére. Warasdin 1832.

Schreiber (Szófer) Mózes: Dank-Predigt nach

überstandener Cholera-Gefahr. Ins Deutsche übersetzt von Moses Eisner. Pressburg 1832.

Leitner József: Willkommenes Wort an den hochgeborenen Herrn Grafen J. Nep. Erdődy, der königl. ungarischen Statthalterey Rath bei seiner Introduction als Administrator. Warasdin 1834.

Bettelheim Leopold: Trauer-Rede, gesprochen bei der am 13. März 1835 veranstalteten Gedächtnisfeier Sr. Höchstsel. Majestät Franz I. glorreichen Andenkens. Pressburg 1835.

Lippe Wolf: Grosse Andacht auf den Tod Sr. Maj. Franz I. in der Synagoge zu Pucho. Tyrnau 1835.

Trauer Andacht für weil. Franz I. im israel. Beth-Hause zu Pesth. Ofen 1835. (Névtelen).

Trauer Andacht für Franz I. im israel. Tempel zu Altofen. Ofen 1835.

Oppenheim Dávid Hirsch: Anrede, welche bey Gelegenheit der glücklichen Genesung unseres Kaisers und Königs Franz I. vorgetragen wurde. Temesvár (é. n.).

Oppenheim Dávid Hirsch: Trauerrede über das Hinscheiden Sr. Maj. Franz I. nebst andächtigem Gebethe in der Synagoge zu Temesvár den 23. März 1835. Temesvár 1835.

Weil Fülöp: Trauerruf und Hoffnung nach der Verkältung Sr. Maj. unseres Kaisers und Königs Franz I. Pesth 1835.

Skreinka Lázár: Rede bei Gelegenheit der feierlichen Austheilung der dem Herrn Moyses Hirschel allergnädigst verliehenen goldenen Civil-Ehrenmedaille. Arad 1838.

Flamm Márkus: Momente aus der Installation zum Obergespan des löbl. Neutraer Comitats des Aloys Freiherrn Mednyánszky. Pressburg 1839.

Rothenberg Efrájim: Herzenserguss an Sr. Hochfürstliche Gnaden Joseph Kopácsy Graner Erzbischof am Tage des feuerlichen Einzuges. Gran 1839.

Löwy A.: Dankgefühle meiner Nation, ihren edlen Beschützern unterthänigst geweiht. Tyrnau 1840.

Schwab Löw: Rede zur Feier des Geburtstages Sr.

Maj. Ferdinand I. (V.). Pest 1840.

Egy israelita érzeményei az 1840-iki dicsőséges országgyülés végeztével májusban. Empfindungen eines Israeliten nach dem Schlusse des glorreichen Landtags im Mai 1840. Pesth 1840.

*

A hitszónoklat, mely immár számba veszi a zsidóság művelődését, tért kezd hóditani a gyülekezetekben, hol ünnepélyek alkalmával és a családi élet nevezetesebb eseményeinek idején felhangzik a szó, mely nemesítő erővel szívekbe hatol. Nyomtatásban megjelent ilyen beszédekről e félszázadból a következőkről van tudomásunk:

Ehrlich Jakab, Worte der Weihe am 23. Oct. 1835 bei Gelegenheit der ersten gottesdienstlichen Versammlung in der neuerbauten Synagoge der isr. Gemeinde zu Tyrnau. Tyrnau 1836.

Freystadt Ábrahám: Predigt in deutscher Sprache bei Gelegenheit der Einweihung der Synagoge in Komorn. Komorn 1837.

Krakauer Salamon: Predikátzió, melly tartatott ujonnan épült templomunk felszenteltetése alkalmatosságával Nagy Kőrösön. Pest 1818.

Oppenheim Éliás: Predigt auf die Einweihung des isr. Tempels in Kecskemét. Pesth 1818.

Pick L.: Andachtsrede bey Einweihung der neuerbauten Synagoge zu Steinamanger. Steinamanger 1827.

Schwab Löw: Die Forderung des neuen Tempels an die Gemeinde. Predigt gehalten bei d. Einweihung der neuerbauten Synagoge zu Palota. Ofen 1840.

Bach József dr.: Freudengefühle beim Ehe-Jubiläum des Moses Rath und der Rebecca Rath. Miskolc 1817.

Bach Joseph: Versammlungs-Feyer der Ehrsamen Judenschaft der Israel. Gemeinde in Alt-Ofen am 18. Febr. 1823. Pesth 1823.

Bach József dr.: Homiletische Erstlinge, Pesth 1827.

Weil Fülöp: Todtenfeier an der Leichenstätte des Herrn Israel Wahrmann. Ofen 1826.

Bauer-Markussohn Hermann: Fromme Ansich-

ten, die Ignatz Pollak seinen Eltern am 9. Sept. 1837 als an seinem dreizehnten Geburtsfeste ehrfurchtsvoll äusserte. Szegedin 1837.

Granichstädter Simon: Rede und Danksagung eines Kindes an seine Eltern. An seinem dreizehnten Geburtstage. Pest 1837.

*

E félszázadban uj irodalom is keletkezik, mely egyrészt héber és német, sőt már magyar fordítással akarja terjeszteni a zsidó vallás és a történet ismeretét, valamint tudományos kutatás eszközeivel felderíteni s hozzáférhetővé tenni a zsidóság régi irodalmának örökbecsű termékeit, másrészt pedig a kor szellemében bölcselkedő elmélkedésekkel óhajtja a zsidó közönséget hitre, erkölcsre, emberszeretetre tanítani. E művek a következők:

Bauer-Markussohn (Márkfi) Hermann: A lélek halhatatlanságáról. Mendelssohn Phädonja nyomán. Szeged 1836.

Bauer-Markussohn (Márkfi) Herman: Fromme Ansichten. Szeged 1837.

Bloch (Ballagi) Móric: A zsidókról. Pest 1840.

Bloch (Ballagi) Móric: Mózes öt könyve. Fordította és jegyzetekkel felvilágosította. Budán 1840.

Blücher Efrájim Izráel: Marpe leson arami. Aram nyelvtan. Wien 1839.

Bresnitz Márkus: Die zehn Gebote. Ein moralisches Lehrgedicht. Ofen 1817.

Buchbinder Izráel: Neue Erfindung aus frischer süsser Schaf- und Kuhmilch vortreffliche Butter und Topfen oder Käse in grösserer Menge und zwar ohne Kraft- und Kostenaufwand in wenigen Minuten zu erzeugen. Kaschau 1828.

Chorin Áron: Ein Wort zu seiner Zeit über die Nächstenliebe und den Gottesdienst. Wien 1820.

Chorin Áron: Hillel, die sittlichen und religiösen Principien des Glaubens in 3 Abtheilungen in deutscher Sprache. Abhandlungen über Moral und Nächstenliebe. Ofen 1837.

Chorin Árón: Imre Noam. (Vélemény a biblia étke- zési törvényeinek bizonyos halnemekre való kiterjedéséről). Prága 1798.

Chorin Árón: Sirjon Kaskasim. (Vita ugyanazon tárgyról). Prága 1800.

Chorin Árón: Igereth El-Assaf oder Sendschreiben eines afrikanischen Rabbi an seinen Collegen in Europa (a zsidóság reformjáról). Prága 1826.

Chorin Árón: Abak Szófér (Vitairal Kunitz Mózes ellen). Prága 1828.

Chorin Árón: Zir Neeman (Értekezés a hitelvek- ről). Prága 1831.

Chorin Árón: Emek Hasóve (Hit- és életgyakorlat kiegyenlitéséről). Prága 1803.

Chorin Árón: Jeled Zekunim. (Önéletrajz). Wien 1839.

Dessauer Gábor: Job. (Németre fordította és hé- ber jegyzetekkel ellátta). Pozsony 1838.

Dessauer Gábor: Jad Gabriél. (A Jóré Déa vallás- törvénykönyvhöz írt jegyzetek). Pozsony 1838.

Eibenschitz S.: Gründliche und Kurzgefasste deut- sche Sprachlehre. Pesth 1840.

Feuchtmann Simon törvényszéki zsidó fordító Pesten: Versuche in den Zweigen der deutschen Dichtkunst. Pest 1819.

Frankel Bernát: Wegweiser zur wahren Glück- seligkeit des Menschen. Ein fassliches Religionsbuch für die isr. Jugend. Pressburg 1829.

Frankel Bernát: Torath Amuna Religionslehre für die weibliche Jugend mosaischen Bekenntnisses. Pressburg 1831.

Frankel Bernát: Ein Sträusschen orientalischer Pflanzen zur Bildung des Geistes und Herzens, enthaltend rabbinische Legenden, Fabeln, Parabeln und moralische Er- zählungen. Pressburg 1837.

Friesenhausen Dávid: Kelil Ha-chesbón (héber nyelvű algebra és geometria). Berlin 1796.

Friesenhausen Dávid: Moszdóth Tébél (héber nyelvű csillagászat és Kopernikus bírálata). Wien 1820.

Horovitz Lipót: Benoth Zion. Ein Handbuch zum Unterrichte in der Religion und Sittenlehre. Pressburg 1831.

Horovitz Lipót: Humorsitisches Triumvirat, oder Witz, Frohsinn und Scherz auf einer Lustreise über lachende Fluren. Pressburg 1835.

Horowitz Lipót: Lachtauben. Eine Sammlung Ge= müthlicher Aufsitze. Pressburg 1840.

Hugo Károly: (Bernstein Fülöp. 1844=ben kitért). Mosaik von Bernstein. Leipzig 1838. Der Saphir geschliffen. Leipzig 1839. Dr. Ego der fahrende Homöopath. Leipzig 1839.

Koref Herman: Theoretisch=praktische Anweisung zum Kopfrechnen. Pest 1824.

Kornfeld Móricz: Der Dichter. Ein lyrisch di= daktisches Gedicht. Pest 1819.

Klein Gyula Lipót (Kilényi Hugó nagybátyja): Auf den Tod meiner Mutter Barbara Klein (szonettek). Mis= kolc 1830.

Kohn A. H.: Schilderung der Schreckenstage zu Alt= Ofen durch die verheerende Donau=Überschwemmung. Ofen 1838.

Kunitz Mózes: Mószdóth Tébél (Logika). Wien 1795.

— Széfer Ha=Ijjun (Bedaresi Világszemlélet könyvének magyarázata). Wien 1796.

— Beth Rabbi (Jehúda Ha=Naszi élete). Wien 1805.

— Ben Jochai. (A kabbala védelme). Wien 1815.

Letteris M.: Abhandlungen über das Lesen der heili= gen Schrift. Pressburg 1838.

— Biographien berühmter Israeliten. Pressburg 1838.

Löw Julie: Die wirtschaftliche israelitische Köchin. Kochbuch. Pressburg 1840.

Löwensohn J.: Der Schnellrechner. Ein praktisches Rechenbuch. Pest 1833.

Löwisohn Salamon: Szicha be=Alam Ha=Nesamoth (Tanulmány a héber nyelvről). Prága 1811.

— Beth ha=Ossef (Nyelvtudományi bevezetés a Misná=hoz). Wien 1815.

— Melizath Jesúrun (héber kölészettan). Wien 1816.

— Mechkeré Erec. (Földrajz a Talmudban). Wien 1819.

Margulies Mózes: Chakirath Ha=gemul (Elmélke=dés a túlvilágról). Budán 1829.

Neumann Mózes Sámuel (Pest): Sittenlehre zur Veredlung der Jugend aller Glaubensgenossen. Pest 1826.

— Israelitische Religionslehre zum heilbringenden Unter=richt für die isr. Jugend, nebst einer schönen Sittenlehre für alle Glaubensgenossen. Pest 1826.

Neumann Mózes Sámuel (Köpcsény): Bath Jif=tach. (Jefta leánya; verses bibliai dráma) Wien 1805.

— Maagal Jásár (Héber nyelvtan logikai alapon; héberül és németül). Prága 1808.

— Siré Muszár (Didaktikai költemények; héberül és né=metül). Wien 1814.

— Mikhtebé Ibrith (Héber levelező). Wien 1815.

— Rós Emúna (Zsidó vallástan). Wien 1820.

— Ha=jóser we=ha=berith (Erkölcsi elbeszélések; héberül és németül). Wien 1821.

— Biúr Milloth Ha=higajon. (Majmúni logikai terminolo=giája Mendelssohn után németre fordítva s héber jegyzetekkel ellátva). Wien 1822.

— Melecheth Ha=Chesbón. (Számtan héber nyelven). Wien 1831.

— Ha=Kadur. (Földrajz héber nyelven). Wien 1835.

Neumann Salamon: Ganz neuer Stufengang beim Unterrichte in der ungarischen Sprache. Ofen 1840.

— Zwei Lehrkurse für den ersten Unterricht im Ungari=schen und Deutschen. Ofen 1840.

— Kurze biblische Geschichte mit einer deutschen und ungarischen wörtlichen interlinearen Übersetzung. Ofen 1840.

Neustadt Adolf: Die erste Eisenbahn im König=reich Ungarn von Pressburg nach Tyrnau. Pressburg 1840.

Oppenheim Ber.: Mé Beér (filozofiai elmélkedések). Prága 1829.

Oppenheim Hirsch: Éné Hadááth (filozófiai elmélkedések a boldogságról). Wien 1829.

Pozsonyi Gábriel Izsák: Religiöse Gespräche. Prága 1825.

Rosenthal Emanuel (Menahem Mendel): Émek Sosánim. (A vallásreform ellen). Ofen 1839.

Rosenthal Móricz: Magyarische Vorlesungen für die Schüler der ersten öffentlichen Kommerzialschule in Pest. Ofen 1839.

— S(kreinka) Vorübungen zum Unterrichte aus der Rabbinisch-Mos. Religion. Arad 1837.

Rosenthal Sámuel: Geographisch-statistisches Comptoir- und Reiselexicon von Europa. Pest 1830.

— Merkur. Ein Comptoir- und Reisetaschenbuch für Kaufleute, Fabrikanten und Gewerbetreibende. Pest 1830.

Rosenthal Salamon: Beth Oven (Apológia a hittérítők ellen). Buda 1839.

— Ha-Kabbala we-ha filozofia. (Hagyomány és bölcselet). Prága 1841.

Schacherles Jakab: Parperoóth Lechokhma (hébernyelvű geometria). Wien 1814.

Stern Miksa Emanuel (Menahem Mendel): Einige halbreife Erstlinge. Pesth 1824.

— Dichtungen. Pesth 1827.

— Hebräische Grammatik in Fragen und Antworten. Pressburg 1827.

— Perlenblumen aus den blüthenreichen Hainen orientalischer Weisheit. Pressburg 1832.

— König Sauls Glück und Ende. Ein dramatisches Gedicht. Pressburg 1833.

— Mislé. (Salamon Példabeszédei németre fordítva és héber jegyzetekkel ellátva). Pressburg 1833.

— Azkaroth Nefes. (Elégia Lemberger pozsonyi elöljáró halálára). Pressburg 1834.

— Tifereth Ha-Tisbi. (Eposz nyolc énekben Illés prófétáról). Wien 1839.

— Ébel Móse. (Elégia Szófér Mózes halálára). Wien 1840.

Saphir M. G.: Poetische Erstlinge. Pest 1821.

Schönfeld Barukh: Zeror Perahim (német költeményék héber fordításban). Wien 1814.

— Muszár Hászkél (ethika). Prága 1831.

— Salmé Toda (a német zsidók emancipációja alkalmából Riesser Gábor tiszteletére). Hamburg 1840.

Wahrmann Jehúda: Maarekheth Ha=Atakoth (a héber nyelv ästhetikája). Ofen 1831.

Weil Fülöp: Denkbuch der Überschwemmung in Pest und Ofen. Pesth 1838.

Weisse József: Szifre Melakhim. (A királyok könyvének magyarázata és német fordítása). Prága 1836.

— Dibré Ha=jómim. (A Krónikák magyarázata és német fordítása). Prága 1836.

Zerach ben Méir (Kadisch): Oczár Chajim. (A tanítás módszere). Prága 1832.

— Verzeichniss d. am Versöhnungstage in d. neuen israel. Tempel zu Pesth abzuhaltenden Gebethe aus dem Machsor. Ofen 1830.

*

Külön említést érdemel Kilényi János (Klein Hermann, Kilényi Húgó atyja), ki következő fordításaival kora legnagyobb íróit ismertette meg a külfölddel: Einiges über Ungarn (Széchényi István után). Pest 1839. — Abafi (Jósika után). Pest 1839. — Die Leichtsinnigen (Jósika után). Pest 1839. — Zólyomi (Jósika után). Pest 1839. — Die Böhmen in Ungarn (Jósika után). Pest 1840. — Die Emanzipation der Juden (Eötvös után). Pest 1840. — Die Karthauser (Eötvös után). Pest 1842.

*

Utoljára maradt, de legjelentősebb e kor orvosi irodalma; nem mint irodalom, mely még kezdetleges, de keletkezése körülményeinél és művelőinek a zsidóság megismerése s méltánylása körül kifejtett hatásánál fogva.

II. József és halála után az 1790 : XXXVIII. t.=c. megnyitotta a zsidók előtt a tudományos pályákat, melyek közül természetesen az orvosi pálya volt az, mely a zsidókat vonzotta. Österreicher József Manesz után két évtizedig nem tud a magyar bibliographia oly orvosi disszertációról,

mely zsidó jelölttől származott volna, de azontúl egyre sű=rűbben jelentkeznek s 1840=ig már tekintélyes irodalmat ké=peznek. A nyomtatásban megjelent tudóri értekezések és szerzőik a következők: Roth Sámuel (Generalis biosta=tica. Pest 1821), Grosz Frigyes (Grosz Emil nagyatyja); már 1819=ben lett Pesten bölcsészeti doctor, majd 1825=ben Bécsben orvosdoctor; itt írta De chinina et cinchonina érte=kezését; 1830=ban alapította s tartotta fenn saját költségén Nagyváradon a Heilanstalt für arme Blinde intézetet s mesz=sze vidéken fejtett ki legáldásosabb működést. Saphir Zsigmond (De auro ejusque praeparatis. Pestini 1826), Lőwy Ignácz (De febri puerperali. Vindobonae 1828), Auerbach Miksa Ede (Praerogativae hominis jure na=turae. Pestini 1829), Chorin Károly Zakariás (Cho=rin Ferencz atyja; De morbillis animalis. Vindobonae 1829). Bettelheim József Lipót (De asphyxia. Vindobonae 1830), Goldberger Adolf (De auro ejusque praepara=tis. Vindobonae 1830), Gross Fülöp (De vino. Pestini 1830), Grünfeld Vilmos (Chlorium chemice conside=ratum. Pestini 1830), Grünhut Jakab (De morbo scro=phulosa. Pestini 1830), Heller Jakab (De colica satur=nina. Pestini 1830), Austerlitzer Simon (De calculo urinali. Pestini 1831), Bing Herman (De epilepsia. Pestini 1831), Landshut Sámuel (De stethoscopio. Vindobonae 1831), Pick József (De Artemisia. Vindobonae 1831), Pserhofer Sámuel (De morbo cereali. Vindobonae 1831). Adler Ignácz (De morbis tubae Eustachiarae, Pestini 1832), Altschul Éliás (De scorbuto. Pestini 1832), Cajus Gábor (De lingua et signo, Pestini 1832, utóbb kitért); Czuker Sámuel (Cholera orientalis. Pestini 1832), Goldschmied Albert (De arsenico. Pestini 1832), Hauser József (Systema observatiorum circa epidemiam anno 1831 captarum. Pestini 1832), Hollän=der Leó (De bronchitide. Pestini 1832), Horowitz Nát=hán (De phtisi hepatica. Pestini 1832), Moscovitz Mó=ricz (De cubebis. Pestini 1832), Pollák Herman (Dis=sert. sistens varias methodes teniam expellendi, Pestini 1832), Rosenthal Bernát (Diagnosis morborum organarum

lacrymalium. Pestini 1832), Schlesinger Bernát (De remediorum abusu. Viennae 1832), Weisz Sándor (De encephalitide. Pestini 1832), Breslauer Jakab (Hydro-cephalus internus acutus. Budae 1833), Deutsch József (De constitutione individuali. Budae 1833), Deutsch Mór (Medicus. Budae 1833), Koppel Zsigmond (De morbo-rum cura diaetetica. Pestini 1833), Spitzer Herman (De chirurgiae relatione. Pestini 1833), Auerbach József (De investigendis hominum morbis. Pestini 1834), Braun Sán-dor (De diaphragmatitide. Pestini 1834), Grünhut Ja-kab (De hydrothorace. Pestini 1834), Abeles József (De morbis aetatum vitae humanae. Pestini 1835), Billitzer Fülöp (De paralysi. Budae 1835), Eibenschitz Mó-ricz (De febri biliosa. Budae 1835), Franzos Dávid (De acclimatisatione hominis. Pestini 1835), Herz Lipót (De carditide. Pestini 1835), Hőnig Ignácz (Rövid vázlata a kövérségnek. Pest 1835), Klein Lázár (De haemophysi. Pestini 1835), Lőwy Adolf (De diphteritide. Budae 1835), Kain Albert (De amaurosi. Pestini 1836), Kesten-band Bernát (De arthritide. Pestin 1836), Oesterrei-cher Ede (De cataractis. Pestin 1836), Pollák József (De chloride, auri et natroni. Pestini 1836), Schönfeld Lipót (De angina. Vindobonae 1836), Frankel- Illés (De ictero. Pestini 1836), Glatter Ede Ignácz (De in-fluxu astrorum in organica. Pestini 1836), Zucker Leó (De metastasi lactea. Pestini 1836), Abeles Simon (Chorea Scti Viti. Budae 1837), Blumenfeld Ábrahám (Gastro-et enteromalachia. Pestini 1837), Buchwald Gyula (De cura pauperum. Viennae 1837), Elsass Náthán (De legi-bus Mosaicis ad politiam medicam spectantibus. Budae 1837), Finály Zsigmond (De salubritate febrium in morbis. Budae 1837), Geyer Sámuel (De tussi convulsione. Bu-dae 1837), Goldberger Mórisz (Dissert. sistens primas lineas physiologiae et pathologiae psyches. Vindobonae 1837), Jakobovics Miksa Móricz (Morbus csömör. Pestini 1837), Kremzir Mózes (Némelly magyar népgyógyszerek bíráló vizsgálata. Pest 1837), Kuczynszki Salamon (De disphagia. Budae 1837), Landesmann G. (De alimenti.

Pestini 1837), Rosenberg Zsigmond (Aquae soteriae Daruvárienses. Pestini 1837), Rosenthal Zsigmond (De abusu alcoholicorum. Vindobonae 1837), Blau Vilmos (De dysphagia. Viennae 1838), Fraenkl Jakab Gyula (Circumcisio respectu medico. Pestini 1839), Grünwald Adolf (a gyógyszeri vizsgálatokról. Budán 1839), Klein Ignácz Mór (De cynanche membranaeca. Budae 1839), Mangold Salamon (De podagra. Budae 1839), Oessterreicher Elias (De fungis venerantis. Pestini 1832 és Fragmente aus dem Reiche des kalten Wassers. Pesth 1839), Schlesinger Ignácz (De hemicrania solari. Viennae 1832 és atrophia infantum. Pestini 1839), Guttmann Adolf (Conspectus physiologicus organismi humani. Pestini 1840), Jakobovics Miksa Móricz (Note sur l'anthrakokali. Páris 1840 és Du molluscum. Páris 1840), Rózsay József (Muraköz helybeli és természettani szempontból. Pest 1840).

*

Nem vagyunk hivatottak annak a megítélésére, hogy a fölsoroltak mennyiben vitték előbbre az orvosi tudományt; elvégre abban a korban nem minden orvos volt orvostudományi író is; aki doktori diplomát akart, annak csak disszertáció alapján szolgáltatták ki az oklevelet. De az kétségtelen, hogy azok az orvosok nem csekély mértékben szolgálták a hazai közegészség ügyét és hogy letelepülésük helyén s vidékén kimagasló műveltségük folytán kiváló hatást gyakoroltak a zsidó gyülekezetek fejlődésére. Ám akadt e kornak zsidó orvosai közt egy, aki közelismert tekintély volt, aki körül versenyeztek az európai tudós társaságok, hogy körükbe fogadják s akit már 1846-ban a magyar tudományos Akadémia is kültagjának választott meg. *Mandl Lajos* volt az, aki Pesten

1812-ben született, itt tanult s szerzett Sanguis respectu physiologico dissertatio alapján orvosdoktori diplomát 1836-ban, tanulmányútra ment Párisba, hol meg is telepedett, 1838-ban közzétette föltünést keltő Anatomie microscopique cimü munkáját, melyet számos anatómiai és physiológiai tanulmány követett. Párison keresztül megnyilt tudományos érdemei előtt a magyar tudós társaság palotája is.

Szerényebb keretekben, miként *Gross Frigyes* Nagyváradon alapított szemkórházával és egész Biharban kifejtett áldásos tevékenységével, Liptóvármegyének kitüntető elismerésében részesült *Mauksch Móric*, aki Liptószentmiklóson az ország legelső siketnémaintézetét alapította, egész életét lelkes odaadással a siketnémák tanításának szentelte, a jognélküli zsidó állapotában megérhette, hogy 1840-ben Liptóvármegye közgyűlése jegyzőkönyvi kivonatban hálás köszönetét fejezte ki eredményes munkájáért. Ekkor azonban Zemplénvármegyének is volt már egy zsidaja, akinek nevét tisztelettel emlegette a megye apraja-nagyja: *Kästenbaum Ráfáel*, aki 1825-ben Sátoraljaujhelyen végrendeletileg hagyott huszezer forintot egy városi elmegyógyintézet céljára és százezer forintot egy zsidó iskola alapítására, „hogy a zsidók művelődjenek“. Köztiszteletben állt *Sichermann Manó* földbirtokos is Szabolcs vármegyében, aki már atyjától örökölte kis birtokát Kálló-Semjénben, melyet szorgalommal s hozzáértéssel olyan mintagazdaság fokára emelte, hogy nagybirtokos szomszédainak, Buttler, Vay és a

Lónyaiaknak elismerésével dicsekedhetett. Végeredményében a közjót szolgáló nagyarányu vállalkozási tehetség tanujelét adta *Lőwy Izsák* nagysurányi timár, akinek a pesti timárcéh nem akarta megadni a telepengedélyt, Bernát és Joachim testvéreivel 1836-ban a szomszédos Károlyi-birtokon timárságot alapított s a gróffal kötött szerződésben biztosítva a teljes vallási és ipari szabadságot, munkások, kereskedők és iparosok letelepítésével új községet, Ujpestet alapította, melynek legelső bírája volt; Pest tőszomszédságában, a jognélküliség korában, az első zsidó községi bíró. S említés nélkül maradhat-e *Rózsavölgyi Márk,* kinek 1848-ban bekövetkezett halálát Petőfi maga siratta meg „Ébredj föl vén muzsikus, vén barátom“ versével, aki hegedűjével bejárta az egész országot, szíveket hódított s tiszteletet szerzett a zsidó névnek, valamint *Finaly* Ansel óbudai hegedűművész, aki a nádor udvari zenekarának volt a karmestere? És ha 1840-ben *Basch József* „izraelita kereskedő Szegeden a belvárosi kaszinó tagjai által alapított „hangászegyesület“ választmányi tagja lehetett, valamint ha 1839-ben a karácsonyt megelőző vasárnapon *Török* Pál pesti református püspök a zsidók helyzetének sürgős javításáról prédikálva azt mondhatta, hogy „gondoljuk meg, mily szent az eskü a zsidók előtt, mily szerfölött ritka náluk a részegség, mily mértékletesek életük egész rendjében, mily szép a családi életük, ily nemes gyümölcsöket termő hitnek fája nem öli el árnyékával az erény magvait; a szent hajléknak, melyben most

Istent dicsérjük, díszes boltozatai, részben a zsidók segedelmezési készségüknek tanui", — úgy olyan kép bontakozik ki előttünk az 1840-ik évi magyar zsidóságról, melyhez sehogy se illik egybefoglaló keret gyanánt a XXIX. törvénycikk.

III. FEJEZET.

A zsidók magyarosodása és polgáriasodása.

Nem egészen a Karokon és Rendeken múlt, hogy a magyar zsidók már 1840-ben nem kapták meg a teljes polgári egyenjogúságot. A törvényhozók nagyrészt — a kényszerítő körülmények nélküli jogkiterjesztés iránt érzett természetes ellenszenvtől eltekintve — minden érdektől távol állva, teljes tárgyilagossággal értékelték a magyar zsidóságot, mely vallás-erkölcsi, irodalmi és közgazdasági kulturában s az ország közjavát előmozdító tevékenységben nem állt a haza többi népelemei mögött, s ha a tárgyalás alkalmával föl is hangzottak kifogások az iránt, hogy vallásuk a társadalmi elkülönödést segíti elő, hogy nem olvadtak föl még eléggé a magyarságba s hogy még „pallérozatlanok", úgy e kifogások dacára is Vas- és Pestvármegye indítványa győzedelmeskedett volna, ha az udvart, meg az országgyűlés tagjait oly nagy hévvel nem ostromolják a kereskedő testületek. Az ő győzelmüket jelentette a XXIX. t.-c. A zsidó versenytárstól való félelemben rejlő igazi okot az emancipáció előharcosa, báró *Eötvös József* látta világosan s méltó megütközéssel adott kifejezést A zsidók emancipatiója cimen megírt

és a Budapesti Szemle 1840. évfolyamában közreadott tanulmányában, mondván: „De vajjon hát ha a törvényhozás csakugyan a tudatlanság s ügyetlenség pártolását vevé magának feladásul, ha magát felhíva, jogosítva hiszi elnyomni minden nagyobb ipart, bilincsekbe verni minden talentumot, csakhogy annál dúsabban viruljon az áldott középszerűség, csakhogy az, ki megérdemlé, soha el ne ragadhassa a jutalmat azoktól, kik érdemetlenek, — magyar hazánk nem fog elleneinek alkalmat adni azon vádra, hogy *szabadelvűségének alapja csak önösség!*" s erre az önösségre mutatott *Kossuth* Lajos, aki Zemplén vármegyét korholta, amiért az országgyűlés által törvénybe iktatott engedély dacára eltiltotta továbbra is területén a zsidókat a borkereskedéstől s az aszúborkészítéstől s így gyakorlatban hiúsítja meg az országgyűlés által már valóra váltott szép elveket. (Iratai XII. köt. 145. l.)

Az önösség bizony győzött s a zsidóság a joggal remélt teljes méltánylásban megcsalatkozva, a lassú lépésben elkövetkező fokozatos előbbrejutásnak is tudott örülni. De örömében azonnal hozzá is fogott a magyartalanság és pallérozatlanság ellen elhangzott vádak alapos megdöntéséhez. Már 1840. április 19-én hangzott el a szegedi templomban magyar nyelven a legelső ima királyért, hazáért Bauer Márkfi Henrik hitközségi jegyző ajkairól, Pesten pedig Schwab Lőb főrabbi ugyanakkor lelkes beszédben a szószékről buzdította a híveket magyarosodásra. E beszéd hatása nagy mozgalmat váltott ki „A honi izraeliták közt ma-

gyar nyelvet terjesztő pesti egylet" alapítása céljából. Pedig a pesti hitközség különben is előljárt a magyarosítás terén; 1840-ben, amikor a pesti iskolákban még nagyon mostohán bántak a magyar nyelvvel, már akkor *Damjanovics* helyettes polgármester azt jelenti a pesti zsidó iskoláról a városi tanácsnak, hogy „a tanulók nemcsak szorgalomról és szép haladásról, hanem a magyar nyelvben szerzett ismereteikről is adtak bizonyítékot."

Irodalmi téren is megszólalt a zsidók készsége minden iránt, ami polgáriasodásukat előmozdítja s elismertetésüket ujabb lépéssel viheti előbbre; országszerte nagy hatást ért el egy névtelen röpirat: Egy Izraelita Érzeményei az 1840-iki dicsőséges Országgyűlés Végeztével (Pesten 1840); továbbá *Schwáb* Arszlán irata: A Zsidókról; Felvilágosító Értekezés (Előszóval és jegyzetekkel bővítette Bloch (Ballagi) Móric, Budán 1840., Gasparich Kilit esztergomi kanonok elleni polémia); majd *Bloch* (Ballagi) Móric könyve: A Zsidókról (Vajda Péter előszavával, Pesten 1840) és *Rosenthal* Móric tanulmánya: A Zsidó és A Korszellem Európában (Pesten 1841). Különösen jóhatást keltett országszerte *Bloch* (Ballagi) Móric lelkes fölhívása, melyet 1841 febr. 6-án a Pesti Hirlapban és febr. 4-én az Athenaeumban közölt, s melyben az egész ország közönségének támogatását kérte egy magyar-zsidó tanítókat képező intézet fölállításához; „bármennyire fáradoztak már hitsorsosaim ellenei azoknak jellemében minden árnyékoldalt kikutatni, legdühöngőbb

üldözőiknek is meg kellett vallaniok, hogy mindig legelső fokon állott azon szép buzgalmuk, mellyel gyermekeik taníttatását felfogják és űzik". Bloch, kinek neve ekkor már Bibliafordítása révén közismert volt s akit már a Tudományos Akadémia is fölvett levelező-tagjai sorába, ezen fölhívását Kossuth Lajos is ellátta szerkesztői meleg ajánlással, s ha nem is koronázta teljes anyagi siker, de a zsidóság iránti elismerés nyilvánul meg az adakozók névsorában, melyben a következőket találjuk: *Bugát* Pál, *Fogarasi* János, *Jankovich* Miklós, *Kacskovits* Lajos, *Kanyó* Mihály, *Kerékjártó* Alajos, *Schedel* (Toldy) Ferenc, gr. *Teleky* József, *Török* Pál, *Császár* Ferenc, báró *Eötvös* Ignác és gr. *Széchényi* István.

Ime gróf *Széchényi* István is, aki egyébként a magyarság nézőpontjából nem volt zsidóbarát; de épp az a körülmény, hogy ő adakozott a magyarosítást célzó tanítóképző alapítására, bizonyítja, hogy ő is értékelte a zsidók ezen irányu törekvését, melynek őszinteségében nem kételkedett s amelynek eredményétől sokat remélt az ország javára. Nagy súlyt kell helyeznünk *Széchényi* ezen elismerésére; mert ha általában tetszést aratott a zsidók magyarosodása, ugy ez a tetszés a negyvenes évek azon politikai elvéből fakadt, mely a hazai nemzetiségek körében minden eszközzel igyekezett a magyarosodást terjeszteni. Tótok, szászok, horvátok, szerbek valamennyien nagy ellenállást fejtettek ki az erőszakos magyarosítással szemben, külföldi lapokban nemzetiségi elnyomásról panaszkodtak, s így köztetszéssel ta-

lálkozott, hogy a zsidók — kiket jognélküli állapotukban s társadalmi elszigeteltségük mellett szintén a nemzetiségek sorában tartottak — önként legnagyobb buzgósággal akarnak nyelvben is magyarokká válni. Holott *Széchényi* egész pályafutásában más nemzetiségi politikát vallott; ellenezte az erőszakos magyarosítást a nemzetiségek körében s 1842-ben az akadémiai nagygyűlést megnyitó beszédében erősen kikelt a nemzetiségek közt magyar nyelvet terjeszteni akaró „túlhév" ellen, minthogy „a nyelvnek pengése még korántsem dobogása a szívnek s a magyarul legékesebben szóló is még korántsem magyar". A beszéd által fölidézett országos fölháborodás vihara nem ingatta meg meggyőződésében *Széchényit*, aki a zsidóban fölismerte, hogy annál a nyelvnek pengése dobogása lesz a szívnek is.

Ilyen elismerés csak buzdításul szolgálhatott, hogy a magyar zsidóság minél lelkesebb odaadással hívja életbe azokat az eszközöket, amelyek segítségével a teljes magyarosítást viheti keresztül nyelvben és érzésben. „A honi izraeliták közt magyar nyelvet terjesztő pesti egylet" (röviden: magyarító egylet), melynek eszménye a pesti egyetem zsidó orvosnövendékei köréből indult ki, 1844 május 8-án tartotta meg első közgyűlését. Négy évvel utóbb, az 1848-ban kiadott Első Magyar Zsidó Naptár és Évkönyv lapjain *Diósy* Márton titkár lelkesedéssel szól az egylet céljáról s örömmel számol be a már elért eredményekről. Az 1840. országgyűlésen — úgy mondja Diósy — a zsidók magyartalanságáról, nemzetietlenségéről

szóltak; nem alapos a vád, de a nemzet követelése méltányos s a magyarhoni zsidó sietett is annak megfelelni. Az utolsó országgyűlés óta 35 magyar tanodát, számos magyarolvasó egyletet és magyarító egyletet létesítettek a zsidók. Be kell bizonyítanunk, miként a *magyar-zsidó* nem chimära; hisz Ábrahám és Árpád földiek voltak, miért nem egyesülhetnének utódaik egy eszmében: a nemzetiségben? Ez legyen végcélunk, hogy az okvetlen bekövetkezendő polgáríttatásunk ne nagylelkű alamizsnaként, hanem kiérdemelt dijul adassék meg. Az egylet célja nemcsak a *magyar szó* ismeretének terjesztése, hanem a magyar sajtó terményének olvasókörét gazdagítani, a zsidókban szunnyadozó szellemi tehetségeket a hazai irodalomnak megnyerni, a zsidó közintézetekbe a nemzeti szellemet behozni; szóval: a nemzetiség templomát egy nem csekély oszloppal öregbítvén, egyszersmind a civilizáció tényezőit lehetőleg szaporítani édes honunkban. E célból olvasótermet, könyvtárt, ingyen magyar iskolát s ovodát tart fönn s jutalmat tűz ki a honi nyelv tanulásában magukat kitüntetőknek. Ily nagy föladat nehezedett az igazgató-választmány vállaira, melynek tagjai voltak: Dr. *Jacobovics* Fülöp igazgató, dr. *Rosenfeld* József aligazgató, *Diósy* Márton és *Szegfy* Mór titoknokok, *Boscovitz* Károly pénztárnok, *Tettinger* Manó ellenőr, *Horovitz* Fülöp és *Einhorn* Ignác (Horn Ede) könyvtárnokok és *Hannover* Móric gazda. A pesti egyetem zsidó hallgatói képezték az egylet lelkét, a magyarságért lángoló szivű ifjak, kik Decsényi, Horovicz, Kain,

Farkas, Kácser és Reich vezetésével még az egyházi életbe is igyekeztek bevinni a magyar nyelvet, mely törekvés sikerének első nyoma abban mutatkozott, hogy 1844-ben egy elhunyt zsidó egyetemi hallgató fölött *Bach* József pesti hitszónok az egyetem udvarán fölállított ravatal mellett magyar nyelven tartotta a búcsúztatót.

Alig néhány év alatt elnémult a vád, mely a zsidók magyarosodása ellen irányult; a komoly buzgóság és látható gyors eredmény mindenkit meggyőzött arról, hogy oly gyors magyarosodás a nyelvben nem történhetett volna, ha már előbb nem lettek volna szívben-lélekben magyarok. Serény munkásságot kellett most már kifejteni a másik sulyos vád megdöntésére, mely a zsidók részéről csekély mértékben űzött ipari s nehéz kézimunkával űzött foglalkozásokat kifogásolta, s amely vád nem illette jogosan a zsidókat, kiket eladdig távol tartottak a céhektől. De a vád fölfölhangzott, el kellett némítani s a zsidókban is megvolt a készség és vágyódás, hogy ipari munkában is fejtsék ki erőiket. Megalakult tehát 1842-ben dr. *Jakobovics* Fülöp elnök-igazgató és *Kern* Jakab alelnök vezetésével „A nehéz kézműveket és a földmívelést az izraeliták közt terjesztő pesti egylet", hogy zsidó ifjakat neveljenek nehéz kézimunkára és a magyar ipar fejlesztésére. Az egylet, mely utóbb a „Magyar Izraelita Kézmű- és Földmíves-egylet" címet vette föl, immár hetvenéves fönnállása idején *Jakobovics* Fülöp, majd *Kern* Jakab, *Weisz* M. A., dr. *Schoenberg* Ármin, dr. *Neumann* Ármin és báró *Kohner* Adolf elnö-

kök vezetése alatt az országnak sok ezer képzett és művelt iparost adott, akiknek sorát az 1846-ban mesterjogosítványt nyert *Feiwel* Lipót lakatos nyitotta meg, aki nem vált szégyenére a magyar iparnak. Az egyletnek, mely működését nemcsak Pestre terjesztette ki, de hatást gyakorolt a vidéken is, hol Aradon (ahol különben *Chorin* Áron rabbi már 1820-ban buzdította a híveket az ipari pályákra), Debrecenben s Nagykanizsán (ahol már 1841-ben merült föl ily egylet alakítása iránti mozgalom) hasonló egyesületek létesültek, óriási nehézségekkel kellett megküzdeni a tanuló ifjak elhelyezése tekintetében; csak nagy pénzáldozatokkal lehetett keresztény mestereket megnyerni, hogy zsidó inast vegyenek magukhoz, s nagy küzdelmet kellett folytatnia az ifjú zsidó mesternek a céhek zárkózottsága miatt, noha 1843-ban *József* nádor igazságszeretete kieszközölte a városi tanácsnál, hogy a kitanult egyleti növendékek a céhek ellenére is hatósági intézvényekkel és tanácsi végzésekkel szabadíttattak föl. *József* nádor magas pártfogásáért maga a zsidóság, a pesti hitközség folyamodott; megragadott minden eszközt annak a bizonyítására, hogy a zsidó nem iszonyodik s nem riad vissza a nehéz munkától.

Nagy változás állt be már ekkor a kereskedelem terén is. Bár a vidéken, szűkebb térre szorult körben, a céhek rendszerét követő s azok szellemében élő kereskedő-testületek sikeresen gördítettek akadályokat a zsidó kereskedők vállalkozásai elé, de Pest széles területén és ahol a városi tanács a törvényeknek közvetlenebb ellenőrzése

alatt állt, inkább megadatott a mód a zsidó kereskedők szabadabb mozgására s kereskedelmi tevékenységük fejlesztésére. A negyvenes években létezett Pesten egy „Izraelita kereskedők testülete" is; semmi nyoma nem maradt fönn keletkezése és működése körülményeinek, csak azt tudjuk, hogy az osztrák abszolut hatalom 1851 február 6-iki rendeletével beszüntette s tagjainak meghagyta, hogy tagjai vagy a polgári, vagy a nagykereskedők testületébe lépjenek be. A zsidó kereskedők eleinte bizonyára csak alkalomszerű, utóbb pedig állandó összejöveteleket tartottak érdekeik megbeszélésére, sérelmeik elpanaszolására s jogaik védelmére, hiszen a pesti polgári kereskedelmi testület még 1844. május 4-én fogadott el új alapszabályt, mely a kereskedés jogát nemcsak nagykorúsághoz, szakképzettséghez, bizonyos alaptőkéhez, de keresztény valláshoz is kötötte. Azonban magában a polgári kereskedelmi testületben is voltak elégedetlen elemek; a nagy testületben természetszerűen akadtak olyanok, akik érdekeiket és ambiciójukat nem tudták abban a körben kielégíteni és keresték a zsidó kereskedőkkel az összeköttetést. Igy történhetett, hogy már 1842 junius 9-én pesti keresztény és zsidó kereskedők együttesen folyamodtak a nádorhoz egy királyi szabadalmazott nagykereskedők testülete alakításának engedélyezéseért, „mely az ország kereskedelmének akar Pesten központot létesíteni, minthogy a polgári kereskedők testülete csak helyi igényeket elégít ki s amelybe a tagok vallás-különbség nélkül vétetnének föl". Három évnél

tovább húzódott az ügy; a nádor a városi tanácshoz küldte le a folyamodást véleményezés végett, a tanács a polgári kereskedők véleményét kérte, ami persze elutasító volt, s így sok huza-vona után csak *V. Ferdinánd* hagyhatta jóvá az alakulást 1845. nov. 20-án.

Hiábavaló volt a polgári kereskedelmi testület erőfeszítése; a negyvenes években már 120 zsidó nagykereskedő volt Pesten, akik közt a „királyi szabadalmas izraelita nagykereskedők" című díszes csoportot a következők alkották: Boscovitz Manó, Boskovitz József L., Breizach Ármin, Fleischl Dávid, Herzfelder Dávid, Kadisch Joachim, Kánicz Mózes Löbl, Kánitz Manó, Kern Salamon Enoch, Koppél Lipót M., Kunewalder Jónás, Kunewalder Fülöp, Lakenbacher Jakab, Löwy Ármin, Mandl Joáhim, Pollák Márk, Pontzen Lipót, Rosenfeld Móric L., Schulhof Ádám, Stern József és Wodianer Rudolf.

Nem műveletlen házalók voltak e nagykereskedők; széles látókörű, közgazdasági érzékkel biró s polgáriasodottság és műveltség korszerű színvonalán álló emberek, akikre már figyelmessé váltak illetékes körök s akiket az ország közjólétének fölépítésében már nem nélkülözhettek.

Jellemzésükre teljes világosságot derít a következő két jelenség: *Széchényi* meg tudta értetni, hogy az ország elszegényedésének egyik főoka az ipari termékek külföldről való behozatala s így minden pénznek külföldre való vándorlása; megalakult tehát 1844. okt. 6-án az Országos Iparvédegylet, melynek tagja lehetett az, aki kötelezte

magát, hogy hat évig minden szükségletét honi készítménnyel fogja kielégíteni. Az Iparvédegylet gyáralapító társaságot létesített, melynek elnöke gróf *Keglevich* Gábor, alelnöke gróf *Széchenyi* István volt, választmányába pedig gróf *Batthyány* Lajos, gróf *Dessewffy* Emil, gróf *Teleky* László, *Szentkirályi* Móric és *Kossuth* Lajos mellé *Fröhlich* és *Ullmann* nagykereskedőket is beválasztották. Bizony nem kerültek volna oly díszes választmány sorába, ha különb embereket találnak a polgári kereskedők körében. De ugyanabban az évben létesült egy Magyar Kereskedelmi Társaság is, melynek célja az volt, hogy külföldre, főleg Angliába szállítson magyar árút. E társaság elnöke gróf *Batthyány* Lajos, választmánya pedig *Kossuth*, *Szentkirályi* és három pesti nagykereskedő volt; igazgatónak azonban Szabó Pált tették meg, kinek „tudatlan, gyakorlatlan, könnyelmű és irreális" volta miatt a Társaság már második évében nagy veszteséggel megbukott. (Horváth Mihály, Huszonöt év Magyarország Történetéből. Genf, 1864. II. kötet. 389. l.).

A másik jelenség szép fényt vet a pesti zsidó nagykereskedők érzelemvilágára s tiszta emberiességen alapuló gondolkozására. *Kanitz* Manó kezdeményezésére alakult 1846-ban a Kereskedelmi nyugdíj és betegápolási egyesület, mely kórházat alapított, a Ferenc József kereskedelmi kórház elődjét. Az egyesületet Kern Jakab átszervezte s indítványára a kereskedelmi alkalmazottak is köteleztettek a beiratkozásra. Ime, Magyarországon a legelső betegpénztár, mely nem

a polgári kereskedelmi testület köréből indult ki. *Kanitz* és *Kern* e humanitárius téren kifejtett érdemeinek szép emléket emelt Pólya i. m. 412. k. lapjain.

E két jelenség a maga természetes függvényeivel azt tanusítja, hogy a zsidók polgáriasodása a negyvenes években már annyira emelkedett, hogy némi társadalmi poziciót is elfoglalhattak, mely társadalmi elismertetéshez nagyban hozzájárult a tekintélyes számú orvosdoktor, ki akkor Pesten gyakorlatot folytatott. Ezek voltak: Baruch Manó, Egger Ede, Finály Zsigmond, Goldberger Adolf, Goldberger S., Grosz Fülöp, Grünhút Jakab, Jacobovics Antal, Jakobovics Fülöp, Joffe Antal, Joffe Ármin, Kadisch Lajos, Kain Dávid, Kunewalder Zsigmond, Leó Bernát, Leitner Ármin, Loeblin Ignácz, Lőwy Ignácz, Mandl Joákim, Milhoffer József, Oessterreicher Ede, Pessel Ábrahám, Pollák Henrik, Rechnitz János, Rosenfeld József, Rothberger Dávid, Saphir Zsigmond, Schlesinger Ignácz, Schlesinger Jakab, Schwarz Lajos, Schwimmer Dávid és Stern M.

S amint ily nagy arányokban bontakozott ki a zsidók polgáriasodása Pesten, olyan megfelelő keretek közt történt meg a vidéken is az egész országban. 1840-ben remélték az országgyüléstől az egyenjogusítást; nem érhették el, mert még nem elégítették ki a törvényhozókat a zsidók magyarúl tudása, nehéz kézi munkára való készsége és művelődésben jelentkező pallérozottsága. Nekilendült a magyar zsidóság, egy csapásra elhallgatott a vád, s ujból reménykedett; remélte biztosan

és joggal, hogy az 1843—44. országgyülés, mely különben is a vallásügyek rendezését tüzte ki célúl, igazságot fog szolgáltatni. Ismét csalódtak a zsidók. Az országgyülés rendbe hozta a protestánsok s katholikusok közti ellentéteket, dülőre vitte a lelkiismereti szabadság kérdését s a felekezetek közti teljes viszonosságot, de a zsidókról szó sem esett, nem jutott már idő rájuk is. Majd máskor; még várhatnak.

IV. FEJEZET.

Küzdelem az egyenjoguságért.

Még várniok kell, mig társadalmilag teljesen beleolvadnak a magyarságba, amit pedig megakadályoznak vallásuk elkülönítő törvényei. Már az 1843—44. országgyülésre ilyen irányban utasították egyes vármegyék a követeket arra az esetre, hogy szóba kerülne a zsidók ügye. Komárommegye arra utasítja követét, hogy „a zsidók különcségei kisimíttassanak a vallásügyekben"; Győrmegye azt kívánja, hogy „a zsidók mondjanak ellen hitük elveinek"; Ugocsamegye azt követeli, hogy „addig ne emancipáltassanak, mig vallásuk külsőségeiről nem faragják le a cafrangokat", amire az ugocsai zsidóság azzal felelt, hogy „inkább lemond a boldog jövőről, ha polgári állapotuk javítása vallásuk legcsekélyebb változtatásától tétetnék függővé".

Igy bontogatta szárnyait az ujabb kifogás, mely országos erőre kapott, midőn 1844-ben a Pesti Hirlapban maga Kossúth Lajos tartotta

„nélkülözhetetlennek egy zsidó synhedrin összehívását, mely a zsidó vallást reformálja“, s így röpült el az első kő, mely utóbb a magyar zsidóság egységét kettéhasította.

Ekkor megajándékozta a Gondviselés a magyar zsidóságot olyan férfiúval, ki a tudomány teljes vértezetével szállhatott síkra, ki szónak és tollnak fegyverével léphetett fel megalázott felekezete védelmére; ez a gondviselésszerű férfiú *Lőw Lipót* volt.

A morva Czernahorán született 1811 május 22-én; rabbinikus tanulmányokat folytatott Trebitsch, Kollin, Leipnik, Kismarton, Boskovitz és Prossnitz nagyhírű rabbijainál, majd Ó-Budán és Pesten nevelősködött, mely idő alatt gymnáziumot végzett s egyetemi filozófiai előadásokat hallgatott, s miután még Pozsonyban elvégezte a lutheránus lyceum két filozófiai osztályát, a bécsi egyetemen pedagógiát hallgatott. Ily alapos készültséggel foglalta el első rabbiállását Nagykanizsán 1841-ben, hol működését annak a világos felismerésével kezdte meg, ami irányadó volt egész életmunkájában, hogy a magyarosodás a hazai zsidókra nézve élet- és kulturkérdés s egyúttal az emancipációnak megteremtendő alapja. Hivatalba lépésekor legelső tette az volt, hogy a hitközség iskolájának órarendjébe naponta két órát vétetett fel a magyar nyelv tanítására, a templomban magyarul prédikált, sőt 1845-ben „Jezsajás korunk tanítója“ címen közre is adott egy magyar nyelvű prédikációt, melyet a Pesti Divatlap nyárelő 19. száma nagy dicsérettel ismertetett s azon kíván-

sággal fejezi be az ismertetést, hogy „adjon Isten hazánknak sok ily derék magyar lelkészt". Lőw e beszédben nemcsak a magyar szó szeretetét köti hívei lelkére, de áthatva hivatásától s egyben érezve hivatottságát, erőteljes szavakkal fejezi ki életének munkatervét is, mondván: „Hol erényt ébreszteni, gonoszságot dorgálni, szidalmazásra felelni, rágalmazást megcáfolni kell, ott emeld fel magyar szódat! Bátran szólj; szólj csüggedetlenül! Szólj a magyarhoz az ő nyelvén, ha gyengén is, megért és szavad visszhangzik rokonszenves kebelében".

1844-ben három ízben adatott részére alkalom, hogy szembeszálljon a zsidóság elleni vádaknak és közérdeklődést keltsen a zsidóság igazai iránt.

Az első alkalmat *Ballagi Mór* váratlan s feltűnést keltő kitérése szolgáltatta, amidőn Székács József, pesti ev. lelkész nyilt levélben megtámadta a zsidókat, kik bosszankodni merészkedtek a kitérésen, s úgy nyilatkozot,, hogy íme, mennyire éretlenek még a polgári egyenjogúságra. E támadásra a leghivatottabb választ *Lőw* adta meg, ki az Allgemeine Zeitung des Judenthums VIII. évf. 48. számában nemes önérzettel és lebilincselő erkölcsi fölénnyel sorol fel történeti példákat annak a bizonyítására, hogy a kitérések oka csak alantos önzés és „vajjon az ilyen jellemhiány előnyére volna-e az államnak?"

A második alkalmat egy dr. J. G. szerzőségével megjelent „Némely igénytelen nézetek vallásilag véve a magyarhoni zsidók meghonosítása s

a magyar nemzettel egybeolvadása ügyében" című s közfeltünést keltő röpirat nyujtotta, mely szerint „a zsidók egyenjogúsítását nemcsak nem helyesli, de ellenzi is a józan ész", mert a zsidók külön nemzetiséget alkotnak, leghőbb vágyakozásukkal Palesztina felé tekintenek s messiási hitük is a szentföldre való visszatéréshez fűződik. A röpirat nagyon alkalmas volt arra, hogy megtántorítsa jóindulatukban még azokat is, kik legbensőbb rokonszenvvel karolták fel a zsidók egyenjogusítása ügyét, de alig látott napvilágot, már Lőw is megírta elleniratát, mely sorra véve a vádakat, a tudomány erejével dönti le állításait s bizonyítja, hogy a szétszóratás óta megszünt a zsidóság nemzet-volta, csak mint felekezet él a népek közt s hogy nem politikai, hanem tisztára vallási jelentősége van a szentfölddel kapcsolatos messiási hitnek, mely különben az Isten országának eljövetelével, valamint a katholikus templomok keleti orientációjával teljesen azonos kifejezést lel az egyházban is.

A legszélesebb körü hatást azonban a Pesti Hirlapban közölt cikkével érte el. Ugyanis *Fábián Gábor*, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Pesti Hirlap 1844. május 5. számában vezércikket írt „Zsidó emancipáció" címen, melyben kifejti, hogy „a polgárosított zsidó képén még fityeg valahol a régi megvetés szennyfoltjából" s minthogy „korcsnemzedék magamagát soha meg nem nemesíté", „az emancipáció mellőzhetetlen föltétele a zsidó és keresztény közti házasság felszabadítása". Ezen cikkhez *Kossúth* szerkesztői

megjegyzést fűzött, melyben a vegyesházasság előfeltételének helyeslése után a következőket mondja: „Ami minket illet, mi hisszük és valljuk, 1. hogy pusztán hitkülönbség miatt, pusztán azért, mivel valaki a nagy világegyetem istenét más templomban imádja, mint mi, polgári jogokból kizárni, isten törvényével, igazsággal, politikával ellenkezik; 2. hisszük és valljuk, hogy a zsidó emancipációnak két ága van: politikai és szociális. Amaz egészen a törvényhozó hatalmától függ. Ez csak annyiban, amennyiben a szociális egybeolvadásnak törvényes határait el kell hárítani, hogy a társadalmi emancipáció lassú menete bekövetkezhessék. És így 3. hisszük és valljuk, hogy a politikai emancipáció a kérdést be nem végzendi ugyan, de annak ideje elkövetkezett, s hisszük, 4. hogy minden ok, mi a zsidók állítólagos erkölcstelenségéből ellenhozatik, erőtlen, gyönge, szeretetlen. Eddig megy véleményünk, midőn azon szempontból indulunk, hogy a zsidóságot hazánkban nem másnak, mint honunk összes lakosai oly töredékének kell tekinteni, mely a többiektől csak vallásos hitben különbözik. A zsidók eszerint hazánkban egy vallásfelekezet . . . De Mózes nemcsak vallásalkotó volt, hanem polgári törvényhozó is . . . A zsidókat tehát nem lehet emancipálni, mert vallásuk politikai institució, theokratiai alapokra fektetve, mely a fennálló országlási rendszerrel politikai egybehangzásba nem hozható . . . Igenis nézzünk magunk körül és sajnálkozva kell megvallanunk, hogy a zsidó emancipáció iránti rokonszenv 1840 óta folytonosan fogyatékban van,

szükség tehát, hogy a lelkesebb zsidók ezen rokonszenv fogyatékának ürügyeit, mennyire tőlük függ, elhárítani igyekezzenek. Ha moráljukat gyanusítja valaki, megilleti őket a nemes indignáció büszke szava, mely komolyan visszautasítja a rágalmakat, mert erkölcstanjuk épp oly tiszta, mint akárkié; de ha az vettetik ellenük, hogy vallásuk nemcsak vallás, hanem politikai organizmus is, hogy a theokráciának polgári érvényességet adni nem lehet, hogy ők nemcsak külön vallásos felekezet, hanem külön nép is, akkor valóban ezen ellenvetés megérdemli, hogy ha balvéleményen alapszik, jóakaratulag felvilágosíttassék, ha pedig valamivel több, mint balvélemény, helyes reformokkal elháríttassék". Végül ajánlja, hogy tartsanak a zsidók egyetemes zsinatot, állapítsák meg, mi vallásukban vallásos dogma, s tegyék le „a szociális egybeforradás szikla-sarkkövét".

Kossúth nyilatkozata sokat ártott az emancipáció ügyének, de hatását gyengítette Lőw kimerítő válasza, melyben tudomány és logika érveivel bizonyítja, hogy a zsidóság nem különálló s politikai szervezetü nép, hanem csupán vallásos felekezet s védelmére kél azon vallásos szabályoknak, melyek, mint pl. az étkezési törvények, semmikép sem állnak a zsidó útjában, hogy hazája iránti kötelességeit a legeszményiebben ne teljesíthesse.

Kossúth nem ingott meg hitében; szívét-lelkét egészen betöltötte a liberális gondolat, melynek a zsidó ügyben a külföldi irodalom adott tartalmat; a francia és német emancipációs mozgalmak hatása alatt nem tudott szabadulni attól a követelés-

től, hogy a zsidók előbb reformálják meg vallásukat. „Mig más vallású polgártársaikkal egy sót, egy kenyeret nem ehetnek, egy bort nem ihatnak, egy asztalnál nem ülhetnek, hogy ez és ehhez hasonlók a különböző vallásfelekezetek szociális egybeforradását gátolják, mig ezeket nemcsak a műveltebbek gyakorlata, — kiket ezért hitsorsosaik rossz zsidóknak tartanak, — hanem ünnepélyes egyházi hitvallomás a zsidó vallás lényegéhez nem tartozóknak ki nem jelenti, a zsidók socialiter emancipálva nem lesznek, ha mindjárt politikailag százszor emancipáltatnak is“. Ezt írta *Kossúth* válaszúl *Lőw* cikkének azon megjegyzésére, hogy mit törődik az állam avval, hogy a zsidó nem eszik disznóhúst s hogy szabad volna-e egy Mendelssohntól megvonni a polgárjogot csak azért, mert sonkát nem eszik. Kossúth elérkezettnek látta a politikai emancipáció idejét, de nem tudott szabadulni a gondolattól, hogy társadalmilag olvadjanak egybe a zsidók a nemzettel, s a kettőt anynyira összeforrasztotta, hogy a politikai emancipáció hátrányára és elódázására folyton csak a társadalmi emancipáció föltételeit és akadályait hangoztatta. Kossúth e vélekedésében nem szabad az ügy hátráltatásának szándékát keresni, de ideálizmusának rögeszméjét kell abban látni, hogy amikor *Deák* Ferencz, *Klauzál* Gábor, *Eötvös* József, *Szentkirályi* Móricz és a többi vezérférfiú elodázhatatlannak tartotta a zsidók emberi jogainak megadását a politikai emancipációval, akkor *Kossúth* szívós rendületlenséggel kívánt vallási reformálást társadalmi egybeolvadás érdekében.

Pedig mint az ellenzék lánglelkű vezére nagyot lendíthetett volna a zsidók ügyén, holott éppen az ország közvéleményére gyakorolt rendkívüli hatása folytán az egész országban hátrányosan befolyásolta a közhangulatot.

Természetes, hogy az országos közhangulat nem maradhatott hatás nélkül a zsidókra sem. Az ugocsamegyei zsidók határozatát nyomon követte a pozsonyi rabbinátus nyilt állásfoglalása az emancipáció ellen, valamint az 1844 augusztus 20-án Pakson tartott rabbigyülés, mely hitvédelmi eszközök alkalmazásáról tanácskozott eredménytelenül. Másrészt azonban nagy mozgalom indult meg a magyar zsidóság köreiben, mely elismerte a közhangulat követelésének jogos voltát, szakítani akart az évezredes valláshagyománnyal; jellemző, hogy éppen Pozsonyban, a politikai körök hangulatának hatása alatt 1844-ben a zsidó kereskedők kaszinójának tagjai *Manheimer* I. N. bécsi és *Lőw* Lipót nagykanizsai rabbik támogatásával hálaadó istentisztelet tartása céljából ki akartak válni az anyahitközségből, amit azonban a kultura ellenségeinek a megyéhez és a helytartótanácshoz intézett beadványaikkal sikerült megakadályozniok; továbbá Aradon, Nagyváradon, Nagybecskereken, Pécsett 1847-ben „Izraelita Ujjító Egylet"-ek keletkeztek, Pesten 1848-ban reform-társulat alakult, melynek szervezője s hitszónoka *Einhorn* Ignácz (Horn Ede) volt. Az aradi zsidók a következő felhívást küldték szét a hitközségeknek: „Hogy azon ellenvetés és nem minden alapnélküli vád, miszerint a zsidók magukat vallási

szertartásaikban a többi hitfelekezetektől makacsul elkülönzik, elenyésztessék, és hogy vallási institucióik s társas viszonyok irányában legkisebb ellentétet se képezhessenek, a zsidó vallásban gyökeres reformok szükségeltetnek; mindazáltal nehogy egyesek eltérő meggyőződése erőszakoltatni láttassék és a jelenleg fennálló községi viszonyokban valamely zavarok támasztassanak, ezen reformok a kölcsönös türelem alapján legcélszerübben következő módon lennének kiviendők: 1. A sabath (szombat) mint nyugnap vasárnapra tétetnék át, hogy így a zsidók érintkezési viszonyokra nézve más vallású státuspolgárokkal összhangzásba hozassanak; mindazáltal azok számára, kik a régi rendszerhez tovább is ragaszkodnának, szombaton is isteni tisztelet tartassék. 2. A fennálló, szerfölött célszerűtlen éttörvények, melyek eddigelé társas viszonyaikra gátlólag hatának, szüntettetnének meg. 3. Minthogy a különböző és bizonytalanná vált időszámolás miatt lehetetlen ünnepeinket a többi hitfelekezetekkel ugyanazon időben ülhetni, ezek, mint többnyire csak emlékeztetési jellemet viselők, a lehető legrövidebb időre redukálandók; az úgynevezett félünnepek pedig és a bőjtnapok — az engesztelőnapot kivéve — egészen eltörlendők lennének. 4. Az isteni tisztelet röviden és hogy az ész is illő áhítattal felfoghassa, mit a száj kimond, élő nyelven szerkesztett imákkal, minden külső jelruhák nélkül és födetlen fővel gyakoroltassék. A régi rendszerhez ragaszkodók azonban az eltörlendett ünnepek szokásszerinti megülésében ne háborgattassanak.

5. Minthogy a körülmetélkedés a mozaismusnak főfeltételei közé nem számítható, ezen kívül az emberi érzelemmel és méltósággal össze nem férhető, kimondassék: hogy annak nem teljesítése a zsidó vallás kebelében fölvételben akadályul nem szolgálhat. 6. A bibliában ki lévén mondva, hogy a zsidókra nézve vallási alapelvül egyedül a tiz parancsolat, mint istentől Mózesnek tett kijelentés kötelező, önként következik: hogy minden egyéb fennálló parancsolatok, vallási szertartások, a Talmud és más behozott szokások érvénytelenek". Hasonló értelmű felhívással gyüjtöttek a pesti zsidók is aláírásokat csatlakozásra a vallás reformálása ügyében s így nem csoda, hogy mindélesebb ellentét fejlődött ki azok közt, kik az emancipációért nem akarták feláldozni a valláshagyományokat s azok közt, kik az egyenjoguságért minden áldozatra készek voltak.

Ezen szélsőségek közt bölcs hozzáértéssel, a helyzet felismerésével és irányító hivatottsággal *Lőw* Lipót volt az, aki megjelölte a határt, melyen a törvényhozás egyenjogú polgárokká avathatta volna a magyar zsidóságot. 1847 junius 22-én a következő nyilatkozat aláírására szólította fel a rabbikat: „Mi alulírt magyar rabbik, szent vallásunkkal összehangzólag, ezennel ünnepélyesen nyilatkoztatjuk: 1. Minden felebaráti kötelességek, melyek szent irományainkban taníttatnak, nemcsak izraeliták, hanem egyenlőképen nem izraelita iránt is szentül teljesítendők; mert mi minden embert, akármi vallást kövessen, valódi felebarátunknak tartunk. 2. Magyarországot valóságos és egyedüli

hazánknak elismervén, azon leszünk, hogy irántai szeretetet s nemzetiségeérti buzgalmat becsepegtessünk híveink szívébe. 3. A népmívelés becsét méltányolván, minden lelkészi befolyásunkat arra fordítandjuk, hogy községünk kebelében jó és célszerű népiskolák alakuljanak. 4. Mindent, ami casuisticai munkáinkban a *mondottakkal* meg nem egyezik, elavultnak és érvénytelennek nyilatkoztatván, minden tőlünk kitelhető módon törekedendünk, hogy előadott elveink mind élő szó, mind irandó s általunk helybenhagyandó tankönyvek által terjesztessenek népünk közt. E javaslatok valósulása nyomán mindenki nyer. Nyer a kormány értelmes s mívelt alattvalókat; nyer a haza becsületes fiakat; nyert a nemzetiség lelkes s buzgó ápolókat; s nyerjük mi magunk lelkiismeretünk békéjét, istenünk tetszését s azon méltánylást, minélfogva a zsidókérdés nem lesz többé hasonló Penelope ruhájához, mely ma szövetik, hogy holnap fölbontassék".

Magyarosodásra, nehéz munkára és művelődésre való készség hiányát nem hányhatták már a zsidóság szemére, felkapták hát országszerte a jelszót: vallásreform szükséges társadalmi egybeolvadás céljából. E kívánság természetes visszahatást keltett a zsidók széles köreiben, melyek vallásreformra még nem voltak érettek, de másrészt a műveltebb rétegekben a zsidóságtól való elszakadást idézte elő. Járványszerű volt a kitérés a negyvenes években; megnyitotta a sort Ballagi Móricz s követték az Ullmann (Szitányi), Kánitz, Finály, Kunewalder stb. családok. Utóbbinak egyik tagja,

Kunewalder Jónás, a zsidó mozgalmak lelkes vezére, közvetlenül kitérése előtt, 1847. szeptember 23-án még mint a pesti hitközség elnöke írta alá az országgyüléshez intézett következő beadványt: „A nagylelkűség, mellyel az ország rendei ügyünket, az emberiségnek, igazságnak és a haza közjólétének ügyét, az 1840. és 1844. évi országgyüléseken felkarolták s ez iránti nemes szándékuk nyilatkozmányát ő felsége kegyes színe elébe juttatták, világszerte ismeretes és a hálának kitörölhetlen vonásaival van vésve szíveinkbe. Azonban bármi szilárd alapon nyugodjék is bennünk a bizalom magas kormányunk és bölcs törvényhozásunk jóakarata iránt, bármennyire a kornak igényeihez s századunk műveltségi fokozatához képest döntetett el időközben e kérdés európaszerte s bármi feleslegesnek láttassék is uj kérő szót emelni ezekután: mégsem mulaszthatjuk el, hitsorsosaink nevében azon tiszteletteljes kérelmünket intézni, hogy a legközelebbi országgyülésen, a hon közös érdekében, a mi állásunkról is szeretettel, jóakarattal és az egésznek közjavára irányzott lelkesedésével megemlékezni, s a közállomány sáncaiba törvényszerűleg leendő felvétetésünket hathatós szavával is gyámolítani méltóztassék. Szeretett hazánkban, melyhez őszinte hű ragaszkodással simulunk, születvén és neveltetvén, a törvény előtt még mindig idegenek gyanánt tekintetünk s míg a valóságos idegen, bárhonnét is vetődjék, benne szíves elfogadásra és oltalomra lelvén, magát polgárosíthatja: tőlünk, bennszülöttektől, ezen jótétemény megtagadtatik. Hogy magya-

rok legyünk, vala törekvésünk és büszkeségünk s minden pillanatban azon figyeltetéssel találkozunk, hogy ilyenekül tekinteni magunkat, még jogosítva nem vagyunk. És nem a bűnöst éri a kemény büntetés, miszerint saját hazájában idegen lenni kénytelen: de éri mindazokat, kik az isteni gondviselés akaratából izraelitáknak születtek, éri tehát most született ártatlan gyermekeinket és azonnal születésükkor homlokukra süti a hátravettetés bélyegét, midőn őket még vád sem terheli egyéb annál, hogy Mózes vallásában jöttek a világra, azon vallásban, melynek elveit az ·/. alatti csatolmány felvilágosítja. E csatolmány pedig, miután nemcsak igen kitünő főpapi tekintély által szerkesztett szentiratunk nyomán, hanem a magyarországi és kapcsolt részekbeli izraeliták összes képviselőinek egyetemes gyülésében egyértelemmel jóváhagyatott: méltán tekinthető sajátképeni hitvallásunk foglalatának. Ezen állapotot, él bennünk a remény, a nemeslelkü magyar nemzet tovább nem tűrendi. Ha 1791-ben első mutatott példát e tárgyban Európának, 1847-ben sem fog Európa mögött elmaradni, nem fogja tovább a jókat a gonoszokkal, méltókat a méltatlanokkal egyetemlegesen összefogni, nem fogja a hitünkbeli becsületes kereskedőt és gyárost, ki a hazai ipart mozdítja elő, a művészt és tudóst, ki a művelődést és tudományt terjeszti az országban, a kézművest és földművelőt, ki e pályát minden akadályok dacára követi, sorsa javulása iránt végképen kétségbe ejteni. Nem titok előttünk, hogy irányunkban országszerte sok ellenszenv uralkodik és so-

kan sokképen hibáztatnak bennünket. De vajjon mind e hibák és sajátságok léteznek-e valóságban, léteznek-e mindnyájunkban? nem ment-e azoktól senki? az ártatlan a vétkessel egyképen szenvedjen-e? s végre, e hibák velünk születtek-e, vagy inkább nem az adott viszonyoknak, a számunkra kimutatott nyomasztó helyzetnek szülöttei-e? és ha az izraeliták iránt eddigelé gyakorlott bánásmód ily szomorú és senkinek nem kedvező eredményre vezetett, vajjon nem éppen e körülmény szolgál-e legnyomatékosabb bizonyítványául annak, hogy a jelenlegi állapot megmásítása és célszerűbbeli felváltása szükséges? mind ezt bölcsessége, pártatlansága megbirálni és eldönteni képes leszen. Jelesül a) vajjon feloszlik-e a separatismus mindaddig, mig magunkat az ország egyéb lakósaival egyesítve nem látandjuk? míg mindannyian tekintet nélkül azon életmódra, melyet sajátunkká tettünk s az erkölcsiség és műveltség azon fokozatára, melyet elfoglalunk, a „zsidók" egyedüli, collectiv nevezetével separáltatunk s ez által kényszeríttetünk, statust képezni a statusban? — b) Vajjon a terhünkre rótt uzsora megszűnik-e, ameddig a tőkék természetes forgalma, vagyis a földbirtokszerezhetés és művelhetés az izraeliták elől ki van zárva? — c) Vajjon a házalás és aljas űzérkedés megszüntetése célba vehető-e, ameddig a szántóföld birtoklása és a kézművességnek városokon és helységekbeni szabad gyakorolhatása az izraelitáknak, más hitvallásokkal egyenlő feltételek alatt, meg nem engedtetik? — d) Lehet-e nemesítés és erkölcsi haladás tekinteté-

ben általános törekvés a Mózes-vallású magyarok közt, ameddig a tömegek azt látják, hogy hitsorsosaiknak még ama nevezetes része is, melynek hű honszeretete, a többi honlakósok nyelvéhez, erkölcseihez, szokásaihoz ragaszkodása és tiszta, erkölcsös életmódja kétségbe nem vonható, politikai tekintetben és polgári viszonyaiban a legaljasabbakkal egy fokon áll? — e) Vajjon nem várható-e inkább, hogy maga ezen jobb része is az izraelitáknak ily körülmények közt kedvét veszítendi, s hogy azon magasbra törekvéssel és nemzeti neveléssel, melyre eddigelé hitsorsosait buzdítgatá, mivelhogy az uj nemzedék számára kecsegtetőbb jövőt vár, reményeiben netalán ujra csalatkozva, végképen felhagyand s gyermekeit tudatlanságban tartandja inkább, hogy így őket oly állapot ellenében, melyet már is fájdalommal érez, a nemzetiesen nevelt gyermekekre nézve pedig éppen elviselhetetlennek, sőt erkölcstelenítőnek tart, érzéketlenséggel övezze? — Végre f) vajjon háromszázezernyi lakosságnak ime elszomorító állásán részletes engedmények segítendnek-e, vagy nem áll-e a haza többi lakosságának is érdekében, bizonyos szilárd rendszert állapítni meg, melynek alapján a most országunkban létező izraelita lakosság benső fejlődése gyámolíttassék s az egészszel egybeforrasztassék és lassankint egyenlő lábra állíttassék, jobb része pedig a magyar izraelitáknak segítségül használtassék, az alsóbb fokon álló hitsorsosaikra leendő befolyás dúsabb eredményeztetésére? — Ezen megjegyzéseinket méltóztassék figyelmére és alapos vizsgálatra mél-

tatni, hogy a haza jól felfogott érdekében minden erők felhasználtassanak, melyek a közhaza virágzatára befolyással lehetnek s hogy senki Istentől nyert tulajdonai kiművelésében és közhaszonra fordításában gátat ne találjon. — Mély tisztelettel és alázattal maradunk Pesten 1847. szeptember 23-án alázatos szolgái a magyarországi és kapcsolt részekbeli izraeliták nevében, a pesti izraelita község e végre megbízott előljárói és az igazgató választmány, Kunewalder Jónás, mint elnök".

Jogos önérzet s érthető elkeseredés hangzik ki e folyamodásból. A magyar zsidóság tudta önmagáról, hogy semmi tekintetben nem áll az országot alkotó népelemek mögött; tudta, hogy már az 1839. országgyüléstől várhatta el joggal a teljes emancipációt, s dacára a nagy nekilendülésnek, melylyel a magyarosodás, művelődés és közhasznú ipari tevékenység terén eloszlatott minden megrögzött előítéletet s aggodalmat, s amelynek méltó elismerését látta abban, hogy V. Ferdinánd 1846. julius 27-én eltörölte a megalázó türelmi adót, mindazonáltal fájdalommal kellett nap-nap mellett tapasztalnia, hogy ujabb kifogások merülnek fel, melyek olyan közhangulatot teremtenek, hogy vajmi keveset remélhetnek az 1847. országgyüléstől. Ezen ujabb kifogások magvát a vallásreform és a hitelvek bemutatása képezte, amivel kapcsolatban azonban a galiciai bevándorlás hangulatos kérdése is a tárgyalások homlokterét foglalta el. A vallásreform ügyében hamarosan megnyilatkozott a zsidóság: a túlnyomó többség inkább kész volt lemondani az emancipáció áldásá-

ról, hogysem megtagadja vallásának évezredes hagyományaiban rejlő s tiszta emberiességre és erkölcsi eszményre nevelő értékét. Hitelveit bemutatta az 1847. országgyülésnek s országszerte terjesztette Schwáb Arszlán pesti rabbi által kidolgozott s „Emlékeztetések a vallásban nyert oktatásra“ címen kiadott és mai napig is minden tekintetben helyt álló munkájában. Ami pedig a galiciai bevándorlást illeti, semmi nyomát sem találjuk annak, hogy azt maguk a magyar zsidók mozdították volna elő; az pedig bizonyos, hogy a negyvenes években a magyar zsidóknak a legtávolabbról sem volt olyan befolyása a rendi országgyülés tagjaira, hogy útját állhatták volna egy szigorú bevándorlási törvény meghozatalának. Már az 1839—40. országgyülésen nagy elismeréssel nyilatkoztak a Karok és Rendek a magyar zsidók érdemes voltáról az emancipációra, amely elismerést azonban túlharsogták a bevándorlás ellen hangoztatott szilaj kifakadások, hát miért nem hoztak törvényt a bevándorlás meggátlására? A hajlam nem hiányzott, az akarat is megvolt ily törvényalkotásra, de kétségtelen, hogy az időnként felmerült kívánságot már csírájában fojtotta el a bécsi udvar, mely a császári jogar tartományainak lakosságát nem akadályozhatta meg a szabad költözködés jogában. A bevándorlástól való félelem dacára törvénybe iktatta az országgyülés a városokban való letelepülés jogát, ami azt bizonyítja, hogy eladdig a bevándorlás, mely csak földesúri birtokokra történhetett, még pedig semmi esetre sem a földesurak kívánsága ellenére, nem lehetett

oly szembetünően nagyméretű, hogy az előrelátó törvényhozók a városi letelepülés jogának megadásával országos veszélyt sejthettek volna. A magyar zsidók természetesen éltek a joggal, városokba költözködtek; rohamosan omlottak össze falvak virágzó hitközségei, mintegy varázsütésre keletkeztek városokban egyre nagyobbodó gyülekezetek, melyek a városi polgárság gazdasági versenyképességét hívták ki erőpróbára. Természetes volt e fejlődés, de természetes az is, hogy a városi kereskedő és iparos, bármennyire volt is kénytelen elismerni a zsidónak emberi és polgári jogait, érdekellentétében csak a betolakodó idegent látta s a tetszetős jelszóval a bevándorló galiciait kiáltotta.

Ilyen hangulatban ült össze az 1847. országgyűlés, melynek követi utasításai közt a legjellemzőbbek a következők: Borsodmegye kivánsága: „Ha a zsidók vallásuk és szertartásaik felől az országgyűlés előtt confessiót tevén, abban az álladalom elveivel ellenkező tanok nem foglaltatnak, polgárosíttassanak. A szomszéd tartományokból történhető betódulások ellen azonban célszerű törvények alkottassanak.“ Pest városa azt kivánja, hogy „az izraeliták hazánkbani özönlése gátoltassék, azok polgárosítása akkorra halasztatik, mikor erre a haza veszélyeztetése nélkül alkalmasok és érdekesek lesznek“. Veszprémmegye kimondja, hogy a „héberek ne emancipáltassanak, míg confessio fideit nem mutatnak“. Mármarosmegye is azt az álláspontot foglalja el, hogy „a zsidók csak azon esetben emancipáltassanak, ha hitvallásuk

iránt készített s az országgyűlésnek bemutatott symbolicus könyveikből kivilágланék, miszerint vallásos nézeteik az álladalom nézeteivel nem ellenkeznek".

A zsidók megtették azt, amit tehettek; hitelveiket bemutatták az országgyűlésnek, de az emancipáció kérdése még csak napirendre sem tüzetett. Nem is kellett külön napirendre tűzni, volt azért zsidóvita, olyan viharos, mely gyújtó lángolásra élesztette a hamu alatt rejtőző parazsat.

Az alkalmat a honosítási törvényjavaslat szolgáltatta, melyet 1847 dec. 11-én tárgyalt a kerületi, majd január 27-én az országos gyűlés, ahol a magyar honosság feltételei közé az egyházi követek, élükön gróf *Forgách* pozsonyi kanonokkal, a bevett valláshoz való tartozást is fölvétetni követelték. Ily formában, már az unitáriusokra való tekintettel is, ellenezte ez indítványt *Kossuth* Lajos, *Szemere* Bertalan, *Ghiczy* Kálmán, *Asztalos* Pál, *Justh* József, *Szentkirályi* Móric, *Lónyai* Gábor, *Bohus* János, valamennyien nemes hangon szólva a zsidók érdemeiről s azon igazságtalan elbánásról, melyben a törvényhozás őket részesíti, fölszólalásuk azonban meg nem akadályozhatta, hogy a következő paragrafus ne toldassék a javaslathoz: „A honban lakó zsidókra nézve az 1840:XXIX. tc. rendelete fenmaradván, külföldi zsidók sem be nem vándorolhatnak, sem meg nem telepedhetnek." E javaslatot a főrendiház rövid tárgyalás után módosítás végett visszaküldte, újabb tárgyalására azonban már nem került idő s így törvényerőre nem is emelkedett.

Míg a honosítási javaslat a főrendiháznál járt, addig 1848 január 21-én az alsó tábla hozzáfogott a városi törvényjavaslat tárgyalásához, melynek főpontjai a letelepülés és a választói jog körül forogtak. A zsidókat illetőleg a letelepülést megszorítani nem lehetett, hiszen fönnállt az 1840. évi XXIX. tc., de a választási jog körül, melyet a javaslat „vallásküIönbség nélkül" akart törvénybe iktatni, olyan szinvonal alatti vita fejlődött ki, melyben épp a városok követei váltak ki a zsidókat pártoló megyei követekkel szemben, hogy a törvényhozás terméből kiáradó hang fölvillanyozta az utcai csőcseléket Pozsonyban, ahol február 21-én, amikor a választási jog vallási különbség nélkül, tehát a zsidóknak is biztosíttatott, elfogadtatott, nagy zsidóellenes zavargás tört ki, melynek hatása alatt s tekintettel a zsidóság ellen uralkodó ingerültségre, a már elfogadott javaslatot megváltoztatta az országgyűlés olyképen, hogy városi választójogot kap mindenki „törvényesen bevett vallásküIönbség nélkül". Vigasztalásul pedig határozatba ment, hogy majd a jövő országgyűlésen a zsidók teljes emancipációját fogják tárgyalni.

A pozsonyi zavargás már február 19. és 20-ika közti éjjelen tört ki. Mi lobbantotta ki a lappangó gyűlölet lángját? A városi választási jog tárgyalása folyamán február 19-én *Bohus* János aradi követ azt indítványozta, hogy a zsidók is teljes polgári jogokkal birhassanak. Indítványa nagy vihart idézett elő. Elsőnek *Kossuth* Lajos szólalt föl, aki az indítványt oda módosította, hogy a városi kép-

viselőtestületnek legyen joga egyes izraelitákat, kiket erre érdemeseknek talál, választási joggal fölruházni. *Bernáth* Zsigmond szerint még nem érkezett el az ideje annak, hogy Mózes követői ily részletes emancipáció útján bevétessenek a városokba. *Babarczy* Antal szerencsétlenségnek tartja ugyan, hogy emancipálni még nem lehet, de az emancipációnak vagy egészen kell történnie, vagy éppen nem, most még nem jött el az ideje. *Somsich* Pál azt véli, hogy a zsidókat vagy be kell olvasztani a nemzet életébe, vagy egyszerűen kiűzni a hazából, de részletes intézkedést nem szeret, az ügyet a körülmények kifejlésére kívánja bízni.

Ily hangok után természetesen megmutatta a körülmények kifejlésének útját Pozsony polgársága, mely rossz szemmel nézett az 1840. óta a városban letelepedett zsidó versenytársakra. S hogy a zavargás indító oka semmi egyéb nem volt, mint érdekharc, *Horváth* Mihály bizonyítja, aki (Huszonöt év Magyarország történetéből, II. köt. 615. lap) ezt írja: „Pozsony iparosainak előítéletes alsóbb osztályai, melyek az ügyes izraeliták szaporodását és gyarapodását a városban már rég kancsal szemmel nézték, nem tűrhetvén, hogy azok e törvény által velök egyaránt jogosíttatnak, dühös csapatokban támadták meg a zsidók lakjait, vagyonukat szétrombolták, személyeiket vad bántalmakkal illették. Csak fegyveres erő fékezhette meg az előítélet és szennyes érdekszülte gyűlölet vérengző kitörését.“

A zavargás, mely a Pesti Hirlap március 24. számában közölt jelentés szerint három napig

folyhatott az országgyűlés szemeláttára, nemcsak Pozsonyra szorítkozott; híre gyors szárnyra kelt, a körülmények kifejlésében ugyanazon okok ugyanazon okozatokat szülték Nagyszombatban, Vágujhelyen, Székesfehérvárott, Szombathelyen és Pesten is. És mégis, csak két héttel utóbb, amikor e zavargások emléke még eleven keserűségben élt, márciu 15-én magával tudta ragadni a közmámor a zsidókat is. Gracza György történetíró tanusága szerint azalatt, míg a Nemzeti Dalt nyomták, Irányi, Vasvári, Jókai és Egressy mellett „egy izraelita vallású fiatal orvos“ is tartotta szóval a tömeget; az egyetem zsidó ifjúsága fölajánlotta vérét s belépett a nemzetőrségbe; a pesti hitközség elnöke körlevelet küldött valamennyi hitközséghez, buzdítva a zsidókat a nemzet iránti hálára s reményt keltve a törvény sáncai mögé való rövides bevonulás iránt. A pesti hitközség elnöke tagja volt Pest város küldöttségének is, mely Pozsonyba utazott az országgyűlés üdvözlésére, hol szóba hozván a zsidók egyenjogusítását, olyan lehűtésben részesült, hogy már március 22-én újabb körlevélben értesíti a hitközségeket, melyben türelmes várakozásra inti a zsidókat, szívükre köti a felelős kormány iránti bizalmat, s arra figyelmeztet, hogy *„aki jelenleg csak saját egyéni érdekeit tartja szemmel, az a nemzet közös érdekeit hozza veszélybe s oly vétket követ el az isteni és emberi igazságok ellen, hogy sem ezen, sem a jövő életben eleget nem lakolhat*“.

Vajjon mi történt? Semmi egyéb, mint hogy a felragyogó szabadság verőfényében március

20-án a körülmények kifejlése Pozsonyban ismét zsidóüldözést rendezett, melynek hatása alatt *Kossuth* kijelentette, hogy „fáj az ember lelke, ha mindenütt látja a szabadság országának terjedését, s abból csak a zsidó népet látja kizárva; de az előítélet megvan s annak valóságával, a költő szerint, „istenek is hiába küzdenek“. Nem mindenki osztotta Kossuth nézetét; akadt egy *Bónis* Samu, aki az országgyűlésen Kossuthnak azt válaszolta, hogy „nem lehet azokkal egy véleményben, akik az ingerültséget veszik tekintetbe; a törvényhozást apró utcai demonstrációk nem vezethetik, hanem csak elv és igazság; a rendetlenkedés hőseit meg kell büntetni, nem pedig annyira megtisztelni, hogy miattok az igazság szempontja elmellőztessék“. De hiába, a külső hangulat befolyásolta a törvényhozókat, a zsidókat pedig megvigasztalták majd a jövő országgyűléshez fűződhető reménységgel.

Közben a felelős minisztérium kineveztetésével az ország politikai sulypontja Pestre helyeződött, ahol április elsején falragaszok jelentek meg, melyek kenyeret követeltek a népnek és vagyonfelosztásra bújtogattak, április 19-én pedig népgyűlés tartatott, mely a következő határozatot hozta: 1. engedtessék el egy negyedévi házbér, mert a mozgalmas hónapban nem volt kereset; 2. javítani kell a munkások helyzetét; 3. a zsidók űzessenek ki az országból, 4. zsidók ne vétessenek be a nemzetőrségbe. — Kétségtelen, hogy egyetlen zsidó sem volt sem vezére, sem résztvevője ennek a népgyűlésnek, mely szétoszlása után csapatokba

verődött s a város minden részében ütötte, fosztogatta a zsidókat. A minisztériumban az első hírre megdöbbentek; Kossuth a „kravallokat“, ha kell, ágyúval akarta eloszlatni, de a többiek, tartva ily gyökeres megoldástól, leszavazták s katonákat küldtek kisebb őrjáratokban szerte-széjjel a városba, miután már lecsillapodott a tömeg éhsége, s behódolt a népgyűlés határozatának legalább abban a pontban, hogy a zsidókat kizárta a nemzetőrségből.

Másnap a Budapesti Hiradó azt írta, hogy „A sors úgy akarta, hogy Magyarország ujjászületésének napjai ne jegyeztessenek föl e nemzet évkönyvébe foltok nélkül; szabadságunk meg van fertőzve, még pedig a legszennyesebb módon.“ A Pesti Hirlap pedig ezt irta: „Ne nevezzétek azt a zsidók elleni harcnak, mert valóságban vagyon elleni harc, magyarán kimondva rablás volt az.“ Akkoriban a Budapesti Hiradónak és a Pesti Hirlapnak még nem volt zsidó munkatársa, de azért följegyezték s egyre-másra jelentették, hogy a zsidóellenes mozgalom, a pesti központból kiindulva, mint futótűz terjedt az országban, megrémült hitközségek küldöttsége járt a minisztereknél, akiktől segítségért könyörgő szavukra megnyugtató válasz helyett azt a kifakadást kellett hallaniok, hogy *„a kormánynak fennállása első hónapjaiban mindig a zsidókkal van dolga!“* Másként gondolkozott *Vörösmarty* Mihály, aki a jelenségek fölötti fájdalmában a következő szavakkal adott kifejezést a Pesti Hirlap junius 4-iki számában: „Az egyenlőség és testvériség áldásai csak

egy népet hagytak érintetlenül, a szenvedéseiben örök zsidót. Annyi bizonyos, hogy az egyenlőség szent neve sohse volt rémítőbb hazugság, mint most.“ Csoda-e, ha az ország legkiválóbbjainak egyike által ily súlyosan megbélyegzett helyzetben a magyar zsidóság széles köreiben mozgalom indult meg, mely a szabad Amerikába való kiköltözést célozta? Elkeseredés szülte a mozgalmat, melynek élén Jakobovics dr., Mandello dr., Dux Adolf és Horn Ede állt, de irodájuk néhány hét múlva toborzó hellyé alakult a szabadságharcban való részvételre.

A körülmények ilyetén kifejlése mellett nem is csodálhatjuk, hogy a kormány nem igyekezett eleget tenni az országgyűlés márciusi utasításának, hogy a legközelebbi ülésszakra „törvényjavaslatot készítsen az emancipációról s azon akadályoknak, melyek ezt jelenleg gátolják, elhárítását illetőleg“. Megnyílt az új ülésszak s 1848 julius 12-én, az első népképviseleti országgyűlésen, *Kállay* Ödön rövid interpellációjára ugyanoly rövidséggel azt felelte *Szemere* Bertalan belügyminiszter, hogy „idő rá ez ülés alatt nem lévén, nem fogunk törvényjavaslatot benyújtani a háznak“. Erre Kállay Ödön július 26-án önálló indítvány alakjában terjesztette be a következő javaslatot: „1. Jelen törvény kihirdetésével Magyarországban s a kapcsolt részekben minden telepedett zsidó e hon többi polgárával úgy polgári, mint vallási tekintetben egyenlőnek nyilváníttatik. 2. Telepedettnek tekintendő mindaz, ki e törvény kihirdetése előtt rendes adót fizetett.“ Az indítványt a bizottságok gyorsan le-

tárgyalták s már augusztus 3-án *Horváth* Boldizsár a következő jelentést terjeszthette a Ház elé: „Az osztályok kivétel nélkül azon véleményben összpontosultak, hogy mind a legújabb törvényekben foglalt egyenlőségi elv alapján, mind az igazság és humanitás örök törvényei szerint, de a nemzet osztatlan egységének s erejének tekintetéből is, az izraelitákat, polgári jogokra nézve, az ország többi lakosaival egyenlősíteni kell. Három osztály a törvényjavaslat rögtöni tárgyalása mellett nyilatkozott; de a többi hat osztály a magyar nemzetiséget biztosító általános honosítási s telepedési törvényt ez ügy mellőzhetetlen előzményeül tekintvén s tudva azt is, miként a jelen törvényhozás gondját és idejét a veszélyben forgó hon megmentésére szükséges intézkedések veszik igénybe: ezen ügy tárgyalását a legközelebbi ülésfolyamra halasztatni, a minisztériumot pedig egyúttal megbizatni vélte az iránt, hogy az általános honosítás és telepítés tárgyában s akár ezzel kapcsolatban, akár azt megelőzőleg a zsidó emancipációra nézve törvényjavaslatot terjesszen a ház elé. És hogy az emancipáció még egyfelől a szabadság és egyenlőség eszmének megfelelő, úgy másrészről a társadalmi és nemzeties egybeforrás igényeit is kielégítő legyen: az osztályok többsége jónak látná, miszerint a nyilvános és társadalmi életben anynyira feltünő, mint káros elzárkózottság s kölcsönös idegenkedés okainak korszerű reform általi elhárítása végett a minisztérium magát a zsidó osztály értelmesebbjeivel értekezésbe tegye.“ Ezen jelentés után, mely csak éppen hogy tessék-lássék

a honmentés súlyos gondját is emlegeti időhiány kimagyarázása céljából, de tulajdonképen ismét csak a honosítás és a vallásreform vesszőparipáján ugrik át a halogatás örvényén, természetesen nem is tárgyaltatott Kállay javaslata.

Különösnek hangzik a fenti jelentés egy *Horváth* Boldizsár ajkairól, 1848 augusztus 3-án, amikor már izzott a szabadságharcba kitörni kész hangulat, s minő érzést válthatott ki az akkori zsidóság kebléből?

* * *

A magyar zsidóságnak megvolt minden oka az elkeseredésre. Megfeszített erővel haladt azon az úton, melyet kívántak tőle, hogy érdemesnek találtassék a polgári jogokra. Művelődött, magyarosodott, teljes lélekkel símult a nemzethez; kereskedelemben és iparban, tudományban és művészetben olyan tanujeleit adta a benne rejlő és az ország javára kifejthető erőknek, hogy maga *Kossuth* Lajos mondta 1847 december 18-án tartott beszédében az országgyűlésen: „Bár hazánk idegen ajkú népei oly hajlamot tanusítanának nemzetiségünk előmozdítása tekintetében, mint a zsidók.“ Papjai és tanítói, nemzetiesedésének eme biztosítékai, hivatásuk nemes követése, tudományuk és irodalmi tevékenységük révén nem a zsidóknak, de az országnak váltak díszére; *Schreiber* (Szófér) Benjámin Wolf pozsonyi, *Aszád* Juda szenici, majd szerdahelyi, *Eisenstadt* Méir balassagyarmati, majd ungvári, *Horowitz* Pinkász paksi, majd pápai, *Lőw* Lázár liptószentmiklósi, majd

abaujszántói, *Pereles* Mózes kismartoni, majd bonyhádi, *Ungár* Joél paksi, *Schwab* Lőb (Arszlán) pesti, *Kohn* Schwerin Götz bajai, *Oppenheimer* Hirsch temesvári, *Freyer* Salamon Jakab győri, *Königsberg* Lajos szombathelyi, *Chorin* Áron aradi, *Zipser* Mayer székesfehérvári, majd rohonci, *Singer* Pessach várpoltai, *Frieden* P. L. komáromi, *Friedmann* Ábrahám simándi, *Löwinger* Dávid Löb megyeri, végül *Lőw* Lipót nagykanizsai, majd pápai rabbit, a sorban legkiválóbbat, irigyelte tőlünk a külföld is. Nyomtatásban megjelent hazafias és hitszónoklataik, tudományos munkáik és korkérdéseket tárgyaló fejtegetéseik ország-világnak teljes betekintést engedtek törekvésük egész irányába, melyben vezették és nevelték a magyar zsidóságot.

Az 1841—48. évi rövid időközben megjelent ily irányú szellemi termékek tekintélyes sora a következő:

Freyer S. Jakab, Hódoló üdvözlet gróf Eszterházy Károly úrnak Győrvármegye főispáni székének ünnepélyes elfoglalására. Az egész nemes megyében lakó izraelita községek nevében. Győr, 1845.

Lőw Lipót, Jesajás korunk tanítója. Zsinagógai beszéd V. Ferdinánd születése napján. Budán, 1845.

— Jeremiás prófétának nagy aranyszabálya a valódi hazafiságról. Pápa, 1847.

— Az Isten ujat teremtett. 1848. ápril hó 8-án az országgyülés bezártakor. Pápa, 1848.

Örömüdvözlet, mellyet gróf De Motte Antal Nógrádmegyei főispány beiktatási ünnepén forró hála közt nyújt a nógrádi izr. község. Pest, 1846.

Pillitz Dániel, Gyászbeszéd. Elhúnyt főherceg József nádor tiszteletére. Szegeden, 1847.

Rokonstein Lipót, Egyházi gyászbeszéd főherceg József nádor elhúnyta felett. Nagyvárad, 1847.

Steinhardt Jakab, Beszéd a türelmi adó eltörlésekor. Arad, 1846.

Bauer Márkfi Herman, Ünnepélyes beszéd a szegedi izraelita egyháznak 1843. év május hó 19-én megült felszentelésekor. Szegeden, 1843.

— Gyászhang T. Pálffy János úr, Szeged város tanácsnoka 1844. Karácson hó 17-én tartandó temetési gyászünnepélyére a helybeli magyar-héber község elöljárói kívánatára a zsoltárból fordítva. Szegeden, 1844.

Braun Leopold, Worte an heiliger Stätte zur Feier des Kaisers und Königs Ferdinand I. (v.) Gesprochen am 19. April 1841 in der grossen Synagoge zu Alt-Ofen. Pest, 1841.

Dreifuss Mozes, Predigt über die Festfeier zur Aufhebung der Toleranzsteuer. Vorgetragen in dem Tempel zu Gross-Kanischa am 29. August 1846. Varasdin, 1846.

Fassel B. H. Ein Wort zur Zeit. Beim Denkfeste für die Errungenschaft der Freiheit. Wien, 1848.

Feitel Moritz, Empfindungen der ungarischen Israeliten bei Ankunft des Durchlaut. Erzherzogs Stephan, als kön. Statthalter Ungarns. Pápa, 1847.

Hirschl Liebman, Dankrede und Gebeth für Se. Majestät den Kaiser Ferdinand I. und desselben glorwürd. Namens V. König von Ungarn. Zum Danke für den Israeliten Ungarns und der Nebenländer ertheilten Befreiung von Toleranzsteuer. M. Theresiopel 1846.

Löw Leopold, Die Theilnahme treuer Unterthanen am Geburtstage ihres Fürsten. Rede am Geburtstage Sr. Maj. Ferdinand I. (V.) in der Synagoge zu Gross-Kanizsa. Warasdin, 1843.

— Alle Hilfe kommt von Gott. Predigt bei der Feier der Wiedergenesung des Erzherzogs Joseph, Palatinus von Ungarn. Pápa, 1847.

Weil Fülöp, Die Fahnenweihe des erneuerten löbl. ungarischen Infanterie-Bürger-Korps in Pesth. Pesth, 1845.

Zipser M. Festfeier zur Vermahlung des Grafen Cziráky. Stulweisenburg, 1845.

*

Bauer Márkfi Herman, Ünnepélyes beszéd. Irta és elszónokolta a szegedi izraelita Egyháznak 1843. évi május 19=én megült fölszenteléskor. Szegeden, 1843.

— Reden gehalten bei dem am 11. Ellul 5604 (20. August 1844) gefeuerten Leichenbegängnisse des hochwürdigen Arader Oberrabbiner Aaron Chorin. Arad, 1844.

Fassel B. H., Die Epidemie. Eine Trauer= und Denkrede. Gross=Kanizsa, 1848.

Horn Ede (Einhorn Ignác): Israels viel Vergehen. Predigt. Ofen, 1847.

— Zur That! Predigt. Ofen, 1848.

— Mund und Herz. Predigt. Berlin, 1848.

Kohn Áron Dávid, Das menschliche Leben. Predigt, gehalten zu Lugos, Temesvár, 1847.

Kohn (Cohn) Sámuel, Rede gehalten vor der Israeliten=Gemeinde zu Lovas=Berény bei Gelegenheit der Confirmation. Pressburg, 1846.

Landesberg J. A., Einweihungsrede, über Ritus und äusserliche Bauart eines Gotteshauses in Israel bei dem ersten Eintritt in die neuerbaute Synagoge zu Frauenkirchen. Pressburg, 1844.

Loewe Julius, Zion. Zur Weihe des neuerrichteten jüdischen Hospitals in den Herzen unserer mitbürger als Monument errichtet. Pesth, 1842.

Löw Lipót, Rede zur Einweihung des neuen isr. Schulhauses zu Gross=Kanischa. Wien, 1843.

— Rede am Grabe der sel. Frau Kela Pollak. Warasdin, 1843.

Pillitz Dániel, Zwei Reden. Szegedin, 1846.

Polak E., Jeschuat Mosche. Rettung der Juden in Damaskus durch Moses Montefiore und Ad. Cremieux. Pressburg, 1841.

Raschkow Lázár, Einweihungsrede bei Eröffnung der isr. Schule zu Lovasberény. Pesth, 1845.

Schiller Sal. Marc., Die Befreiung durch unsern Glauben. Gottesdienstlicher Vortrag im Tempel der Israeliten zu Eperies. Leipzig, 1844.

— Der Bund Gottes mit Israel. Gottesdienstlicher Vortrag, gehalten im Tempel zu Eperies zur ersten Confirmationsfeier. Leipzig, 1845.

— Das letzte Wort des scheidenden isr. Lehrers an die theuere Gemeinde. Abschiedspredigt in Eperies. Eperies, 1848.

— Die zweite Rabbinerversammlung zu Frankfurt a. M. Leipzig, 1845.

Steinhardt Jakab, Antrittspredigt. Arad, 1845.

— Egyházi beszéd, tartatott Baján az ujonnan épült izr. templom felszentelése alkalmával. Arad, 1845.

Schwab Arszlán, Das Gotteshaus und die Himmelspforte. Predigt bei der Einweihung der neuerbauten Synagoge zu Szegedin. Ofen, 1843.

Ziltz Mór, Worte der Weihe. Gesprochen in der Synagoge beim Einweihungsakte der hebr. ungarisch-deutschen Lehranstalt zu Komorn. Pesth, 1843.

*

Dukes Lipót, Raschi zum Pentateuch (Raschi fordítása). Prága, 1833—38.

— Ehrensäulen und Denksteine zu einem künftigen Pantheon hebräischer Dichter und Dichtungen. Wien, 1837.

— Zur Kenntniss der neuhebräischen religiösen Poesie. Frankfurt a. M. 1842.

— Moses ibn Ezra. Altona, 1839.

— Beiträge zur Geschichte der älteren Auslegung und Spracherklärung des alten Testaments. Stuttgart, 1844.

— Sifré Dikduk (Chajjug nyelvészeti munkái). Frankfurt a. M. 1844.

— Rabbinische Blumenlese. Leipzig, 1844.

— Konteres ha-Massorah. Tübingen, 1845.

— Kobec al Jad (Lexicographiai kéziratok kiadása). Esslingen 1846.

— Die Sprache der Mischna. Esslingen, 1846.

— Hebräische Gnomologen. Esslingen, 1846.

— Les femmes et le Talmud. Paris, 1848.

Feitel Móric, Hauspostille zur Belehrung und Erbauung für Israeliten. Wien, 1842.

Horschetzky Móric orvos, Dreizehntes Buch der jüdischen Antiquitäten von Josephus Flavius. Gr. Kanizsa, 1843.

Sonnenberg Gabriel, Jom Kippur. Die Gefühle des Juden am Versöhnungstage. Gedanken eines Misanthropen. Kaschau, 1846.

Stern Emánuel Miksa, Zeitstimmen an die Zionswächter im Judenthume. Leipzig, 1841 (2. kiad. 1860).

— Klänge aus der Vorzeit. Wien, 1841.

— Der Prophet Izachiel (németre fordítva). Wien, 1842.

— Selichoth (Bűnbánati imák német fordítása). Wien, 1842.

Die fromme Zionstochter. Originaldeutsches Gebetbuch. Wien, 1843.

— Imádságok izraelita hölgyek számára. Magyarra fordította P. D. (Pillitz Dániel). Pest, 1848.

— Dichtungen. Wien, 1843.

— Toldoth Israel. Geschichte der Juden, hebräisch und deutsch. Wien, 1844.

— Die Weisheitssprüche Josuas J. S. Sirachs, in metrisch-gereimter Übersetzung. Wien, 1844.

— Festgebete der Israeliten. Wien, 1844.

— Bikkuré ha-Ittim. Sammelschrift. Wien, 1844.

— Haschena ha-Nimkereth. Hebräische Übersetzung des Verkauften Schlafes von M. G. Saphir. Wien, 1847.

— Bechinath Olam. Betrachtungen über das Weltenleben von Jedaja Bedarschi. Wien, 1847.

— Nazional-Gardenlied, in Musik gesetzt von S. Sulzer. Wien, 1848.

*

Bruck M., Der mosaische Gesetzcodex, oder die sämmtlichen mosaischen Gesetze und Institutionen streng systematisch geordnet, exegetisch-philosophisch erläutert und motivirt. Ofen, 1847.

Chorin Áron, Worte der Wahrheit und des Friedens. Ofen, 1848.

Fassel B. H., Reis= und Hülsenfrüchte am Pessach er= laubte Speisen. Prag, 1842.

— Cedek U=mispot. Tugend= und Rechtslehre bearbeitet nach den Prinzipien des Talmuds und nach der Form der Philosophie. Wien, 1848.

Kohn Tóbiás, Abhandlung über Gutes und Redli= ches. Pápa, 1845.

Landau L. R., Moral und Politik, oder Versuch über das Prinzip der Sittlichkeit und dessen Anwendung in den Staatsangelegenheiten. Pest, 1848.

Lőw Lipót, Über den Geist des Talmuds. Frankfurt a. M. 1837. (az Universal=Kirchenzeitungban).

— Die Reform des rabbinischen Ritus auf Rabbinischem Standpunkte. Wien, 1839. (Chorin könyvéhez bevezetés).

— Aphorismen über die Geschichte der Israeliten in Un= garn. Allg. Zeit. J. Judenth. 1840.

— Sendschreiben an Herrn Dr. Jos. Székács. Allg. Zeit. d. Judenth. 1844.

— Versuch einer Statistik der Juden in Ungarn. Busch= féle Kalenderben. Wien, 1846.

Lőw Lipót: Zsidó valláselvek. Megállapítva a Nagy Szanhedrin által, mely 1807=ik évi februárban Párisban tar= tatott. Franciából magyarra fordítva és jegyzetekkel felvilá= gosítva. Pápa, 1848.

— Die Schicksale und Bestrebungen der Juden in Un= garn. U. o.

Neusatz Lipman, Konteros binjan ha=Bimah. (Temp= lom berendezésről). Pressburg, 1843.

Pillitz Dániel, Der Talmud und die Perfectibilität des Mosaismus vom Standpunkte der Reform. Pesth, 1845. (Theodor Bürger álnév alatt).

Schiff Mór és Tauber J., Ajeles ha=Schachar 1. Theil. Ein hervorblickender, eigenthümlicher, wahrwissen= schaftlicher Weg, eine gewissenhafte theor. praktische Erklä=

rung. Magyar címe: I. Rész, kitünő, sajátságos s valódi tudományos vezető út elméleti és gyakorlati tanokon építve, három nyelven kiadták (vallásreform ellen). Pesth, 1845.

*

Bauer Márkfi Herman, Selomoh Hasonlatai. Buda, 1844. (Salamon példabeszédei fordítva).

Blücher Efráim Izráel, Megilath Ruth Lemberg, 1843 (Rúth könyvének fordítása és magyarázata).

Engländer Herman, Eine Bildungs- und Unterhaltungsschrift für Israels Söhne und Töchter. Ofen, 1847.

Heilpmin Mihály, Zsidó kördal. Miskolc, 1846.

Rosenthal Móric, Jiszrael könyörgései egész évre (az imakönyv magyar fordítása) kijavította Bloch (Ballagi) Móric. Pozsony, 1841.

— Pirké Aboth, vagy a régi rabbik erkölcstudománya (fordítás). Budán, 1841.

— Dávid király énekei. (A zsoltárok magyar fordítása). Budán, 1841.

— Elbeszélés az Izráel népének Egyptombóli kimeneteléről (a Hagáda fordítása). Budán, 1844.

Schwab Arszlán, Emlékeztetés a vallásban nyert oktatásra. Budán, 1846.

Szántó Simon, Bocér Oleloth (Magyarázat Mózes könyveihez). Wien, 1846.

Weisse József, Perusch Raschi (Jegyzetek R. magyarázatához). Prága, 1841.

*

Bak Ignácz Vilmos, Vade Mecum, zu Deutsch: Kumm Sie mit mir! Ofen, 1848 (Röpirat az emancipáció ügyében).

Benedek Ignácz, Ne higyj a zsidó-falónak. Lélek- és történettani szempontból. Pest, 1848.

Chorin Jakab, Sollen die Juden Bürger werden? Pest, 1848.

Ehrmann Dániel, Betrachtungen über jüdische Verhältnisse. Pest, 1841.

F e i t e l M ó r i c z, Zulässigkeit und Dringlichkeit der Synagogenreform. Wien, 1845.

— Ansprache an die Israeliten-Gemeinde zu Pápa. Pápa, 1846.

F r i e d l ä n d e r N. Ein Zeitwort seinen Brüdern zur Bekennung empfohlen. Pest, 1848.

F r i e d m a n n Á b r a h á m (simándi rabbi): az izraelita nemzetnek védelmezése. Arad, 1844.

G e b e t b u c h der Genossenschaft für Reform im Judenthum. II. Theil (Festgebete), (Az első rész: Allwöchentliche Gebete u. häusliche Andacht címen megjelent Berlin, 1848). Pest, 1849.

G e b e t e u. G e s ä n g e für d. Sabat- u. Sonntaggottesdienst der israel. Reformgenossenschaft zu Pest. Pest, 1848.

H a r t m a n L i p ó t, Magyar zsidó, vagy zsidó magyar? Pécs, 1848.

H e r c z f e l d S á n d o r, Mi nem megyünk Amerikába, hanem itt fogunk maradni! Irta és ajánlja a nagylelkű Klein Hermannak, az „Ungar." hirlap szerkesztőjének. Pest, 1848.

H o r n E d e (Einhorn Ignácz), Zur Judenfrage in Ungarn. Ofen, 1848.

— Grundprinzipien einer geleuterten Reform im Judenthum. Pest, 1848. (Magyarúl: A reformált izraelita vallás elvei. Pest, 1849). Einige Bemerkungen über das „Gutachten" des H. L. Schwab. Rabbiner der isr. Gemeinde zu Pesth. Pesth, 1848.

Offene Antwort auf d. „Offenen Brief" an den Redakteur des Ungar. Ofen, 1848.

H o r o w i t z L i p ó t: Unterricht für israel. Mädchenschulen Pressburg, 1844.

— Benjamin Kohn. Ein Nationalgemälde aus dem Judenthume. Pressburg, 1847.

— Blumenkörbchen für die reifere weibliche Jugend. Pressburg, 1848.

H ü b s c h A d o l f: Der Jude taugt nichts. Pesth, 1848.

— Benoth Zion. Ein Handbuch zum Unterricht für israel. Mädchenschulen. Pressburg, 1844.

Krnus J.: Auf was gründet sich der Judenhass. Pest, 1848.

Lőwy Mózes A., Worte zur Beherzigung an die israelitischen Gemeinde-Vorstände in Ungarn. Pesth, 1841.

Österreicher Éliás, Der Jude in Ungarn, wie er war, wie er ist und wie er sein wird. Pesth, 1842.

Pillitz Dániel, Sechs Capitel aus der Freiheit. Pest, 1848.

Pollak Leon: Manches Übel kann zuweilen seine guten Folgen haben. (Névtelenül jelent meg). Pest, 1848.

Raschkow Lázár, Die religiöse und politische Freiheit der Israeliten Ungarns. Raab, 1848.

Rosenthál Móricz, A zsidó és a korszellem Európában. Pest, 1841.

Roth Herman, A zsidók polgárosítása ok- és célszerű. Vázlat a zsidók közép- és jelenkori helyzete, jelleme viszonyairól. Pesten, 1848.

Schwab Löb: Gutachten in Betreff der Central-Reform Genossenschaft. Pest, 1848.

Schwarz Dávid, Aufruf an die Israeliten des löbl. Sároser Comitats. Kaschau, 1846.

— Szabadság, egyenlőség. Eperjes, 1848.

*

Bloch (Ballagi) Móricz, Nyelvészeti nyomozások. Budán, 1841.

— Ausführliche theoretisch-praktische Grammatik der ungarischen Sprache für Deutsche. Pest, 1842.

— Első Jósok. Magyarra fordította és jegyzetekkel felvilágosította. Budán, 1842.

— Jiszrael könyörgései egész évre. I. rész. Buda, 1841.

(Bloch többi munkáját nem említjük, minthogy 1843. május 28-án kitért).

Blum Joachim, Die Lehrwissenschaften des Kaufmannes. Ujvidék, 1846. (E könyvet Kossúth Lajos ajánlatára fordította le magyarra Fekete Soma, a M. Tud. Akadémia korrektora, Gyakorlati útmutatás a kereskedelmi írás-

mód, írásbeli föltevések megtanulására címen, Pesten, 1846. Ez az első kereskedelmi tankönyv magyar nyelven.

Braun Móric: Vallástan az izr. ifjúság számára dr. Philippson után. Religionslehre für die isr. Jugend nach Dr. Philippsohn. Pest, 1845.

Hartman Lipót, Praktischer Lehrgang zur schnellen und leichten Erlernung der ungarischen Sprache. Gross Kanizsa 1845.

Klaber (Herz) Arnold, Theoretisch-praktische Anweisung zum Kopfrechnen. Pest, 1842.

Koref Herman, Elementar-Geometrie. Pest, 1844.

Neumann Salamon, Toldoth Israel oder kurze biblische Geschichte mit einer deutschen und ungarischen wörtlichen Interlinear Übersetzung. Ofen, 1841.

— A magyarok története magyar és német nyelven kérdések és feleletekben. Buda, 1844.

— Első oktatás a földleírásban. Pest, 1845.

— Legujabb köszöntő. Pest, 1848.

Pick Dávid, Kaufmännische Terminologie mit deutscher und ungarischer Erklärung. Pápa, 1848.

Rokonstein Lipót, Dáth Jehudo, Zsidó hit- és erkölcstan. Budán, 1841.

Rosenmark Herman, Israelitische Religions- und Sittenlehre. Warasdin, 1847.

Rosenzweig Maxmilian, Die Hausschule. Anleitung für Deutsche die ungarische Sprache ohne Hilfe eines Lehrers zu erlernen. Pest, 1846.

Skrenka Lázár, Analytische Elementarlehre der rabbinisch-mosaischen Religion. Arad, 1846.

*

Tekintélyes irodalom kerül ki e rövid időszakban az orvostudomány köréből, mely téren a fölavatott zsidó orvosok legnagyobb része természetesen csak disszertációval szerepel, de már akadnak, akik gyakorlati tevékenységük mellett tudo-

mányos kutatással igyekeznek gyarapítani a szakirodalmat.

Grünhut Eduard (Dissert. inaug. med. sistens officia medici. Budae 1841), *Lemberger Herman* (De pharmacocalographologia. Vindobonae 1841), *Lőwy Ignác* (De metallis officinalibus. Viennae -841), *Pserhofer Sámuel* (Über die theoretische und praktische Beziehung zwischen Religion und Medizin. Pápa 1841), *Rózsay József* (A muraközi asphalt-forrás rövid tájleírása. Pest 1841. — De morbo Brighti. Vindobonae 1841. — Töredék a vittáncról. Pesten 1846. — A kénégenygőz hatása. Pesten 1847), *Roth Albert* (De influxu sexus sequioris. Pestini 1841), *Brust Lajos* (De morbo Brightii. Budae 1842), *Deutsch Dávid József* (Az úszás orvosi tekintetben. Orvosdoktori iktatása ünnepélyére írta. Buda 1842), *Kohn Sámuel* (De hydrope. Budae 1842), *Kunewalder Zsigmond* (De observatis in clinico. Pestini 1842), *Lőwy Márkus* (De delirio tremente potatorum. Pestini 1842), *Pinkus Lipót* (De asphyxia. Budae 1842), *Schlesinger Jakab* (De prosopalgia. Pestini 1842), *Brünnauer Dávid* (Az agy vázlata. Microencephalographia. Budán 1843), *Preiss Jakab* (De cura medici circa reconvalescentes. Budae 1843), *Zuckerlandl Márkus* (De fumatione herbae nicotanae. Pestini 1843), *Billnitzer Móric* (De cataracta congenita. Pestini 1844), *Bleuer Miklós* (Orvosi értekezés a tüdőlobról. Pest 1844. — Der Peripneumonia. Pestini 1844), *Ganzler Lázár* (De uroscopia. Pestini 1846), *Gelbstein Lipót* (Csecsemőápolás. Budán 1844), *Leitner Herman* (De mastur-

batione. Pestini 1844), *Lemberger Henrik* (Exercitia diagnostica. Vindobonae 1844), *Markstein J. Móric* (De catalepsi. Pestini 1844), *Rosenbaum Bernát* (De educatione liberorum. Pestini 1844), *Weisz Herman* (De delirio tremente potatorum. Pest 1844. Az értekezés magyar nyelvű), *Arnstein Herman* (Morbi puerperales. Budae 1845), *Bienenfeld Izsák* (Orvosi értekezés a hasmenésről. Budán 1845), *Dietrichstein Dávid* (De discrasia biliosa. Pestini 1845), *Grünfeld Dávid* (Phlebitis. Budae 1845), *Kain Dávid* (De typho. Pestini 1845), *Kátser Simon* (De pathologia sanguini. Pestini 1845), *Lippe Salamon* (De jodo. Pestini 1845), *Rothberger Dávid* (De ulceribus syphiliticis. Budae 1845), *Schlesinger Ede* (De cerebro et pulmonibus. Budae 1845), *Weiszbach Miksa* (Értekezés a tüdőlégdagról. Pest 1845). *Adler Herman* (A gyógytani rendszerek Paracelsustól korunkig. Pest 1846), *Deutsch Jakab* (Observationes geographiae medicinae. Pestini 1846), *Glatter Ede Ignác* (A zsidók biostaticai viszonyai. Pest 1846), *Pollák Henrik* (Systemata medicinae de Paracelso ad nostra tempora. Pestini 1846), *Baruch Manó* (Semiotica cardiopathiarum. Pestini 1847), *Deutsch Albert* (De morbis feminarum. Pestini 1847. A szöveg egészen magyarnyelvű), *Detsinyi Lipót* (Mózes törvényhozási éptana s a későbbi héberek gyógytudományának rövid vázlata. Buda 1847), *Fischhof Ignác Vilmos* (Szliács, das Pyrmont Ungarns. Pesth 1847), *Herczl Fülöp* (Orvostudori értekezés a hagymázról. Pest 1847), *Herczog Zsigmond* (Orvostudori értekezés az aranyeres élet-

rendről. Buda 1847), *Lemberger Lipót* (De cura scabiei. Pestini 1847), *Manovill Miksa* (De haemorrhoidis. Pestini 1847), *Preisach Lipót* (A húgycsőszorokról. Budán 1847).

*

A szépirodalom is talált ebben a korban néhány művelőt a zsidók körében. *Beck Károly,* akiben Gutzkow „a jövő Byron-ját“ látta, a Gepanzerte Lieder (Leipzig 1838), Stille Lieder (Leipzig 1839), Lieder vom armen Mann (Berlin 1846) nagy olvasókört nyert költeményein kivül Saul című drámát is írt (1841), melyet Pesten színre hoztak, s legnagyobb hatást ért el a magyar életet festő lírai költeményével: Jankó, der ungarische Rosshirt. Leipzig 1841. *Diósy Márton,* utóbb Kossuth titkárának Vén Arszlán és fia című színdarabját 1844-ben adták először a Nemzeti Szinházban. — Megjelenik az irodalom porondján fordításokkal *Dux Adolf* is: Ausgewählte Dichtungen von Petőfi. Wien 1847. Der Zerfallene. Roman von Kelenffy; übersetzt aus dem Ungarischen. Pressburg 1847. — *Jeiteles Leo* (Lipót) kiadja: Das Kind der Milde. Eine orientalische Parabel. Arad 1843. — *Klein Gyula Lipót* (Kilényi Hugó nagybátyja) színdarabokat ír: Maria von Medici. Trauerspiel. Lipcse 1841. Die Herzogin. Lustspiel. Berlin 1848. — *Kompert Lipót* is elindul hódító útjára első novellakötetével: Aus dem Ghetto. Leipzig 1848. — *Reich Ignác:* Honszerelmi dalok. Buda 1848. — *Weil Fülöp,* Pesth und Ofens achte goldene Hochzeit. Eine Parabel. Pesth 1844. — Figyelmet érde-

mel *Korányi (Kronfeld) Sebald* (Frigyes atyja) is, aki Petőfi több költeményét németre fordította, amelyek folyóiratokban jelentek meg.

*

Szárnyát kezdi e korban bontogatni a „zsidó ujságírás“ is. Az első zsidó, aki Magyarországon lapot szerkesztett: *Klein Herman* volt; 1842-ben kiadta Der Ungar cimű szépirodalmi lapot. — *Beck Vilmos* festőművész 1846-ban kiadta Pesten Der Zeitgeist cimen az első élclapot. — *Neustadt Adolf* már politikai lapot szerkesztett Pozsonyban 1847-ben, a nagyon elterjedt Pressburger Zeitungot, és *Jeiteles Lipót* Aradon szerkesztette 1848-ban Der Patriot című politikai s szépirodalmi lapot. Érdekes, hogy 1843-ban *Steinhardt Jakab*, utóbb aradi rabbi, Pozsonyban kiadott egy rövid életű stenografált lapot Hirnök címen.

Ebben a korban kezdetét veszi már a zsidó felekezeti hirlapírás is. *Lőw Lipót* volt a kezdeményezője, aki 1844-ben inditotta meg Ben Chananja, Blätter für israelitisch-ungarische Angelegenheiten; Lipcsében nyomták s az egyetlen füzet, mely napvilágot látott, a magyar zsidók történetével, emancipációjával s tanügyével foglalkozik. E balsiker nem riasztotta vissza *Lőwöt* ujabb vállalkozástól; 1847-ben megindította Pápán „a Magyar Zsinagóga. Felvilágosodott vallásosság, tiszta erkölcs és buzgó hazafiság az izraeliták közti elterjesztésére“ címen új folyóiratát, melyből szintén csak egy füzet jelent meg. Nem volt nagyobb sikere *Horn Edének* sem, aki 1848 áprilisában a val-

lásos reform előmozdítására Der Ungarische Israelit címen szerkesztett rövid életű lapot. Az egyetlen, nagyobb elterjedtségre szert tett kiadvány az „Első magyar zsidó naptár és évkönyv“ volt, melyet a Honi Israeliták között magyar nyelvet terjesztő Pesti Egylet adott ki 1848-ban *Diósy Márton* szerkesztésében.

*

Mennyi erő, mily gazdag bányája a szellemi és erkölcsi értékeknek! Lelkészek és orvosok, tanítók és írók vállvetve dolgoztak a magyar zsidóság politikai és társadalmi elismertetésén. Természetes, hogy nem valamennyien emelkedtek toronymagasságba, de amely közösségből olyan közfigyelmet tudott ébreszteni, mint Schwab Arszlán és Lőw Lipót, mint Jakobovics Fülöp és Rózsay József, mint Dux Adolf és Horn Ede egy alig évtizedes időszak alatt, annak a talaját értékelő köztudatnak föl kell ébrednie, melyből ilyen erők kisarjadhattak. S amint Pesten, úgy a vidéken is elismerték egyes zsidók érdemes voltát a jognélküliség állapotából való kiemelésre. Hiszen valóban meglepő, hogy 1841-ben Pozsonymegye tiszti orvosa, dr. Kácser, Pozsony város tiszti orvosa, dr. Mayer, Eperjesen dr. Bach, Vasmegyében pedig dr. Oppenheimer a tiszti orvos, sőt bámulatba ejtő, hogy Nagyváradon a Nemzeti Kaszinó alelnöke, majd pénztárosa a zsidó dr. Pollák! Mily magasan állhattak ezek szellemi s erkölcsi tekintetben környezetük fölött, hogy velük szemben

megszüntették minden törvényes és társadalmi elszigetelést.

S ha zsidó orvos ebben a korszakban is tiszteletet szerzett a magyar névnek a külföldön: a nagyváradi születésű *Gruby Dávid*, aki 1839-ben telepedett meg Párisban, ahol physiologiai és anatómiai kutatásaival oly elismerést vívott ki, hogy az Athenée Royal-ra hivatott meg Cuviér tanszékének betöltésére, s aki Chopin és Dumas fils házi orvosa volt, — úgy immár a zene és képzőművészet terén is olyan kiválóságok emelkedtek ki a magyar zsidóság köréből, akikben a külföld a magyar tehetségeket ünnepelte.

Nem mindennapi tehetség volt az aradi születésű *Guttman Jakab*, aki a puskaművességen kezdte, majd a vésnökmesterségen folytatta, de 1838-ban Metternich herceg támogatásával már a bécsi akadémiát járja, ahol II. József viaszba formált szobrával kitüntetést kapott és Wertheimstein lovag segítségével Olaszországot utazta be, ahol 1845-ben Rómában műtermet nyitott; itt oly nevet szerzett, hogy 1850-ben modelt ült neki maga IX. Pius pápa, akinek mellszobrát faragta ki márványból. A Nemzeti Múzeum őrzi alkotásai közül Római költőnőjét és Chorin rabbi mellszobrát.

E kor másik zsidó szobrásza a sátoraljaujhelyi születésű *Engel József* volt, aki mint esztergályosinas oly ügyességet tanusított a fafaragásban, hogy 1834-ben a bécsi képzőművészeti akadémiába került, ahol Schwarzenberg biboros stipendiumát élvezhette, 1837-ben már Párisban, következő évben pedig a londoni művészeti iskolán járt. Itt főleg

Eszterházy herceg londoni követ fogta pártfogásába, dolgozott az udvarnak és főuraknak, hazai főurak is fölkeresték „a magyarhoni születésű" művészt, aki egész életének koronáját látta abban, hogy Széchényi Istvánnak az Akadémia előtt fölállított szobrára a pályázaton ő nyerte el az első díjat és a kivitelt.

Pesten és külföldön egyaránt becsületet szerzett a zsidó névnek *Tyroler József* rézmetsző, a Der Ungar állandó divatképrajzolója és metszője, aki a társadalmi szatírás képekben is megelőzte Jankó Jánost. Nevezetesebb litográfiái: a fiatal István nádor, Kossuth és Petőfi; érdekes, hogy a Kossuth-bankókat Tyroler rajzolta és metszette.

A negyvenes évek zeneművészetének kimagasló zsidó tekintélyei voltak nemcsak a hazában, de a messze külföldön is: a miskolci születésű *Ellenbogen Adolf*, aki a bécsi konzervatóriumban végzett tanulmányai után 1843-ban, 17 éves korában szervezte szülővárosa színházának zenekarát s rendezte az operaelőadásokat, 1838-ban pedig a pesti Nemzeti Szinház zenekari igazgatója lett, mely állásában a pesti zenei világ középpontját képezte. *Hauser Mihály*, aki Pozsonyban született s 1834-ben, 12 éves korában már a bécsi udvar előtt ragyogtatta hegedűművészetét, majd 1840-től kezdve nyolc éven át beutazta egész Európát s hangversenyeivel tiszteletet szerzett a magyarságnak. A köpcsényi születésű *Joachim József* már hatéves korában hangversenyzett a pesti Nemzeti Kaszinóban, 1842-ben pedig, 12 éves korában Párisban és Londonban ragadta magával a

művészetért hevülő társaságot, s 1847-ben már a lipcsei zenekonzervatórium tanára lett. A tatai születésű *Singer Ödön,* aki mint művész s mint szerző oly nevet vívott ki, hogy 25 éves korában, 1855-ben a weimari udvar karmestere lett, s az esztergomi bazilika fölszentelésekor Liszt Ferenccel együtt ő is meghívást kapott az ünnepélyen való közreműködésre. Ehhez a korhoz számíthatjuk, mert ekkor már teljességében kifejlett a magyar dicsőség halhatatlanságára, *Reményi Edét* is, aki nemcsak a hangversenytermekben emelte a hangulatot, de Görgey táborában is hegedűjével tartotta életben a lelkeket s aki Petőfi és Széchényi szobraira egymaga hegedült össze 134.000 koronát. Ebből a korból sarjadt ki a művészsorban állt *Fehér Poldi* szegedi cigánykarmester és a győri születésű *Vörös Elek* cigányprimás, mindketten a magyar népdal elragadó interpretálói.

*

A negyvenes évek iparmozgalmai nagy lendületet adtak a zsidók vállalkozási kedvének gyárak alapításában. Ezen alkotások közül, melyek nemcsak belszükséglet kielégítésére szorítkoztak, de a külföldön is nagy becsületet szereztek a magyar iparnak, kiemelendő az óbudai *Goldberger Sám. F. és Fiai* kékfestőgyára, amely bár már 1785-ben alapíttatott, de csak a negyvenes években emelkedhetett a fejlődés oly jelentős fokára, amelyen a kelmék fehérítésével, festésével s nyomtatásával keresett cikké vált minden készítménye a haza határain túl is. De amíg e kékfestőgyár csak ke-

reskedelmi és ipari jelentőséggel birt, mely nagyban termelte azt, amivel az országban számos kis ipartelep foglalkozott, addig *Fischer Mór* alapítása, a herendi porcellángyár, melynek termékei már 1842-ben, az első magyar iparműkiállításon bronzérmet, 1847-ben nagy aranyérmet kaptak, egészen új iparágat teremtett s ugyancsak nagy dicsőséget szerzett egész Európában a magyar névnek. Iparművészeti remekeit tanusította Thiers francia elnök épp úgy, mint a nagy Humboldt Sándor; de a mi nézőpontunkból legnagyobb figyelmet érdemel Nendtwich Károlynak, a nyolcvanas évek féktelen zsidógyűlölőjének ismertetése, melyet a Budapesti Közlöny 1872. augusztus 6-iki számában közölt. Nendtwich, aki akkor műegyetemi tanár volt, a következőket írta: „Az ős Bakony lombos árnyékában lappang egy gyár, mely nemcsak hazánk legszebb díszei közé tartozik, de amelyről bizton elmondhatjuk, hogy Európában, sőt az egész világon nincsen párja. E gyár Fischer Mór porcellángyára... Valamint nincs barátja a szépművészetnek, aki egy Murillo, Van-Dyk, Paolo Veronese nevét s műveit nem ismerné, épp úgy nincsen Európában a finom chinai, sévresi és régi meisseni porcellánnak kedvelője, aki Fischer Mór nevét Herendről nem ismerné. Művei nemcsak hazánkban, a legmagasabb arisztokráciában, de Angol- és Franciaországban, Német- és Oroszországban is el vannak terjedve a legmagasabb körökben s mint valóságos remekművek és ritkaságok becsültetnek. De Fischer úr készítményei nem is tekintendők gyártmányoknak, annak min-

den egyes darabja valóságos mű..." Aki Nendtwich Károly részéről is kiérdemelt ilyen elismerést, annál bizonyára mindenki szívesen látta, hogy az 1867. párisi kiállítás után a magyar iparnak tett nagy szolgálatai jutalmául „farkasházi" előnévvel magyar nemességet kapott.

*

Irodalomban és művészetben, tudományban és iparban, társadalmi és közgazdasági téren megtett a magyar zsidóság mindent, hogy legördíttessék róla a polgári jognélküliség szégyene. Magyarosodásban előljárt az összes idegen ajkú népelemek közt; iskoláiban magyarul tanítottak; a pápai hitközség már 1839-ben pályázatot hirdetett egy állandó magyar tanító alkalmazása céljából s ahol még nem állt rendelkezésre kellően magyarul tudó zsidó tanerő, ott keresztény óraadókat alkalmaztak, mint 1845-ben Szegeden, ahonnét a kecskeméti és szarvasi főiskoláktól kértek alkalmas magyar tanerőt. Nem lehetett s nem is volt ellenük semmi egyéb kifogás, mint csak az, hogy vallásukat reformálják és hogy előbb zárassék el a határ Galicia felől. Nem puszta kifogás volt ez; a magyarságban tényleg megvolt az őszinte akarat a magyar zsidóság teljes befogadására, de a vezetők nem tudtak kibontakozni abból az eszmekörből, hogy a társadalmi egybeolvadást akadályozza az előttük érthetetlen szertartások és szokások betartása, valamint a bevándorló idegenek elütő gondolkodása. Ámde a bevándorlást maga a tör-

vényhozás sem tudta megakadályozni, csak szónokoltak ellene hevesen és türelmetlenül és igazságtalan hangon; a vallásreform terén pedig tényleg történtek kisérletek, melyeknek benső szükségszerűség nélküli föllobbanása és sikeretlensége nagyarányú kitérési folyamathoz vezetett, de a zsidóság zöme belátta már, hogy valláselveinek bemutatása után ne áldozza föl lelkiismereti szabadságát, mely addig sem gátolta meg hazája iránti kötelességeinek hű teljesítésében. A magyar zsidóságnak megvolt minden oka az elkeseredésre, látva azt, hogy annyi odaadó szeretet után a nemzet iránt, még 1848 nyarán is csak azt kellett hallania: Még nem érkezett el az ideje, majd a legközelebbi országgyűlésen.

Méltó önérzet és jogos elkeseredés hangzik ki a beadványból, melyet 1848 július 24-én intéztek „Magyarország s hozzá kapcsolt tartományokbeli izraelita lakosok megbizottai" az országgyűléshez. „Alulirottak Önöktől igazságot, szabadságot, egyenlőséget kérnek. Kérjük azért, mert arra jogunk van, mert Isten és ember előtt igényt tarthatunk reájok. Avagy nem volna-e kigúnyolása az igazságnak, eltorzítása a szabadság fogalmának, meghazudtolása az annyira fenyegetett egyenlőségnek, azoknak áldását megtagadni egy néptől, melynek gyengeségén kívül egyéb vétke nincs. Magyarok! Nyújtsatok testvérkezet; nektek is, nekünk is érdekünkben van testvéri keblekre számolhatni, mi született vértanui vagyunk a szabadságnak, elődeink mind elvérzettek ezen kincsérti küzdelmükben s azért mi annak becsét méltá-

nyolni tudjuk. Amit háromezeréves történet őseinkről bizonyít, annak jelét mi magunk is a legközelebbi események s vészdús napokban adtuk, hogy a szabadságért lángolunk, hogy hazafiúságban bennünket egy néposztály sem múl felül, hogy állhatatosságunkat, kitartásunkat semmi csapás, semmi szerencsétlenég meg nem ingathatja. Európának szabadsága kivívásában minden tartományában hitfeleink dícséretesen harcoltak, — sorainkból is hullottak áldozatok a népfelség oltárán, — s meggyalázva, visszautasítva, lábbal taposva bár, azon szavak hallatára: veszélyben van a haza! — testvéreink közül számosan mentek a halál torkába, míg más nemzetiségek számos része ezt tenni vonakodott, vagy éppen az ellenséggel szövetkezett; számosan siettek vagyonukkal járulni a haza szükségei fedezésére, készséggel, lelkesedéssel. Mi ügyünknek igazságos volta érzetében reméljük, hogy Önöket is irányunkban az igazság vezérlendi, az igazság, mely nem kegyelmet, nem félszeg rendeleteket, nem jogokat és engedményeket, hanem jogegyenlőséget osztogat minden lakosra nézve, különbség nélkül."

Erre a beadványra nyújtotta be július 26-án *Kállay* Ödön önálló indítványát, melyet az osztályok tárgyalása és *Horváth Boldizsár* jelentése alapján az országgyűlés ismét a jövő terveinek sorába iktatott. Annyi ideje volt még az országgyűlésnek, hogy meghozta a XX. t.-cikket, melynek első pontjában „Az unitárius vallás törvényes bevett vallásnak nyilváníttatik", de hogy ebbe beleszúrta volna a négy szócskát: „és a zsidó val-

lás", arra már nem jutott ideje. A zsidók? Még nem érkezett el idejük, majd a legközelebbi országgyűlésen.

V. FEJEZET.

A szabadságharc.

Tüz- és vérpróbát kellett még megállania a magyar zsidóságnak. Megállta a szabadságharc viharában szívesen és becsülettel. Nem nagyhangú szóvirág, hanem közismert valóságnak az országgyülés lelkiismeretét felébresztő kemény vádja volt az, amit a magyar zsidóság a július 24-iki beadványában mondott: „meggyalázva, visszautasítva, lábbal taposva bár, azon szavak hallatára: veszélyben van a haza! testvéreink közül számosan mentek a halál torkába, míg más nemzetiségek számos része ezt tenni vonakodott, vagy éppen az ellenséggel szövetkezett; számosan siettek vagyonukkal járulni a haza szükségei fedezésére, készséggel, lelkesedéssel".

A magyar szabadságharcban, melyből a teljesjogú tót, szerb, oláh és horvát polgárok kivonták magukat, a jognélküli zsidók egészen együttérezték a nemzettel. Az illyr propaganda, mely föllázította a szlávokat, izgató felszólításokat terjesztett Bács-, Torontál-, Arad- és Csongrádmegye zsidóihoz; „miért buzgólkodtok? Tán a pozsonyi és pesti húsvétért? Vigyázzatok! Legközelebb, ha már nem kelletek többé, rátok kerül ismét a sor!" A rácok nem pusztán lázító beszédekkel igyekeztek hatni a zsidókra s amikor látták, hogy kény-

szereszközök sem ingatják meg hazájuk iránti hűségükben, kaszával-kapával, tüzcsóvával járták végig a falvakat, mely alkalommal *Weber* petrovoszellei rabbit, ki népgyüléseken tett tanuságot honszerelméről, felkoncolták, miután — épp imádkozás közben lévén, midőn rajtaütöttek, — nyelvét tépték ki. A zsidók nem inogtak meg hűségükben. Nemzetőröknek nem kellettek, de azért *Táncsics* Mihály vezetése alatt külön zsidó század alakult, s amidőn május 19-én Kossúth a nemzet áldozatkészségére hivatkozva, ajándékot és kölcsönt kért, hitközségek, egyesületek s magányosok ajánlották fel vagyonukat s szertartási tárgyaikat a haza oltárára. S amikor híre érkezett október 10-én, hogy *Jellasics* betört s a háború többé el nem hárítható és hogy a kardnak most már nem az a célja, hogy az utca kövezetén verjen taktust a hetyke léptekhez, most már jó volt a pesti nemzetőrség tisztikarának a zsidó katona is, amit Kossúth Hirlapja kitörő örömmel üdvözölt: „Végre készül Pest lemosni egy foltot viseletéről, mondhatnók az egyetlent, a zsidók iránti türelmetlenséget. A pesti nemzetőrség tisztikara ezért hálát érdemel az emberiség nevében". A nemzetőrök közt volt *Lőw* Lipót is, ki tüzes beszédekkel toborzott a zsidók közt Pápán és Veszprémben, majd a Baranya Sellyei táborba szállva lelkesítette a hadsereget, mely beszédeinek egyik remeke „Az Isten velünk vagyon" cím alatt (Pápán 1848) maradt fenn az utókor számára.

Hány zsidó volt kész vérét ontani hazájáért? *Horn* Ede tanusága szerint, melyet maga Kossúth

is megerősített, a 180.000 főnyi honvédségben 20.000 volt a zsidó, tehát az egésznek kilencedrésze, holott a lakosság arányszámához viszonyítva csak egy harmincadrész illette volna meg. Az egyes zászlóaljakra nézve *Klapka* György nyilatkozata ismeretes, mely szerint azt mondta a tábornok: „az én zászlóaljam (a veszprémi) nyolcszáz főből állott, annak tizenketted része volt zsidó, de tudom, hogy a szegediben éppoly sok volt". Különben hadd szóljon *Klapka* tábornoknak Dr. Kohn pesti főrabbihoz intézett eredeti levele, melyet a pesti zsidó múzeum őriz, egész terjedelmében: „Geehrtester Herr Doctor, an unserem Unabhängigkeits Kampfe in den Jahren 1848 und 49 betheiligten sich in der hingebendsten Weise auch unsere israelitischen Landsleute. Sie bethätigten dies nicht nur durch die grossen materiellen Opfer, welche sie der Sache brachten, sondern auch durch ihre Theilnahme an dem Kampfe selbst. Gleich bei Errichtung der ersten zehn Honvédbataillons traten zahlreiche israelitische Jünglinge freiwillig in deren Reihen. Ich war mit Errichtung des sechsten (Veszprémer) Bataillons betraut, und erinnere mich, dass von den 800 Mann, aus welchen das Bataillon bestand, beinahe ein zwölftheil Juden waren. Eben so zahlreich waren dieselben bei dem dritten (Szegediner) Bataillon zu finden, wozu hauptsächlich die Banater Juden ihr Kontingent stellten. Viele Juden befanden sich in dem vierten (Raaber), neunten (Kaschauer) und dem grösseren Theile der übrigen Bataillone. Sie fochten tapfer und mit Auszeichnung gleich

zu Anfang des Feldzuges und auch später bis zu dem unglücklichen Ausgange des Krieges und der Katastrophe bei Világos. Viele derselben fielen auf den Schlachtfeldern, eine grosse Zahl avancirte zu Offizieren, worunter manche, die auch heute noch leben, wie Eisenstädter Ignácz, Lévay Henrik, Dr. Rothfeld u. a. Mehrere von den jüdischen Offizieren wurden für ihre bewiesene Tapferkeit auf dem Schlachtfelde mit dem militärischen Verdienstorden ausgezeichnet, so Hauptmann Arányi Mór, der bei Cibakháza seinen Kommandanten Grafen Leiningen durch einen Angriff aus der Kriegsgefangenschaft befreite; Hazay, der später in türkische Dienste trat; Juszt, der als Generalstabs-Hauptmann in Komorn sich auszeichnete; Schlessinger gleichfalls von der Komorner Garnison, derzeit einer der angesehensten und reichsten Plantagenbesitzer in Costa-Rica; endlich Holländer Leo mein Chef-Intendant in Komorn der während der letzten Vertheidigung des Platzes für dessen Verpflegung sorgte und der, Major im Range, gleich beliebt bei der Civilbevölkerung, deren Leiden er nach Möglichkeit zu lindern wusste, wie bei der Armee war, die Dank seiner vorsichtigen Thätigkeit und Gewissenhaftigkeit nie an etwas Mangel zu leiden hatte. Viele Juden machten sich durch ihre litterarische Thätigkeit nützlich oder wirkten in den Büreaus der verschiedenen Ministerien. Oppody war im Kriegsministerium angestellt und leistete daselbst vortreffliche Dienste. Diósy war Sekretär bei Kossuth, Szarvady war dem Grafen Teleky

László unserem Vertreter in Paris zugetheilt, und starb dort lange nach dem Kriege als einer der bekanntesten und beliebtesten Journalisten Frankreichs. Mein Gedächtniss reicht nicht mehr hin, um in weitere Details einzugehen, diese lassen sich aber leicht finden in den Archiven der verschiedenen Honvéd-Vereine der Hauptstadt, sowohl wie der Komitate. Es müssen daselbst die Listen vorhanden sein all' derjenigen Mitglieder, welche diese Vereine in den 60 und 70er Jahren gründeten und wo auch am besten zu ersehen wäre, wie viele und welche israelitische daran theilnahmen. Hochachtungsvollst Ihr ganz ergebener Budapest, 19/11 89 G. Klapka".

Görgei Arthur szintén nyilatkozott a zsidó vallású katonákról; levele, melyet *Kónyi* Manóhoz intézett s melyet ugyancsak a pesti zsidó múzeum őriz, a következő: „Voltaképen csak azon zsidó vallású honvédek magatartásáról tanuskodni vagyok hivatva, kik én alattam szolgáltak. Ezek fegyelmezettségben, személyes bátorság és szívós kitartásban — tehát minden katonai erényben — derekasan versenyeztek a többi bajtársaival. És miután az osztrák és orosz főhadakkal a honvédhadseregnek épen azon része — a gyászos végű temesvári csatát kivéve — mindig és nem minden jó siker nélkül állott szemben, melyet én vezéreltem: bátran következtethetni, hogy a többi önállóan hadműködött magyar vezérek tapasztalatai sem lehettek e tekintetben az enyéimnél kedvezőtlenebbek".

Nem részletezünk. Minden erre vonatkozó

adatot eredeti kútfők alapján lelkiismeretesen gyüjtött össze *Bernstein* Béla, az 1848—49-iki magyar szabadságharc és a zsidók című könyvében (Budapest 1898), melyhez a nagy idők szemtanúja, Jókai Mór írt előszót, mely kimondja, hogy „Én, aki e tanulságos multnak dicső és gyászos eseményeit keresztül éltem, az akkori intéző körök közvetlen közelében csak arról tehetek tanuságot, hogy ezek a rendbeszedett adatok *valódiak*".

A zsidók megtették kötelességüket hazájuk iránt. Tudta ezt akkor az egész nemzet, melynek felébredt lelkiismerete nyilatkozott meg abban, hogy *Szemere* Bertalan miniszterelnök 1849. július 28-án a Szegedre menekült országgyülésnek a következő rövid, de mindenkori megjegyzésre méltó beszéd kapcsán nyujtotta be az emancipációs törvényjavaslatot:

„Én Magyarországot most úgy képzelem, hogy ennek különböző népei össze vagynak gyülve egy lakomázó nagy asztal körül. Az asztalra el van rakva a népek vagyona, élete, békéje, szabadsága, becsülete, dicsősége, szerencséje, reménye a jövendőnek, áldás a maradóknak. Magyarország minden népei az asztal körül vannak és védelmezik az utolsó csöpp vérig, a halálig. Oldalt áll azonban egy néposztály, mely szintén védelmére kelt a kincsekkel megtelt asztalnak, pedig az ő szabadsága nincs az asztalon, az ő becsülete nincs az asztalon, az ő jogai azon jogok közt, melyeknek megvédésében részt vesz, ezen asztalon nincsenek biztosítva, tehát úgylátszik, idegen jogot, becsületet, szabadságot védelmez, ontván azonban

vérét a többivel egyenlően. Ezen nép osztálya a zsidó néposztály. Uraim, ha a zsidó nép szinte ott van a csatatéren és vérét ontja egy oly hazáért, melynek ő még nem kijelentett polgára, ha ő vagyonát, életét örömest feláldozza azon szabadságért, melyet csak reményl, azon jogokért, melyeket még nem bír, mit bírnak a többiek, kik vele harcolnak, azt hiszem, az igazság kívánja, hogy míg egyrészről az ellenség még nagyobb számokkal, terhekkel tetézi, mint a többi népeket, *eljött az idő, hogy a nemzetgyülés azon szent elvi kijelentését tovább ne halassza*, miszerint a zsidók is a hazának polgárai jogban, kötelességben a többiekkel egyenlők . . . Azon magyarázatot, melylyel a törvényjavaslatot kísérem, nem fogom felolvasni, nem hogy a házat ne úntassam, hanem mivel a törvényjavaslatban oly igazságok foglaltatnak, melyeket nem magyarázni kell, hanem csak szíveinkhez nyúlva érezni lehet".

A javaslat, mely „Törvényjavaslat a zsidókról" címet viseli, a következő:

1. §. A hazának polgárai közt vallásbeli különbség jog és kötelesség tekintetében, különbséget nem tévén, *ezen elv szerint kijelentetik*, miképp a magyar álladalom határain belől született, vagy törvényesen megtelepedett mózesvallású lakós, mindazon politikai s polgári jogokkal bír, melyekkel azzal bármely hitű lakosai bírnak.

2. §. A törvényes telepedésnek föltételei, ideiglenes rendeletnél fogva, a kormány által fognak meghatároztatni.

3. §. Keresztény és mózesvallású közt kötendő

házasság, polgári következményeire nézve, érvényesnek nyilvánittatik. Az ily házasság polgári hatóság előtt köttetik, melynek módja, ideiglenesen, rendelet által fog meghatároztatni.

4. §. Egyszersmind a belügyminiszternek meghagyatik:

a) A mózesvallásúak papjaiból és népválasztottjaiból hívjon össze egy gyülekezetet, részint, hogy hitágazataikat nyilvánítsák s illetőleg reformálják, részint, hogy jövendő egyházi szerkezetökre nézve a kor kívánataival megegyező javításokat tegyenek.

b) E törvény foganatosítása azon utasítással tétetik kötelességévé, hogy alkalmas szabályok által a mózesvallásúak a kézi mesterségek és a földmívelés gyakorlására vezéreltessenek.

„És már most ennek folytában kérésem a házhoz:

1. Figyelembe véve a rendkívüli körülményeket, amikor valamit halasztani annyi, mint veszélyeztetni a hazát, a formáktól a törvényjavaslat tárgyalására és elfogadására nézve méltóztassanak elállni.

2. Méltóztassanak ezen törvényjavaslatot, ha úgy tetszik, tanácskozás alá venni és mindenesetre, módosítással vagy anélkül törvényes erőre emelni.

Azt hiszem, hogy az eddig haladt hiba, ha tovább is halad, még nagyobb hiba, mert eljött az idő, hogy az egyenlőség elve a háromszázezerből álló népre is alkalmaztassék, eljött az idő, hogy e népé is legyen a szabadság, melyért vérét ontja

s áldozza vagyonát, eljött az ideje e nép polgárosodásának ezer év után s a magyar forradalom nem lehet ügyének veszélyeztetése nélkül elveinek egyik legnemesbikében hűtlen“.

A nemzetgyülés minden hozzászólás nélkül, de lelkesedéssel, „köztapssal“ fogadta el a szent elvi kijelentést tartalmazó javaslatot; szent elvi kijelentést, mert hiszen a javaslat későbbi időre ígéri a törvényes megtelepedés föltételeinek megszabását, valamint az arról való gondoskodást, hogy a zsidók alkalmas szabályok által vezéreltessenek kézi mesterségek és földmívelés gyakorlására, s hogy egy összehívandó gyülekezet által nyilvánítsák s reformálják hitágazataikat.

Nem került rá a sor. A szent elvi kijelentés törvénye sem emelkedhetett jogerőre. Két héttel utóbb, augusztus 13-án lesújtó gyász borúlt Világosnál a nemzetre.

VI. FEJEZET.

Az osztrák uralom kora.

„Ha a zsidó nép szintén ott van a csatatéren és vérét ontja egy oly hazáért, melynek ő még nem kijelentett polgára, ha ő vagyonát, életét örömest feláldozza azon szabadságért, melyet csak reményl, azon jogokért, melyeket még nem bír, mit bírnak a többiek, kik vele harcolnak, azt hiszem, az igazság kívánja, hogy míg egyrészről *az ellenség még nagyobb számokkal, terhekkel tetézi, mint a többi népeket*, eljött az idő, hogy a nemzetgyülés azon szent elvi kijelentést tovább ne halassza, misze-

rint a zsidók is a hazának polgárai jogban, kötelességben a többiekkel egyenlők". Igy okolta meg *Szemere* miniszterelnök a javaslatot, mely igazságot akart szolgáltatni a hazai zsidóság lángoló honszerelmének, de így értelmezték a szabadságharc ezen utolsó törvényalkotását az osztrák győzők is, kiknek főparancsnoka, *Haynau,* a „bresciai hiéna", legkegyetlenebbül a zsidókon suhintott végig büntető ostorával.

Az osztrák hadsereg felszerelésére szánt oly képtelen nagyságú hadisarcot vetett ki a zsidó hitközségekre, hogy még a bécsi hadügyminisztérium is belátta a követelés keresztülvihetetlenségét s már szeptember 17-iki rendeletével megengedte, hogy a pesti és szegedi hitközségek által már természetben beszolgáltatott anyagokon kívül a pesti, óbudai, kecskeméti, ceglédi, nagykőrösi és irsai községek csak 2,300.000 forintban válthassák meg a rájuk kirótt hadisarcot. A hat község ismételt felfolyamodására belátta a bécsi minisztertanács a követelés lehetetlenségét s október 22-iki rendeletével meghagyta, hogy az összeg „a magyar korona országaiban levő összes zsidó községekre vetendő ki", *„minthogy a Magyarországban levő izraelitáknak legnagyobb része érzelmeik és gonosz cselekvésmódjuk által az ottani forradalmat, mely az ő közreműködésük nélkül sohasem nyerhetett volna olyan kiterjedést, előmozdították".*

Négy év alatt kellett volna az ország zsidóságának beszolgáltatni az összeget, de a pesti kivető bizottság már munkálatai kezdetén belátta, hogy eredménytelen lesz működése, minthogy a szabad-

ságharc alatt olyan károkat szenvedtek a hitközségek és egyesek, hogy még távol állott tőlük az ujabb áldozatokra képes anyagi megerősödés, amiért is kénytelen volt az állandó bizottság ismételten tárgyalásokba bocsátkozni a katonai parancsnoksággal, minek következtében 1850. június 30-iki rendelettel a bécsi minisztérium hajlandónak mutatkozott a hadisarcnak egy millió forinttal való megválthatására, mely összegből „egy külön vallás- és közoktatási alap lenne alkotandó és államilag kezelendő, amelynek jövedelmét az állam hajlandó izraelita vallási és közoktatási célra fordítani". A magyar zsidóság örömmel fogadta az osztrák kormánynak ezen ajánlatát, s miután 1850. szeptember 20-án kelt legfelsőbb rendelettel elengedtetett a hadisarc és 1855. évig teljesen befizettetett az egy millió forintnyi összeg, *I. Ferenc Józsefnek* 1856. március 29-én kelt legfelsőbb elhatározása megszabta, hogy az összeg „mint oszthatlan alap kezelendő" s jövedelme a következő célokra fordítandó: 1. Rabbiképző intézet létesítése; 2. mintafőiskoláknak s ezekkel kapcsolatban izr. tanítóképző tanfolyamoknak alapítása, valamint szegény izr. népiskolák támogatása; 3. alapítványi helyek létesítése szegény izr. vak és siketnéma gyermekek számára.

A két utolsó cél csakhamar meg is valósult. Még ugyanabban az évben intézkedett a helytartó tanács húsz alapítványi hely betöltése iránt, 1857. október 8-án pedig már felavattatott Pesten az első mintafőiskola, valamint 1859. október 24-én a vele kapcsolatos tanítóképző, melynek első igaz-

gatója *Lederer* Ábrahám volt, kit 1868-ban *Deutsch* Henrik követett; 1887 óta *Bánóczi* József, a magyar tudományosság kimagasló tekintélye áll ezen intézet élén, mely eddig több mint ezer tanítót adott a nemzeti kulturát terjesztő zsidó iskoláknak.

De mielőtt még dülőre került volna a hadisarc sorsa, ideig-óráig tartó reménynek fénye villant fel a zsidóság számára, amidőn 1849. december 30-án a pesti városházán kihirdették az összbirodalomra kiterjesztett úgynevezett olmützi alkotmányt, melynek első pontja kimondja, hogy „A polgári és politikai jogok élvezete független a hitfelekezettől". Szép szavak, különösen a bécsi kormány részéről, mely minden magyart megfosztott a polgári és politikai jogok élvezetétől. Igy a jogok élvezetével felruházta a zsidókat is, akiket egyébiránt megkülönböztetett figyelemben is részesített. A zsidók különösen gyanúsak voltak; bizonyára nem ok nélkül. Például 1850 május 25-én Győrött ki kellett hirdetni a katonai parancsnok utasítására a templomban, hogy a zsidók ne viseljenek se Kossúth-szakált, se Kossúth-kalapot! Mily beszédes tanúság a zsidók hűsége mellett, mellyel a veszedelmes helyzetben is bátran tüntettek a magyarságért. 1851. júniusi rendelettel feloszlatták a hitközségeket, megfosztva önkormányzatuktól s a hatóság nevezte ki az elöljárókat s vizsgálta felül a számadásokat. 1851. júliusi rendelet az anyakönyvelést tette kötelezővé a hitközségekben, az első üdvös intézkedés, mely rendet akart teremteni a zsidók népmozgalmi nyilván-

tartásában; nem a zsidókban rejlett az ok, hogy addig is nem vezettek államérvényű anyakönyveket; az állam nem tekintette őket az államtesthez tartozóknak, az 1840 : XXIX. t.-c.-ben követelt születési jegyzék vezetését pedig épp ezen felfogás folytán nem hajtották végre. Az anyakönyvek hiánya nagy zavarnak és sok bajnak volt forrása 1852. november 29-ike óta, amikor császári rendelet kiterjesztette az osztrák polgári törvénykönyvet Magyarországra is, mely törvénykönyv a zsidók házasságkötéséhez a helyi polgári hatóság beleegyezésén kívül bizonyítványt is követelt a felek koráról; a vőlegény nem lehetett fiatalabb 24 évnél, a menyasszonynak pedig 18. életévét be kellett töltenie. A hatóságok kénye-kedvétől függött e bizonyítványok megszerzése s így nagy számban fordultak elő titkos házasságkötések, minek következtében — bár a vallás szertartásai szerint kötött házasságok érdemben törvényesek voltak, — számos gyermek került törvénytelen jelzéssel az anyakönyvbe.

De ha az anyakönyv és házasságkötés körüli szigorú intézkedésben az államrend üdvös célja lebegett a bécsi kormány előtt, úgy az 1852. év olyan rendeleteket hozott, melyek sujtó hatással voltak a zsidókra. A palesztinai szegények részére gyüjtött könyöradományokat a rendőrségen kellett igazolni, hogy elháríttassék a gyanú, hogy az összeget nem osztrákellenes propagandára fordítják. Hébernyelvű imakönyvet és vallásos iratokat nem szabadott, csakis útlevéllel, behozni külföldről, mert hátha lázadásra szóló iratok rejtőznek a

héber betűk mögött. De ugyanekkor felujította a bécsi kormány a középkori zsidó eskűt is, mely szerint a zsidónak csak vallásos szertartások közt eszközölt esküje bírt érvénnyel a törvényszék előtt. Leglesújtóbb azonban az 1853. október 2-iki rendelet volt, mely megfosztotta a zsidókat az ingatlanszerzés jogától.

Az osztrák kényuralom eddig lezajlott három éve tehát elég sok zaklatást s végül súlyos jogfosztást hozott a magyar zsidóknak, többet és érzékenyebbet, mint az ország többi lakóinak. Mit várhattak még az osztrák kormánytól? Nem természetes-e, hogy a politikai szenvedés megpróbáltatásaiban a zsidó csak még jobban simult a magyarhoz s annál inkább kötötte sorsát a magyarság jövőjéhez?

Egy hosszú évtizedig tartott már a reménytelen helyzet, amikor az egyre sötétülő látókör hirtelen világosodni kezdett. Az 1859-ben kitört osztrák-olasz háború szerencsétlen kimenetele mérsékletre intette a bécsi kormányt Magyarországgal szemben. Megváltozott az addig tartott rendszer s gyors egymásutánban, még mielőtt I. Ferencz József az 1860-iki októberi diplomával a békejobbot nyujtotta a magyarság felé, rendeletek jelentek meg, melyek a zsidóság helyzetének javítását célozták. Mintha csak érezte volna a bécsi kormány, hogy a Haynau-féle hadisarctól kezdve az ingatlanszerzés tilalmáig a magyar zsidósággal bánt legigazságtalanabbúl.

1859. november 22-én megjelent rendelet megengedi, hogy zsidók is tarthatnak keresztény ina-

sokat és cselédeket. November 29-én kiadott rendelet megszünteti a zsidók házasságkötésénél megkövetelt hatósági beleegyezést s visszaható erővel kimondja a nélküle kötött házasságok érvényét, valamint a gyermekek törvényességét. December 20-án megjelent rendelet megengedi bárminő iparnak szabad gyakorlását. 1860. január 6-án kiadott rendelet feljogosítja a zsidót is, hogy keresztény végrendeletén mint tanú szerepelhessen, s megszünteti azon rendelkezést, mely a zsidó vallomását keresztény tanúval szemben aggályosnak mondja. Január 13-iki rendelet megengedi, hogy a zsidók is űzhessenek gyógyszerészséget, italmérést, szeszégetést és malomipart. *A január 14-iki rendelet megszünteti végre a bányavárosokban való tartózkodás s letelepedés tilalmát, február 10-én pedig ujból megengedtetik, hogy a zsidók ingatlan birtokot is szerezhessenek.*

Ime három hónap alatt tette jóvá váratlanul a megszorult osztrák kormány az évtizedes igazságtalanságot; de hiába igyekezett gyorsjáratú jóindulatával megnyerni a maga politikai céljainak a magyar zsidóságot, mely helyzetének minden javulását a magyarságtól várta, melyhez szívvel-lélekkel egybefűzve érezte magát. Ez a legönzetlenebb érzés dagasztotta keblét, midőn az októberi diploma megjelenése után országszerte visszhangzott az ujraébredés örömében a magyarság nyilt lelkesedése, s joggal remélte, hogy az 1861. április 2-ára Pestre összehívott országgyülés most már annyi próbatétel után nem fogja többé késleltetni a zsidók várakozásának beteljesültét.

Nem sokáig kellett vérmes reménységet táplálniok. A városi és megyei élet ujraébredése még csak sejtetni sem engedte, hogy az elnyomatás szenvedései közt egybeforrott szívekben még rejtőzzék valami, ami gyanúval kísérhetné a zsidót. Városi és megyei választásokban részt vettek, sőt tiszteletbeli állásokat ruháztak rájuk. Községi tanácsosokká választottak zsidókat Kúlán, Nagyváradon, Tatán, Sátoraljaujhelyen és Szombathelyen; zsidót választ árvaszéki ülnöknek Arad, helyettes városbirónak Rohonc, kerületi jegyzőnek Körmend, A megyei állandó bizottságba választanak zsidókat Aradon, Nagyváradon, Eperjesen, Bihar-, Fehér-, Csongrád-, Gömör-, Temes- és Torontálmegyében; valamennyin túltett Zemplén vármegye, ahol tizenhat zsidó került az állandó bizottságba s ahol a megyei közgyűlés megválasztotta *Mezei* Mórt, aki akkor jogászoskodott, az országgyűlésre „kiskövet"-nek, hogy kísérje figyelemmel az országgyűlési tárgyalásokat s tegyen azokról jelentést a megyének. Ilyen kisköveti megbízatást kapott ugyanakkor a szegedi kaszinótól *Rósa* Izsó is.

Örült a zsidóság; jogos volt az öröme. A jelenségekben közérzés megnyilvánulását látta. De csakhamar csalódott. Az országgyűlési képviselőválasztást előkészítő megbeszélésen, amely *Scitovszki* János esztergomi hercegprimásnál tartatott, elhatározták az ország nagyjai, hogy a képviselőválasztást az 1848. választási törvény alapján fogják megtartani s így ezen jog gyakorlásából a zsidók ki lesznek rekesztve. Fájt a zsidóknak e csalódás, de történeti magaslatra emelkedve el kell

ismerni, hogy a primási konferencia nem helyezkedhetett más alapra; az országnak a jogfolytonosság alapján lehetett fölvenni az alkotmányosság fonalát, amely 1848-ban szakadt ketté. Igaz ugyan, hogy 1849-ben teljes politikai és polgári szabadságot kaptak az utolsó nemzetgyűléstől a zsidók, de királyi szentesítés nélkül szűkölködött a törvény s így nem kapcsolódhatott a jogfolytonosságba.

Talán belátták ezt 1860-ban maguk a zsidók is, mindenesetre jellemző, hogy bár ki voltak zárva a választási jogból, sok helyütt zsidókat küldtek ki a választási bizottságokba, hogy ily módon érvényesíthessék befolyásukat. Segítségükre volt *Jókai* Mór, *Deák* Ferenc, *Andrássy* Gyula gróf, *Tisza* Kálmán, *Teleky* László gróf, valamint a külföldről *Klapka* György és *Pulszky* Ferenc, akik hírlapokban s népgyűléseken sürgették a zsidók teljes egyenjogusítását, és az 1861. április 2-án összeült országgyűlés összetételében oly túlnyomóan uralkodott a szabadelvű irány, hogy a zsidók ismét teljes joggal remélhették ezúttal az emancipációt.

De az 1861. országgyűlés csak a feliratí vitában merült ki, amelynek során *Széchényi* Béla gróf, *Podmaniczky* Frigyes báró, *Szalay* László, *Trefort* Ágoston, *Simonyi* Lajos báró és *Jókai* Mór oly lelkesen nyilatkoztak a zsidókról, hogy június 17-én bizottság küldetett ki a zsidók egyenjogusításáról szóló törvényjavaslat elkészítésére. A bizottság javaslata, melyből ismét a bevándorlás régi kísértete meredt elő s amely az egyenjogúságot

holmi letelepülési törvény hozatalától akarta függővé tenni, nem került tárgyalásra, minthogy már augusztus 21-én a ház feloszlattatott, miután *Tisza* Kálmán javaslatára legalább azt mondta ki határozatilag, hogy a munkájában megzavart országgyűlésnek tervében volt az izraeliták politikai egyenjogusítása is.

E különös határozat mintha mosakodás jellegével birna. Mintha restellték volna a törvényhozók, hogy még mindig nem róhatták le a zsidók iránt a régi tartozást. E feltünő határozatot azonban még feltünőbbé teszi az, hogy a pesti hitközség április 15-ére meghívta az összes hitközségek képviselőit annak megbeszélésére, hogy „az országgyűlésnél kérelmezőleg lépjenek-e föl és mely alakban, vagy pedig bízva a Magyar Nemzet nagylelkűségében és a követ urak túlnyomó száma által már eddig is nyilvánított szabadelvű nyilatkozataiban, szenvedő állást foglaljanak-e el?“ A meghívásra 28 megye és város 53 kiküldöttje gyűlt össze, köztük *Meysel* Alajos pesti és *Löw* Lipót, akkor már szegedi rabbi is, s három napos tárgyalás után elhatározták, hogy nem kérelmeznek semmit, nem könyörögnek olyasmiért, amire rég rászolgált a magyar zsidóság. Meglepő, hogy még a legegyszerűbb peticióval sem akartak az országgyűléshez fordulni; hát oly szűk látókörű emberek voltak a hitközségek küldöttjei, hogy nem látták, hogy bármily jogos önérzet mellett sem szabadott volna eltekinteniök a kérelmezéstől?

Valaminek kellett történnie. Történt pedig az, hogy április 17-én titkos megbeszélésre kapott

meghívást néhány hitközségi kiküldött *Károlyi* Ede gróf lakására, de másnap a Magyar Sajtó már kikürtölte a titkot, amely szerint *Károlyi* gróf abban egyezett volna meg a vele tanácskozókkal, hogy a parlament többsége ki fogja mondani az emancipációt, de csak az intelligens, földbirtokos és iparos zsidókra, a többi műveletlen elemre nézve pedig határidőt fog megszabni, míg nem asszimilálódik a magyar nemzettel; végül a konferencia megbízta *Meysel* pesti rabbit, hogy a tanácskozás eredményéről tegyen jelentést elöljáróságának s emlékiratba foglalva a pontozatokat, adja át Károlyinak, aki majd a parlamenthez fogja továbbítani.

A hír rettentő hatást idézett elő a zsidó közvéleményben, egyrészt azért, mert hivatalos megbizottjaik közt akadtak olyanok, akik a zsidóság ügyének elárulására készen részleges emancipáció érdekében bocsátkoztak alkudozásba, másrészt pedig mert nyilvánvalóvá lett, hogy a parlamenti körök még mindig nem hajlandók a tiszta és föltételhez nem kötött emancipáció megadására. Ily körülmények közt tényleg nem kérelmezhettek, amit pedig kérelmezés nélkül is megkaptak volna, ha közben föl nem oszlatják a házat, az a javaslat csakugyan a települési törvénynyel egyidejüleg akarta tárgyaltatni az egyenjogúságot.

Lőw Lipót volt az első, aki már 1844-ben küzdött nyílt sisakkal Kossuth Lajos ellen a föltétel nélküli emancipáció érdekében; azóta közel húsz éven át dolgozott társadalmi, hirlapi s tudományos

téren azon megismerés terjesztésén, hogy a magyar zsidóság megérett az emancipációra és hogy bárminő föltételhez kötött, vagy egyéb törvényhez kapcsolt emancipálás méltatlan volna a magyar zsidósághoz. Lőw Lipót, aki honszerelmeért s a szabadságharcban szerzett érdemeiért 1849-ben bitófa alatt állt, tudta legjobban, hogy a magyar zsidóságra csak lealázó a föltételes, esetleg részleges emancipáció; neki meg lehetett s meg is volt a maga véleménye a vallás reformálásának határáról, valamint a bevándorlók értékéről, de tudta, hogy a magyar zsidók egész összességükben véve sem állnak sem gazdasági, sem művelődési értékben, sem honszeretetben, sem nemzeti érzésben az ország bármely néposztályának összessége mögött. Nem is vett részt a Károlyi-féle titkos konferencián, részleges emancipációra nem volt kapható s a hitközségek kiküldöttjeinek értekezlete, ismervén a törvényhozók hangulatát és szándékát, természetesen nem peticionálhatott részleges emancipációért. De miként 1844-ben is, amikor fölmerült a vallás reformálása iránti kívánság, Ugocsa és Pozsony zsidósága inkább kész volt lemondani az emancipációról, hogysem vallását hozza érte áldozatul, és amely idő óta a valláshoz híven ragaszkodó hitközségek gyanúval kísértek minden jelenséget, mely a vallásreformálást csak szóba is hozta, úgy most, amikor titkos konferencián történt tárgyalásról derült ki, hogy az emancipáció kiküzdéseért vezető férfiak árulást akarnak elkövetni magán a zsidóságon, teljes erővel tört ki a hitközségek legnagyobb részében a „hitvédelmi“

benső harc, mely már méhében rejtegette az alig egy évtized múlva véglegessé vált pártokra oszlásnak csiráját a magyar zsidóságban. Annyira erősödött a gyanú és bizalmatlanság, hogy a vallást éppen nem érintő legártatlanabb szervezkedés is szakadásra vezetett, ami végeredménye a törvényhozók szűkkeblű huza-vonájának, mellyel csak föltételes s részleges emancipációt akartak adni, amit a magyar zsidóság bizony nem érdemelt meg.

VII. FEJEZET.

A zsidók a nemzeti ujjászületés idején.

Az 1861. országgyűléshez nagy reményeket fűzött a nemzet is, de föloszlatás lévén sorsa, természetesnek tartották a zsidók is, hogy ügyük — bármennyire égetőnek vélték is magok részéről — nem kerülhetett most végső dűlőre. Ennek belátása dacára azonban jogos elkeseredést szülhetett a zsidók köreiben a mód, amellyel a törvényhozók még mindig a régi előítélet üvegén keresztül látták az egyenjogúsítás megvalósításának lehetőségét. Még 1861-ben sem volt a magyar zsidóság a törvényhozóknak elég művelt! Még 1861-ben az intelligenseken kívül csak a földbirtokosokat és az iparosokat akarták megajándékozni az egyenjogúsággal! Nem a nemzettel való együttérzés hiányát, nem a magyartalanságot kifogásolták, hanem azt, hogy kevés az iskolákat végzett s hogy nincs elég zsidó földbirtokos!

Tudták a törvényhozók, hogy a nemzet lelkével egybefonódott a magyar zsidóság lelke. Eleve-

nen élt az 1848 emléke, de tudta az országban minden számottevő hazafi azt is, hogy mit köszönhet az ország a külföld felvilágosító munkájában a zsidó emigránsoknak: Diósy Mártonnak, Helfy Ignácnak, Heilprin Mihálynak, Hirschler (Isléry) Zsigmondnak, Schiller-Szinessy Mórnak, dr. Vasfi (Eisler) Mórnak, dr. Zerfy (Hirsch) Gusztávnak, mit köszönhet az ország a külföld jóindulatú megítélésében egy Horn Edének, egy Dux Adolfnak.

A zsidó emigránsok ezen évtizedbeli és a külföld fölvilágosítását szolgáló iratai a következők:

Herczeghy Mór, Treuer Wegführer durch das junge constitutionelle Österreich. Wien, 1848.

— Das Bombardement des Fürsten Windischgrätz zu Prag. Wien, 1849.

— Memoiren aus dem Reisetagebuch eines ungarischen Arztes. Wien, 1850.

— Memoria scientifico-litteraria con prefazione del viaggiatore ungherese. Milano, 1853.

Horn Ede, Arthur Görgey. Leipzig, 1850.

— Zur ung. östr. Centralisationsfrage. Leipzig, 1850.

— Franz Rákóczy II. Leipzig, 1851.

— Die Revolution und die Juden in Ungarn. Leipzig, 1851.

— Ungarn im Vormärz. Leipzig, 1851.

— Zusammenstellung einiger Hauptmomente aus den unterthänigsten, ihre staatliche Anerkennung betreffenden Vorstellungen d. Pesther Genossenschaft für Reform im Judenthum an den Ministerien d. Cultus u. d. Inneren. (Als Ms. gedruckt). Pesth, 1852. (Névtelenül jelent meg).

— Ludwig Kossuth. London, 1854.

— La Hongrie et l'Autriche de 1848. Paris, 1859.

— Liberté et nationalité. Paris, 1860.

— La Hongrie en face de l'Autriche. Paris, 1860.

— Les finances de l'Autriche. Paris, 1860.

— Procés des Banknotes Hongroises. Paris, 1860.

— Le traité de commerce franco-allmand. Paris, 1861.

Schlesinger Miksa, Politisches ABC für des Volk. Wien, 1848.

— Aus Ungarn. Berlin, 1850.

— Wanderungen durch London. Berlin, 1852.

Szarvady Frigyes (párisi követségi titkár, kitért), Auf! Deutschland. Hamburg, 1849.

— Die Ereignisse in Ungarn seit dem März 1848. Leipzig, 1849.

— Alexander Petőfi. Gedichte. Darmstadt, 1851.

— Paris (politikai munka). Berlin, 1852.

— Der Suezkanal. Leipzig, 1859.

Vasfi Mór, Hangok a múltból. A magyar nemzet nagy napjainak emlékeül. Lipcse, 1851.

— Die ungarischen Flüchtlinge in der Türkey. Leipzig, 1851.

— Nationallieder der Magyaren. Braunschweig, 1852.

Nem a szorosan vett politikai irodalomban, de a magyar szellemi értéknek külföldön való elismertetése terén szerzett ebben az évtizedben múlhatatlan érdemeket *Dux Adolf* (szül. Pozsonyban 1822-ben), az első zsidó író, „aki polgárjogot vívott ki a magyar irodalomban, becsületet szerzett a magyar névnek s irodalomnak a külföldön, becsületet a zsidó névnek a magyar irodalom tűzhelyén“. Fordításai a következők: Der Bauernkrieg in Ungarn 1514. von Baron Eötvös. Pest 1850. — Zur ungarischen Frage von Anton Zichy .Wien 1850. — Ungarische Dichtungen (Petőfi és Lisznyai költeményei). Leipzig 1854. — Ein ungarischer Nabob von M. Jókai, Pest 1856. — Der alte Infanterist und sein Sohn der Huszár von Josef Szigeti. Wien 1858. — Bank Ban von Josef Katona. Leipzig 1858. — Die Schwestern von Baron Eötvös. Pest 1858. — Mein Reisetagebuch von Lilla Bulyovsky.

Pest 1858. — Dichtungen von Johann Arany. Pest 1861. — A magyarságnak e fordítások révén tett nagy szolgálatait méltán egészíti ki a Magyar Nemzeti Múzeum (Pest 1857) című röpirata, mely a belföldön ébresztett érdeklődést a hazai kultura iránt.

A magyar nemzeti ügyet szolgálta politikai és szépirodalmi téren *Ludasi (Gans) Mór* is (szül. Komáromban 1829-ben), aki 1848-ban az Esti Lapokat, 1850-ben a Magyar Világot, majd 1860-ban Bécsbe költözvén, a magyar ügy szolgálatában Die Debatte-t szerkesztette s utóbb Andrássy Gyula gróf sajtóügyi főnöke s belügyminiszteri osztálytanácsosa lett; a következő regényeket is írta a nemzeti érzés ébrentartására: Das Bombardement der Stadt Pest. Pest 1849. — Geschichte Tom Jones. Pest, é. n. Onkel Toms Hütte. Pest 1853. — Die Töchter der Karpathenhexe. Wien 1854. — Elisabeth Báthory. Wien 1854.

A nemzeti eszményt szolgálta regényeivel *Szegfi Mór* is (Kis Bajok, Nagy Gondok (2 kötet.); regényes képek. Pest 1856. — A harmadik szomszéd. Népies regény. Pest 1857. — A világ csudái. Pest 1857), valamint felesége, aki Emilia álnévvel adta ki elterjedt kétkötetes Válságos Napok című regényét (Pest 1860).

De már ebben a korban erőteljesen bontogatta sasszárnyait a magyar irodalom későbbi büszkesége s új irodalmi formáinak úttörője: *Ágai Adolf* is (szül. Jankovácon 1836-ban), aki először 1854-ben tünt föl Antoinette című beszélyével a Hölgyfutárban, s azóta szívesen olvasott

termékeny munkatársa volt a Vasárnapi Ujság, Wanderer, Humorist, Donau, Gartenlaube és Fliegende Blätter folyóiratoknál.

Zsidó írók egyéb szépirodalmi alkotásai voltak:

Bródy Zsigmond, Tiz magyar költemény. Irta egy zsidó-magyar. Pest, 1860.

— Novellen. (Fordítások Jókai után). Pest, 1861.

Deutsch Dávid József, Temple Henriette (D'Israeli után angolból fordítva). Pápa, 1861.

Heller Izidor, Der Zeitgeist. Pest, 1847.

— Die Alliirten der Reaktion. Roman. Berlin, 1852.

— Sendschreiben an die deutsche Nation. Leipzig, 1852.

Hugó Károly, La Tirelire de Thérése. Páris, 1859.

Klein Gyula Lipót (Kilényi Hugó nagybátyja), Ein Schützling. Lustspiel. Berlin, 1851.

— Geschichte des Dramas. Tizenöt kötet. Leipzig, 1865—76.

Kompert Lipót, Böhmische Juden. Wien, 1851.

Mosenthal S. H. Deborah. Volksschauspiel in vier Akten. Pest, 1850.

Ormódi (Berger) Bertalan, Magyar Romanzero. Pest, 1859.

— Tiz magyar költemény. Irta egy zsidó-magyar. Pest,

— Országgyülési nóták. Pest, 1861.

— Smúle Itzig. Költemény hét énekben. Pest, 1861.

— Túz Lőrincz. Száz esztendős naptár. Pest, 1861.

E szépirodalmi sorozathoz számítandó *Bacher Simon* Jojachin című négyfelvonásos szomorújátéka, melyet Philipson után fordított németből héberre s amely Bécsben 1859-ben jelent meg.

A politikai és szépirodalom terén kívül ebben a korban kezd mutatkozni a zsidók tevékenysége az orvostudomány előbbrevitele körül, minthogy a szabadságharc után megszünt a doktori disszer-

táció kötelezettsége s így minden e téren mutatkozó irodalmi jelenség a tudomány öregbítését célozta. E rövid évtized orvostudományi jelenségei zsidók részéről a következők:

Abelles B., A hányás terheseknél. Pest, 1859.

— Előfekvő méhlepény. Pest, 1860.

Adler Adolf, Az önhév növekedéséről. Pest, 1859.

Altstätter Mór, Szeged sziksós tavairól. Pest, 1859.

— Szegedin als Winteraufenthalt für Brustleidende im Vergleiche mit Venedig. Szegedin, 1859.

Fein Móricz, Die Stellung der Aerzte im jüdischen Alterthum. (Ben Chananja 1859).

Fischhof Ignácz Vilmos, Bericht über das hydriatische Verfahren in der Kaltwasserheilanstalt in Lukány. Pest, 1855.

Frankel A., Das Ofner Kaiserbad in historischer, technischer und medizinischer Hinsicht. Pest, 1853.

Fürst Lajos, A szív bajainak utókövetkezményei. Pest, 1859.

Glatter Ede Ignácz, Über die Lebens-Chancen der Israeliten, Wetzlar, 1856.

— Das Dampfbad und seine Wirkungen. Ung. Altenburg, 1856.

Gross Albert, A bölcsőde jótékonysága. Nagyvárad, 1853 (németül is).

— A nagyváradi fürdők. Nagyvárad, 1854.

— Az egyptomi szembetegségekről. Nagyvárad, 1860.

Gross Lipót, Az erdőbényei fürdő. Pest, 1858.

Herz Vilmos, Die Heilquellen des Kaiserbades zu Ofen. Pest, 1859.

Hirschler Ignácz, A takáros szemlobok felismerése. Pest, 1858.

— A járványszerű hártyás köthártyalobról. Pest, 1859.

— A szembetegek arcismetanához. Pest, 1860.

Joachim Vilmos, Törvénykezési orvostan, orvosok és jogászok számára. Pest, 1853.

— Über Hemorrhoiden. Ösenburg, 1855.

— Zur Diagnostik und Therapie der Abcesse. Wetzlar, 1856.

Kaposi (Kohn) Móricz (bécsi egyetemi tanár), Lehrbuch der Hautkrankheiten. Stuttgart, 1860.

Kohlmann J. C., Ansichten über den jüdisch-religiösen Beschneidungsart. Ofen, 1848.

Politzer Ádám (bécsi egyetemi tanár), A máj tömlős rákja. Pest, 1858.

— A magömlések okai. Pest, 1859.

Rózsay József, A marienbadi ingovány physikai, vegyi és orvosi tekintetben. Pest, 1860.

Schwarcz Ede, Über Körpermessungen zur Diagnostik der Menschenrassen. Wien, 1859.

— Reise der östr. Fregatte Nowara um die Erde. Medizinischer Theil. Wien, 1861.

Wiener Salamon, A tüdőlob gyógyulása. Pest, 1858.

— A Vittustáncról. Pest, 1859.

A zsidó teológiai, bölcseleti és történettudomány köréből a következő munkák láttak napvilágot:

Baki Jakab, Sivche Schelamin (héber szöveggel). Pozsony, 1856.

Chajes Hirsch, Igeres Bikores. Ein Beitrag zur historischen Kritik in Betreff der Targumim und Midraschim. Pressburg, 1853.

Dukes Lipót, Ginse Oxford (kiadás az oxfordi könyvtár héber kézirataiból). London, 1850.

— Les Proverbes de Salomon. Paris, 1851.

— Nahal Kedumim (a középkori héber költészet története). Hannover, 1858.

— Zur rabbinischen Spruchkunde. Wien, 1858.

— Salomon ben Gabirol und die ethischen Werke desselben. Hannover, 1860.

Fassel B. H., Das mosaisch-rabbinische Civilrecht, Gr. Kanizsa, 1852.

— Die mosaisch-rabbinische Religionslehre. Gross Kanizsa, 1858.

— Das mosaisch-rabbinische Gerichstverfahren. Gross Kanizsa, 1859.

Fischer Karl: Begrüssungswort an Dr. A. Meisel am Tage seines Amtsantrittes. Pest, 1859 (Héber költemény).

Friedenthal Saul, Gewias Samuel, Pressburg 1855.

Friedmann Ignácz, Charakterbilder aus der jüdischen Geschichte von der Erbauung des zweiten Tempels bis auf die neueste Zeit. Pest, 1860.

— H(ochmuth) A(braham), Denkblätter gewidmet dem am 5-ten Okt. 1848 in Wien bei Erstürmung des Zeughauses gefallenen Dr. Adolf Kollinszky. Prága, 1849.

Horn Ede, Népfelség, a legrégibb alkotmány alapelve. Pest, 1849.

— Spinozas Staatslehre. Dessau, 1851.

Kittseer Jakob, Inhalt des Talmud und seine Autorität. Nebst einer geschichtlichen Einleitung. Pressburg, 1857.

Kohn-Bistritz Majer, Tabnith Ha-Bajith. Abriss des Mikroskosmos. Wien, 1858.

Löw Lipót, Ha-Maphteach. Einleitung in die heilige Schrift. Gr. Kanizsa, 1855.

Meysel W. A., Prinz und Derwisch. Pest, 1860.

Nascher Simon, Unsere Richtung. Glauben ist Denken. Berlin, 1860.

Natonek József, Scheloscha Kemazim (talmudi legendák magyarázata). Prága, 1859.

Schreiber Mózes (Chatham Szofer), Vallásos döntvényei. Pozsony, 1855—1858.

Spiegler Gyula, Philosophische Reflexionen über die isr. Religion. Kaschau, 1860.

Stern Miksa Emanuel, Tachkemoni, Divan des Jehuda Alcharizi. Wien, 1854.

— Lehrbuch der Herzenspflichten nach Bechai. Wien, 1856.

— Zur Alexander-Sage. Wien, 1861.

— Die Rabbinerwahl in Bumeszl. Ein jüdisches Zeitbild. Wien, 1856.

Zipser Majer, számos igen értékes archeológiai értekezésein kívül, melyek a lipcsei Orient-ben jelentek meg, feltünést keltett a londoni The Jewish Chronicle 1851. évfolyamában megjelent tanulmánya: The Talmud and the Gospels. Önállóan megjelent kiadványai: Vertheidigung einer vorgenommenen Ehescheidung. Stuhlweissenburg, 1852. és Rabbinisches Gutachten über jüdische Ehescheidung. Ofen, 1853.

Végül megemlítjük e sorban *Vámbéry Ármint,* aki ekkor még zsidó volt, aki 1858-ban kiadta Konstantinápolyban Deutsch-Türkisches Taschenwörtenbuch-ját, a legelső német könyvet, melyet Konstantinápolyban nyomtak.

Zsidó iskolai, hitközségi és társadalmi kérdéseket tárgyalnak magyar nemzeti szellemben a következő munkák:

Alkalay Jehuda, Kol mewasser. A jövő megváltásról és a hazához való hűségről. Leipzig, 1852.

Bauer-Márkfi Lőrincz, Festklänge zur Feier der Erinnerung des isr. Kultustempels in Pest. Pest, 1859.

Blass Móricz, Blind Ore's Wirken und seine frohe Zukunft. Pest, 1855.

— Jüdische Sprichwürter. Leipzig, 1857.

— Sr. Hochwürden Herrn Dr. W. A. Meysel Oberrabbiner in Pest Achtungsvoll gewidmet (költemények). Pest, 1860.

Hochmuth Ábrahám, Die jüdische Schule in Ungarn. Miskolc, 1851.

Kacz Jákób, A kor szava. Debrecen, 1860.

Kohn-Bistritz Majer, Kol Rinoh. A pesti templom felavatására. Wien, 1859.

Krausz Zsigmond, Die grosse Synode, ihr Ursprung und ihre Wirkung. Pest, 1859.

— Egy izraelita szózat a magyar képviselők üdvözleteül. Pest, 1861.

Mannheimer V. Friedrich: Sieben Weihelieder

zur hohen Feier der isr. Tempelweihe zu Pest am 6. Sept. 1895. Pest, 1859.

Pillitz Dániel, Zur Schulenfrage der Israeliten in Ungarn. Pesth, 1851.

Schwartz Sámuel, Die Messias=Zeit. Pest, 1860.

Vereby Soma: A zsidókról és ezredéves szenvedé=seikről. Esztergom, 1859.

Recensenten=Wirtschaft oder Bemerkungen eines Laien über den im eilften Hefte des Merjährigen Ben=Chananja erschienenen Artikel: Würdigung der Antrittsrede des Herrn Oberrabbiner Dr. W. A. Meisel. Pest, 1860.

Az épületes olvasmányok és tankönyvek irodalma terén a következők jelentek meg:

Bauer=Márkfi Herman, Kereskedés és árúisme, német kifejezésekkel, különös tekintettel az ausztriai biroda=lomra. Székesfehérvár, 1853.

Blücher E. J., Selichot. Gebete für die Busstage mit deutscher Übersetzung. Pressburg, 1853.

Blum Joachim, Aur limmud hákrio. Das anschauli=che Hebräischlesen, oder die Kunst das Lesen in möglichst kurzer Zeit beizubringen. Pressburg, 1857.

Fassel H. B., Dasz Mause Wejiszróél. Ein Religionsbuch für Lehrer und Schüler isr. Confession. Vorläufig als Mscript gedruckt. Gr. Kanischa, 1854. II. kiadása e cimen: Die mo=saisch=rabbinische Religionslehre katechetisch für den Unter=rieht bearbeitet. U. o. 1858.

Fein Móricz, Biblische Geschichte nebst einer fort=laufenden Geschichte des Judenthums bis auf unser Zeit. Für Schulen bearbeitet. Pest, 1856.

Fischer Josef L. Dr., Lesebuch für die oberen Klas=sen der israelitischen Schulen. Pest, 1867.

Fischer (Halász) Nathán, A magyar nyelv rö=vid tan= és ismétlőkönyve. Pest, 1860.

Grossmann Ignácz, Führer in der geometrischen Analyse der Chrystallographie. Pest, 1857.

— Néhány uj számelméleti tételek. Pest, 1860.

— A 3. és 4. fokú számbeli egyenletek új feloldása Pest, 1860.

— Uj készülék gőzkisérletekhez. Pest, 1860.

— Az elemi betűszámtan alapvonalai. Pest, 1861.

Hartmann Lipót, Gyakorlati módszer a német nyelvnek gyors, könnyű és alapos megtanulására. Nagykanizsa, 1851.

A. K. Wiederholung der wichtigsten Wahrheiten in der mosaischen Religionslehre für isr. Handwerkslehrlinge in der Sonntags-Schule. Pest, 1855.

Kohányi Sámuel, Kinderlieder. Pesth, 1852.

— Száz magyar és német dal gyermekek számára. Pest, 1852.

— Uj dalkoszorú. Pest, 1858.

— Első hangoztató és olvasókönyv a magyar izraelita népiskolák számára. Pest, 1861.

— Gyermekdalok népiskolák és ovodák számára. Pest, 1861.

Kohn Herman, Kurzgefasste Geschichte der isr. Nation bis auf die heutige Zeit. Pest, 1853.

— Führer zum Religions-Unterricht der isr. Jugend für Präparanden und Gymnasial-Schulen. Pest, 1856.

Kohn J. H., Der Bibelschatz. Ein treffliches Familienbuch zur Erbauung. Pest, 1855.

— Bibel- und Talmudschatz. Pest, 1862.

Kohn Salamon, Gebete der Israeliten. Ofen, 1852.

— Utasítás az olvasástanításra a legegyszerűbb és legkönnyebb módszer után. Pest, 1852.

— Tefilat bene Jisrael. (Az imák német fordítása). Ofen, 1859.

— Lehrbuch der mosaischen Religion. Pest, 1860.

Königsberg Herman, Pädagogische Schwärmerei. Original-Erzählungen für die zarte und reifere Jugend. Pest, 1858.

Königsfeld Ábrahám, An die Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. (Költemények). Szegedin, 1860.

— Szózat a szülőkhöz, gyámokhoz és tanítókhoz az ifjúság neveléséről. Szeged, 1861.

Lőwy Adolf, Historische Nomenklatur zum Gebrauch beim Unterricht in der Weltgeschichte. Neutra, 1859.

— Chronologie und Geschichte. Ein neuerfundener Lehrplan zur Erlernung dieser beiden Wissenschaften. Comorn, 1860.

— Geographische Verse. Zur Übung des Gedächtnisses. Comorn, 1860.

— Der kleine Ungar. Für Anfänger. Comorn, 1861.

Manheim József, A zsidó nemzet története ősidőktől kezdve korunkig Palesztina földrajzával. Pest, 1862.

Mannheimer V. Fr., Erster Leitfaden für den isr. Religionsunterricht. Gross Kanischa, 1859.

Meysel W. A., Wörterbuch zu den fünf Büchern Moscheh. Pest, 1860.

Neumann Herman, Das Leben währt ziebzig Jahre. Eine Parallele zwischen Moses und David. Grosswardein, 1860.

Neusatz Lipman, Mischbeceth Ha-Peninim. (Talmudi legendák és parabolák). Warsó, 1854.

Pick Dávid, Handbuch der deutschen Sprachlehre. Pest, 1852.

— Geographischer Überblick des öster. Kaiserstaates mit besonderer Rücksicht auf Handel und Industrie. Pest, 1853.

— Egyszerü kereskedői könyvvitel. Pest, 1850.

— Sabbats-Andacht entlehnt mehreren israelitischen Gebetbüchern und eingeführt an der hohen Orts bewil. Priv. Commerzial Schule und Erziehungs-Anstalt des D. Pick. Pesth, 1853.

Pillitz Dániel, Andachtsstunden für Israeliten. Pest, 1849.

Porges Lajos, Vollständiges Lehrbuch der Schnell-Rechenkunst. Pest, 1852.

— Lehrbuch der allgemeinen Waarenkunde. Pest, 1855.

— Lehrbuch der Merkantil-Buchhaltung. Pest, 1860.

Rehfuss E., Leslehre der hebräischen Sprache nach der Lautmethode. Ofen, 1858.

Rosenzweig Ignácz, Neueste mathematische Kunstgriffe. Pressburg, 1854.

— Das Factotum der einfachen und doppelten Merkantil-Buchhaltung. Wien, 1859.

Silbermann J., Gebet-Ordnung zum Nutzen der isr. Jugend und für Kranke. Arad, 1858.

Spiegler Gyula, Uj módszer az adott számból annak logarithmusát kiszámítani. Pest, 1858.

Stern Albert, Der methodische Rechner für Lehrer und Schüler, Gross Kanizsa, 1852.

Szegfi Mór, Magyar ragozási táblázat. Pest, 1853.

Ziltz Móricz, Religions- und Sittenlehre. Pest, 1851.

— Vallás és erkölcstan izr. népiskolák számára. Pest, 1851.

— Erzählungen und Lehren aus der heiligen Schrift. Pest, 1854.

— Kore Hadorot. Die Geschichte aus der heiligen Schrift. Mit moralisch exegetischen Beleuchtungen. Pest, 1855.

— Glaubenslehre. Pest, 1857.

— Hittan az izr. népiskolák számára. Pest, 1858.

— Hebräische Sprachlehre. Pest, 1859.

Nemzeti érzés és erkölcsi művelődés fejlesztésének legigazabb tanujele és legsikeresebb eszköze a templom, ahol a vallás hirdetői a legnemesebb erkölcsi élet és legönzetlenebb honszerelem magvait hintik el a hallgatóság szívében. A hazafias érzés ilyen megnyilatkozását látjuk e korban a következő templomi beszédekben:

Bauer-Márkfi Herman, Das Vor- und Nachwort der durch ihre k. Maj. Franz Joseph I. und Elisabeth für Allerhöchst ihre Anwesenheit zu Szegedin. Szegedin, 1857.

Budespitz J., Rede gehalten am glorreichen Geburtstage Sr. k. k. Majestät Franz Joseph I. im Kultustempel zu Nagy-Kőrös den 28. August 1857. Pest, 1857.

Fassel B. H., Heil Dir Israel. Predigt. Gr. Kanizsa, 1851.

Feitel Mór, Gottes Wort und Gottes Segen. Gedicht an Sr. Maj. Franz Joseph den I. Pápa, 1855.

Hamburger J. L., Ein Wort zu seiner Zeit. Gespräch im isr. Tempel zu Gran am 24. April 1854, dem Vermählungstage Sr. Maj. Franz Joseph I. Gran, 1854.

Hirsch Salamon, Dankgefühle. Rede zur hochfestlichen Gebrutsfeier Sr. M. Franz Joseph I. Pest, 1852.

Horn Ede, Kettős ünnep. Egyházi beszéd, mellyet a heti ünnepkor honunk függetlensége megünneplésére a pesti izr. reformtársulat templomában tartott. Pesten, 1849.

— Das Doppelfest. Predigt am Pfingstfest 1849 zur Feier der Unabhängigkeitserklärung Ungarns. Pest, 1849.

Kuttna M. L., Predigt zur Geburtsfeier Sr. Maj. Franz Joseph I. im isr. Gotteshause zu Zenta. Pesth, 1855.

Lőw Lipót, Die Schulfahne. Vorfeier des Kaiserfestes. Pest, 1857.

— Sámuel próféta és Széchényi István történelmi párhuzamban. Szeged, 1860.

Örömhangok ő cs. és kir. apostoli fölségeik I. Ferenc József császár és Erzsébet császárnő üdvárasztó eljövetelének ünnepélyére. Kiadja az izr. cultusközség elöljárósága. Szeged, 1857. (Kotányi Károly, Rosenberg Izidor (Rózsa Izsó), Reitzer Adolf és Kleinmann Lipót verseivel).

Silbermann J., Danklied zur Feier und zum Danke für die huldvolle Gnade in Betreff der Besitzfähigkeit der Israeliten. Arad, 1860.

Steinhardt Jakab, Predigt und Gebet gehalten zur Feier der glücklichen Genesung Sr. Maj. Franz Posef I. Arad, 1853.

— Rede aus Anlass der von Sr. Majestät verliehenen Rechte. Arad, 1860.

Zipser M., Inschriften zur feierlichen Ankunft Sr. Maj. Franz Joseph I. Stuhlweissenburg, 1857.

Ebben a sorozatban említendő *Schiller-Szinessy Salamon* Londonba emigrált zsidó tudós,

aki Vörösmarty Szózatát fordította héberre s Kól Kóré címen Bécsben 1856-ban adta ki.

A valláserkölcsi tanítás irányát is föltárják előttünk az ezen évtizedben megjelent egyházi szónoklatok és alkalmi beszédek:

Dessauer Gyula, Begrüssungs- und Antrittsrede, gehalten im Cultustempel zu Neu-Pest. Pest, 1860.

Ellenberger Henrik, Zur Erinnerung an einem Verstorbenen. Leutschau, 1857.

Fassel B. H., Du sollst keine andere Götter haben. Antritts-Rede. Gross Kanizsa, 1851.

— Die zehn Worte des Bundes. Gross Kanizsa, 1854.

Gestetner Adolf, Confirmationsrede. Pressburg, 1862.

Goldstein Dávid, Eine Gedächtnissfeier für den in Gott entschlafenen Rabbiner Löw Schwab. Pest, 1858.

Hochmuth Ábrahám, Die Gründung eines guten Namens. Predigt. Gross Kanizsa, 1860.

Hübsch A., Ein Wort der Weihe. Pest, 1857.

Löw Lipót, Trauerrede gehalten beim Leichenbegängnisse der Frau Babette Deutsch. Szegedin, 1854.

Meysel W. A., Homilien über die Sprüche der Väter. Breslau, 1855.

— Israelitische Sabbath- und Festgesänge. Pest, 1855.

— Die Bedingungen des Bundes. Antrittsrede. Pest, 1859.

— Die Himmelstochter und ihre Feierrede bei der Einweihung des neuen Cultustempels. Pest, 1859.

— Wem gehört die Erde? Rede bei der Grundsteinlegung des isr. Hospitals in Marienbad. Pest, 1860.

— Der Stein am Brunnen. Predigt. Pest, 1860.

Morgenstern (Marczali) Mihály, Beruf, Kampf und Lohn der Rabbiner. Antrittsrede. Gross Kanizsa, 1852.

Perles József, Zwei gottesdienstliche Vorträge im isr. Cultustempel zu Baja. Pest, 1859.

Rokonstein J. L., Dr. Imré Jehuda. Festpredigten. Gr. Kanischa, 1857.

Rosenberg Sámuel, Der Tag des Todes ist besser,

als der Tag der Geburt. Leichenrede am Sarge des Abraham Frankel. Pest, 1860.

Schwarz M. A., Durch was haben wir den Sieg errungen? Chanukka Predigt gehalten zu Gige. Gross Kanizsa, 1851.

Skreinka Lázár, Trauungsrede. Arad, 1860.

Spitzer Sámuel, Vier Vorträge des mosaisch-religiösen Inhaltes. Pest, 1853.

Steinhardt Jakab, Rede am Sarge des seligen Friedrich Gross, Arad, 1858.

Stern Albert, Jesaeas aller Zeiten Volkslehrer. Antrittsrede. Gross Kanizsa, 1851.

Strauss M., Confirmationsreden für isr. Knaben. Wien, 1859.

Szold Benjamin, Gottesdienstlicher Vortrag bei der Einweihung einer Synagoge. Pressburg, 1854.

Wiesen Izrael, Rede gehalten in Pécska. Arad, 1860.

Zipser M., Licht- und Schattenseite. Eine Predigt. Stuhlweissenburg, 1852.

— Das Leben und Sterben der Frommen. Eine Trauerrede für den am 3-ten April in Gott selig verschiedenen Rabbi Löw Schwab Oberrabbiner zu Pest. Pest, 1857.

*

A folyóirat- és hirlapirodalom terén kevés följegyezni valót nyújt a letünt évtized. *Horn Ede és Bak Ignác W.* együttes szerkesztésében indult meg 1849-ben Die Theisz cimű politikai lap, melyből csak négy szám jelent meg. *Heilprin Mihály* 1852-ben kísérletezett Miskolcon egy gyűjteményes kiadással Szépirodalmi Könyvtár címen. *Beck Károly* 1855-ben szerkesztette Pesten a Frische Quellen című szépirodalmi évkönyvet, és *Beck Vilmos* festőművész az ötvenes években a Lacikonyha német élclapot szerkesztette.

A felekezeti hirlapirodalomnak sem volt nagyobb sikere. Évkönyvek s hetilapok terén csak kezdetleges, rövidéletű kísérletezéseket látunk; nem voltak még alkalmas erők, vagy a közönség nem érett meg még arra? *Winter Sámuel* adott ki Pesten 1859-ben és 1860-ban Illustrirtes israelitisches Jahrbuch für Ernst und Scherz címen, és *Rosenberg Lipót* 1860-ban Aradon Jahrbuch für die israelitischen Culturgemeinden in Ungarn und seinen Nebenländern címen évkönyveket. Az első hetilapot 1860-ban indította meg *Bärmann József* Allgemeine illustrirte Judenzeitung címen, de a második évfolyama már *Meysel W. A.* pesti rabbi szerkesztésében Carmel címen jelenik meg, s a következő év közepén már meg is szünt. Ugyanebben az évben, 1861 januárjában jelent meg az első magyarnyelvű hetilap Magyar Izraelita névvel, melynek szerkesztője Rokonstein Lipót, majd Mezei Mór, végül Tenczer Pál volt. Három év és három hónapig élt a lap, de e rövid idő alatt is kétszer szünetelt, minthogy a szerkesztők hazafias buzgóságát a hatóság a lap beszüntetésével büntette.

Leghosszabb életre, tiz évfolyamra, vitte és hatásaiban a legnagyobb eredményekre tekinthetett *Lőw Lipót* 1858-ban megindított tudományos és társadalmi havi, majd 1861-től kezdve heti folyóirata, a Ben Chananja. Lőw folyóirata, amely 1866. és 67. években tudományos mellékletet is hozott, középpontját képezte egy évtizeden át a zsidó tudománynak; hazai és külföldi tudósok itt helyezték el tudományos kutatásaik gyümölcseit s

maga a szerkesztő is itt vívta meg lelkes harcait az emancipációért.

*

Ily terjedelmes és értékes irodalom — egy rövid évtized alatt — már mégis csak eléggé tanuskodhatik a műveltségi fokról, mely nem volt lekicsinyelhető, hiszen e könyvek túlnyomó része nem a külföldi, hanem a magyar zsidóság körében kereste és találta megértő olvasóközönségét! S 1861-ben a törvényhozók szemeiben még mindig nem volt elég művelt a magyar zsidóság egyeteme! Pedig hát akkor a kárpáti tótok és a havasaljai mócok közt is akadt itt-ott műveletlen ember, s annak dacára teljes jogú polgára volt hazájának.

S a zsidók komolyan vették a művelődést. Nagy és kis hitközségek minden erejüket megfeszítve, egyre-másra állítottak föl elemi iskolákat, melyekre nézve 1858-ban elrendelte a bécsi kultuszminiszter, hogy: 1. A nyílvános zsidó iskolák a keresztény iskolák mintájára rendezendők be; 2. a tananyag, beleértve a vallástant is, a héber nyelv kivételével, heti húsz órában fejezendő be; 3. rendesen fizetett tanítókat kell alkalmazni; 4. a tanító csak egy osztályban köteles tanítani; 5. a tanító nem bocsátható el önkényesen; 6. a héber nyelv mint külön tárgy tanítható, de a tanulók megterhelése nélkül. Tankönyvekről is gondoskodott a bécsi kormány: megbízta *Wessely* és *Grünhut* prágai tanárokat a katholikus iskolák számára írt olvasókönyvek átdolgozásával oly módon, hogy a keresztény tárgyú olvasmányokat cseréljék föl

zsidó vallási tartalmúakkal s 1856-ban megbízta *Lőw Lipótot* egy Bibliai Történet megírásával.

1858-ban már 304 iskolát tartott fönn a magyar zsidóság; a pesti tanfelügyelőségi kerületben volt 59, a győriben 54, a pozsonyiban 131, a kassaiban 7, a temesiben 43 és Erdélyben 3 zsidó iskola, vala- mennyi a művelődésnek és az osztrák súlyos ellenőrzés dacára a nemzeti érzésnek meleg otthona, aminek legszebb példáját látjuk a ma is német Moson vármegyében, ahol 1861-ben a mosoni zsidó iskola volt a vármegye területén a legelső, mely a magyar előadási nyelvet alkalmazta. (l. Bánóczi, Az orsz. izr. tanítóképző intézet története. Budapest 1897. Barna-Csukási, A magyar zsidó iskolák monográfiája. Két kötet. Budapest 1896.)

A művelődési folyamat azonban nem szakadt meg az elemi iskolával; a kívánságot, hogy művelődjék, komolyan vette a magyar zsidóság s gyermekeit tovább taníttatta. 1851-ben már 584 zsidó gimnáziumi tanuló volt és 1855-ben már 128 egyetemi hallgató volt zsidó. Ezek már nem voltak kizárólagosan orvostanhallgatók, akadtak már zsidó joghallgatók is s 1856-ban kérdést intéz a pesti egyetem tanácsa a minisztériumhoz, hogy ügyvédi vizsgára bocsáthatók-e zsidók is? A válasz igenlő volt, aminek következtében 1858-ban dr. Bodanszky Nyitrán és dr. Knöpfler Kassán ügyvédi irodát nyitottak. De már 1861-ben, a nemzeti ujjáéledés napjában sütkérező országgyűlés szemei előtt elhatározta a pesti királyi tábla, hogy zsidó jogászt nem bocsát ügyvédi vizsgára, azokat a zsidó ügyvédeket pedig, akiknek az osztrák rezsim

adott engedélyt a prókátorságra, eltiltja a további gyakorlattól. Bizonyára nem a későbben elszaporodó versenytársaktól való óvatos félelem vezérelte a királyi táblát e határozatában, hanem csak a nemesi osztály ősi sáncaiba való betolakodást látott a zsidóknak ügyvédségre való törekvésében. A zsidó jogászok persze nem nyugodtak meg a határozatban, megfellebbezték az udvari kancellária útján a királyi kúriához, melynek elutasító végzése után felségfolyamodással kértek engedélyt pályájuk befejezéséhez s választott hivatásuk gyakorlatához. *I. Ferenc József* kedvezően intézte el kérésüket, s az első királyi szabadalmazott ügyvédek 1861-ben dr. *Goldstein* Simon és dr. *Schönberger* Ármin Pesten telepedtek meg.

A magyar zsidók művelődési értékének igazi próbakövét képezik azok, akik külföldön örvendhettek nagy méltánylásnak és becsületet szereztek a magyar hazának. Köztük legkimagaslóbbak: a Pozsonyban 1814-ben született *Cohn Albert*, aki a bécsi és párisi egyetemeken, majd az olasz Mezzofanti vezetése alatt keleti nyelvekkel foglalkozott, tudományos téren tiszteletet vívott ki s a párisi Rothschild-háznak az egész világra kiterjedő jótékonysági intézményeit igazgatta; az ugyancsak Pozsonyban 1834-ben született *Loevy Móric* csillagász, akinek tudományos kutatásait a bécsi tudományos Akadémia 1858 okt. 7-én tartott ülésén nagy elismerésben részesítette s aki 1860-ban a párisi obszervatórium adjunktusa, később pedig igazgatója lett; *Schillér-Szinessy S. M.* eperjesi rabbi s az ottani ev. theol. tanára, aki a szabadságharc-

ban tábori lelkész volt, majd Aradon halálra ítéltetvén, emigrált és Angliában a cambridgei egyetem könyvtárosa és tanára lett; a pesti születésű *Sonnenthal Adolf*, aki már 1855-ben ragyogtatta elragadó drámai művészetét külföldi színpadokon; végül az Óbudán 1816-ban született *Fischhof Adolf*, aki 1848-ban mint a bécsi közkórház alorvosa, a márciusi forradalom lelke, majd a bécsi közegészségügy szervezője volt.

Iskolán és irodalmon, tudományon és művelődésen kívül nevezetes föllendülést vett ebben az évtizedben a kereskedelem, ipar és földmívelés is a magyar zsidóság körében, mely a nemzeti újraéledés korszakában az ország közgazdaságára nézve megbecsülhetetlen nagy jelentőséggel birt. *Kern Jakab* buzgóságának köszönték, hogy 1852-ben az osztrák nemzeti bank Pesten fiókot nyitott, miáltal új erőforrást nyert az ország közgazdasága s ugyancsak ő kezdeményezte 1852-ben a Közraktárak intézményét, ami az árúforgalom és kivitel növelését szolgálta. Az osztrák hatás alatt a kamarák sem gördítettek akadályokat a kis- és nagykereskedelem útjába, s ha még 1851-ben a bécsi kormány csak rendeletben mondta ki, hogy vallása, nemzetisége, születése és szüleinek állása miatt nem zárható ki senki a kereskedelem és ipar gyakorlásából, mely rendeletnek visszavonását kérték a pesti és budai szabócéhek, minthogy abban a katholikus vallás érdekeit látják veszélyeztetve, úgy az 1859-iki végleges ipartörvény maguknak a kereskedelmi és iparkamaráknak ajánlatára végleg megszüntette a vallási különbséget. Szép

jele a kisipar fejlődésének, hogy 1859-ben, a pesti dohány-utcai templom építésénél a lakatos- és rézművesmunkát csupa zsidó iparos végezte. Pápán az ötvenes évek végén annyi volt a szabó és tímár, hogy külön céhet alkottak, Pesten pedig a zsidó cipészek akartak 1861-ben külön céhbe verődni. A zsákhordó napszámosok közt is oly nagy számban voltak Pesten zsidók, hogy 1852-ben külön egyletet alakítottak.

A közgazdaságot szolgáló alkotások terén különösen kiválnak a *Neuschloss Simon, Bernát és Miksa* testvérek, akik már a negyvenes években nagy fakereskedést űztek és ácstelepet tartottak fönn, 1860-ban megalapították Pesten az Első Magyarhoni Parketgyárat; *Posner Károly Lajos*, aki új irányt adott a papirkereskedésnek s a könyvkötészetet emelte művészi fokra, fejlesztette a kőnyomdászatot s meghonosította a térképnyomást; *Falk Zsigmond*, aki mint nyomdászinas kezdte s utóbb mint a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság igazgatója nagy szaktudással s széles látókörrel tökéletesítette hazánkban a könyvnyomdaipart; *Lévay Henrik*, a magyar biztosítási ügynek kezdeményezője, aki 1857-ben alapította az Első Magyar Általános Biztosító Társulatot, mely nagy áldására volt az országnak; nem hagyható ki e sorból *Jellinek Mór* nagykereskedő sem, a gabonacsarnok elnöke, aki a magyar gabonakereskedelem fejlesztője volt s akitől a közúti vasút eszméje indult ki, melyet sok küzdelem után 1864-ben meg is valósított. Zsidók alapitottak Tatán cukorgyárat, Dél-Magyarországon selyem-

tenyésztő telepet s Vörösvágáson opálbányát. Megemlítendő itt *Mandel Albert* is, aki már 1837-ben építette az országban a legelső gőzmalmot és mint szabolcsmegyei bérlő már az ötvenes években mint legelső alkalmazta a gazdaságban az aratógépet, a gőzcséplőt, műtrágyát, de legelső volt abban is, hogy a gazdasági cselédek gyermekei számára a saját költségére pusztai iskolát tartott fönn. Végül *Justus Jakab*, baranyamegyei bérlő, aki *Festetich* Béla gróf anyagi és erkölcsi támogatásával 1860-ban Pécsett műtrágyagyárat alapított.

Az 1840:XXIX. tc. óta, mely megengedte a nem nemesi telkek megszerzését s ezen törvénycikk fölfüggesztése után az 1860. évi rendelet óta, mely a szabad birtokszerzést engedte meg a zsidóknak, az ország számos helyén szereztek kisbirtokot, melyet saját kezükkel műveltek meg. De különös jelentőségre jutott az országos közgazdaság emelése szempontjából az 1860. évi engedély azáltal, hogy Hevesmegyében és a Jászságban sok zsidó teljesen parlagon hagyott homokos földet vásárolt, amit szőlővel ültetett be, miáltal nemcsak új foglalkozási ágat honosítottak meg kiterjedt vidéken, de nagy anyagi erősödés forrását nyitották meg e megyékben. Gyöngyös és Jászberény vidékének gazdag bősége azon szőlőtelepeknek köszönhető, amiket hatvan évvel ezelőtt a birtokszerzés jogával megajándékozott zsidók ültettek a semmibe sem vett homokbuckákban.

S a zsidók közhasznú tevékenysége méltánylásra talált nemcsak a nép körében, mely sehol az

országban nem gördített akadályt törekvéseik elé, de mindenütt megértő szívvel kísérte helyzete javulásának haladását, — nemcsak a társadalomban, mely Pesten 1860 december 19-én *Török Pál* református lelkész elnökletével nagy népgyűlést rendezett, ahol a zsidó-keresztény testvériesülést ünnepelték, — de méltánylásra talált legfelsőbb helyen is, ahol már zsidót is részesítettek megérdemelt kitüntetésben. I. Ferenc József 1854-ben *Skreinka Károly* aradi tanítót az arany érdemkereszttel, dr. *Löblin Ignác* budai orvost a koronás arany érdemkereszttel, 1855-ben *Popper* győri nagykereskedőt a Ferenc József-renddel, 1857-ben dr. *Grosz Frigyes* nagyváradi orvost a koronás arany érdemkereszttel, 1858-ban dr. *Pserhofer* Samu pápai orvost az arany érdemkereszttel tüntette ki, *Schey Fülöpöt* „koromlai" előnévvel pedig mint elsőt emelte a magyar zsidók közül nemesi rangra. Az 1860. évben legfelsőbb kitüntetésben részesült: *Fasset B. H.* nagykanizsai rabbi, *Bach József* pesti hitszónok, *Spitz Illés* győri állomásfőnök és *Schreyer Menyhért* aradi hitközségi elöljáró.

E kitüntetések örömet keltettek az egész magyar zsidóságban, mert nemcsak az egyéni érdemnek, de az egyénben a zsidónak is nyújtott elismerés jelét látta mindenki az országban. A mindsűrűbben jelentkező társadalmi méltánylások is megerősítették a magyar zsidókat ama hitükben, hogy nem tarthat már sokáig azon idő eljövetele, amikor teljes jogú polgárai lehetnek hazájuknak. Joggal remélték, hogy az 1861. országgyűlés be-

teljesíti vágyaikat. Csalódtak ismét; idő előtt oszlattatott föl az országgyűlés; ismét nem került idő a zsidó-ügy elintézésére.

Megnyugodtak az ismételt elodázásban, hiszen fontosabb ügyet, a nemzet ügyét is el kellett odázni. De nem birtak megnyugodni abban, hogy akadtak zsidók, akik az egyenjogúságra irányuló vágyakozásukban vakon előretörve alkuba voltak készek bocsátkozni a törvényhozókkal bizonyos cenzus megállapítására nézve, mely az egyenjogúságot műveltséghez és vallásreformhoz kötné. Akik a szertartásoknak és vallásgyakorlatoknak a művelt világnézletnek megfelelő legcsekélyebb változtatását a külső megjelenésben már mélyreható és lényegbe ütköző vallásreformnak tekintették, gyanús szemmel kísértek mindent, ami a vallás kérdésével függött össze s elkeseredett harcra készen utasították vissza mindent, ami a megszokottságtól csak hajszálnyira is akarta eltériteni a híveket. De jogos is volt a gyanu, mert akik az egyenjogúságért folytatott küzdelmet vezették, azok túltették magukat minden vallásgyakorlaton, s ugyanazok igyekeztek a hitközségek kebelében hangulatot kelteni a vallás szertartásai terén a polgáriasodás érdekében. Torzsalkodások támadtak a hitközségekben, melyeknek tagjai a legheterogénebb elemekből verődtek össze. Amióta 1840-ben a szabad költözködés jogával élve a falvak zsidó lakosai megmozdultak, különböző vidékekről összeverődve növelték a városi hitközségeket. Nyomukban nemcsak számbeli megerősödés járt, de a civódás csírája is kihajtott. Vallási téren a

városi zsidók voltak a haladóbbak, a reformálással könnyebben kibékülők, hiszen a városiak nemcsak műveltebbek voltak, de a történeti alakulás folytán fiatalabb hitközséget alkotva, nem gyökereztek semmiféle mélyebb tradicióban. A falusi beköltözöttek műveletlenségük mellett erős tradiciót is hoztak magukkal, ami elkerülhetetlenné tette az összeütközést, mihelyt a tradició megbontása került tárgyalásra a hitközségben. Ilyen okok idéztek elő nagy hitközségi háborúságokat 1852-ben Székesfehérvárott, 1850-ben Kolozsvárt, 1853-ban Pápán, 1858-ban Makón, 1861-ben Nagyváradon és Miskolcon, s mindenütt jelentkezett már a harci kavarodás közepette a magyar zsidóság kettészakadásának ijesztő réme.

Az 1861. országgyűlés volt az utolsó alkalom, ami még megmenthette volna a magyar zsidóság egységét. Ha idő került volna rá és föltétel nélkül mondja ki az országgyűlés az egyenjogúságot, úgy még elsímulhattak volna a hullámok, minthogy ütköző pontban nem találkozott volna többé a polgári fölszabadulás és a vallásreform kérdése. Minthogy azonban az országgyűlésnek nemcsak határozat nélkül kellett szétoszolnia, de egyes felelőtlen tagjai, olyan színben, mintha illetékes körök megbízatásában járnának el, épp az ütköző pont kiélesítésén munkálkodtak, azáltal olyan üszök került a magyar zsidóságba, melyet eloltani többé nem lehetett s a lángoló szenvedélyek háborúságában történeti szükségszerűséggel kellett röviddel utóbb elkövetkeznie a szakadásnak.

VIII. FEJEZET.

Az emancipáció.

Az 1861. országgyűlés föloszlatását nyomon követte ismét az osztrák erőszak, amely a megyegyűlések megtartását tiltotta be, hogy szabad szó ne hangozzék el a fölpanaszolt sérelmek kapcsán, de fölfüggesztette a hitközségek autonómiáját is s ismét hatóságilag kinevezett elöljárók foglalták el a tisztségeket, mintha a magyar nemzeti törekvések tűzfészke a hitközségi tanácstermekben lett volna. Hiszen igaz is, hogy a zsidók teljesen át voltak itatva a nemzeti eszméktől s az 1861. év elején, amidőn a nemzeti ujjászületés örömétől visszhangzik az ország, a hitközségek is szabad választás alapján új elöljárókat ültettek e hatóságilag betöltött tisztségek helyébe, s az új elöljárók épp a haladás és műveltség azon köreiből kerültek ki, melyek az emancipáció érdekében is a legjobban égtek a nemzeti egybeolvadás vágyától, s ha most az osztrák politika újabb fordulata el is akarta tömni a zsidó hitközségek kebelében fakadt s a magyar nemzeti törekvéseket támogató erőforrást, úgy azzal ismét csak szép bizonyítványt állított ki a magyar zsidók nemzeti érzéséről.

Nemzeti politikát persze a zsidók sem űzhettek, de az emancipációért vívott küzdelmüket szabadon folytathatták, mely küzdelemben épp a nemzeti iránynak tett kiváló szolgálatokat a magyar zsidók kulturális haladásáért lelkesedő ifjabb nemzedék által alapított „Izraelita Magyar Egylet“, melynek alapszabályait 1861 április 17-én

hagyta jóvá a helytartótanács. Elnöke volt dr. *Rózsay* József, titkara s elevenitő lelke *Mezei* Mór, s még alapítási évében megindított „Magyar Izraelita" című hetilapja útján zászlóvivője volt mindazon törekvéseknek, melyek a művelődés terjesztését s a politikai jogok kivívását célozták. Ezen egylet éber figyelmének és mindjobban érvényesülő térfoglalásának volt köszönhető, hogy 1861-ben a pesti hitközség élére *Hirschler Ignác* dr. személyében oly férfiú került, ki társadalmi tekintélyénél s európai műveltségénél fogva a felekezet jogainak kivívása szempontjából a legszebb reményekre jogosított.

Hirschler 1823-ban született Pozsonyban s miután Bécsben és Párisban befejezte orvosi tanulmányait, megtelepedett Pesten, ahol mint a szemészeti tudomány egyik legkiválóbb képviselője, csakhamar nagy tekintélyre tett szert s magas műveltsége s megnyerő modora következtében közkedveltségben részesült. Szaktudománya érintkezésbe hozta a magyar politikai és társadalmi élet vezető férfiaival s benső barátság fűzte őt báró *Eötvös* Józsefhez is. De nemcsak összeköttetéseiben, hanem főleg saját egyéniségében rejlett az erő, mellyel felekezetének vált javára, s bár az összfelekezet érdekében folytatott nyilvános szereplése csak parányi korszakot ölel föl, mindazonáltal csaknem haláláig (1891 november 11.) ő volt az, aki — hacsak a háttérből is — igazgatta a magyar zsidóság ügyeit. Az ő tanácsát követték a nyilvánosság előtt szereplő vezetők a magyar zsidóság összérdekeire irányuló kérdésekben, és ha

a magyar szemészeti tudomány körüli érdemeit levelező tagsággal jutalmazta a Magyar Tudományos Akadémia, a magyar zsidóság körül szerzett érdemeit jutalmazta az a legfelsőbb kitüntetés, mely mint első zsidót nevezte ki a magyar országgyűlés főrendiházának tagjává.

Hirschlert a hitközségi autonómia felfüggesztése után a helytartótanács elmozdította elnöki tisztségéből, betiltotta két ízben is a *Mezei Mór* által hazafias szellemben szerkesztett Magyar Izraelitát is, s csak egy fórum létezett a magyar zsidóság országos érdekeinek megbeszélésére és védelmére: *Lőw Lipót* Ben Chananja című folyóirata. Itt végezte a tudós és fáradhatatlan szerkesztő a felvilágosítás munkáját kifelé s az önérzet megerősítését befelé; itt utasított vissza erélyes tollal s meggyőző érvekkel vádakat s tartotta ébren a mindErősebbé vált tudatot, hogy föltétel nélküli emancipációt igényel a magyar zsidóság. Szükség volt a szakavatott kézből eredő ismeretterjesztésre, hiszen a zsidóságnak teljes nemismerése képezte forrását *Trefort Ágoston* megdöbbenést keltő támadásának, melyet 1862 december 1-én a Tudományos Akadémiában a magyarság társadalmi viszonyairól tartott előadásával intézett, szólva a zsidóság egy rétegéről, mely rossz tulajdonságainál fogva káros hatással van a népre, s szemére hányva a magyar zsidóságnak, hogy túlnyomó részben még mindig németül beszél. A támadás alapnélküliségét kimutatta s hatását megtörte Lőw Lipót annak a bátor és őszinte kifejtésével, hogy megszámlálhatatlan az országban az a

sok *jó magyar*, aki — különösen az arisztokraták köreiben — nem tud magyarul beszélni. Tanulmányokban és cikkekben önérzetesen kelt ki a folyvást felszínen tartott törekvés ellen, hogy a zsidók csak fokozatosan és osztályonként emancipáltassanak, s hangsúlyozza, hogy csak teljes politikai, nem pedig theologiko-paedagógiai emancipáció kell. Erélyes bírálat alá fogta azt az immár köztudatba bevitt javaslatot, mely az egyenjogusítás előtt a zsidók letelepülési jogát és a keresztényekkel házasság útján való egybeolvadás kérdésének eldöntését kívánja s a francia példára hivatkozva, csak a kulturális és nemzeti egybeolvadás szükségét hangoztatja. Majd pedig, midőn csak nem szünt meg a törekvés, hogy fokozatosan, előbb a birtokosok s a földmíveléssel foglalkozók emancipáltassanak, ki nem merül az általános s föltétlen emancipáció sürgősségének bizonyításában s fájdalmasan kiáltja világgá: „Hát csak a röghöz kötöttnek, a birtokosnak, a földmíveléssel foglalkozónak van hazája? Akkor Deák Ferencnek sincs hazája!"

Lőw Lipót folyóirata, *Mezei* Mór s utóbb *Tenczer* Pál Magyar Izraelitája nem hagyta elszunnyadni az emancipáció kérdését, a közvélemény is teljesen megérettnek látta a végleges döntésre, amely körülménynek köszönhető, hogy az 1865 december 14-én megnyílt országgyűlés tárgyalásai során 1866 február 23-án *Deák* Ferenc a felirati javaslat részletes tárgyalása alkalmával a következő kijelentést tette: „Azt gondolom, hogy legegyszerűbb módja az emancipációnak az lesz,

ha mindenütt, ahol a törvény eddig különbséget tett a vallások közt, azon törvények illető pontjánál kimondjuk, hogy minden vallás különbség nélkül, ideértve az izraelitákat is, *amit sokkal célravezetőbbnek tartok, mintha arról az eszméről, emancipáció, különös törvényt alkotnánk.* Én ezt a szót általában nem szeretem. Elfogadott szó ugyan, de szégyenítő a világra, mintha mi rabszolgákat tartottunk volna. Őket joggal megillette volna azon alap, és midőn mi azt meg fogjuk nekik adni, nem rokon-, sem ellenszenvek nem vezetnek bennünket, hanem tisztán egyedül az igazság. De *politikai tekintet* is szól a mellett, miért nem akarnám ezen dolgot külön, hanem minden törvényben együtt tárgyalni, noha nem bánom, ha külön cikkben is kimondatik. Indokul véleményem mellett azt hozom föl, hogy ha e dolog külön tárgyaltatik és külön törvénycikkben mondatik ki, akkor *bizonyos föltételek merülhetnek föl. Vannak például sokan, akik a polgári házasságról fognak beszélni. Lehet, hogy ez igen fontos, igen hasznos lesz, — de nem szeretném a polgári jogok teljes megadását ily föltételhez kötni. Én ugyanis, ismerve a katholikus dogmának ezen tételben ellenállását, ismerve a körülményeket, nem tartom valószínűnek, hogy a törvényhozás a polgári házasságon egykönnyen keresztülmenjen.* Oly föltételhez kötni azt, amit az igazság parancsol, mely föltétel kivihetetlenségét ez idő szerint valószínűnek tartjuk, nem volna a ház méltóságához illő. *Van azonban egy, amit ne hozzá kötve, hanem ezzel párhuzamban óhajtok és ez egy bevándorlási*

törvény; de ezt nemcsak a Mózes vallását követőkre, hanem minden bevándorlóra kivánnám megállapíttatni."

Ime, még *Deák Ferenc* is még 1866 február 23-án is, amikor már teljesen megérettnek látszott az emancipáció kérdése, bármennyire cukrozottan, mégis odanyújtotta a keserű pilulát, hogy „politikai tekintetből" borzong külön törvény által való emancipálástól és hogy ha nem is „hozzá kötve", de vele „párhuzamosan" bevándorlási törvényt szeretne hozatni.

Egyébiránt ez az országgyűlés sem vihette előbbre a zsidók ügyét. Az olasz-osztrák-porosz háború kitörése maga után vonta az országgyűlés elnapolását, majd a rövid ideig tartó háború után ismét összehivatván, az 1867 február 17-én kinevezett felelős magyar minisztérium, melynek elnöke *Andrássy Gyula* gróf, igazságügyi minisztere *Horváth Boldizsár*, kultuszminisztere *Eötvös József* báró volt, nem tartotta sürgősnek, hogy a zsidók ügyében javaslatot tegyen. Maga *Andrássy Gyula* miniszterelnök jelentette ezt ki a március 3-án nála tisztelgő zsidó küldöttségnek, hogy *az ügyet nem lehet siettetni,* mert a kérdés megoldásánál a keresztények érdekeit is tekintetbe kell venni. De most már az ellenzék vette pártfogásába a zsidókat és, akár meggyőződésből, akár csak a kormány iránti kellemetlenkedési vágyból, síkra szállt és sürgette a javaslatot. Elsőnek *Tisza Kálmán* interpellált március 26-án és magánlevélben értesítette *Lőw Lipótot,* hogy ha a kormány kedvező választ nem ad, úgy kíméletlen harcot fog indítani a kor-

mány ellen. Az interpellációra az igazságügyi miniszter már április 5-én kijelentette, hogy: „ a kormány szándoka egy általános honosítási törvényjavaslattal együtt a vallásegyenlőség és vallásfelekezetbeliek egyenlő politikai joggyakorlata iránt még a jelen törvényhozási szak alatt javaslatot terjeszteni a ház elé." És *Tisza Kálmán*, aki még április 2-án a *Lőw* Lipóthoz intézett levelében kíméletlen harcot ígért a kormány ellen kedvezőtlen válasz esetére, azzal a megokolással, hogy „honosítási törvényre *is* szükségünk van", tudomásul vette a választ. *Tisza* után junius 7-én *Bernáth Zsigmond* interpellált, június 26-án pedig *Deák Ferenc*, megkérdezvén, hogy: „szándékozik-e a minisztérium még a szünidő alatt a zsidók jogegyenlőségére nézve törvényjavaslatot készíteni, hogy összejövetelünk után tüstént fölvehessük azt, *úgyszintén az azzal mégis kapcsolatban levő honosítási törvényre nézve?*" A kérdésre *Eötvös* kultuszminiszter jelentette ki a kormány nevében, hogy *„a minisztérium teljes kiterjedésében méltányolja ezen kérdés fontosságát és átlátja halaszthatatlanságát; éppen azért* a jövő ülésszak kezdetén, azonnal az elnapolás után, *kapcsolatban a honosítási törvénnyel,* törvényjavaslatot fog a ház elé terjeszteni".

A nyári szünet elmúlván, végre annyi huzavona után 1867 november 25-én *Andrássy Gyula* miniszterelnök beterjesztette a rövid „törvényjavaslatot az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében", mely a következő:

1. §. Az országnak izraelita lakosai a keresz-

tény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyenlően jogosítottaknak nyílváníttatnak.

2. §. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntettetik.

Végre tehát szőnyegre került a javaslat, mégis csak függetlenítve minden egyéb nyílt vagy burkolt föltételtől, s gyors letárgyalása közóhajt képezett. Ezen közóhajnak megfelelően az osztályok és a központi bizottság jelentésével már december 20-án tárgyalás alá is került a javaslat, melyet a képviselőház még azon az ülésen egyhangulag elfogadott.

A főrendiház december 22-én fogta tárgyalás alá a javaslatot, amely alkalommal néhány figyelemre és megjegyzésre méltó beszéd is elhangzott. *Tisza Lajos* bihari főispán után, kinek „mint magyar embernek eddig is fájt, hogy a zsidóknak 1848-ban adott szavunkat előbb nem válthattuk be", *Cziráky János* gróf mondá: „Föltéve még azon esetet is, amit egyáltalában meg nem engedek, ha ezen törvényben más hitfelekezetek állására nézve veszedelem háramolhatnék, akkor is mellette volnék, mert azt is tudom, hogy a keresztény vallás egyik alapfeltétele: tégy jót azokkal, kik gyűlölnek. Én igen üdvözlöm ezen törvénycikket, hogy az a magyar minisztérium részéről akkép szerkesztetett és egyáltalában nem ápolhattam volna ezen nézetet, ha ezen törvénycikk nagyobb általánosságban és nem egyedül hazánk azon nevezetes osztály- és hitfelekezetének felemlítésével lett volna szerkesztve, mert itt igazságosak kívántunk

lenni egy nagyszámú felekezet irányában, mely eddig is, és a legujabb időkben valósaggal, mind a nemzeti céloknak előmozdításában, mind hazafiságban és művelődésben velünk összeforrni igyekezett." Utána *Szögyény László* főispán emelkedett szólásra, hogy a következő nevezetes vallomást tegye: „Már az 1790:38 tc. mondja azt, hogy a zsidók állapotja a *jövő* országgyűlésen törvény által rendeztessék. Tíz országgyűlés ment el azon törvénycikk hozatala óta, anélkül, hogy a zsidók állapotának rendezése törvényhozásban szőnyegre került volna, míg végre 1839-ben, illetőleg 1840-ben, az akkori országgyűlés követi táblája egy törvényjavaslatot indítványozott, mely szerint az akkori viszonyokhoz képest a nem nemesek által élvezett jogok Magyarország izraelita lakosaira is kiterjesztendők lettek volna. Midőn e törvényjavaslat a főrendiházban tárgyaltatott, ott csak átmeneti ideiglenes intézkedéseket hoztak javaslatba, melyet a követek háza által el is fogadtattak. A főrendek ezen válaszüzenetét nekem volt szerencsém akkor, mint nádori ítélőmesternek szerkeszteni, és meg kell vallanom, azon üzenetet lelkiismeretem erőszakolásával voltam kénytelen szerkeszteni, mert én már akkor a főrendiház kisebbségével eljöttnek hittem az időpontot, hogy az izraelitáknak tágasabb jogkör nyujtása szükséges. Mivel tehát az, amit akkor szerintem elmulasztottunk, most oly bőven és gazdagon pótoltatik, természetesen és önként következik, hogy örömmel üdvözlöm ezen törvényjavaslatot és azt egész meggyőződésemnek egész melegével

pártolom." Miután még *Prónai Gábor* báró és *Szécsen Antal* gróf szólt igen meleg hangon a javaslathoz, az elnök névszerinti szavazást rendelt el, melynek eredménye szerint a jelenvolt 68 főrend közül 64 a javaslat mellett szavazott; csak négyen szavaztak ellene: *Zichy-Ferraris* Bódog gróf, *Pallavicini* Zsigmond őrgróf, *Barkóczy* Zsigmond és *Podmaniczky* László báró.

A főrendiházban ily módon letárgyalt és elfogadott javaslat már öt nappal utóbb, december 27-én királyi szentesítést is nyert és december 28-án kihirdettetvén, mint az 1867:XVII. tc. került a zsidók emancipációja a magyar törvénytárba.

*

Az 1790. országgyűlés óta közel nyolcvan esztendő múlt el, míg végre igazságot szolgáltatott a törvényhozás a magyar zsidóságnak. Három nemzedék nemes küzdelme vívta ki erkölcsi és anyagi, művelődési és gazdasági közhasznú tevékenység kitartó munkájával azt a közelismerést, mely meghozta az idő beteljesültét s mint teljesen érett gyümölcsöt nyújtotta át a magyar zsidóságnak minden korlátozó föltétel nélkül a polgári és politikai jogok élvezését.

Megérett a gyümölcs; nem idő előtt tépte le politikai vihar, vagy hatalmon levő pártnak furfangja; megérett s magától hullott le, s a törvény szankcionálása tulajdonképen már csak a meglévő állapot megerősítése volt, mint ahogy egyáltalában minden az emberi és társadalmi fejlődés rendes keretén belül hozott törvény már csak a meg-

levő állapotot szankcionálja s nem ad semmi irányító eszmét vagy erőt további fejlődésre. Sőt, az életrevaló szervezet folyvást előretörő fejlődésében minden törvény már meghozatala pillanatában idejét is múlta s magában rejti az ujabb küzdelmekre ösztönző csírákat. Ez az élet s ez a jelenség világosan mutatkozik a magyar zsidók emancipálása alkalmával is.

A képviselőházban minden felszólalás korolláriuma nélkül szavazták meg a törvényt. Nem hangzott ott el — mint ahogy a főrendiházban érezték a helyzet komolyságából s elvégre mégis csak történeti pillanatból fakadó szükségét — egyetlen jóakaró vagy vállveregető kijelentés sem, szinte szótlanul bocsátják útnak a törvényt, melyet mindenki már természetesnek tartott. Szófia ne késleltesse érvényrejutását. Hadd legyen képviselőválasztásoknál szavazati joguk s hadd legyenek külön királyi engedély nélkül is ügyvédek. Hiszen képviselőválasztásnál még lelkesebben végezhetnek kitünő szolgálatokat a jelölteknek, ha maguk is szavazhatnak, attól meg nem kell tartani, hogy a nép őket válassza követnek; az ügyvédi gyakorlatra pedig a király úgyis megadja mindenkinek a külön engedélyt. Egyebekben mi hiányzik még az emancipációjukhoz? Semmi más, csak hogy törvény mondja ki a fennálló állapotot.

Hiszen félévvel a törvény megszavazása előtt a legszebb polgári jogot, a polgártársak feletti ítélkezés jogát kapták, midőn 1867 május 17-én megjelent igazságügyminiszteri rendelet kimondta a zsidók esküdtszéki képességét, „pótlásul azon mu-

lasztásért, mellyel az országban az esküdtek öszszeírásánál a zsidókat, mint polgári és politikai jogokat törvényesen nem birókat, kihagyták". Maga az igazságügyminiszter mondja, hogy „törvényesen nem birókat", de egyébiránt a társadalom már megadta az emancipációt. *Ludassy Móric* osztálytanácsos s a miniszterelnökségi sajtóiroda elnöke, *Fenyvessy Adolf*, akit már 1862-ben választott meg Pest város tanácsa a városi reáliskola tanárának, most már az országgyűlési gyorsiroda főnöke, *Rózsay József* orvos már 1864-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, *Schossberger Simon Vilmos* „az ipar és kereskedelem, főleg az olajgyártás és dohánytermelés, valamint a jótékonyság körül szerzett érdemeiért" már 1863-ban a *magyar* nemességet kapja, s 1866-ban *Fischer Mór*, a koronázás alkalmából pedig *Moskovitz Mór* dr., *Goldberger Erzsébet* és *Ludassy Móric* emeltetik nemesi rangra.

Nem csupán felvillanó színes röppentyűk voltak e jelenségek, miket talán politikai szükség eregetett a magasba, hanem a társadalom tudatában már leszűrődött és megállapodott igazságérzet, mely a zsidótól nem vonta meg az elismerést, amit mint ember kiérdemelt. A társadalom már emancipálta a zsidót; a pesti főpolgármester, *Szentkirályi Móric* kezdeményezésére 1867-ben alakult „Egyenlőségi Kör", melynek *Klapka* tábornok volt az elnöke, *Barnay Ignácot*, a pesti hitközségi titkárt választotta meg alelnöknek, *Mezei Mórt* és *Schweiger Mártont* igazgatósági, *Kohn Sámuel* rabbit pedig választmányi tagnak. A társadalmi

megértés legfényesebb tanubizonyságát szolgáltatta *Balassa János*, a pesti egyetem hírneves sebésztanára, aki a pesti hitközségnek 1862-ben fölajánlotta, hogy a zsidó kórházban minden műtétet ingyen fog elvégezni, amig csak megfelelő sebészt nem alkalmazhat a kórház. Megértés és méltánylás, előzékenység és bizalom uralkodott az egész vonalon, köztudattá vált a meggyőződés, hogy a magyar zsidóság rég megérett arra a jóvátételre, mellyel irányában a törvényhozás tartozik.

A zsidókat nem is érhette semmi vád, mely eleddig elhangzott ellenük; nagy nekilendüléssel igyekeztek élét venni minden kifogásnak, mely útját állhatta a törvény sáncai közé való bevonulásuknak.

Magyarosodásuk gyorsan haladt s kielégíthette a legtúlzóbb követeléseket is. Pest akkor német város volt s óriási haladásnak tekintették, hogy 1875-ben *Schwendtner* belvárosi plébános engedélyért folyamodott a primáshoz, hogy a főplébánia-templomban a bőjti prédikációkat magyar nyelven tarthassák, minthogy a többi összes plébániatemplomokban a bőjti hetekben kizárólagosan németül prédikálnak és *Schwendtner* szorgalmazására megengedte a primás, hogy a belvárosi plébániatemplomban ezentúl fölváltva, magyar és német nyelven tartsanak bőjti prédikációkat. (Pester Lloyd 1875. évf. 31. sz.) A pesti zsidó hitközség már 1860-ban elhatározta, hogy magyar hitszónokokat alkalmaz, 1866-ban meg is választotta *Kohn Sámuelt*, akinek székfoglalása utáni napon dicsérettel emeli ki a Pesti Napló, hogy „ha más

községekben eddig föl is hangzott egyes ünnepi alkalmakkor magyar prédikáció, de most a pesti hitközség állandó és integrális részévé tette a templomnak a magyar szót". De integrális részévé az istentiszteletnek már 1861-ben vált a magyar szó a pesti zsidó templomban, akkor iratott a hitközség *Tatay Adolf* által Izraelita Egyházi Énekeket, miket Friedmann Mór kántor zenésített meg. Szerte az országban magyar szó tanította a zsidó templomok látogatóit hitre, erkölcsre, hazaszeretetre; magyarul prédikált *Braun Salamon* Putnokon, *Cohné József* Fogarason, *Ehrlich Ede* Pécsett, *Handler Márk* Aszódon, *Hochmuth Ábrahám* Veszprémben, *Kohn Sámuel* Pesten, *Kohut Sándor* Székesfehérvárt, *Klein Mór* Miskolcon, *Morgenstern Mihály* Marcaliban, *Lőw Lipót* Szegeden, *Singer Péter* Várpalotán, *Stern (Szterényi) Albert* Ujpesten, *Strasser Dávid* Kúlán, *Steinhardt Jakab* Aradon és *Zipser Majer* Rohoncon.

A magyarosodás főtámasza a templom mellett az iskola volt. A hatvanas évek zsidó iskoláinak nemzeti érzéssel telített légköréből emelkedett a tanügyi kiválóságok magaslatára *Deutsch Henrik, Grossmann Ignác, Halász Náthán, Reich Ignác, Szántó Eleázár* s mindenekfelett *Lederer Ábrahám* (megh. 1910-ben), ki a paedagógiai irodalom legszorgalmasabb és legértékesebb munkásainak egyike volt. A zsidó iskolák 1850 március 19-én kiadott bécsi rendelet folytán a helyi katholikus papok felügyelete alá kerültek, amely körülmény nagyban gátolta fejlődésüket, de midőn a magyar kormány 1863 április 26-iki rendeletével

fölmentette a katholikus papságot ezen felügyelet alól, oly buzgósággal fogtak a hitközségek iskoláik átszervezéséhez, hogy már 1865-ben a következő városok zsidó iskolái voltak fölruházva az állam-érvényes bizonyítvány kiadásának jogával: 1. A nagyváradi tankerületben: Temesvár, Arad, Szeged, Hódmezővásárhely, Nagyvárad; 2. a győri tankerületben: Pécs, Nagykanizsa, Tata, Veszprém, Bonyhád; 3. a pozsonyi tankerületben: Léva, Nagyszombat, Nyitra, Pozsony, Szenic, Trencsén, Verbó; 4. a kassai tankerületben: Sátoraljaujhely, Miskolc, Gyöngyös; 5. a budai tankerületben: Pest, Baja, Lovasberény, Kecskemét, Ó-Buda, Vác, Székesfehérvár.

Az iskolákon kívül, melyek gócpontját képezték a zsidó társadalom magyarosodásának, kiváló szerepet vittek széleskörű mozgalmak ébrentartásával a fiatal zsidó ügyvédek, akik 1864-ben kaptak királyi engedélyt ügyvédi gyakorlatokra: *Brode Lipót, Barach Benedek, Friedmann Gyula, Goldstein Adolf, Holländer Henrik, Mannheimer Ignác, Mezei Mór, Pick József, Weiser Károly* és *Weisz Márkus,* valamint a lelkes egyetemi ifjak, akik közül már 1863-ban négyen foglaltak helyet az egyetemi kör intéző-bizottságában: *Heller Mór, Keleti Gyula, Lőw Tóbiás* és *Tatay Adolf.* Az ifjak újból megalakították a szabadságharc után megszünt Magyarító Egyletet „Izraelita Magyar Egylet“ címen, mely 1861 március 18-án hatósági jóváhagyást nyervén, *Rózsay József* elnök és *Mezei Mór* titkár vezetésével nagy tevékenységet folytatott a zsidók magyarosodása és nemzeti

szellemben való művelődése körül. Kiadtak folyóiratot és évkönyvet, rendeztek magyarnyelvű tanfolyamot *Tenczer Pál* vezetése alatt, közismereteket terjesztő előadásokat tartottak, melyekhez *Pserhofer Sámuel, Ágai Adolf, Fenyvessy Adolf, Hirschler Ignác, Rózsay József, Hasenfeld Manó, Deutsch Henrik, Tenczer Pál* és *Stiller Bertalan* előadók vonzották a közönséget; komoly munkába fogott az egylet a Bibliának magyarra való fordítása céljából is s foganatosítása végett bizottságot választott, melynek tagjai voltak, mint szakférfiak: Lőw Lipót, Steinhardt Jakab és Zipser Majer rabbik, mint paedagogus: Grossmann Ignác tanító, és mint a magyarosság ellenőrzője: Mezei Mór. Tervbe vette az egylet már a hatvanas évek elején, mintha érezte volna a jövőre kiható nagyfokú fontosságát, a magyarországi zsidók statisztikájának összeállítását is, amit azonban nem tudott megvalósítani.

S amint magyarosodásukkal vívtak ki közelismerést, úgy közgazdasági tevékenységük is fokozottabb méltánylással találkozott. Mind elevenebb élet lüktetett az áruforgalom terén, a nagykereskedelem számtalan csatornán elégítette ki a fogyasztók igényeit s emelte a nemzetgazdaság értékeit. Az ország számos hitközségében működő egyesületek buzgólkodtak a zsidó serdülő ifjúság toborzása körül a nehéz ipari munka részére és el tudták hallgattatni az alaptalan vádat, hogy a zsidók kerülik a nehéz testi munkát. Nagy ipartelepek is létesültek, melyek az ország gazdasági helyzetét kiváló mértékben emelték; ezek közül

kiemelendő Tatatóvároson 1840-ben született *Fischer Ignác* porcellánfestő műhelye, mely 1864-ben alapíttatott s melyből a világhírű majolikagyár fejlődött; továbbá a Pesten 1834-ben született *Krámer Sámuel* kárpitos és butoripari telepe, mely 1861 óta műasztalosság terén dicsőséggel versenyzett külföldi kiállításokon; úttörő és az ország közgazdaságára emelő hatással volt a faipari nyerstermékek értékesítése terén a bárói rangra emelt *Popper Lipót,* aki először honosította meg a gőzfűrészmalmokat s aki először szállított faipari anyagot tengeren túlra; nem hagyható említés nélkül *Ádler Károly,* aki mint a pesti Geschwindt-féle szeszgyár részvénytársaság vezérigazgatója, már 1862 óta az egész hazai szeszgyártásra befolyást gyakorolt s így irányító hatással volt egy egész iparág fejlődésére.

*

De nemcsak a zsidó társadalom magyarosodása vívta ki a közelismerést, nemcsak a kereskedelem és nagy- és kisipar terén kifejtett munkásságot méltányolták már gáncsolkodás nélkül az ország minden rétegében, de az irodalomban is nyújtott a magyar zsidóság olyan tanuságot művelődési készségéről, mely elnémította a zsidóellenes körök legtöbbet hangoztatott vádját a zsidók művelődésére való hajlamának és akaratának hiányáról. Ebben az utolsó, alig félévtizedes korban tekintélyes számban jelentettek meg magyar zsidók könyveket és értekezéseket, melyek a magyar nemzeti eszményt, hitet és erkölcsöt, tudo-

mányt és közgazdaságot, tanügyet és a szépirodalmat szolgálták.

E rövid időszakban a következő *vallásos beszédek* jelentek meg:

Basch Emanuel Kaul Nehi Worte der Trauer. Gesprochen am Sarge seiner Mutter. Pest, 1865.

Cohné József, A csodapálca. Hitszónoklat. Bécs, 1864.

Grünwald Jakab, Rede, gehalten am Grabe des hochw. Herrn Ludwig Königsberg, Oberrabbiner zu Steinamanger. Güns, 1862.

Denkmal für kommende Geschlächter. Eine genaue Schilderung des in der Gemeinde Gross-Kanizsa stattgehabten Feier, als deren Oberrabbiner Hirsch B. Fassel am 15. April 1863 das goldene Verdienstkreuz erhalten hat. Gr. Kanizsa, 1863.

Fassel B. H., Neun Derusch-Vorträge. Gross-Kanizsa, 1867.

Freyer S. Jakab, Rede vor der Trauerandacht mit besonderer Beziehung auf den 13. März zur ewiger Ruhe heimgegangenen ehrwürdige Herrn P. N. Mannheimer. Ujvidék, 1865.

Friedländer M. H., Amalek. Predigt, Arad, 1863.

Herzl Zsigmond, Worte des Dankes. Ung. Altenburg, 1863.

Hildesheimer Izrael, Drei Vorträge. Wien, 1867.

Hirsch Benő Farkas, Kól Nehi. Pozsony, 1865.

Hirsch Márk, Gottesdienstlicher Vortrag bei Gelegenheit der Dankfeier zur Wiederherstellung der Verfassung. Altofen, 1867.

— Josephs Lebensgeschichte. Ofen, 1867.

Frank Samu (orvos), Az ájtatos izraelita hölgy. Épületes imák. Neuda Fanny után fordította. Pest, 1861.

Grencsényi Bertalan, Szónoklatok Jellinek A. tudósról. Pest, 1864.

Hochmuth Ábrahám, Templomfelszentelési be-

széd a veszprémi izr. hitközség zsinagogájának felszentelése alkalmával. Pest, 1865.

Kohn J., Predigt, gehalten zu Miskolc. Kaschau, 1867.

Kohn Sámuel, Halotti beszéd dr. Meisel főrabbi fölött. Budapest, 1867.

Kuttna Salamon, Homilien und Exegesen zu Bibel und Talmud. Paks.

Löw Lipót, A Feltámadás. Homilia. Pest, 1861.

— Zsinagógánk örömhirnökünk. A nagyváradi magyar zsidó község zsinagógájának felavatása. Szeged, 1861.

— Éc Chájim. Az élet fája. Klauzál Gábor fölött tartott emlékbeszéd. Szeged, 1866.

Marczali (Morgenstern) Mihály, Gyászbeszéd gróf Széchenyi István emlékére. N. Kanizsa, 1860.

Müller Joel, Die Kämpfe am Arnon. Predigt. Pest, 1866.

Rokonstein Lipót, Aggodalmak s Remények. Beköszöntő beszéd. Steinamanger, 1865.

Stern (Szterényi) Albert, A népünnep, vagyis Ferenc József születésnapja. Ünnepi beszéd. Pest, 1867.

— Das Lösegeld für Judenthum u. Vaterland. Kanzelrede. Gr. Kanizsa, 1867.

Szófér Eliezer Szuszmann, Jalkut Eliezer. Pozsony, 1864.

Treuenfels D., Trauerrede gehalten am Sarge Sr. Hochw. weil. Dr. W. A. Meisel. Pest, 1867.

Sonnenschein S. Dr. Der allgemeine israelitische Verein Predigt. Gross-Kanischa, 1865.

Ziltz Mór, Örömszózat a magyar tudós akadémia felavatása alkalmával. Pest, 1865.

A *hitközségi élet* és a *zsidóság helyzetének* emelését szolgálták a következő tanulmányok:

Deutsch Sámuel, Sechs Briefe zur Beleuchtung der religiösen Wirren in Ober-Ungarn. Kaschau, 1866.

Fischer Sámuel, Egy komoly szó hazánk izraelitáinak magyarosodása érdekében. Pest, 1863.

Friedländer M. H., Die Rabbiner des modernen Judenthums. Grosswardein, 1862.

Frank Lipót, A székesfehérvári igazhivő izraeliták felelete ellenfeleiknek hozzájuk intézett felszólítására. Antwort der gesetztreuen Israeliten in Stuhlweissenburg. Székesfehérvár, 1861.

Kacz Jakab, A kor szava. Debrecen, 1860.

Koricsáner János, Kiáltó szó a pusztában. Pest, 1862.

Krausz Zsigmond, Einige ernste Worte an die schreibenden Judenfeinde. Pest, 1861.

— Egy izraelita szózat a magyar képviselők üdvözleteül. Pest, 1861.

— Bemerkungen über eine magyarisch-jüdische Gemeinde, die im 16. Jahrhundert zu Ofen geblüht haben soll. Pest, 1862.

Lichtschein Lajos, A zsidók közép- és jelenkori helyzetük és viszonyaikról. Nagykanizsa, 1866.

Mezei Mór, Az izraelita országos iskolai pénzalap. Pest, 1862.

Neumann Vilmos, Szózat a haza lelkes fiaihoz népiskoláink ügyében. Arad, 1864.

— A zsidóügy jelen állapota hazánkban. Arad, 1867.

Rosenberg Sámuel, Das Gesetz vom Jahre 1848 und die Gleichberechtigung der Juden in Ungarn. Pest, 1861.

— Az 1848. évi törvények és a zsidók egyenjogusága Magyarhonban. Pest, 1861.

Rózsay József dr., Gedächtnissrede zur Erinnerung an weiland Ignatz Schlesinger. Pest, 1861.

Schönfeld W., Der Notär, oder die Geschäftsführung in der isr. Kultusgemeinde. Pest, 1866.

Stern (Szterényi) Albert, Emlékirat a tettes Ns. Somogy vmegyei zsidóság irányában. Szerkeszté hazafiui és vallásos buzgalomból. Nagy Kanizsa, 1861.

Der Apostel. Auch ein Beitrag zur Judenemancipations-Frage. (Névtelen). Pest, 1861.

Az istentisztelet emelését célozták a következő *templomi zeneszerzemények:*

Grünzweig Adolf, Zemirosz sel Sabbosz. Mainz, 1863.

Friedmann Mór, Izraelita vallásos énekek. A szöveget írta: Tatay Adolf. Pest, 1861.

Az *orvostudomány* terén megjelent tanulmányok:

Adler Lajos, Die Herkulesbäder nächst Mehadia. Pest, 1865.

Böke Gyula, A hallás a fül ép- és kóros állapotában. Pest, 1866.

Feitel Mór, Die Cholera in Pápa im Jahre 1866. Pápa, 1866.

Finály Zsigmond, Studien über Wechselfieber-Rezidiven. Pest, 1864.

— A ragályazonosság tana a bujakórban. Buda, 1866.

— Über die wahre Bedeutung des Aussatzes in der Bibel. Szegedin, 1866.

Fischer Gyula, számos tanulmánya a Gyógyászat 1862—68, a Wiener Medizinische Halle 1863—64, a Wiener Medizinische Presse 1864—70, az Ungarische Med. Chirurg. Presse 1866—70. évfolyamaiban.

Hermann Adolf, A gégetükrészet. Pest, 1866.

— Zur hypodermatischen Injection. Wien, 1866.

Hasenfeld Manó, A szliácsi vasas hévvizek élet- és gyógytani hatása. Pest, 1862.

— Eaux ferruginenses thermales de Szliács. Páris, 1862.

— A koritnicai gyógyforrások. Pest, 1862.

— Az ásványvizek tulajdonságairól általában. Pest, 1863.

— Az ásványforrások erőszetéről. Pest, 1863.

— A méhelhajtásokról és azok gyógykezeléséről. Pest, 1865.

Herzog Herman, Der Selbstarzt in der Cholera. Pest, 1866.

— Über die pathologische Wirkung der vermehrten Kohlensäuere im Blute. Berlin, 1867.

Hirschler Ignácz, A szemtükörrel szemlélhető vérkeringési tünemények. Pest, 1865.

— Szerkesztette az Orvosi Hetilap mellékletét, a Szemészet I—XI. évfolyamát 1865—75.

Oppenheimer Móricz, Die Heilquellen zu Menyháza. Pest, 1866.

Politzer Ádám (bécsi tanár), Die Beleuchtungsfelder des Trommelfeldes. Wien, 1865.

Preysz Mór, A pesti főreáltanoda vegyműhelyéből. Pest, 1862.

Purjesz Zsigmond, Gyógyászati vényzsebkönyv. Pest, 1867.

Rózsay József, A gutáról és tüdőlobról aggoknál. Pest, 1861.

— Pestvárosi szegénygyámolda és az aggkorban gyakran előforduló sajátságos károk. Pest, 1861.

— A gyógyászat a hébereknél és a zsidó orvosok a középkorban. Pest, 1862.

— Az aggok emésztési bajairól. Pest, 1863.

— A véredényrendszer és légcsőszervek aggkori változásai. Pest, 1864.

— Népszerű értekezés az ivóvizről. Pest, 1864.

— A peklenicai hegyikátrányi Pest, 1864.

— Észleletek az aggkor élettani és kórtani változásai köréből. (Akadémiai székfoglaló értekezés). Pest, 1865.

Spitzer Bernát, A pokolvar kórtana és gyógytana. Pest, 1863.

Egyéb tudományágak körébe vágó irodalmat a következőkkel gyarapították magyar zsidók:

Adler Lipót, Die Börse, ihr Wesen, ihre Bedeutung, mit besonderer Rücksicht auf die Errichtung der Börse in Pest. Pest, 1863.

Beck Húgó, Mater Dolorosa (Beck Károly után fordítva). Pest, 1864.

— Az általános világtörténet vázlata. (Oeser után fordítva). Pest, 1864.

— Mária Antónia levelezése. (Gróf Hundstein után fordítva). Pest, 1865.

Cohné József, Philosophia Genezeos. Prága, 1862.

Csemegi Károly, A jogvesztés elmélete és az államjog. Pest, 1862. (Ekkor még zsidó volt).

Dessauer Gyula, Studien zur Genezis. Pest, 1865.

— Der Schulchan Arukh. Ofen, 1866.

Dessauer Gábor, Schir Zimra (Tanulmányok a bibliai világteremtésről). Wien, 1865.

Dukes Lipót, Philosophisches aus den zehnten Jahrhundert. Nakel, 1867.

Ehrentheil Mór, Jüdische Charakterbilder. Pest, 1867.

Falk Miksa, A menedékjog a nemzetközi jog alapelveiből származtatva. Pest, 1864. (Ekkor még zsidó volt).

— Erzsébet királynéról. Pest, 1864.

— Széchényi István és kora. Pest, 1867.

Falk Zsigmond, A nyomdászat és a könyvkereskedés. Pest, é. n.

Fischer Lajos, Macaulay beszéde a zsidók egyenjogusításáról. Kolozsvár, 1861.

Frankl (Fraknói) Vilmos, A magyar nemzet műveltségi állásának vázlata az első fejedelmek korában. Pest, 1861. (Ekkor még zsidó volt).

— A magyar főpapok a trienti zsinaton. Pest, 1863.

— A nádori és országbírói hivatal eredete s hatáskörének kifejlődése. Pest, 1863.

Friedländer M. H., Über R. Israel Nagarah. Grosswardein, 1862.

Friedmann Bernáth, Hazai bányászatunk nemzetgazdasági és statisztikai szempontból. Pest, 1866.

— H. J. és R. F. Csakugyan a zsidók feszítették föl Jézust? Fordították. Philippson L. után. Pest, 1866.

Herczeghy Mór, Ungarn und die Monarchie. Wien, 1865.

— Dissertatione sul gozzo endemico. Bologna, 1865.

— Magyarország 1866-ban. Pest, 1866.

— Deák Ferenc mint államférfiú. Pest, 1867.

Herczog Rudolf, A mesterséges trágya értékéről. Pest, 1865.

— A magyar gazdákhoz. Pest, 1866.

Hirschler Ignácz dr., Gedächtnissrede auf Jacob Kern. Pest, 1865.

Horn Ede, Des Progrés economique en Egypte. Alexandrie, 1864.

— Caisses syndicales. Alexandrie, 1867.

Hübsch Adolf, Die fünf Megilloth nebst dem syrischen Targum. Prága, 1866.

H. G., Aufruf eines treuherzigen Israeliten. Pest, 1861.

Jellinek Mór, Programm egy combinált mezei gazdasági bizományüzlet iránt. Pest, 1861.

— Die niedrigen Getreidepreise. Pest, 1865.

Der Judeneid betrachtet vom mosaisch-religiösen und humanitären Standpunkte (Névtelenül). Semlin, 1864.

Kármán Mór, A római irodalom történetének vázlata. Szeged, 1862.

Kohn-Bistritz Mayer, Aruch Ha-Kóczér (Talmudi lexikon). Prága, 1863.

— Zijun le-Zikrón Olam (Mannheimer-Album). Wien, 1864.

Kohn Károly, Az égő kőolaj eloltására Poroszországban és Pensylvániában tett legujabb kisérletekről. Debrecen, 1865.

Kohn Sámuel, Der Prophet Elijah in der Legende. Breslau, 1863.

— De Pentateucho Samaritano. Leipzig, 1865.

Kohút Sándor, Über die jüdische Angeologie und Dämonologie. Leipzig, 1866.

Kónyi Manó, A magyar országgyülés képviselőháza által a közös viszonyok tárgyában kiküldött bizottság tárgyalásai. Pest, 1867.

Kutna Salamon, Offen und ehrlich. Halberstadt, 1864.

Lőw Lipót, Történeti és vallástudományi értekezések. Szeged, 1861.

— Áron Chorin. Eine biographische Skizze. Szegedin, 1863. (Weil dr. névvel).

— Die Emanzipation der Juden, Szegedin, 1863.

— Kabbalistisch-liturgische Reformen. Wien, 1864.

Lőw Tobiás, A római jog tankönyve (Mackeldey után fordítva). Pest, 1863.

— Ujkori államélet. Szeged, 1866.

— Az államtudományok encyclopädiája. (Mohl után for- dítva). Pest, 1868.

Natonek József, Der Gaon Haja. Berlin, 1867.

— R. Mosche Szofer und der Magor Ben Chananja. Prag, 1865.

Neubauer Adolf, Melekheth Ha-Sir (héber vers- tan). Frankfurt a. M., 1865.

— Aus der Petersburger Bibliothek. Leipzig, 1866.

Révai (Reich) Miksa, Az ästhetikai érzelem fejlesz- tése. Keszthely, 1866.

Rosenberg Sándor, Die mosaische Echtheit der Königsurkunde Deut. 17. Halberstadt, 1867.

Stern Albert, Divré Hábrisz. A frigy kötelmei. Ha- lachai értekezlet Nagykanizsa, 1863.

Stern Miksa Emánuel, Ozar Ha-Millin. Talmu- disch-aramäisches-chaldäisches Handwörterbuch. Wien, 1863.

— More Nebuchim. Zum ersten Male ins Deutsche über- setzt. Wien, 1864.

— Kether Thora. Die Gebote und Verbote der Heiligen Schrift. Wien, 1864.

— Tofet und Eden, oder Divina Comedia des Emanuel ben Salomoh aus Rom. Wien, 1865.

Szántó Simon, Maamar Ha-Maroth. (Értekezés a Bibliában előforduló színekről). Wien, 1865.

Taubner Izráel, Ezrach Raanan. (Tanulmány Maj- múniról). Pressburg, 1862.

Ungár Herrm. A., Résisz Chochmó. Der Weisheit Anfang. Eine Sammlung von Moralschätzen aus dem Gebiete des Sohar, Midrasch, I. Pest, 1867.

Ungár Adolf, Linguistika, vagy nyelvtudományról. Pest é. n.

Weisse József, Toldoth Ha-Bedarschi (Jedaja Pe- nini életrajza). Warsó, 1863.

Willheimer Jónás, Arba Kószoth (Elmélkedések az élet semmiségéről). Wien, 1863.

A *tanügyi* irodalmat a következők gyarapították:

Bauer Márkfi Lőrincz, Tanuljunk alaposan németül. 2. kiadás. Pest, 1861.

— Magyar társalgási nyelvtan. Pest, 1861.

— Deutsche Elementargrammatik. Pest, 1862.

— Épületes erkölcsi beszédek a Pirke Aboth tanmondatai fölött Meisel F. A után magyarította. Pest, 1862.

— Uj egyetemes földrajz. Pest, 1864.

— Eszter könyve. (Fordítás). Buda, 1866.

Back Izrael, Magyar-héber nyelvtan. Pest, 1865.

Berger József, Tökéletes nőiruha-szabástan. Magánoktatásul. Pest, 1863.

Bloch Joél, Széfer Thillim (a Zsoltárok fordítása. Buda, 1863.

Blum Joachim, A szemléleti héber olvasás. Pest, 1864.

— Aur limmud hákrió vehalosaun. II. Theil. Enthaltend Gebetstücke aus dem Gebetbuche, Bibelstücke aus dem I. Buche Mosis, Grammatikalische Übungen. Pest, 1866.

Bloch Joél, Széfer Thillim (a Zsoltárok fordítása). Pest, 1863—66.

Deutsch Henrik, Az atyák erkölcsi mondatai. (Fordítás). Pozsony, 1865.

— Izráel könyörgései. (Az imakönyv fordítása). Pest, 1866.

Ehrentheil Mór, Héber-magyar-német szótár. Sárospatak, 1868.

— Magyar Nyelvfüzetke és feladattár. Arad, 1863.

— Kis zsidó nyelvtan. Prága, 1863.

— Kleine deutsche Sprachlehre. Pest, 1865.

— Német nyelvtan magyarok számára. Pest, 1866.

Fischer (Halász) Náthán, Ifjúsági iratok a magyarhoni izraeliták számára. Négy füzet. Győr, 1863.

— Bibliai történetek. Pest, 1865.

Fenyvessy Adolf, A gyorsirászat kimerítő tankönyve. Pest, 1863.

— A gyorsirászat a középtanodákban. Pest, 1863.

Grossmann Ignácz, Az elemi betűszámtan alap-vonalai középtanodák számára. Pest, 1861.

Hecht Manó, Izráel története a jelenkorig, magyarra fordítva. Pest, 1865.

Hevesi Lajos, A kereskedelmi levelezésnek kézi-könyve. Pest, 1864.

Klein Salamon, Hittan izr. néptanodák számára. (Jakobsohn után fordítva). Veszprém, 1861.

Kohányi Sámuel, Nyelv- és elmegyakorlatok. Mi-ként és mit kell kis gyermekekkel beszélni? Pest, 1864.

— Legujabb dalkoszorú. Pest, 1867.

Kohn Salamon, A Biblia története rövid vázlata. Pest, 1861.

— Vallástan az izr. ifjúság számára. Pest, 1862.

— Bibliai történet az ifjúság számára. Pest, 1864.

Kőnigsfeld Ábrahám, Die heilige Lehre Gottes. Pest, 1864.

— Die Geschichte des Volkes Israel. Pest, 1865.

— Verschiedenes über schwärmerische Lebensweise. Pest, 1867.

Kuttner Sándor, Kis világtörténet. Pest, 1860.

— Első oktatás a földrajzban. Pest, 1861.

— Palesztina földrajza. Pest, 1861.

— Magyarország története. Pest, 1862.

Lederer A., Tudosítás a pesti kir. izr. tanító képezde első három évéről, három nevelészeti cikk és egy vallásos dal-lal. Ofen, 1863.

— Erziehungslehre für isr. Aeltern, Lehrer und Lehr-amtszöglinge. Pest, 1865.

Lőw Lipót, Bibliai történet. Pest, 1864.

Lőw Adolf, Der schnelle Franzose. Comorn, 1862.

— Kurzgefasste Mythologie. Neutra, 1866.

Mannheim József, Áhitatosság órái. Imakönyv izr. hölgyek számára. Pápa, 1861.

— A zsidó nemzet története ősidőktől kezdve, korunkig. Elkan M. nyomán. Pest, 1862.

Meysel F. A., Épületes erkölcsbeszédek Pirké Aboth

tanmondatai fölött. Magyarította Bauer Márkfi Lőrincz. Pest, 1862.

Mannheimer V. F., Rosch Amanah. Erster Leitfaden für den isr. Religionsunterricht. Magyarra fordította Bauer M. Lőrincz: Rosch Amanah. Első vezérfonál az izr. hitoktatásban. Pest, 1865.

Marmorstein Salamon, A ruhaszabás-mesterség tankönyve. Pest, 1865.

Neumann Salamon, Olvasókönyv felsőbb izr. iskolák számára. Pozsony, 1864.

Ochs Vilmos, Die nicht geeigneten Bibelstellen in der isr. Volksschule. Wien, 1867.

Reisz Henrik, Természetisme és Természettan. Pest, 1863.

— Első oktatás a természetrajzban. Pest, 1867.

Rosenzweig Salamon, Ima- és szavalmányi könyvecske ifjabb és serdültebb zsidó növendékek számára. Pest, 1863.

Rosenberg Henrik, Ujholdi és szombati muszaf-imakönyv a pesti izr. hitk. leányiskolája számára. Pest, 1867.

— Dalfüzér az izr. népiskolák számára, mint függelék a magyar és német ABC könyvhöz: Blumentese für Schüler der unteren isr. Volksschulklassen, als Anhang zur deutschen u. ung. Fibel. Pest, 1867.

Schwarz Márton. Az izraeliták fohászkodásai az év minden napjaira és különös alkalmakra szerkesztve. (Goldenthal után fordítva.) Bécs 1861.

Schütz Manó, Elemi héber hangoztató és olvasókönyv. Buda 1861.

Stein Sámuel, Szófó Beruró. Héber nyelvtan Ziltz M. német eredetije után. Pest, 1867.

Wahrmann Jehuda, Dath Jehuda. Mosaische Religionslehre. Ofen, 1861.

Ziltz Mór, Hittan az izr. népiskola számára. Pest, 1861.

A *szépirodalom* terén a következő munkák jelentek meg:

Agai Adolf, Tárcaleveleivel 1865-ben lépett fel Porzó álnév alatt a Honban.

Bacher Simon, Nathan Ha-Chakham, Lessing Bölcs Nathanja héberre fordítva. Wien, 1866.

— Jechi Ha-Melekh. I. Ferenc József koronázása. Buda, 1867.

— Zemiroth Ha-Arec. Magyar népdalok, eredeti versmértékben héberre fordítva. Pest, 1867.

Bleuer Ignácz, Eliezer és Naftali. Héber költemény. Irta: Florián. Franciából fordította. Pest, 1861.

Blücher Efrajim, Aram költemény Erzsébet királyné tiszteletére. Fürth, 1862.

Bródy Zsigmond, Az országgyüléshez. Költemények. Pest, 1861.

Chorin Zsigmond, Pest bei Nacht. Rajzok. Pest, 1864.

— Der letzte Honvéd. Regény. Pest, 1865.

— Geheimnissvolle Naturen. Regény. Pest, 1867.

Dux Adolf, Frauen vor dem Spiegel von Paul Gyulai. Pest, 1864.

— Koronázási emlékkönyv. Pest, 1867.

Farkas Albert, Nápolyi Johanna. Dráma. Előadták a Nemzeti Szinházban 1862-ben.

— Az orosz interventio Magyarországon. Pest, 1861.

— Nemzeti Hárfa. (Szemelvények magyar költőkből). Pest, 1862.

— Országgyülési emlékkönyv 1866-ra. Pest, 1867.

Hamburger J. L., Ein herzlicher Gruss an das Vaterland. Pest, 1867.

Kurländer Adolf, Dibré Igereth. Hebräische Briefe und Gedichte. Ofen, 1867.

Pollák József, Schever Joszéf. Költemények. Pozsony, 1864.

Porges Lajos, Historischer Nachlass des Rabbi Lewi Aquemare. Pest, 1863.

Rottenberg M. N., Masza be-Arab. Verses elbeszélések. Buda, 1864.

— Gedichte von Montefiore. Buda, 1864.

A *hirlapirodalom* terén is szolgálták zsidók a nemzeti közéletet és közművelődést.

Chorin Zsigmond, szerkesztette Pesten a Magyar Vidékiek Lapját 1862—1863. szeptemberig; szerkesztette az Ungarisches Fremdenblatt-ot 1863—76-ig és az első kőnyomatost Magyar Hiradó címen.

Jeiteles Lipót szerkesztette Aradon 1860-tól kezdve az Arader Zeitungot.

A felekezeti hirlapirás és folyóiratirodalom termékei ebben a korban a következők voltak:

Magyar Izraelita hetilap, megjelent Rokonstein Lipót, majd Mezei Mór, végül Tenczer Pál szerkesztésében 1861 januártól 1864. márciusig.

Ennek folytatása volt az Izraelita Közlöny hetilap, melyet 1864 októberétől 1868 végéig Fenyvessy Adolf szerkesztett.

A Magyar Izraelitával egyidejüleg indult meg 1861. januárban a Zsidó Magyar Közlöny Mezőfi Manó szerkesztésében, de csak három hónapig állt fenn.

A Ben Chananja, Lőw Lipót tudományos és társadalmi folyóirata tiz évi dicsőséges pályafutás után 1867. év végén megszünt.

A Jüdischer Schulbote, Zeitschrift für isr. Lehrer und Schulfreunde, mely 1865. novembertől 1866. októberig és az Izraelita Magyar Néptanítók, mely 1866. szeptembertől decemberig jelent meg, Halász Náthán szerkesztette.

Végül megemlítendő az Album című évkönyv, melyet Tenczer Pál szerkesztett s melynek első füzete irodalmi s tudományos tartalommal 1866-ban jelent meg.

*

Ime egy rövid félévtized alatt ily nagy és értékes irodalmat hozott létre a magyar zsidóság, mely 1867-ig oly magas fokára emelkedett a kulturának, hogy művelődése mellett figyelembe véve

az erőteljes magyarosodásában rejlett nemzeti értéket, valamint a szellemi, ipari és kereskedelmi téren félreismerhetetlenül az ország javát szolgáló tevékenységét, a legtermészetesebb volt már a jelenség, hogy nem lehetett a törvényhozásnak többé jóakaró halasztással kitérnie a nyolcvan esztendő óta húzódó emancipáció elől. A kérdés már meg volt egészen érve; a társadalom már emancipálta a zsidót, a törvénynek csak a meglévő állapotot kellett szentesítenie.

A főrendiház szónokai kifejezést is adtak ennek az állapotnak, de a képviselőházban nem akadt szónok, aki az ügyet méltónak találta volna arra, hogy szót ejtsen a meghozandó törvény idejének elérkezett voltáról. Valószínű, hogy a hallgatás oka nem a finom tapintat volt, hogy minél előbb törvénnyé váljon a javaslat, hanem inkább egyrészt a kérdéssel szemben már elfásult köztudat, másrészt pedig a leküzdhetetlen előítélet, mely nem szívesen látta a másodrangú polgárság korlátainak lerombolását a zsidóság javára. Az idő beteljesült, nem lehetett tovább föltartóztatni a végleges döntést, s ha már meg kell lennie, úgy elégedjenek meg a zsidók a törvényhozás meg nem zavart formái közt hozott csendes határozatával.

A zsidók örültek is a törvénynek, hálaadó istentiszteleteket is rendeztek, de megelégedve nem voltak. Nem is lehettek, minthogy csak mint az ország lakosai csak polgári és politikai jogokkal ruháztattak föl, de nem egyenjogusíttattak mint zsidók, az emancipáció törvénye nem ismerte el egyenjogúnak a vallásukat is. A törvény, úgy

amint hozattatott, már idejét múlta. A zsidót, mint embert és polgárt már emancipálta a társadalom, amely azonban akkor még nem tudott volna megbékülni a vallás egyenjogusításának gondolatával is, annak minden következményével, amiben a zsidó vallásra való áttérés és a vegyes házasság kötésének joga is benfoglaltatott volna. Akkor még sokkal frissebb keletű volt a katholikusok és protestánsok egymás ellen folytatott küzdelmének elsímulása, hogysem dogmatikus viták elkerülésével tisztán emberi szempontok mérlegelése útján lehetett volna a kérdést megvitatni; természetes is volt, hogy a keresztény papság s a dogmatikus hitben gyökerező társadalom még csak komolyan sem gondolhatott annak a megengedésére, hogy keresztény áttérhessen a zsidó vallásra, de ha másrészt a zsidó vezérférfiak a vallás egyenjogusításáért is küzdöttek, úgy erre a küzdelemre nem is az a vágyódás ösztönözte őket, hogy minél többen lépjenek át közéjük a keresztények köréből, hanem csak a puszta elméleti megállapítás, hogy az országban zsidók és keresztények teljesen egyenjogúak, hogy ne merülhessen föl semmi olyan kérdés, mely a zsidókra a másodrendű polgárság bélyegét nyomná.

S a magyar zsidóság már 1861 óta, a nemzeti ujjászületés idejétől kezdve, amikor a magyar társadalom már mind szélesebb körben tanusított nyilvános elismerést a zsidók iránt, küzdelmeinek célja gyanánt a vallásos egyenjogúsíttatást tűzte ki. Az Izraelita Magyar Egylet és a Magyar Izraelita hetilap indította s tartotta ébren a mozgalmat,

melynek élén *Mezei Mór* forgatta a fölvilágosítás és meggyőzés érvének terjesztésében a tollat. A Magyar Egylet és a Magyar Izraelita körül csoportosuló zsidóság szemei előtt már a távolabbi cél lebegett; ezt a részt már nem nagyon izgatta a polgári egyenjogúság kérdése, melyet a gyakorlat már majdnem egészen megoldott; kik tűzzel-hévvel, szívvel-lélekkel szolgáltak a magyar nemzeti eszménynek, azt a teljes egyenjogúságot óhajtották, mely semmiféle törvény választófalát nem emeli a haza polgárai közé.

Ámde ez a rész magában a zsidóság kebelében negyedszázad óta nem élvezte azt a bizalmat, amelyre a nyilvánosság előtt működő vezérférfiaknak a felekezeti közügy érdekében szükségük lett volna. Amióta a negyvenes évek elején fölmerült a kivánság, hogy a zsidók reformálják meg vallásukat az emancipáció érdekében, melynek hatása alatt Ugocsamegye és Pozsony zsidósága kinyilatkoztatta, hogy inkább nem kivánja az emancipációt, semhogy csak egy hajszálnyit is kelljen föláldoznia vallásos jellegű szokásaiból, azóta a magyar zsidóság konzervativ elemei nyílt gyanúval s egyre harciasabb hangokban kifejezést adó bizalmatlansággal kísérték minden törekvést, mely a zsidó vallás külső megjelenésében a környezethez való bármily csekély hozzásimulást jelenthetett. Tényleg féltették magát a vallást, annál is inkább, minthogy a teljes egyenjogúságért küzdők táborában épp az ellenkezőjét tapasztalhatták annak, mint ami vallásos konzervativizmusra való hajlamot mutatott volna. Ezen bizalmatlanság jegyében

indult meg s folytatódott a magyar zsidóság beléletében a heves küzdelem, mely végül szakadáshoz vezetett.

Midőn 1861-ben, a nemzeti ujjászületés alkalmával a hitközségek is visszanyerték önrendelkezési jogukat, az Izraelita Magyar Egylet ifjúságának lelkes agitációja dr. *Hirschler Ignácot* emelte a pesti hitközség elnöki székébe, akinek figyelme nagyműveltségű látókörével nemcsak saját hitközsége megerősítésére s új intézmények létesítésére irányult, de a hozzáfűzött várakozásoknak megfelelően az országos zsidóság ügye felé is fordult s önérzetes hangú emlékiratban, amelyet *Mezei Mór* fogalmazott, kéri 1862-ben gróf *Forgách Antal* kancellártól, hogy az iskolaalap célszerü fölhasználásáról, templomi és iskolaügyekről, valamint rabbiképző-intézet fölállításáról való tanácskozásra hívja össze a magyar zsidóság képviselőit, mert csak az összzsidóságot illetheti meg az alap feletti intézkedési jog.

Amily örömet keltett ez az emlékirat a haladás és művelődés híveinél, épp oly elkeseredést szült azok körében, akik a vallást féltették a kultura terjedésétől, s akik a vallás megmentésének jelszavával izgattak a törekvés ellen, mely azoknak intézkedése alá akarta vonni az iskolaalapot, kik a zsidóság művelődését írták zászlajukra.

Bécsben méltánylásra lelt az emlékirat s 1864 március 30-án *Hueber* helytartótanácsi alelnök vezetése mellett bizalmiférfiak gyűltek össze Budán, akik rabbiképző fölállitásáról tanácskoztak s megállapitották az alapelveket, amelyek szerint a

rabbiképző nem állna a hagyományos talmudiskolák (jesivák) fölött, hanem azok egyenrangúak volnának s a községek szabad tetszésére bizatnék, hogy mely intézetből vegyenek rabbit. Igaz ugyan, hogy a bizalmiférfiak nem nagyon szerencsésen voltak kiválogatva; az egyházi elemet olyan rabbik képviselték, akik hivatali működésükben bölcs mérsékletet tanusítottak s az országos felekezeti ügyekben távol álltak minden aggresszivitástól, amely nézőpontból meghivatásuk legalább tapintatosnak mondható; de talán jobb lett volna s a legfelsőbb kormányhatóság is idejekorán tekinthetett volna be az aknamunkák titkos műhelyébe, ha már itt mérték volna össze pengéjüket a szélsőségek szóvivői. S bár a tanácskozás elég világos tanujelét adta határozatával annak, hogy a művelt rabbik kiképzését célzó intézet csak áldására válhatik a magyar zsidóságnak, szerte-széjjel az országban megindult a féktelen izgatás.

Különösen kivált az izgatók közt *Lichtenstein Hillél* szikszói rabbi, aki beutazta az országot s elhintette szenvedélyes szónoklataival a konkolyt, szakadást idézvén elő a községekben s kitartó ellentállásra tüzelvén a hagyomány híveit. Az ő propagandája következtében gyűlt össze 1864 március 15-én Nyiregyházán száz rabbi, akik felségfolyamodást nyújtottak be, melyben nem átallották kifejteni, hogy a rabbiképző megingatná alapjaiban a zsidóságot, sőt még az erkölcsiséget és a *lojalitást* is veszélyeztetné. Országszerte híveket toboroztak annak az eszmének is, hogy az iskolaalapból nyugdijalap létesíttessék rokkant katonák szá-

mára, csakhogy rabbiképző ne támadjon, mely modern papokat adna az országnak. A sötétség ezen előretörése 1865 őszén érte el tetőfokát, midőn Nagymihályon tartatott rabbigyűlés, melyből kifolyólag 69 rabbi által aláírt határozat egyházi átokkal sújtotta mindazokat: 1. aki a zsargónon kivül más nyelven prédikál s aki nem hagyja el rögtön a templomot, hol más nyelven hirdetik Isten szavát; 2. aki oly templomba jár, hol az olvasóemelvény nem a középen volna; 3. aki hozzájárul, hogy tornyot építsenek a templomra; 4. aki ornátusban végez templomi szolgálatot; 5. aki belép olyan templomba, ahol a női karzatot elkülönítő rácsozat átlátszó; 6. aki meghallgat templomi ének=kart; 7. aki csak be is lép olyan templomba, hol énekkar működik; 8. aki házasságot a templomban köt; 9. aki túlteszi magát akár csak a legkisebb ősi szokáson is.

Ezen nagymihályi rabbigyűlés ötletéből, mely különös határozatain kivül a módozatokat is kereste, melyekkel az emancipációt lehetne megakadályozni, *Lőw Lipót* azon kéréssel fordult *Hirschler Ignáchoz,* hogy indítana meg mozgalmat egy zsidó közművelődési egylet létesítésére, mely zsidó=német irásban terjesztene fölvilágosító népszerű iratokat s melynek iskolák alapításával „azt kellene az északi Magyarország zsidói érdekében tennie, amit az Alliance az afrikai és ázsiai zsidókért teszen", s amely kulturegyesületnek nem kellene másnak lennie, mint „a zsidósan átöltözött Szent István Társulatnak". A zsidó közélet e két legkiválóbb alakja különben is állandó és sűrű le-

vélváltást folytatott, melyben a zsidó hitközségi és iskolai ügy szervezete és autonóm alapon való rendezésének kérdéseit tárgyalták s megállapították egy egybehivandó kongresszus föladatait.

Lőw és *Hirschler* teljesen előkészítették a talajt, hogy egy kongresszus tisztázhassa a hazai zsidóság kebelében fölmerült vitapontokat s eloszlathassa a féktelenné vált ellentéteket, midőn 1867 április havában a pesti hitközség vezetői emlékiratot nyújtottak át *Eötvös József* báró kultuszminiszternek, melyben az egyetemes kongresszus összehívását javasolták. A pesti elöljáróság megküldte az emlékiratot az ország valamennyi nagyobb hitközségének oly kérelem kapcsán, hogy véleményt mondjanak s esetleges javaslatokat tegyenek. A legtöbb hitközség elfogadta s magáévá tette az emlékiratot s csak néhány fejezte ki azt az óhajtást, hogy a kongresszus csak az emancipáció után hivattassék meg.

Ám alig vált köztudomásúvá a pesti emlékirat, máris a konzervativok részéről „120 óhitű község nevében“ ellenemlékiratot nyújtottak be a miniszterhez, melyben nem ellenzik ugyan a kongresszus megtartását, de egyenlő számú „óhitű“ és „újhitű“ bizalmiférfiakat kívánnak az előkészítőbizottságba s előre kérik megállapitani azt, hogy milyen községi ügyeket tárgyalhat, minő többséggel dönthet a kongresszus és hogy annak törvényhozási, vagy csak tanácsadási feladata lesz-e. Ettől teszik függővé további elhatározásukat. Ezen emlékirat volt egyszersmind a riadó is, mely egybeterelte a konzervativok táborát s megszervezte

1867 nyarán a legelkeseredettebb harcba induló *Hitőr-Egyletet.*

Kik voltak a Hitőr megalapítói és toborzói? Rabbik. Mi tüzelte fel őket oly heves küzdelemre? Semmi más, mint a pesti emlékirat azon őszinte vallomása, melyre a nyiregyházi és nagymihályi rabbigyűlések indították, hogy „a rabbik hivataluk körét túllépve, a reájuk nem tartozó ügyekbe avatkoztak“ s tisztán községi adminisztráció szervezéséről lévén szó, rabbik befolyása nélkül jussanak eredményhez. A Hitőr-Egylet lapot is indított, a Magyar Zsidó című hetilapot, melynek első száma 1867 november 10-én jelent meg Farkas Albert író, egyleti titkár szerkesztésével. A lap mellett röpiratok útján is gondoskodtak a szenvedélyek szüntelen lángolásáról és e röpiratok hangját s célját legjobban jellemzi a Hitőr egyik oszlopos tagjának, *Krausz Zsigmondnak* fölhívása, mely minden hithű zsidónak lelkére köti, hogy az egybehivandó kongresszuson csak olyan jelöltre adja szavazatát, aki 1. a szombatot és ünnepeket megtartja, 2. tiltott ételt nem eszik; 3. naponta imaköpenyben s imaszijjal végzi áhítatát, 4. tisztelettel viseltetik Izrael tudósai iránt, 5. hisz a Messiás eljövetelében, 6. hisz a jeruzsálemi templom újból való fölépítésében, 7. hisz a testi föltámadásban, 8. hiszi a Sulchan Arukh törvénykönyv kötelező voltát, s 10. híven megtartja Izrael valamennyi szokását.

Ilyen hangulat uralkodott a magyar zsidóság beléletében s ilyen benső forrongás emésztette a jobbra hivatott erőket, midőn gróf *Andrássy*

Gyula 1867 október 25-én benyújtotta az országgyűlésnek a zsidók egyenjogusításáról szóló törvényjavaslatot.

A társadalom és a törvényhozás méltányolta a zsidók polgári erényeit, semmi sem állta már útját az emancipációnak. A vallásos egyenjogúságra még nem érett meg a magyar zsidóság.

Uj korszak nyilt meg, melyben a magyar zsidóság, mint e hazának teljes polgári és politikai joggal fölruházott népeleme, egész erkölcsi és anyagi erejét az ország szellemi és gazdasági fölvirágoztatásának szolgálatába helyezte.

III. RÉSZ.

A jogegyenlőség fentartásáról folytatott küzdelmek kora 1867—1914.

I. FEJEZET.

Az emancipáció következményei.

Törvénnyé vált a zsidók egyenjogúsága, de csak állampolgári vonatkozásban, nem pedig felekezeti tekintetben is. Nyolcvanéves küzdelem eredménye s a magyar zsidóság közhasznú értékének bölcs és igazságos elismerése volt az, hogy törvénnyé válhatott ebben a formában, junktim nélkül, honossági vagy bevándorlási törvénnyel való kapcsolatbahozataltól teljesen függetlenül, dacára annak, hogy az emancipációnak egyébiránt őszinte hívei, mint *Kossuth* és *Szemere*, sőt *Deák* és *Andrássy* is ilyen kapcsolatnak szószólói voltak.

Történeti források nincsenek, amelyekből kiviláglanék, hogy mi okozta e törvény szinte meglepetésszerű különválasztását egy esetleges bevándorlási törvényjavaslattól, lehet, hogy győzött a jobb belátás, de nem esik távol a valószínűségtől a föltevés, hogy a bécsi politikát érvényesítő udvari hatásnak tulajdonítható vezető államférfiaink azon elhatározása, hogy a bevándorlást megszorító törvényjavaslat váratlanul teljes elejtésével váljék törvénnyé a polgári egyenjogúság. A „divide et impera“ politikai üvegén át nem nagy el-

ragadtatással nézhette Bécs a zsidók lelkes magyarosodását, a nemzettestbe való odaadó beleolvadását s ezáltal a magyarságnak gazdasági, kulturális és nemzeti megerősödését. S ha egyrészt nem járulhatott az udvar olyan törvény megalkotásához, mely birodalmának lakosait korlátozza a szabad költözködésben, úgy másrészt az udvarnak kiváló érdekét képezte éppen az, hogy minden kinálkozó alkalommal kerékkötője legyen a magyar nemzeti erők gyarapodásának. Jól látott a bécsi udvar; a magyar nemzeti erő sokat nyert a zsidók polgárosodásával, de rossz volt a politikája, mert az örökös tartományok legsötétebb vidékeiről bevándorlottak is már a második nemzedékben teljesen magyarokká, a nemzet együttérző fiaivá váltak.

Ez a tapasztalat indíthatta államférfiainkat és az országgyűlés tagjait arra, hogy bevándorlási törvény nélkül kerüljön tető alá az emancipáció, és ez a tapasztalat ébresztette vezető politikusainkban azt a tudatot, hogy ezzel a törvénnyel, amely csak a polgári és politikai egyenjogúságról szól s nem öleli föl egyben a felekezetit is, méltánytalanság történt a magyar zsidósággal.

Ez a tudat szépen jutott kifejezésre magában a képviselőházban alig háromnegyed évvel az emancipációs törvény elfogadása után.

1868 szeptember 19-én terjesztette *Eötvös* kultuszminiszter a ház elé törvényjavaslatát „a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonossága tárgyában“, mely végre igazságot akar szolgáltatni a protestánsoknak a katolikus papok

túlkapásaival szemben s mindenre kiterjedő figyelemmel rendezni óhajtja az egyik vallásról a másikra való áttérés lehetőségét. A javaslatot az osztályok megtárgyalták és a központi bizottság nevében a következő jelentést terjesztette *Csengery Imre* a ház elé: *„Óhajtotta volna az osztályok előadóiból alakult központi bizottság, hogy a törvényjavaslat helyett, mely a törvényesen bevett vallásfelekezetek viszonosságára szorítkozik, a vallásegyenlőség általános elvén alapuló törvényjavaslat képezi a törvényhozás tárgyát. Az 1848-ik évi XX-ik törvénycikknek, mint a jelen törvényjavaslat alapjának, álláspontját túlhaladta már ezen országgyűlés, midőn az 1867-ik évi XVII. törvénycikket megalkotta. Azonban az ekként előbbre vitt épületről még mindig hiányzik a tetőzet, mely csak a fentebb jelzett irányú és kiterjedésű törvény által fog az épületre rátétetni. S azon reménytől áthatva, miszerint a közelebbi törvényhozás teljesen bevégzi azt, amit a jelen országgyűlés tovább fejlesztett; s azon kilátás által biztosítva, miszerint a mostani állásponttól még csak egyetlen egy és pedig el nem maradható lépés van hátra az óhajtott cél felé: ajánlja és csakis ily fentartással ajánlja a központi bizottság a szóbanforgó törvényjavaslatnak elfogadását.“*

Fontos dokumentumot képez az osztályok előadóiból alakult bizottság ezen jelentése, mely bizonyítja, hogy az emancipációs törvény abban a formában, melyben megalkottatott, nemcsak a zsidók részéről tartatott túlhaladott álláspontnak, és ha a részletes tárgyalásnál *Halász Boldizsár* a

címre nézve azt az észrevételt teszi, hogy törvényesen bevett vallásokról lévén szó, a keresztény szót a címből kitörlendőnek véli, mire *Csengery Imre* előadó sajnálattal jegyezte meg, hogy „az izraeliták az 1867-ik évi XVII. törvénycikk értelmében be vannak ugyan már véve, de a jelen törvényjavaslat reájuk nem vonatkozik“, úgy ne csodáljuk, hogy Erdély bércei közt a világtól elzárt *Bözödujfalu* szombatos lakossága régi hő vágynak teljesülhetését olvasta ki e törvényből és áttért a zsidó vallásra. A 16. század végén a nagy reformáció eszméinek talajából sarjadt ki az erdélyi székelyek közt a szombatosok felekezete, mint a reformáció természetes s végső konzekvenciája, mely nem elégedhet meg az unitárizmussal sem, hanem az ótestamentumhoz való teljes visszatérésben találhat megállapodást. Az erdélyi szombatosok türelmesen szenvedték át az egyházuk üldözéseit, míg végre — félreértve az 1868. viszonossági törvényt — valamennyien, 170 lelket felölelő 39 család, áttértek a zsidó vallásra. A hatóságok persze nem szívesen látták s erőszak eszközeivel akarták őket kényszeríteni a kereszténységhez való visszatérésre, de *Eötvös* kultuszminiszter az erdélyi királyi biztoshoz 1869 május 5-én küldött leiratával kiadta az utasítást, hogy „világosítsák föl az illetőket, hogy a zsidó vallásra való átmenet még nincs megengedve, ha azonban ezen fölvilágosítás a kívánt sikert nem eredményezné, a visszatérésre nézve tettleges kényszerítő eszközöket ne alkalmazzanak.“ Azóta nagy szegénységben s minden vallásos intézmény hijján élt a

böződujfalusi prozelita hitközség, míg *Beck Móric* magyar származásu bukaresti rabbi 1885-ben föl nem hívta rá a közfigyelmet, s *Bacher Vilmos* és *Bánóczi József*, mint a Magyar Zsidó Szemle szerkesztői, ébren nem tartották a község támogatására irányuló közérdeklődést.

A képviselőház központi bizottságának jelentése és az erdélyi szombatosok áttérésének tudomásulvétele mellett még egy jelenség merült föl ugyanabban az évben, mely a magyar zsidóságnak, mint külön hitet ápoló felekezetnek szolgáltatott méltányló igazságot. Eladdig valahány magyar zsidónak, akinek törvény előtt esküt kellett tennie, szégyenszemre különleges szertartások s hajmeresztő önelátkozás közepette mondotta el még a Werbőczy-féle Hármas Könyvben előírt lealázó esküt. Ezen esküminta eltörlése és a zsidó hitből fakadó eskü erejének s hatályának föltárása céljából *Lőw Lipót* intézett a kormányhoz „A zsidó eskü múltja, jelene és jövője“ című tanulmányt magában foglaló fölterjesztést 1868 március 9-én, melynek alapján *Horváth Boldizsár* úgy készíttette 1868-ban az uj perrendtartást, hogy a középkori zsidóeskü miatt nem kellett többé a magyar zsidó hívő arcának szégyenpírba borulnia.

Ime, az emancipációs törvény meghozatalát követő első évben láthatók már a sulyos nyomok, melyek a zsidóságon kivül álló köröknek útját jelezték a teljes mű megalkotásához, a vallásos egyenjogúsághoz. De mennyiben járult maga a magyar zsidóság ezen gyümölcs megérleléséhez? Az idő rendkivül kedvező volt, s ha a magyar zsi-

dóság benső felekezeti életében épp oly megértést tanusított volna, mint amily méltóan viselkedett kifelé állampolgári vonatkozásaiban, úgy bizonyára nem kellett volna három évtizedig várnia a gyümölcs megérésére.

II. FEJEZET.

Az egyetemes gyülés.

Kongresszusra készült a magyar zsidóság; másfél évtized óta készült az összecsapásra, annak az eldöntésére, hogy minő irányzat kezébe kerüljön a hitközségek benső életének fejlesztése. Amióta a negyvenes évek elején az emancipáció előföltétele gyanánt a vallásreform követelésének jelszava került felszinre, azóta a magyar zsidóságban tényleg két egymástól erősen elhatárolt párt alakult ki: olyanok, kik az emancipáció kedvéért, a magyarságba való teljes beolvadásért készek voltak nagy áldozatokat is hozni a hitélet terén, s olyanok, kik arra az álláspontra helyezkedtek, hogy hitéletükhöz való szigorúan hagyományos ragaszkodásuk semmikép se zárja ki azt, hogy kitünő állampolgárok, lelkesen hű magyarok lehessenek. Teljes jóhiszeműség alapján állt mindkét irányzat, s amíg az egyéni törekvések az egyéni lelkiismeret kérdését képezték, nem is zavarták egymás köreit, de amikor már szélesebb medret vájt a fejlődő folyamat s a hitközségekben a gyülekezet vezetése, az istentisztelet rendje, iskolák szellemének irányítása, de sőt amikor az egész ország összzsidóságát érdeklő ezen kérdések jutottak az

irányzatok ütköző pontjába, akkor már elkerül- hetetlen volt az erőmérkőzés olyan megnyilvánu- lása, mely elkeseredett és gyakran éppen nem vá- logatott eszközökkel folytatott harcban jutott ki- fejezésre.

A nyílt fegyverfogásra a Haynau-féle hadi- sarcból keletkezett zsidó iskolaalap fölötti rendel- kezés adta az alkalmat; országos érdek volt, s mindegyik irányzat a maga befolyása körébe akarta vonni az alap fölötti rendelkezés jogát. Másfél évtizeden át gyűlt össze a gyújtóanyag, s a közvetlenül az emancipáció törvénybe ikta- tása előtt megalakult Hitőr-egylet teljes fölké- szültséggel és elszántsággal állt azon irányzat élén, mely a hagyományos hitélet csorbíttatlan föntar- tását tűzte ki céljának.

Az emancipáció törvénybeiktatásával elérke- zett az idő, amikor már elodázhatatlan volt, hogy a magyar zsidóság felekezeti szervezkedésével a hitközségi vezetést és iskolaügyet beleillessze az államélet kereteibe.

E célból már 1868 február 16-ára bizalmiférfia- kat hívott meg *Eötvös József* báró Budára, hogy a községi és iskolai ügyek rendezése céljából egy- behivandó kongresszus iránt folytasson velük esz- mecserét. A bizalmiférfiak, akiknek névsorát *Hirschler* Ignác állította össze, a következők vol- tak: Adler Leo (Eperjes), Barnay Ignác (Pest), Baumgarten Fülöp (Pest), Diner Mór (Liptószent- miklós), Fischer Leo (Herend), dr. Fischer Lajos (Kolozsvár), Fleischmann Mór (Pest), Friedlieber Albert (Sátoraljaujhely), Goldberger Károly (Ó-

Buda), Grün Izrael (Marosujvár), Hirschl Lipót (Gyöngyös), dr. Hirschler Ignác (Pest), Holitscher Fülöp (Pest), Holländer Leó (Eperjes), dr. Kain (Eperjes), Kohen J. (Pest), Krausz Zsigmond (Kő=rösladány), Lányi Jakab (Pest), Lőwy József (Nagykanizsa), Mezei Mór (Pest), Neumann Fülöp (Buda), Pappenheim Kálmán (Pozsony), dr. Pol=lák Henrik (Pest), Pollatschek (Nagykároly), dr. Popper József (Miskolc), Popper Lipót (Hlinik), dr. Rózsay József (Pest), Schapringer Joachim (Pécs), Scharmann Sámuel (Temesvár), Schlesin=ger Illés (Vágujhely), Schossberger S. W. (Pest), Singer Vilmos (Szeged), Steiner Lipót (Nagyvárad), Ullmann Károly (Pest), Wahrmann Mór (Pest), Wallfisch Pál (Arad). Tehát egyetlen rabbit sem hívtak a tanácskozáshoz, amely körülményt *Hirschler* Ignác egyik levelében, melyet 1868 már-cius 6=án intézett *Lőw Lipóthoz*, azzal okolt meg, hogy a rabbik mellőzése az orthodoxoknak adott koncesszió volt, mert még a látszatot is kerülni akarták, hogy esetleg vallásügyi kérdések is ke=rülhetnek szóba.

Az óvatosság mitsem használt, a háború már a konferencia másodnapján kiütött. A konzerva-tiv tagok: Pappenheim, Grün, Krausz, Friedlieber, Fischer Leó, Fleischmann és Schlesinger javasla=tot terjesztettek elő, hogy a „reformerek"-től kü=lönváltan tanácskozhassanak, de a miniszter nem engedte e kérdést még tárgyalni sem, kijelentvén, hogy „a törvény csak egy izraelita vallást ismer". De bármily kérdés került is szőnyegre, a konzer=vativek különvéleményt terjesztettek elő, amely

megzavarta az összhangot. Elvégre elfogadott a konferencia többsége három javaslatot: 1. a Mezei Mór által kidolgozott választási szabályzatot, melynek alapján a miniszter egybehívja a kongresszust; 2. hitközségi szervezet tervét, mely egységes központi szervezetbe akarta foglalni az egész magyar zsidóságot s ügyeit országos képviselet útján óhajtotta rendben tartani, és 3. iskolai szabályzatot, mely szerint a hitközségek népiskolákat, az országos zsidóság rabbi- és tanitóképzőintézetet tartozik létesíteni. Az elfogadott javaslatok ellen a konzervativek különvéleményt adtak át a miniszternek s kijelentették, hogy előre tiltakoznak minden centralizáció ellen s teljes községi autonómiát követelnek. A miniszter tudomásul vette a különvéleményt, de hangsúlyozta, hogy ha meg is érti, hogy istentisztelet és vallásgyakorlat terén különböző fölfogások vannak, melyeknek kielégítésére az alkotandó szabályzat keretén belül kellő mód nyújtatik, de nem láthatja be, hogy a hitközségek vezetésének külső rendje s az adminisztrativ ügyek intézése miért ne történhessék egységes alapon.

Téves volt a miniszter fölfogása. Ő tényleg nem élhette magát bele a zsidó konzervativ néplélekbe, mely vallásos világnézlete védelmében a legnagyobb fokú bizalmatlansággal tekintett még az adminisztráció centralizációjára is s csak a föltétlen autonómiában bízott. De másrészt téves volt a miniszternek az a fölfogása is, hogy egyházi alakulást tárgyaló kongresszuson vallásos kérdések mellőzhetők legyenek, minthogy vallásbeli

dolgot képez már az egyház alakulásának s szer=vezésének kérdése is, minthogy különböző alapokból kiindulva, szükségképen különböző alakuláshoz is kell jutnunk. Ezt érezték is a konzervativek s nem csoda, hogy táborukból a leghevesebb harc indult ki már a kongresszusi választási szabályzat ellen, mely a rabbiknak, akik éppen hivatva voltak arra, hogy őrködjenek a kongresszus tárgyalásaiba esetleg becsúszó vallásügyi kérdések fölött, nem adott sem cselekvő, sem szenvedő választási jo=got, holott a szabályzatot alkotó bizottságnak épp az volt a jóhiszemű fölfogása, hogy a papok kizá=rásával biztosítsák a vallásügyi kérdések távol=tartását.

A kocka el volt vetve. A pártok szervezkedtek. *Hildesheimer* Izráel dr., kismartoni rabbi, az orthodox tábor legkiválóbb vezére, megfújta a harci riadót, végső elkeseredéssel küzdvén a rabbik kizárása ellen, akiket a szabályzat „egy sorba helyezett a vagyonbukottakkal és az erkölcsileg megbélyegzettekkel". A felkorbácsolt szenvedé=lyeket már nem tudta lecsillapítani a szeptember 25=én kiadott miniszteri rendelet, mely megváltoz=tatta a királyi leirattal augusztus 5-én szétküldött választási szabályzatot s megengedte a rabbik választhatóságát. Országszerte megindult a választási mozgalom, mely korteskedéseivel, zászló=erdőivel s vesztegetéseivel méltán vetekedett az országgyűlési választásokkal.

1868 november 18=án volt a választás napja s a megválasztott 220 képviselő december 14=én gyűlt egybe a pesti megyeházán tartott kongresz-

szusra, melyet *Eötvös József* kultuszminiszter a
következő beszéddel nyitott meg: Tisztelt egye-
temes gyűlés! Midőn őfelségének legmagasabb el⸗
határozása folytán a kormány által e hó 10⸗ikére
egybehívott izraelita hitfelekezeti egyetemes köz⸗
gyűlést megnyitom, egyszersmind szívesen köszön-
töm az összejött képviselő urakat, s örömmel üd-
vözlöm az egész tanácskozó testületet, melyben
most legelőször gyűltek egybe Magyarország iz⸗
raelita vallású polgárainak választott képviselői,
hogy mint önálló és szabad vallásos társulat, egy⸗
házi és iskolai ügyeiket önmaguk szervezzék és
rendezzék. Önöknek, uraim, jutott azon szép fel⸗
adat, már e legelső alkalommal bebizonyítani,
hogy az ország izraelita polgárai saját ügyeiket
helyesen és egyszersmind az ország állami s tár-
sadalmi viszonyainak megfelelőleg rendezni épp
úgy képesek, mint a hazában létező bármely más
egyházak és vallásos társulatok. A miniszter kifej⸗
tette, hogy miután az országos törvény az izraelita
lakosokat egyenjogúakká tette a polgári jogok te⸗
kintetében az ország keresztény lakosaival, a kon⸗
gresszus feladata eszközölni, hogy az izraelita hit⸗
felekezet autonóm testületet képezzen, mint a ke-
resztény autonóm egyházak. E cél elérése kezdet-
ben nehéz, de a nehézségeket le fogja küzdeni azon
szívósság, mellyel a zsidók hagyományos létükhöz
ragaszkodnak. Minden nézeteltérés mellett közös
célja a kongresszusnak a zsidó hitfelekezet fön⸗
maradásának biztosítása és összesített erővel a
közös haza érdekeinek előmozdítása. Ez pedig csak
úgy lehetséges, ha az izraelita polgárok összessége

jelen szétszórtságából rendezett vallásos testületté szervezi magát. A kongresszus föladata: az egyes hitközségek szervezetének megállapítása; ezután — a hitközségek önhatóságának tiszteletben tartása mellett — ezek fölött őrködő és a kormánynyal érintkező hatóságok megteremtése. A kormány a kongresszust csupán az izraelita vallástestületek külső szervezetének és hatáskörének megállapítására hívta egybe és ezért a hitelvek és vallástanok tanácskozásainak tárgyát nem képezik. A kongresszus további feladata: az izraelita iskolák és iskolai hatóságok rendezése; az iskolai alapnak kezelése és ellenőrzési módjának megállapítása; a jövendőben tartandó kongresszusok szervezetének és hatáskörének megállapítása.

A lelkesedés, mely a miniszter beszéde nyomán kelt, nem engedte sejtetni, hogy a viharos küzdelemben fogant kongresszus nem fogja áthidalhatni az ellentéteket. December 16-ától január 28-ig tartottak csupán a megalakulás munkái. A kongresszus elnöke *Hirschler Ignác*, alelnökei *Popper* Lipót és *Wahrmann* Mór, jegyzői pedig *Weinberger* Adolf, *Oblath* Jakab, *Kohut* Sándor, *Mezei* Mór, *Simon* József és *Rosenberg* Izidor (Rósa Izsó) lettek. Január 28-án terjesztette elő *Popper* József, mint bizottsági előadó a községszervezeti javaslatot, utána pedig *Krausz* Zsigmond, mint a bizottság kisebbségének előadója a különvéleményt, mely minden központi főhatóság mellőzésével teljes községi autonómiát követel. Az előadói beszédek után a Hitőr-egylet 88 képviselőtagja sürgősségi indítványt adott be, mely annak

kimondását kéri, hogy a kongresszus nem fog olyan községszervezeti s iskolaügyi szabályzat tár=gyalásába, mely eleve ki nem nyilvánítja, hogy intézkedései a Schulchan Arukhban kodifikált bibliai és talmudi törvényekkel megegyeznek. Az el=nök nem is bocsátotta tárgyalásra az indítványt, minthogy az maga már vallásügyi vitát provokált volna, de azért a szónokok az általános vita során ki=kitérve az indítványra, mind csípősebb megjegyzésekkel olyan nyugtalanságot idéztek elő, hogy február 5=én az ellenzék közül negyvennyolcan kivonultak a teremből, írásban jelentvén ki, hogy további tárgyalásokban nem vesznek részt s előre tiltakoznak a határozatok ellen. Ezen kivo=nulás után aránylag nyugodtan folyt a tárgyalás s miután a községszervezeti javaslatot a 220 igazolt, de csak 166 jelenvolt képviselő közül 103 sza=vazattal általánosságban, majd február 16-án rész=leteiben is elfogadták, további öt nap alatt letár=gyalták az iskolaszervezet és a jövő kongresszus szabályzatát is.

Az elfogadott szervezet alapját a hitközség képezi, mely a szokásos istentiszteleti, szertartási, oktatási és jótékonysági intézményeket s a megfelelő hivatali személyzetet föntartani képes. Amely hitközség ezen intézményeket föntartani nem tudja, járásközséggé alakul a legközelebbi hitköz=séggel. Az ilyen hitközség teljesen autonóm s más hitközségtől független testületet képez. Minden zsidó köteles valamely hitközséghez tartozni s minden politikai község területén csak egy izrae=lita hitközség állhat fönn. (E két rendelkezés vál-

tozást szenvedett; az első az 1895. évi a felekezet=nélküliségről hozott törvény által helyeztetett hatályon kivül, a második pedig már egy évvel a kongresszus után oda módosult, hogy az „egy iz=raelita hitközség“ helyébe „egy kongresszusi vagy egy orthodox“ került.) A hitközség igazgatását előljáróság és képviselőtestület intézi, mely meg=választja a hivatalnokokat és megállapítja szolgálati szabályzatukat. A rabbit az összes választó=képes tagok választják, vele szerződésre lépnek, mely szerződés nem állhat ellenmondásban a következő határozatokkal: a rabbi jogosult és köte=lezett felügyelni az istentiszteletre, szónoklatokat tartani, az előljáróság fölszólítására s vele egyet=értőleg rendkivüli istentisztelet rendjét megállapítani, ifjakat talmudra oktatni, vallásbeli kérdé=sekre esetleg írásban is felelni, a hitközségi személyzetet vallásos szempontból ellenőrizni, eske=tést, házasság fölbontását és chalizát végezni, anyakönyveket vezetni, a rabbi csak a hitközség különös fölhatalmazásával képviseli kifelé a köz=séget s az előljáróság és közgyülés tanácskozásaiban csak akkor vehet részt, ha erre különösen meghivatik. Rabbi és hitközség közti per esetén a kerületi bíróság dönt, de nincs kizárva az ügy=nek rendes perútra való terelése sem. — Az összes hitközségek 26 községkerületbe osztatnak s minden kerület élén előljáróság s képviselet áll. E ke=rületi képviselet hatásköréhez tartozik: közvetítés a kerület hitközségei és az országos iroda útján a kormány közt, felügyelet a kerület tan= és jótékonysági intézményei fölött s a kerületben föl=

merült vitás ügyek elintézése. A kerületi képviselők közül 24-en kisorsoltatnak, akik mint kerületi bírák működnek s akiknek ítélete jogerővel bir. A kerületek elnökei külön testületet alkotnak, mely ellenőrzi az országos iskolai alapot, előkészíti az egyetemes gyűlést s indítványt tesz az összes hitközségeket érdeklő ügyekben. A kerületi elnökök testülete választja az országos iroda elnökét, aki átveszi és továbbítja a kormányrendeleteket.

III. FEJEZET.

Iskolaalap és Országos Iroda.

Vegyes érzelmekkel oszlott szét a kongresszus; a győzelmes többség diadalörömében, a kisebbség pedig további harcra elszántsággal tért vissza a kerületekbe, s midőn 1869 junius 14-én királyi szentesítést nyertek az elfogadott szabályzatok, betartásuk ellen már oly féktelen izgatás folyt országszerte, hogy *Eötvös József* miniszter már novemberben kénytelen volt rendeletben fölszólítani az összes törvényhatóságokat, hogy a rabbik és elöljárók idéztessenek meg s magyaráztassék meg nekik az, hogy a szabad választás alapján létrejött kongresszus többsége által elfogadott szabályzat csak annyiban különbözik más állami törvénytől, hogy nem az egész országra, hanem csak lakóinak egy részére kötelező; hajoljanak meg tehát az előtt, amit a király szentesített, mert hiszen a szabályzat csak a községek adminisztrációját illeti, holott vallásos intézményekben és hivatalnokok választásában teljesen szabad kezet

enged minden községnek. De a miniszter csillapító rendelete mitsem használt; a Hitőr tagjai sehogy sem tudtak belenyugodni abba, hogy a hitközségi szabályzat, — mely bár csak a községi kormányzat, de vallástestület kormányzatának szabályzata, — óvatosan kerülte a vallásos alapokmány megnevezését, amelynek alapján megalakul a testület, valamint nem tudtak belenyugodni abba, hogy a rabbikat megfosztotta attól a jogtól, hogy a vallás egyedüli szakavatott őrei lehessenek, s kiszolgáltatta őket vallásos meggyőződésükben laikus elöljárók által felidézett kényszerhelyzetnek. A történeti távlatból, amikor már világosan látjuk, hogy azon elszánt küzdelemre kész törekvés csupán csak a kulturától való félelemből fakadt, megértjük a vallásos hagyomány megóvására alakult Hitőr-egylet buzgó tevékenységét, mellyel szembehelyezkedett a miniszteri rendelettel és a lelkiismereti szabadság megvédése címén a képviselőházhoz fordult a sérelem orvoslása céljából.

A folyamodvány még nem került a Ház asztalára, midőn már 1870 február 16-án a költségvetés általános tárgyalásánál *Ghiczy* Kálmán szóbahozta a kongresszust s hangulatot igyekezvén kelteni, mondá: „Szükség volt-e az izraelita kongresszust összehívni és ezáltal pártszakadást idézni elő izraelita polgártársaink közt? Lehetséges-e, hogy vallási tárgyakban a többség törvényt szabjon a kisebbségnek?“ *Ghiczy* megjegyzésére *Wahrmann* Mór szólalt föl, hogy „mint egyedüli zsidó képviselő e házban, akinek legelőször most nyílt alkalma a törvényhozás e fényes termében hitsor-

sosai érdekében fölszólalhatni", s hatásos beszédben mondta el saját meggyőződését, amelyet a zsidók viszonyainak közeli szemléletében mint a kongresszus alelnöke szerzett.

Wahrmann Mór (szül. Pesten 1832-ben, meghalt 1892-ben) gimnáziumi és egyetemi tanulmányai után a kereskedelmi pályán működött s három évtizeden át vezérlő alakja volt a magyar zsidóságnak; 1869 óta egész haláláig képviselte a pesti ötödik kerületet a parlamentben, hol nagy műveltsége, szilárd jelleme s erős magyar érzelmével tiszteletet vívott ki magának. Elnöke volt a pénzügyi számadási bizottságnak, előadója a kereskedelmi tárcának, tagja a delegációnak s többször emlegették a pénzügyminiszteri jelöltek sorában is. Mindenkor síkra szállt a zsidóság érdekében, sőt 1883-ban olyan támadást intézett a parlamentben az antiszemiták ellen, hogy *Istóczy* Győzővel párbajt is kellett vívnia. A tisztelet, mely nemes egyéniségét körülvette s a méltánylás, mely az ország közjavára kifejtett működése előtt föltétlen elismeréssel adózott, méltó módon jutott kifejezésre halála napján, 1892 november 28-án, midőn báró *Bánffy* Dezső képviselőházi elnök megindultságtól áthatott bejelentése után *Hegedüs* Sándor, *Ötvös* Károly és gróf *Apponyi* Albert szóltak nagy bensőséggel az elhunyt kiváló érdemeiről az ország pénzügyeinek rendbehozatala s a közgazdaság fölvirágoztatása körül.

Legelső parlamenti szereplését is rokonszenvvel fogadták, éppen mert nyílt őszinteséggel tárta föl zsidóérzését és tartózkodás nélkül utalt a hazai

zsidóság helyzetére, mondván: „Alig mondatott ki az egyenjogúsítás elve, máris általánossá vált mindenkinél, aki művelődést és haladást szeret, azon meggyőződés, hogy a zsidó hitfelekezeti ügyek most úgy, mint az abszolut kormány alatt állottak, többé nem maradhatnak. Mily állapotban voltak a viszonyok szerteszét az országban? A községek zilált állapotban, iskolák hanyatlófélben; súrlódások, viszályok mindenütt, községek közt, községek egyes tagjai közt, községek és papjaik, községek és tanítóik közt; és ezen zavarokban, ezen viszályokban adminisztrativ úton önkényszerűen szolgabírák, alispánok intézkedtek és határoztak. Ez így nem maradhatott. A kultuszminisztérium közegei ily dolgok tárgyalásával el voltak halmozva; voltak esetek, midőn rituális kérdésekből támadt viszályokban a szolgabiráknak volt döntő szavuk. ... Voltak ugyan ellenzői is a kongresszusnak, azok sorában, kik egyáltalában a rendet sehol és semmi alkalommal nem szeretik, kik a ghetto lerombolt falait elhagyni nem kívánják, mert a szabad levegőt szívni nem akarják; azok részéről, akik a börtönből nem akarnak kimenni, mert szemeik igen gyakran a világosság fényét nem képesek eltűrni, akik általában attól tartottak, hogy önző érdekeik a rendezés által veszélyeztethetnének... A zsidó kongresszus a legszélesebb választási alapon állt, majdnem a suffrage universelle alapján; minden gyűlése s minden tanácskozása nyilvános volt; képviselve volt ott minden párt, minden árnyalat, minden irány; minden tanácskozásai, határozatai hírlapok által, nyilvános

közegek által, legnagyobb nyilvánosságra kerültek, s így könnyen meggyőződhetett volna Ghiczy Kálmán képviselő úr, hogy azon sok zsidó polgártárs állítása, mintha az izraelita kongresszus még a vallási ügyekben is szabályokat hozott volna, merő rosszhiszemű információn alapszik."

Kevés eredménye volt *Wahrmann* fölszólalásának, melyet erejétől teljesen megfosztott *Jókai Mór*, aki arra hivatkozott, hogy „Nem áll az, hogy a kongresszus alakulása egészen szabályszerű lett volna; miniszteri rendeletek által a választásoknál egymásnak ellentmondó intézkedések történtek, választási törvény s a házszabályok egyenesen oktrojáltattak a minisztérium által. Nem áll az, hogy a kongresszus nem foglalkozott volna vallási vitákkal. A diárium telve van afölötti diszkussziókkal, vajjon a régi Sulchan Arukh, vagy az új vallási, Mózes-vallási rabbinikus alap fogadtassék-e el, mely utóbbi ellen nemcsak a hazai rabbik kilenctizedrésze, de a leghíresebb külföldi nagy rabbinikus tekintélyek is határozottan nyilatkoztak . . . Ami pedig publikus jellemét illeti az orthodox zsidóságnak, arra nézve csak egyet kell fölhoznom, azt, hogy a közös iskolák fölállítása mellett éppen az orthodox zsidók küzdöttek, a felekezeti iskolák mellett pedig éppen az úgynevezett liberális zsidók." *Jókai* valójában nem ismerte a helyzetet; a tény az, hogy az orthodoxok a közös iskolákért lelkesedtek, hogy szabaduljanak az iskolafentartás terheitől s hogy annál ellenőrizhetetlenebbül burjánoztassák vallástanfolyam címén a zúgiskolákat (chédereket), holott a kongresszusi községek a

legnagyobb áldozatokat hozták azért, hogy az állam iskolafentartási terhén könnyítsenek s főleg azért, hogy olyan felekezeti életre neveljék a zsidó ifjúságot, mely a magyar nemzeti kulturán alapul. A többi fölszólaló is mind az orthodox kivánalmak felé billentette a serpenyőt s így, miután még *Deák Ferenc* is azt a nyilatkozatot tette, hogy az országgyűlés nem alkalmazhat lelkiismereti kényszert s hogy a lelkiismereti szabadság ügyében készített törvényjavaslat úgyis már legközelebb tárgyalás alá kerül, természetes, hogy a Hitőr folyamodására 1870 március 18-án elhatározta a képviselőház, hogy „tekintettel arra, hogy ellenkezik a vallásszabadság elvével, hogy egy vallásközösség tagjai a többség határozatával kényszeríttessenek hozzájárulni egy elveikkel ellenkező szervezethez, óhajtandó, hogy az ellentétek mielőbb kiegyenlíttessenek, amiért is utasíttatik a kultuszminiszter, hogy a törvényhozásnak tüzetes határozatáig eddig kiadott összes rendeleteit függessze föl". A miniszter április 2-án már eleget is tett a képviselőház utasításának, rendeletet bocsátván ki a hatóságokhoz, hogy miután senki sem kényszeríthető a kongreszszusi szabályzat elfogadására, elkerülendő még a kényszer látszata is.

A Hitőr-egylet azonban ily negativ eredménynyel nem elégedett meg, hanem külön szervezetbe egyesítette az elveit követő hitközségeket. Erre vonatkozólag őfelségének 1871 október 22-én Schönbrunnban kelt fölhatalmazásával *Pauler Tivadar* miniszter november 15-én azt a rendeletet intézte a törvényhatóságokhoz, hogy „miután az

orthodox izraeliták érdekeit képviselő Hitőr=egylet részéről előleges bejelentés után egybehívott gyülekezetben közakarattal készített és tényleg jelentékeny számú hitközségek által elfogadott szer=vező szabályzat a minisztériumnak be lett mutatva és az közigazgatási és államfelügyeleti jog szem=pontjából kifogás alá nem esik; az abban hivatott vallási tanok és szabványok pedig, mint kizárólag a lelkiismereti meggyőződésen nyugvó hittételeknek bírálatába a minisztérium nem bocsátkozhatik, a szervezkedhetés megengedtetik és pedig anélkül, hogy e tekintetben az illető izraelita hit=községeknek előzetes engedélyre szükségük volna. A kormány és az ezen szervezethez tartozó hit=községek közt ideiglenes közvetitő közegül azon hét tagból álló s Budapesten székelő bizottság szolgálhat, melynek tagjai a fentnevezett gyülekezet által ily célból választattak meg."

E rendeletben említett szervezeti szabályzat jellegzetes főpontjai, melyekben különösen kifejezésre jut a kongresszusi szervezeti szabályzattal szemben az ellentét, a következők: Önálló auto=nóm hitfelekezetté alakulnak a Sulchan Arukhba iktatott hittörvények alapján álló magyar= és erdélyországi zsidók. A hitközség minden vallási, hitgyakorlati és szertartási ügyeire nézve csak a Sulchan Arukh szolgálhat megcsonkíthatatlan zsi=nórmértékül. A hitközség célja oly intézményeket létrehozni s oly tisztviselőket alkalmazni, minőkre a Sulchan Arukhba iktatott hittörvények értelmében szükség van. Az ilyen hitközség teljesen auto=nóm s helyi viszonyainak megfelelően készíti sza-

bályzatát. Az olyan hitközségi elöljáró vagy tiszt-viselő, aki a hitközség intézményeinek vagy szoká-sainak a Sulchan Arukh-al össze nem egyeztethető megváltoztatását indítványozza nyilvánosan, ez-által rögtön elveszíti hivatalát. A hitközségek ke-belében vagy között fölmerülő hitközségi viszá-lyok választott bíróság által döntetnek el végleg, mely bíróság csak orthodoxokból s a Sulchan Arukh idevágó szabványai szerint állítandó össze. Közigazgatási vagy pénzügyi természetü ügyeknél a felek mindegyike két-két világi tagot választ bí-róvá, akik együtt egy rabbit választanak elnöknek; e bíróság ítélete jogerős, ha a felek nyolc napon belül nem jelentenek be felebbezést az elnöknél. A felebbezési bíróságba mindegyik fél egy rabbit s egy világi tagot választ, akik együtt választanak egy rabbit elnöknek, de a tárgyalásnál a világi ta-gok csak informálnak, és csak a rabbik döntenek. Vallási ügyekben fölmerült viszályoknál az ilyen felebbezési bíróság képezi az első bíróságot, mely-nek döntése azonban végleges.

Világos e pontok célzata, mely nem volt egyéb, mint a hitélet körülbástyázása, nehogy laikus ve-zetők túltengése alkalmat szolgáltasson reformok becsempészésére. Végleteket képvisel úgy a kon-gresszusi, mint az orthodox szervezet szabályzata; míg amaz teljesen laikusok kezébe tette le a veze-tést s a rabbikat mint a vallás őreit, csak mint fize-tett hivatalnokokat kezelte, addig emez a rabbikat, mint a Sulchan Arukh-törvénykönyv betűinek és szellemének hivatott őreit a hitközség fölé he-lyezte. De a háborúskodás vihara nemcsak ezt a

végletet hozta felszínre, hanem azt a teljesen indokolatlan és sem történetileg, sem tartalmilag nem igazolható törekvést, melyet a szervezet első pontja annak a kijelentésével juttat kifejezésre, hogy „önálló autonóm *hitfelekezetté* alakulnak“. Nem stiláris kisiklás volt e kifejezés, pillanatig sem szunnyadt orthodox körökben a törekvés, hogy külön hitfelekezetnek ismertessenek el a kormány részéről, mely még harmincöt év múlva is, — amidőn 1905-ben új szervezeti szabályt alkottak s országos képviseletet létesítettek, melynek jóváhagyását mint az orthodox hitfelekezet megerősítését kérték a kormánytól, — *Lukács György* kultuszminiszter jóváhagyta ugyan az orthodox közvetítő bizottság helyébe lépő országos képviselőség, központi bizottság és központi iroda szervezetét, de „megjegyzi végül, hogy törvényeink — noha a szervezetek többféleségét nem gátolják, — csak egy izraelita hitfelekezetet ismernek, minélfogva ezzel ellentétes értelmezésre a jelen szabályzat sem szolgáltathat alapot“.

Szükség volt ily közvetítő központi bizottságra, melynek első elnöke *Reich Ignácz*, a Hitőregylet elnöke volt, majd *Lipschütz Lipót* abaujszántói rabbi, jelenleg pedig *Frankl Adolf*, budapesti bankár, miután a kongresszusi szervezet már 1871. március 2-án felállította az Izraeliták Országos Irodáját. Ez Irodát *Pauler* miniszter a törvényhatóságokhoz április 26-án küldött rendeletében a kormány és a kongresszusi szabályzatokat elfogadó hitközségek közt egyedül jogosított közvetítő közegnek jelzi és egyidejüleg tudomásul vette

a *Schweiger Márton* személyében történt első elnökválasztást.

Schweiger Márton (1834—1905), kit a kecskeméti hitközség küldött a kongresszusra, hol a háznagyi tisztséget töltötte be közmegelégedésre, egyéniségével s magyar érzelmeivel keltette fel azt a rokonszenvet, mely őt, mint mindenkitől független kereskedőt, az Iroda elnökségének díszes állásába emelte s amelyet mindvégig méltón tudott betölteni. Utána *Mezei Mór* választatott meg elnöknek, kinek már az emancipáció kivívása körüli mozgalmakban kiváló szerepe volt s azóta állandóan élénk részt vesz a zsidó közéletben.

Az Iroda lelke és vezetője az elnök mellett tulajdonképen *Simon József* titkár volt, ki (született 1844-ben Kapolcson) a tapolcai kerületet képviselte a kongresszuson. Mint ennek egyik jegyzője mutatta ki jogi tudásával, higgadt ítéletével és eszmegazdagságával rátermettségét a fontos állásra, melyet 1904-ig, amikor betegsége miatt volt kénytelen visszavonulni, széles látókörrel, a zsidóság jogos kívánalmait előmozdító eréllyel s a pártok küzdelmében mindig áldozatra kész békeszeretettel töltött be. Ami negyedszázadon át a hazai zsidóság történetében, akár jogok kivívása, akár közintézmények létesítése tekintetében történt, annak ő volt megpendítője, harcosa és megteremtője. 1879 óta mint segédje szolgálta a felekezet ügyeit *Mezey Ferencz dr.* (született Acsádon 1860-ban), ki 1894-ben helyettese, 1904-ben hivatali utódja, 1914 óta pedig az iroda ügyvezető elnöke. *Mezey,* ki 1889-től 1915-ig a pesti Szentegylet tit-

kára, majd ügyvezető alelnöke is volt, e minőségében rendkívüli munkabírásával és nagytudású koncepciójával nemcsak a Szentegylet kereteit s alkotásra képes erejét tudta az összes külföldi hasonirányú egyesületek fölé emelni, de céltudatos munkával meg is teremtette a Szeretetházat, a Nővérek Otthonát, a felnőtt vakok házát, a Menedékházat, a Betegápoló nővérek intézményét, mely intézmények nemcsak a felekezet díszét, de közáldást képeznek. De *Mezey* erejét nem merítette ki a humanitárius munka, kiváló képességeit a felekezeti kultúra szolgálatában nagy eredménnyel fejtette ki; tíz éven át társszerkesztője volt a Magyor Zsidó Szemlének, melyben a felekezet önérzetének és méltóságának, valamint a magyarsággal való teljes kulturális egybeolvadásának céljából írt cikkeit és tanulmányait közölte; része volt az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat megalapításában, tőle indult ki a Magyar Zsidó Múzeum megalkotásának eszméje s megteremtése, ő valósította meg az Orsz. Izraelita Tanítóképző internátusát és szervezi a Rabbiképző internátusát. A felekezeti közszolgálatban eddig eltöltött négy évtizedes munkáját a hazai zsidóságnak magyar szellemben való nevelését és megtartását célzó két intézet, az Országos Rabbiképző és az Országos Izraelita Tanítóképző Intézet felvirágoztatására irányuló törekvése tetőzi be.

Az Országos Iroda fenntartási költsége az iskolaalapot terheli, de jellemző az önzetlenül lelkes vezetésre az a körülmény, hogy az Iroda összes személyi (ügyvezető elnökön kívül három irnok

és szolga) s dologi (lakbér, fűtés, világítás és nyomtatványok) kiadások fedezésére 1904-től kezdve csak 10.000 K, 1915-től kezdve pedig csak 20.880 korona utaltatott ki. Az iskolaalapot terhelő ezen összegen felül sem az állam, sem a felekezet nem járul az intézmény fenntartásához.

*

Simon József az Iroda megalakulása után legelső teendőjének tekintette a Rabbiképző intézet szervezését. Már 1872. március 12-én elfogadta a községkerületi elnökök gyülése a szaktudósok által kidolgozott javaslatot, melyet a kultuszminisztérium 1873. április 29-én Ő Felsége elé terjesztett, ki azt május 6-án kelt legfelsőbb elhatározásával jóvá is hagyta.

De a kivitelt késleltette az orthodox szervezethez tartozó hitközségeknek azon törekvése, mely meg akarta akadályozni, hogy az országos izr. iskolaalap terhére állíttassék fel az intézet. Az 1873. év folyamán számos orthodox hitközség folyamodott a képviselőházhoz a rabbiképző felállítása ellen s az iskolaalap felosztásáért. Ezen kérvények, miután 1874. február 14-én *Zichy* Antal meg is interpellálta *Trefort* minisztert, május 2-án tüzettek ki tárgyalásra, amikor a képviselőház elfogadta *Dániel* Ernő előadásában a kérvényi bizottság azon javaslatát, hogy „oly felhivással adassanak ki a kérvények a vallás- és közoktatási miniszternek, hogy a kérdésben forgó ügy iránt a legrövidebb idő alatt terjesszen kimerítő jelentést a Ház elé, hogy ez még a jelen ülésszak

alatt tárgyaltathassék; kifejezi egyszersmind a Ház azon óhajtását, hogy a miniszter mindaddig *e tárgyra vonatkozó minden további eljárást szüntessen meg*".

A miniszter terjedelmes, az iskolaalap eredetét, történetét s rendeltetését minden oldalról alaposan megvilágosító, sőt még a zsidóság történetében felmerült vallásos árnyalatok jellemzését is felölelő jelentése a kérvényekkel együtt már 1874. július 4-én került napirendre. A tárgyalás irányát természetesen a miniszternek határozati javaslata képezte, mely szerint „a képviselőház tudomásul veszi a vallás- és közoktatási miniszter jelentését az izraelita iskolai alapról, mely szerint ezen alap felosztatlan maradván, jövedelmeiből a közösen használt tanítóképezde fenntartásán, valamint a siketnémák s a vakok intézetében az alap terhére elhelyezett izraeliták nevelési költségeinek fedezésén kívül, rabbiszeminárium állíttatik fel; a jövedelemből fennmaradó összeg pedig kizárólag az orthodox hitközségek elemi iskoláinak segélyezésére fordítandó". A tárgyhoz különböző nézőpontból hozzászólt *Zsedényi* Ede, *Oláh* Gyula, *Justh* József, P. *Szathmáry* Károly, *Pulszky* Ferencz, *Irányi* Dániel, *Zichy* Antal, *Kállay* Ödön, *Simonyi* Ernő, *Steiger* Gyula, *Tisza* László, *Molnár* Aladár, *Helfy* Ignácz (ki „kötelességének tartotta a Ház előtt elmondani a nyilvános titkot, hogy a zsidó polgárok az utolsó napokban elhalmoztak bennünket telegrammokkal és körlevelekkel s így egyik-másik képviselő saját kerületének pressziója alatt fogja leadni szavazatát"), *Tisza* Kálmán, *Lázár*

Ádám, *Eötvös* Károly és *Remete* Géza, s a vita végén, nem kevesebb, mint nyolc határozati javaslat feküdt a Ház asztalán, melyekre való szava≠zásnál megtörtént az a furcsa eset, hogy a képvi≠selőház valamennyi javaslatot, a miniszterével együtt, elvetette, minek következtében *Bittó* Ist≠ván miniszterelnök indítványára a házszabályok értelmében a kérdés levétetett a napirendről s csak a következő ülésszak alatt volt ujabb tárgyalásra kitüzhető.

Az iskolaalap körüli parlamenti tárgyalás alkalmával többen a felszólalók közül azt hangoztatták, hogy jobb lett volna, ha a kultuszminiszter a Rabbiképző felállításával befejezett tény elé állí≠totta volna a képviselőházat, mely utólag semmi esetre sem tagadta volna meg jóváhagyását. Ezen megjegyzések bátorították a minisztert arra, hogy minden tekintet félretételével legjobb meggyőző≠dését követve foganatosította terve megvalósítá≠sát és 1877. október 4-én már saját épületében volt átadható rendeltetésének az intézet.

Fényes ünnepély keretében nyilt meg a magyar zsidóság sokra hivatott első főiskolája. Jelen volt *Tisza* Kálmán miniszterelnök, *Trefort* Ágoston kultuszminiszter és *Tanárky* Gedeón államtit≠kár, *Majláth* György a főrendiház elnöke, számos országgyülési képviselő, a főváros főpolgármes≠tere, a budapesti tudományegyetem rektora, a debreceni és nagyenyedi református s a kolozs≠vári unitárius főiskolák képviselői, a berlini és boroszlói testvérintézetek s számos hazai hitközség küldöttsége. Az intézet, melyet hat heti fennállás

után Ő Felsége is kitüntetett legmagasabb látogatásával, a theologiai szak három rendes tanárával, *Bacher* Vilmos, *Bloch* Mózes és *Kaufmann* Dáviddal az élén nemcsak a hozzá fűzött várakozásokat szárnyalta tul, de vezető tekintélyt vívott ki maga számára a külföldi testvérintézetek közt. Több mint száz rabbit adott eddig az intézet a hazai hitközségeknek, mindannyija lelkes munkása az igaz vallásosság terjesztésének, hű őre a felekezet méltóságának s odaadó zászlóvivője a magyar kul=turának. Tanárokat is adott az intézet a bécsi és berlini rabbiképzőknek, a londoninak pedig igaz=gatót, kik valamennyien elismert díszei a tudo=mánynak. A hazai zsidóság és felekezeti élet föllendülésének nemes gyümölcsöket termő fája nőtt ezen intézet talaján, melyet csak *Trefort* kultuszminiszter, *Schweiger* Márton orsz. izr. irodai elnök és *Simon* József orsz. izr. irodai titkár lelkes erélye tudott megmenteni a pártoskodás viha=rából.

Bacher Vilmos (szül. Liptószentmiklóson 1850=ben, mgh. Budapesten 1913=ban) a bibliai tudomá=nyok terén, *Bloch* Mózes (szül. 1815-ben a cseh Ronspergben, mgh. 1909=ben Budapesten) a talmud és a törvénygyüjtemények ismeretében, *Kaufmann* Dávid (szül. Kojeteinban 1852=ben, meghalt Karlsbadban 1899=ben) a történet és vallásbölcsé=szet kutatásában szereztek intézetünknek dicsőséges világhírt s adtak növendékeiknek olyan irányt, melyen haladva hitközségek fölvirágozását mozdították elő s megteremtettek egy immár terjedelemben és tartalomban tekintélyes magyar=zsidó tudo=

mányos irodalmat. *Bloch* Mózesnek 1907=ben történt nyugalomba vonulásakor *Bacher* Vilmost nevezte ki Ő Felsége az intézet igazgatójának, kit ha= lála után *Blau* Lajos követett. Mellette, ki maga is az intézetben nyerte kiképeztetését, működnek je= lenleg *Goldziher* Ignácz, *Guttmann* Mihály, *Fi= scher* Gyula, *Hevesi* Simon, *Klein* Miksa, *Venetianer* Lajos és *Weisz* Miksa. Vezetésük és tanításuk, szellemi irányításuk és gyakorlati hatásuk mutat= kozik abban az eredményben, melyet az intézet növendékei négy évtized óta a magyar zsidóságban hazafias közérzés keltésével s magyar kultúra terjesztésével elérték.

A Rabbiképző theológiai tanfolyamával kapcsolatban egy előkészítő felsőgymnáziumi tanfo= lyam is van, melyen eddig a következő tanárok működtek: *Bánóczi* József, *Bein* Károly, *Bloch* Henrik, *Kont* Gyula, *Schill* Salamon, *Simonyi* Zsig= mond, *Balog* Ármin, *Dercsényi* Mór és *Hausbrunner* Vilmos. Valamennyi a komoly tudomány és a feltörekvő magyar kultúra számottevő munkása, kik növendékeiket a haza közjavának szolgálatára nevelték.

I. Ferencz József király halála után az Orszá= gos Iroda felterjesztésére 1917. január 26-án megengedte IV. Károly király, hogy az intézet „Fe= rencz József Országos Rabbiképző Intézet" nevet viselhesse. Igy akarta a magyar zsidóság kifeje= zésre juttatni háláját uralkodója iránt, kinek papnevelő intézetét köszönhette. Dicső emlékű kirá= lyunk adta meg az intézetnek azt a szervezetet, mely a világ összes zsidó theológiai főiskolái fölé

emeli a magyar Rabbiképzőt, mely teljesen állami intézet; fenntartási költségét csak csekély részben fedezi az iskolaalap jövedelme, a kormány képezi fenntartási s tanügyi főhatóságát és nevezi ki tanárait, valamint az ügyeket intéző s közvetlen felügyeletet gyakorló vezérlő bizottságot is, melynek első elnöke *Schweiger* Márton volt, kit halála után hatvani *Deutsch* József követett, kinek 1913=ban bekövetkezett halála óta *Mezey* Ferencz tölti be a fontos tisztséget.

A Rabbiképző testvérintézete az Országos Izraelita Tanítóképző intézet bár két évtizeddel idősebb, de igazi lendületet az emancipáció törvény=beiktatása óta vehetett, amióta úgy növendékeinek készültsége, mint a magyarságot odaadással szolgálni akaró készsége tekintetében méltó versenytársa az ország állami és felekezeti hasoncélú intézeteinek. Olyan igazgatók vezetése alatt, mint *Lederer* Ábrahám (1859—1868), kinek pedagógiai dolgozatai ma is irányító hatással vannak, *Deutsch* Henrik (1868—1887), kinek bibliai és valláserkölcsi tanulmányai csalhatatlan vezérfonalat adtak a növendékek kezébe, *Bánóczi* József (1887-től a mai napig), aki tudományával és egyéniségével, valamint az egyetemen és a Magyar Tud. Akadémián kifejtett munkásságával díszt adott az intézetnek s hatást gyakorolt a növendékekre, — s olyan tanárok nevelése mellett, mint *Balog* Ármin, *Bartos* Fülöp, *Bein* Károly, *Eisler* Mátyás (most kolozsvári főrabbi és egyetemi m. tanár), *Füredi* Ignác, *Halász* Ignác (utóbb kolozsvári egyetemi r. tanár), *Krausz* Sámuel (a bécsi rabbiképző tanára), *Ma=*

jor J. Gyula, *Málnai* Mihály, *Mendl* Lajos, *Radó* Vilmos, *Reif* Jakab, *Schreiner* Márton (a berlini rabbiképző v. tanára), *Simonyi* Zsigmond és *Stern* Mór, ismert és közbecsült nevek a hazai közmű=velődés előmozdítása terén, eddig több mint háromezer tanító szerezte meg azt a tudást és készséget, mellyel országszerte nevelték zsidó iskolákban félszázad nemzedékeit hitre, erkölcsre, haza=szeretetre.

*

A Rabbiképző megnyitása az 1875=iki ország=gyűlés időszakába esett, amikor újból napirendre kellett volna tűzni az orthodox hitközségeknek döntés nélkül maradt kérvényeit a szeminárium ellen és az országos iskolai alap felosztása iránt. Az ország politikai és társadalmi tényezői megnyugvással vették tudomásul az intézet létrejöttét, mely hivatva volt, hogy kulturát terjesszen a magyar zsidók közt, s így a következő országgyűlési időszakban kevesebb vitára való kilátás nél=kül tűzhette ki *Trefort* miniszter a kérvényeket tárgyalásra. 1880 március 9=én indult meg a vita *Vécsey* Tamás előadásával, aki a kérvényi bizott=ságnak azt a javaslatát terjesztette elő, hogy „1. Az Orsz. izr. iskolaalap jogi természetének megbírálását a közalapok és alapítványok megvizsgálásának idejére tartja fenn a képviselőház; ideiglenes intézkedés azonban addig is szükségesnek találtatván, 2. a kérvények oly utasítással adatnak ki a vallás= és közoktatásügyi miniszternek, hogy az országos izr. iskolaalap jövedelméből a népok=

tatásra fordítható segélyek kiutalványozásánál, az illető iskolának törvényszerű állapota, az azt fen= tartó hitközség vagyoni helyzete, továbbá a méltányosság és általános kulturai szempont legyen irányadó." Módosításokat, illetve külön határozati javaslatokat nyújtottak be *Apáthy* István, *Hegedüs* László, *Mocsáry* Géza és *György* Endre; hozzászóltak *Tomcsányi* László, *Boér* Antal, *Lesskó* István, *Degré* Alajos, *Vizsolyi* Gusztáv, *Kiss* Albert, *Hoffmann* Pál, *Orbán* Balázs, *Juhász* Mihály, *Thaly* Kálmán, *Irányi* Dániel, *Istóczy* Győző, *Herman* Ottó és *Madarász* József, de mindannyija közül kiemelkedett *Molnár* Aladár beszéde, mellyel következő indítványát terjesztette elő: „A tárgyalás alatt levő kérvények oly utasítással adatnak ki a vallás= és közoktatási mi= niszternek, hogy az orsz. izr. iskolaalap jövedelme az összes hazai zsidóság közoktatási szükséglete= teire az alapítás értelmében és bent a hazában fordíttassék akként, hogy a belőle fentartott közös intézetek, minők a rabbiképző és tanítóképezde, akár adminisztrációjukat, akár szervezetüket illetőleg, a hazai összes zsidóság közműve= lődésére szolgáló magyar intézetek legyenek; va= lamint a vakok és siketnémák nevelésére, úgyszin= tén iskolák segélyezésére fordítható összegek bármelyik párt iránt való kedvezés nélkül adandók; az iskolák segélyezésénél a fentartó hitközség vagyoni helyzete, az iskola fentartását igazoló kulturális szükség és azon szabály legyen mérvadó, hogy csak oly iskola segélyezhető, mely vagy különben is, vagy a nyújtandó segély által a tör=

vényes kellékeknek megfelel." *Molnár* Aladár be≈ széde, melyben az izraelita hitfelekezet egységét bizonyította, a rabbiképző kulturális feladatait fej≈ tegette, valamint az iskolaalap felosztása iránti kérvények teljes jogtalanságát s lehetetlenségét mutatta ki, minthogy a *Haynau* által kivetett hadi-sarchoz sem az erdélyrészi zsidók, sem pedig a hazai orthodox hitközségek nagy része, köztük a legnagyobbak egyike, a felosztásért legjobban so-rompóba lépő pozsonyi hitközség, távol állván a forradalmi törekvésektől, egyetlen fillérrel sem járultak. A beszéd oly hatást gyakorolt a képvi-selőházra, hogy a szavazásnál *Molnár* Aladár in≈ dítványát fogadta el a Ház, mely indítvány alap≈ ján kezeli a kormány mai napig az országos izrae≈ lita iskolaalapot.

IV. FEJEZET.

Az antiszemitizmus szárnybontogatása.

A magas színvonalon álló iskolaalapvitákba, úgy első-, mint másodízben csak *Istóczy* Győző képviselő kevert olyan hangot, mely nem volt méltó sem a Házhoz, sem a szóbanforgó tárgyhoz. Az orthodoxia idézte föl e parlamenti tárgyalást, mely bár mindkét alkalommal elejétől végig sű-rűn hangoztatott méltányló elismerést a magyar zsidóság közhasznú tevékenysége iránt, de káros hatást szült azzal, hogy az ország közvéleményé-ben, röviddel az emancipáció után, zsidókérdést fakasztott, melyre támaszkodva már 1875 április 8≈án zsidóellenes szereplésének legelső lépését te≈

hette meg *Istóczy*, interpellációt intézvén a minisztériumhoz a zsidók iránt követendő politika tárgyában. *Istóczy* az iskolaalap vitájával kapcsolta egybe interpellációját; „azon nyilatkozatok után, melyeket a tárgyalás alkalmával a miniszter úr részéről a zsidó elemnek nagy befolyásáról s *Pulszky* Ferenc képviselő úrtól a zsidóság magasztalásáról hallottunk, de az országban uralkodó közhangulat mellett is nem mondok ujságot, hogy ezen elem bennünket nem túlszárnyalással, de elnyomással fenyeget"; kérdi a minisztériumot, hogy „van-e szándéka az országot elárasztó külföldi zsidóság itten való meghonosulásának lehetőleg gátat vetni, fogna-e ezen támadó kaszt ellen a nem zsidó elemek részéről esetleg megindulandó önvédelmi mozgalom útjába akadályokat gördíteni?"

Az interpellációra *Wenckheim* Béla belügyminiszter válaszolt, kilátásba helyezte a honosítás szabályozását, „de nem azon incidensből és azon indokoknál fogva, melyeket a képviselő úr interpellációjában és beszédében fejtegetni jónak látott"; kijelentette továbbá, hogy a kormány „igenis ellenséges állást foglalna el minden oly mozgalom irányában, mely a hazában létező egyházak és vallásfelekezetek, vagy az azokhoz tartozó polgárok közt a békés egyetértést s azok polgári jogainak kölcsönös tiszteletbentartását bármi részben megzavarná, vagy bármely irányban megzavarni igyekeznék".

A belügyminiszter határozott és erélyes kijelentésére elsímultak egyelőre a hullámok, me

lyeket *Istóczy* utóbb annál nagyobb erővel kor≈ bácsolt föl. Első föllépése eléggé szerény keretek közt mozgott, de az iskolaalap második tárgya≈ lása alkalmával már kereken kimondta, hogy „a zsidókérdés egyedüli sikeres, radikális megoldása a zsidóknak mindenünnen való kizárása". Közben persze megragadott minden alkalmat, hogy a parlamenti szólásszabadság védelme alatt s tekintélyével csepegtesse a mérget a közvéleménybe. 1875 november 15-én megpendítette a költségve≈ tési vita során, természetesen kellő aláfestéssel, a börzeadó eszméjét. 1875 december 17≈én a Romá≈ niával kötendő kereskedelmi egyezmény tárgyalása alkalmával Romániát, mint a zsidógyűlölet melegágyát ünnepli s figyelmezteti a Házat, hogy a zsidók miatt ne indítson „morális keresztes háborút" Románia ellen. 1877 január 23≈án az uzsoratörvény módosításáról szóló javaslat tárgyalása≈ kor erősen támadja a „zsidó uzsorát", mely ki≈ fosztja a birtokos osztályt. 1878 június 24-én a zsidó állam fölállítása érdekében szólalt föl s indítványát azzal okolja meg, hogy mivel a középkori módszer, „mely szerint a keresztény népek a koronként égetővé vált zsidókérdés nehéz pro≈ blémáját a zsidók tömeges kivégzése útján oldot≈ ták meg", ma már nem igen vihető keresztül, sok≈ kal egyszerűbb is, ha a kormány minden lehetőt megtesz arra nézve, hogy Palesztina újból zsidó állam legyen, hova a zsidók kitelepíttessenek. *Trefort* miniszter az indítványra röviden csak a következőket válaszolta: „Nagyon sajnálom, hogy e házban oly doktrinák fejtegettettek, melyet a

kor humanitárius elveivel, e ház nemes szellemével és nagyrészben a tényekkel is ellentétben állnak és amellett talán hamis és káros interpretációkra szolgáltatnának alkalmat. Egyébiránt én az egész felszólítást csak egy irodalmi essay-nak tekintem, mely elmaradhatott volna, valamint az indítvány tárgyalása is el fog maradni". A miniszter kijelentésére, hogy nem fog tárgyalás alá vétetni, *Istóczy* visszavonja az indítványt (Egy hang a baloldalon közbeszól: Titkos szavazást kellene a képviselő úrnak kérnie! Nagy derültség.), de szavai helyességére a jövőt hívja föl tanúul.

A jövő nem igazolta Istóczy szavait abban a tekintetben, hogy a magyar zsidóság külön nemzetiségi törekvéseket táplált volna. Két évtizeddel a beszéd elhangzása után az oroszországi és romániai embertelen üldözések hatása alatt s a középeurópai zsidógyűlölet következtében a bécsi *Herzl Tivadar* indított meg egy általános mozgalmat, mely Cionizmusz néven célul tűzte ki Palesztina megszerzését, hogy ott mint nemzetközileg biztosított önálló államban biztos hazát lelhessenek a szülőföldjükről kiűzött zsidók. Ez a mozgalom 1897 augusztus 29-én Bázelben tartott kongresszuson szervezkedvén, képes volt Európa minden államában nagykiterjedésű egyesületeket létesíteni, melyek a lépten-nyomon tapasztalható zsidógyűlölet visszahatása gyanánt zsidó nemzeti alapon tudták fölébreszteni az önvédelmi küzdelemre kész önérzetet s a zsidóság történetéhez s vallásos hagyományaihoz fűződő kapcsolatban a felekezeti élet s vallásos tanok iránti meleg érdek-

lődést. Tagadhatatlanul nagy érdeme van a cionista mozgalomnak a zsidósághoz való ragaszkodás fölkeltésében, mely eredményt Európa összes államaiban a zsidó nemzetiség tudatának propagálásával érte el. De bár majd mindenütt seregszámra gyűlt a zsidóság a politikai cionizmusz zászlaja köré, Magyarországon képtelen volt a mozgalom tért hódítani; a világháború szomorú befejezéséig s a vele járó gyászos tünetekig hevülékeny ifjak szűkre szabott körén túl nem terjedt hazánkban az eszme.

Az 1897. évi első bázeli kongresszus alkalmából a fővárosi lapok szeptember 8-án a magyar zsidóság három legilletékesebb képviselőjének: *Kohn Sámuel* pesti főrabbinak, *Schweiger Márton*, az Izraeliták Országos Irodája elnökének és *Lipschitz Lipót*, az Orthodox Közvetítő Iroda elnökének nyilatkozatát közölték. *Kohn* Sámuel a következőket mondta: „A politikai cionizmuszt, mely Palesztinában egy új Zsidóországot akar megteremteni, merő bolondságnak, veszedelmes hóbortnak tartom ... Magyarországon a felekezetből nemzetet csináló cionizmusz sohasem fog híveket toborozni. Zsidóvallású magyarok vannak, zsidó nemzetiség nincsen. Ebben mindenki egyetért, legyen neolog, vagy orthodox. A zsidó vallás magyar papjai már a szószéken is energikusan fölszólaltak az új Zsidóország megalapításának rögeszméje ellen.“ *Schweiger* Márton így nyilatkozott: „A magyar zsidóságnak minden törekvése homlokegyenest ellenkezik a cionizmusz tendenciáival. Nem álmodozik zsidó királyságról, hanem

ősi vallásának épségben tartása mellett minél jobban be akar olvadni a magyarságba." *Lipschitz* Lipót pedig a következőket mondta: „A cionizmusz megítélésében az orthodoxok egyetértenek a haladókhoz tartozó zsidókkal. Ők is kárhoztatják ezt a meggondolatlan mozgalmat, mely a hazafiság ellen is, a vallás ellen is vét. A zsidóhitű magyarok itthon akarnak boldogulni, Palesztinában való államalakítás eszük ágában sincsen. A bázeli kongresszusnak Karlsbadban tartott előzetes tanácskozása alkalmával a magyar orthodoxok egyik vezérétől megtudakolták, vajjon a cionista mozgalomnak Magyarországon nem akadnának-e hívei? Azt a fölvilágosítást kapták, hogy a magyar zsidókra a cionistáknak félig ideálista, félig oktalan ábrándja semmiféle vonzó hatása nem lehet."

S amikor a világháború lesújtó eredménye a megrendült lelkek kétségbeesésének forrongását idézve elő a hazai zsidóság köreiben is széles rétegekben kezdte kiváltani a palesztinai zsidó államhoz fűződő romantikus érzést, akkor 1919. évi január 13-án az Országos Rabbiképző Intézet teljes tanári kara a következő nyilatkozatot tette közzé: „Súlyos felelősségünk tudatában a közvélemény tájékoztatása céljából indíttatva érezzük magunkat felszínre került jelenségekkel szemben a következő nyilatkozat közzétételére: A zsidó vallás független országtól és államtól, néptől és nemzettől. Vallástörvényeink szerint zsidó az, aki a zsidó hitet vallja, tekintet nélkül arra, hogy születésénél fogva mely népnek és politikai hozzá-

tartozóságánál fogva mely nemzetnek fia. Ezt a nézetet vallja a zsidóság kétezer év óta és ezt vallja ma is. Ezzel összefüggő megdönthetetlen tény, hogy a zsidóság már kétezer év óta csak vallás és nem nemzet, vagy nemzetiség. Ezen az ősi vallási állásponton volt az Országos Rabbiképző Intézet és ezen az állásponton van ma is. A zsidó vallás és a zsidó tudomány ápolása és a magyar nemzeti kultura terjesztése főiskolánk feladata, ezt híven teljesítette a múltban és ezt híven fogja teljesíteni a jövőben is. Megfelelt és meg fog felelni annak az alapításakor kitűzött célnak, hogy a magyar zsidóságnak vallásközösségünk buzgó szolgálata mellett a magyar nemzet ideálját is ápoló hazafias rabbikat neveljen, azon ideálokat, amelyektől a magyar állam kormányzata intézetünkre vonatkozó elhatározásaiban magát vezetteti s amelyek folytán intézetünket állami jellegűnek tekinti. — Vallási eszméinknél és hittestvéri érzéseinknél fogva csüggtünk és csüggünk a Szentföldön, melegen üdvözlünk és támogatunk minden törekvést, mely érdekében folyik. Kétezer esztendő vértanúsága elszakadhatatlan erős kötelékkel kapcsol össze bennünket az egész világ zsidóságával, szívünk egész hevével és teljes erőnkkel támogatunk minden törekvést, amely bárhol elnyomott hitfeleink fölszabadítására irányul. A zsidóság egyeteméhez törhetetlen hittestvéri hűséggel és szeretettel ragaszkodunk, de *politikai* áramlatoktól, — amelyek annak kebelében különböző országokban, különféle viszonyokból és helyzetekből, okokból és célokból kifolyólag

kisebb-nagyobb hullámokat vernek, — magunkat nem befolyásoltathatjuk. Azt vallottuk és azt valljuk, hogy a magyar zsidóság a magyar nemzet szerves része, az volt és az marad. A magyar zsidók vallásuk érintetlensége mellett a magyar nemzet fiai. Ebben a szellemben fogjuk munkánkat a felekezet és az ország javára folytatni."

A jövő tehát semmikép sem igazolta *Istóczy* jóslatát a magyar zsidók különálló nemzeti érzése tekintetében, de annál jobban igazolta a jövő *Istóczy* szavait és fenyegetéseit arra vonatkozólag, hogy az általa megindított zsidóellenes mozgalom mind szélesebb körökre kezdett kiterjedni hazánkban. A képviselőházi naplók *Istóczy* minden fölszólalásánál sűrűn jegyezték föl a zárójelbe tett szavakat: Harsogó kacagás, Nevetés, Derültség minden oldalon. A hírlapok egykori közlései fölháborodással, gúnnyal tárgyalták szereplését. A parlament kinevette, az ország közhangulata szórakozott rajta. S mégis, egy évtizeddel az emancipáció után, 1878-ban, a palesztinai államalapítást tárgyaló beszédének elhangzása után jól ismerte a helyzetet az az „egy hang a baloldalon", mely „nagy derültséget idézve föl, közbeszólt: Titkos szavazást kellene a képviselő úrnak kérnie". Ekkor már számottevő fészket rakott a magyar társadalom széles köreiben a zsidógyűlölet. És csakugyan *Istóczyban* lett volna meg az az erő, mely meg tudta mérgezni a lelkeket? Vagy nem inkább a talaj volt alkalmas arra, hogy befogadja s kicsíráztassa a mérges magvakat? Minő erők működhettek közre, hogy az emancipációt meg-

előző s az azt követő évtized békés és megértő együttmunkálkodást a zsidógyűlölet kirobbanása váltotta föl? Hát valóban magában a magyar zsidóságban rejlett az ok, mely lerombolta a magyarság bizalmát s fölébresztette a gyűlölet elkeseredett védekezését?

Érdekes és a világháború utáni magyar közéletben fölhangzó jelszavakra jellemző világosságot derít egy epizód, mely 1873 december 1-én játszódott le a képviselőház oktatásügyi bizottságában. A bizottság közoktatásügyi javaslatot tárgyalt, melynek 9. paragrafusa kimondta, hogy minden iskolai tárgy célját, terjedelmét a kultuszminiszter szabja meg, kivéve a hittant, mely az egyházi hatóság jogköréhez tartozik. Ennél a pontnál *Szilády Áron* emelkedett szólásra és „közös erkölcstan"-t követelt, melynek anyagát az állam határozza meg és abból együttes tanításban részesítsék az ifjúságot. *Szilády* Áron, a halasi református lelkész, a magyar történeti és nyelvészeti tudomány kiválósága, akkor már a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja, lelkészi, tudományos és közéleti tekintélyének egész súlyával követelte ezt. De utána *Tisza Kálmán* szólalt föl s a következőket mondta: „Filozófiai értelemben tényleg egy az erkölcs, de nem az életben; *én megszoktam*, hogy különbséget tegyek keresztény és nemkeresztény erkölcs közt." És a bizottság többsége elvetette *Szilády* javaslatát. Zsidókról nem esett szó, és bizonyos, hogy amint *Szilády* Árontól távol állt a gondolat, hogy javaslatával a zsidóságot szépítse, vagy a kereszt-

ténységet kisebbítse, épp úgy *Tisza* Kálmán sem gondolt arra, hogy külön zsidómorált értsen a nemkeresztény erkölcs alatt; *Tisza* ezzel semmi egyebet nem akart kifejezni, mint csak azt, hogy az erkölcstanítás a vallásoktatás keretében maradjon. *Tisza* sokkal okosabb és óvatosabb politikus is volt, hogysem megtette volna e megkülönböztetést, ha egyáltalán sejtette volna, hogy szavait félremagyarázhatják, illetve hogy szavain keresztül lelkébe láthatnak. Se szándéka, sem oka nem volt *Tiszának* arra, hogy sejtéseket fölkeltő szószólója legyen a felszín alatt lappangó köztudatnak, mely gyűlöletre fokozható elítélő véleményt táplál a magyar zsidók közerkölcse felől.

Nem az ország szívéből repült föl az első vészthirdető szóröppentyű; nem a fővárosból, a gazdasági élet legmozgalmasabb s így a zsidómorált leghívebben visszatükröztető színteréről indult ki a belátható időben kerekedő vihar jelzése; a határszélen, a Kárpátok magas bércei fölött mutatkoztak az első viharfelhők.

Még csak az 1871. évet írták, amikor a Túrócszentmártonban megjelent Narodne Noviny ujság 73. számában *Pater Sasinek* aláírással cikk jelent meg, mely dühösen támad a zsidókra, amiért iskolájuk nyelve magyar, általa magyarosodást terjesztenek, s fenyegető hangon követeli a kormánytól, hogy egyenjogot kapjon az iskolákban a tót nyelv is, — különben baj lesz a zsidókkal. A tót nyelv persze nem kapott egyenrangot a magyarral, a zsidók pedig természetesen egyre-másra nyitottak iskolákat, melyek az egész felföldön

védő bástyái voltak a magyar szónak, a magyar állameszméne'k, de *Pater Sasinek* is megtartotta igéretét, megvetette lábát a leghálásabb talajon, a nemzetiségi érzés féltékenykedő szenvedélyét korbácsolta föl s szított gyűlöletet a zsidók ellen. Újságban s gyülekezetekben, szószéken és társadalomban szabadon izgatott a zsidók ellen, mert nem akartak tótok lenni, mert a magyar állameszme leghívebb hordozói voltak. S a felföld zsidósága kénytelen volt magyarságáért szenvedni, a becsületében való gázolást eltűrni. De hát a tót izgatásnak lett volna meg az az ereje, mely a felföld helyi keretein túlcsapva, hatást tudott volna gyakorolni az Alföld lakosságára s a közéletben szereplőkre, akiket már 1878-ban meg lehetett gyanusítani azzal, hogy *Istóczy* indítványát nyíltan gúnyos derültséggel fogadják, de titkos szavazással győzelemre segítenék?

A tót izgatás helyi tünetet idézett föl; az ott elhangzott vádak rágalomértékét mindenki megismerte abból a tükörből, mely az igaz magyarság fényét vetítette a felföldi zsidóságra, és mégis, a hetvenes évek végén már oly nyomott volt a hangulat, hogy közelgő vihartól kellett tartani.

Mi keltette föl a hangulatot? Mi okozta a viharfelhők felgyülemlését? *Istóczy? Egy* ember nem gyújthatta volna föl az országot, ha gyújtóanyag nem lett volna fölhalmozva.

Istóczy 1867-ben vasmegyei aljegyző, 1868-ban járásbíró, 1872-ben vasvári járási szolgabíró volt s mint ilyent választotta meg a vasmegyei rúmi kerület ugyanakkor országgyűlési képviselő-

nek. Még járásbíró korában — igy beszéli önmaga emlékirataiban — jó barátság fűzte a zsidókhoz, de egyszer csak megtörtént, hogy egy birtok került árverésre s vételre jelentkezett egyik zsidó ismerőse, aki apja megbízásából akarta megszerezni a birtokot, de írásbeli meghatalmazást fölmutatni nem tudott. *Istóczy* a törvényhez ragaszkodott s nem akarta elfogadni mint árverezőt, de az ismeretségükre hivatkozva addig kérlelte, míg végre a szigorú járásbírót mégis csak levette lábáról. Az árverés után kisült, hogy valójában nem is volt megbizatása, amiből nagy zavar, súlyos vizsgálat támadt s végeredményben *Istóczy* elvesztette járásbírói állását. Ekkor bosszút forralt az egész zsidóság ellen.

Nem akarunk egyéni jellemrajzot adni s nem kutatjuk lélektani összefüggését a járásbírói székben trónoló Cátónak az igazságérzet azon elfajulásával, hogy egy ember gonoszsága miatt nagy közösségre sújtson; itt a magyarországi zsidógyűlölet végső okait keressük, amelyeket nem egy ember bosszút forraló megtévelyedettségében, hanem az egész országra kiterjedő s több évtizedre visszanyúló közgazdasági rétegekben találhatunk meg. *Istóczy* csak a gyújtó szikra volt, mely lángra lobbantotta a gyúlékony anyagot, mely előbb-utóbb, biztosító szelepek híján, elérte volna azt a feszültségi fokot, hogy önmagától robbant volna ki.

Az ország közgazdasági állapotában két nagy forduló pontot képez 1848 és 1867. A negyvenes évek előtt csak a városokban volt zsidókérdés,

ahol a polgári elem, ipart és kereskedelmet űző idegen letelepültek versenytársakat láttak a zsidókban s privilégiumaik jogán szabadulni akartak a versenytársaktól. Kiszorulva a városokból, nyugalmat leltek a vidéken, földesurak oltalma alatt, akik rá voltak szorulva a zsidóra. Nagy-, közép- és kisbirtokon, akár világi, akár egyházi volt a tulajdonos, szívesen fogadták a zsidót, aki egészséges vérkeringést idézett elő a birtokon, túladott gabonán, nyersterményen, megszerezte a szükséges forgótőkét s szolgálta híven, megelégedésre a birtokos kényelmét, úri módját. A falu népe, jobbágy, zsellér hasonsorsú szolgát látott a zsidóban, akit épp oly részvéttel hallott felsikoltani, mikor a földesúr mulatós kedvében kutyákat uszított rá, mint aminő fájdalommal görnyedt jómaga tivornyázó birtokos igájában, könnyes szemekkel tekintve a fölszabadulás elérhetetlen boldogsága felé.

Elérkezett a szabadság órája. Hogy minő változást hozott, arra nézve hadd szóljon helyettünk *Szekfü Gyula,* aki az Élet irodalmi és nyomda részvénytársaság kiadásában 1920-ban megjelent Három Nemzedék című munkájában, és *Surányi-Unger Tivadar,* aki a Szent István-Társulat kiadásában 1921-ben megjelent A gazdasági válságok történetének vázlata 1920-ig című munkájában a következő képet festi. Nem idézünk más forrást, mert ha egyrészt e kettő már föl is használta a rendelkezésre álló adatokat, úgy másrészt épp e kettő felül áll minden gyanusításon, mintha zsidó szemszögletből nézné a helyzetet.

„A bajok eredete még a szabadságharcot közvetlenül megelőző s követő időkbe nyúlik vissza. A jobbágyság fölszabadítása úgyszólván teljesen előkészületlenül találta a magyar birtokosságot, melynek egész gazdálkodása, üzemének fölszerelése, berendezése, de saját magának gondolkozásmódja is gyökerében volt hozzánőve a jobbágymunka fogalmához, az úrbéri állapotokhoz. Az ősi szolgáltatások elvesztéseért nyújtott állami kárpótlás vajmi csekély vigasza lehetett csak a gazdaközönségnek, mivel az erre fordítandó, pótadó alakjában kivetett földtehermentesítési járulék súlyosan aránytalan, legnagyobb részében újra csak az ő vállaikra nehezedett. Az új viszonyokba csak nehezen beleszokni tudó, válságos helyzetbe jutott gazdákra valóságos csapást mért az 1853 május 29-iki császári nyílt parancs: az ősiség és a magyar zálog eltörlése. Ennek folytán a tőkével nem rendelkező birtokos kénytelen az új jelzálogkölcsönhöz folyamodni; az ősi kúriák egyre gyakrabban kerülnek dobra, a hetvenes évek végén már közel húszezerre tehető az elárverezett ingatlanok száma."

„A nagy reformoknak is megvoltak közvetlen visszahatásai, melyek súlyosan érintették az egész életmódjában mindenképen a régi, kényelmes viszonyokhoz szoktatott generációt. Igy volt ez a 19. század egyik legnagyobb művével is, a Tiszaszabályozásokkal. Az addig hosszú mértföldekre kiterjedő árterületek, lápok és mocsarak a vizimadarak és vándormadarak milliárdjainak volt paradicsoma, mindenféle hal s a csík bőven ta-

nyáztak ott. A környék lakosságának a halászat és vadászat búsás jövedelmet biztosítottak s az új, szabályozott medrében gyorsan tovarohanó Tisza magával ragadta gazdasági exisztenciájukat is. A lecsapolt területek búja, vad talaja mindjárt nem is volt alkalmas a megmívelésre, minden egyéb növényt elölt ott egyelőre a túltengő gaz. No meg a lakosság nem is értett a földmíveléshez, az új kultura megkezdéséhez föltétlenül szükséges beruházásokra pedig egyáltalán nem volt pénz. Hogy birhatta volna e nép a rája rótt súlyos adó=terhet épségben elviselni! A szabályozási munkálatokat különben sem hajtották valami kiváló előrelátással végre; a kanyarulatok átvágásával most már rohanóvá tett víz, mely előbb mintegy 200 négyszögmérföldet borított el áradásával, szűk partjai közt megmaradni nem tudván, nem egyszer törte át az újonnan épített, de gyengéknek bizonyult védőgátakat. Ime egynéhány a Tisza=szabályozás utáni árvizpusztítás képe: 1855-ben volt elöntött terület 250.000 hold, 1860=ban 451.700, 1861=ben 104.000, 1865-ben 105.000, 1867-ben 220.000, 1869=ben 157.000, 1876-ban 121.000, 1877=ben 108.000 hold volt az elöntött terület. Ily vi=szonyok közt nem csoda, ha a tiszamenti gazda, aki sohasem tudta, melyik évben sodorja el fáradozásainak gyümölcsét az ár, rablógazdálkodás=hoz folyamodott, nem is ápolta földjét úgy, ahogy észszerűség és helyzet kívánta."

„Sajátságosan súlyos mellékkövetkezménye volt a tagosításnak is. A legtöbb község határában egyszerre ezt végrehajtani nem lehetett s gyakran

évekig is elhúzódtak a mérnöki munkálatok. Tudva már most azt, hogy senki sem tarthatja meg addigi földjét az új szétosztás után, mindenki igyekezett abból még utoljára kihozni annyit, amennyit csak lehetett. Trágyáját már senki sem használta föl, hanem azt összegyűjtve, új telkét akarta majd vele termékenyebbé tenni."

„A régi úrbéri terménygazdálkodásban a főcél csupán a házi szükségletek kielégítése volt. A gabonatermelés terén ennél távolabbra gazdáink nem tekintettek. Ha azonban bőséges aratás következtében gabonafölösleg mutatkozott, a föl nem használható mennyiséget földalatti vermekben tartogatták soványabb esztendőkre. Kereskedelmünk akkor még oly fejletlen volt, hogy dacára földünk áldott gazdagságának, 1855-ben 1,070.856 métermázsa gabonát kellett importálnunk, 1856-ban 900.249, 1858-ban 175.357, 1859-ben 195.903, 1872-ben 1,832.314, 1873-ban 2,788.930, 1874-ben 2,974.955 métermázsa gabonát kellett importálnunk."

„1875-ben fedezték föl nálunk az első phylloxera infekciót Pancsova határában, mely csapás végzetesen sújtotta az ország bortermelését. Eleinte a megtámadott szőlők kiírtásával igyekeztünk ellene védekezni, de nem vezetett eredményre. Csak 1886-ban állította föl az állam a zalatnai szénkéneggyárat s ennek termékei fölhasználásával s amerikai tőke átplántálásával sikerült csak a kilencvenes évek végéig kiemelni az országot szőlőtermelésünk végpusztulásából."

„Az abszolutizmus alatt megindult lassú gaz-

dasági fejlődés a kiegyezés után vérmes remé=nyekre látszott följogosítani, Bécsen keresztül az üzérek raja vetette magát hazánkra, hogy annak szűz gazdasági erejét, energiáját kiaknázzák. A külföldi tőke ömlik Pestre, hol 1868 elején még csak 21, húsz hónappal később, 1869 szeptemberé-ben pedig már 99 részvénytársaság működött 135 millió forint alaptőkével. A vasútalapítás terén valóságos láz ütött ki, ekkor jön létre a pécs—barcsi, a kassa—oderbergi, a keleti és az észak-keleti vasút, valamint egész csomó helyi közleke=dési és hajózási vállalat. Ugyanebbe az időbe esik a vallásosság leple alatt a nép bizalmába furakodó római grófnak, Langrand=Dumonceaunak nagy=szabású földhitel=csalása is, mellyel számos csalá-dot juttatott koldusbotra. Egyidejüleg 1873-ban beütött Bécsben és Németországban a „nagy krach", melynek hatása alatt Pesten 10 bank om=lott össze 33 millió forint tőkével és 2 iparvállalat 0.8 millió tőkével, s 12 banknak, 2 biztositó inté=zetnek, 1 közlekedési, 1 építkezési és 10 iparvál-lalatnak föl kellett számolnia."

Igy festi a hazai állapotokat *Surányi=Unger* idézett könyvének 128—138. lapjain. De mielőtt a nyert benyomást összegeznők, hallgassuk meg *Szekfű* Gyulát is, aki elevenebb tollal szemlélte=tőbb leírást ad a helyzetről.

„A jobbágyból a magyar liberalizmus vív-mányai szerint teljes birtokjogú önálló paraszt lett, aki a korábban földesúri telket saját hasznára és saját jószántából művelte s eddigi nemes gaz=dájának sem robottal, sem fuvarral, sem egyéb

szolgáltatással nem tartozott. A hirtelen fölszabadítást nem előzte meg modernebb gazdálkodásra nevelés, ez volt a kisbirtokos parasztságnak egyik legfőbb baja. Megbízható szemtanu szerint a magyar paraszt még a hatvanas években is oly felületesen végezte a vetést, hogy azt inkább földkaparásnak lehetett nevezni. Szemes gabona mellett nagyon kevés kukoricát és dohányt, alig valami takarmányt termelt, minek folytán marhaállománya is kevés és rossz volt. Marháját még karácsonykor is kénytelen volt legelőn, sovány dohánykórón tartani. Az aratás forró munkáját a tiszai gazda maga végezte családjával, vagy bő esztendőben, zsírosan élelmezett, jó sok borpálinkán tartott részaratójával; az őszi vetés után neki adta magát a téli henyélésnek, melyből csak a tavaszi szántás-vetés egy-két hetére ébredt föl, hogy azután tovább henyéljen aratásig. A dunántúli kisbirtokos szintúgy nem erőltette meg magát, legföllebb ha télen tüzelőanyag végett fejsze után látott, de favágó napszámra vagy fuvarozásra már nem vállalkozott. Ilyen keleti gondolkodásmód mellett csak természetes, hogy szabad földjéből alig hogy kenyeret, többé-kevésbbé zsíros-szalonnás élelmet tudott magának szerezni, eladásra alig került valami s így pénz se jött a házhoz. Következéskép minimális volt a parasztosztály fogyasztása is; étel-italon kívül semmire sem maradt sem pénze, sem kívánsága, a fényűzés még a lányoknál sem ment túl egy-egy pántlikán; lakásviszonyok, ruházat megmaradtak a jobbágykor formáiban, még a módosabb legények s leányok

sem szoktak hozzá lábbeli viseléséhez."

„A kisbirtokostól elvette a 48-as törvényhozás földje egy részét s ami még fontosabb, a jobbágyi munkaerőt. Kártalanítását e veszteségekért, melyeket a nemesség öntudatosabb része önként és lelkesedéssel vállalt magára, egyszerűen a „nemzeti becsület védőpajzsa" alá helyezte. Az abszolut kormány a nemzeti becsületre keveset hajlott, és nem sietett e nemzeti érzésű arisztokrácia kártalanításával. A császári rendelet a 48-as törvényhez hasonlóan elismeri az állam kötelezettségét a földbirtokososztály kármentesítésére, s e célból az ország területét osztályokba sorozza, melyekben a talaj termékenysége szerint holdanként különböző kártalanítási összeg fizetendő. Az első osztályban van Fejér, Sopron, Mosony, Pozsony, Vas, Tolna, csupa olyan megye, hol a nagybirtok a túlnyomó — Fejérmegyének majdnem háromnegyed része nagybirtok — a konzervativnak nevezett aulikus mágnások kezén, s ami kisebb kártalanítandó birtok van, akközt is sok a nem-magyar, német és tót. Pestmegye a második osztályba helyeztetett, Baranya, Borsod, Csongrád, Komárom, Somogy a harmadikba, Bihar, Heves, Zala a negyedikbe, Szabolcs, Szatmár, Zemplén az ötödikbe. Ez utóbbiak nagyszámú köznemessége holdanként már csak szinte fele annyi összeget kap, mint a fejérmegyei nagybirtokosok. A tendencia világos: a mágnások nagyrésze elszakadván a katasztrófa után a nemzeti ügytől, jutalmat kap, a köznemesség büntetést. A pátens azonban még ez összegek kifizetéséről sem gondoskodott, hanem azt későb-

bi időre halasztván megengedte, hogy a birtokosok addig is előleget kapjanak az államtól. Ujabb fegyver az abszolutizmus kezében a hazafias köznemesség anyagi helyzetének lerontására. A bonyolult hivatalszervezet az előlegeket csak hoszszadalmas herce-hurcával folyósítá, lehetőleg „jóérzelműeknek.“ A köznemes ügye elsikkadt a sok rosszindulatú fórumon, de még ha kapott is előleget, ez se sokat lendített birtokán, mivel az elaprózva kézhez vett kártalanítási összeget nem fektethette be egyszerre, amint ez a jobbágymunka és fuvar megszüntével szükséges lett volna. A földbirtok e sulyos krizisét az adórendszer segélyével lehetett volna enyhíteni, ha a kormánynak nem lett volna épp a krizis sulyosbítása a célja. Rossz kataszter, tanulatlan cseh és német-osztrák hivatalnokoktól felvéve, ennek nyomán igazságtalanul kirótt földadó: csak megnehezítették a köznemesség helyzetét.“

„E felülről jövő nyomás alatt a köznemességnek csak csekély hányada tudta birtokát adósságtól tisztán tartani. A nagyobb rész eleinte terjedtebb gabonatermelésre veté magát, így akarván a munkaerő kriziséből szabadulni, miután a korábban ingyenes jobbágymunkát most pénzért is alig tudta megszerezni. Néhány jó év magasb árai ittott csakugyan nagyobb jövedelemben részesítették, ezt azonban gazdasági szakismeretek hiányában nem tudták állandósítani, jó évek pazarlása után sovány esztendőben ismét adósságba sülyedt. Az állam ezzel persze mitsem törődött, földtehermentesítési akcióról, olcsó hitelről, észszerű be-

fektetési kölcsönről szó sem volt. Régi nemesi családainknak nem csekély része vált ekkor birtoktalanná, a birtokosok száma folyton apad, a birtoktömörítés ténye hiányos statisztikai adatainkból is kétségtelen."

„Kevés a jól rendezett középgazdaság az országban, de sok az utána élő úr. Ha valamely közbirtokosság fogatjai után itélnők meg gazdasági viszonyait, csupa viruló körülményekre, gazdag birtokosra kellene következtetnünk. Ha vidéki bált látogatunk meg, azt hinnők, csupa mágnásnőnek leszünk bemutatva — a toilettek után. Ha pedig a kártyázó-szobába lépünk, azt kellene hinnünk, legalább három főváros gazdag bankárjai hányják-vetik a rájuk nézve már ingerrel sem biró mammont. De ha kimegyünk a tanyák közé s látjuk a düledező juh-akolt, a boglyas kazalt, a csenevész gulyát, a trágyázatlan földet, a szerbtövis borította legelőt, a fátlan, vízmosásos hegyoldalt, a kapálatlan szőlőt; ha a telekkönyvbe pillantunk s látjuk a sok betáblázást és előjegyzést, az ügyvéd irodájában a sok beperlést, a szomszéd város kereskedő-tárcájában a sok beváltatlan váltót, könyvében a sok fizetetlen számlát; ha a gazdasági egyesület üléstermébe lépünk s látjuk gyülés napján is a sok üres széket, halljuk az egy-két megjelent tag üres politizálását, — akkor szomorúan hajtjuk le fejünket, s arról győződünk meg, hogy a fogatok és toilettek fénye csalt s hogy egészségtelen társadalmi viszonyok közt élünk."

Jött az 1867, mely hazánkat belevonta a nyugati országok immár virágzó kapitalista forgata-

gába, kereskedelmi és ipari érdekkörébe. „Hirte= len változást csak az a körülmény eszközölhetett volna, ha az eddig harcos és jogász nemzet egy= szerre, máról=holnapra, kereskedelmi és ipari te= hetségnek bizonyul. Ez azonban nem történt meg. Ellenkezőleg, gazdasági életünk lassú bontakozá= sának egyik oka az, hogy a magyarság ez új kor= szakban is húzódozott e pályáktól. Az alacsony műveltségi osztályokat, a paraszti tömegeket nem érheti itt szemrehányás, őket eléggé elfoglalta a szabad birtok, az újonnan megnyílt agrárpálya, de a kiváltságos osztályok nem menthetők fel bi= zonyos felelősség alól. A korábbi közbirtokosok és középnemesek tekintélyes hányada volt kény= telen a jobbágyszabadítás és abszolutizmus nyo= mása miatt házi tűzhelyét elhagyni, új existenciát keresni. Csekély éleslátással megtalálhatta volna ezt, ha a kapitalizmus győzelmes szekerébe ka= paszkodik, ha földesuraság helyett ipari és keres= kedelmi pályára megy. Igy a föld terményei a ma= gyar földmíveléstől magyar kezeken át, magyar közvetítéssel jutottak volna el a hazai, vagy kül= földi fogyasztókhoz. Sajnos, az ősi szenvedélyek nem engedték ezt. A volt privilegizált osztályok görcsösen ragaszkodtak az „úri“ pályákhoz, s in= kább végképp leszálltak, fokról=fokra csúszva, a társadalmi létrán, semhogy hirtelen kiragadják magukat megszokott körükből és ipari produkció vagy kereskedelem szolgálatába álljanak. A tönk= rement agrárcsaládok fiai városokba tódultak s ott megszállották az állami, megyei, városi hivatalo= kat le egész az írnokságig, mert ezen helyeken to=

vábbra is „urak“ — más nyelvre ily értelemben le nem fordítható szó! — maradhattak.“

Elég volt az idézetekből. Tárgyilagosan fi≈gyelő szemek látták ezt a helyzetet, melyből a régi Magyarország széles rétegeinek elégedetlensége sarjadhatott. A jobbágyság felszabadítása, az osz≈trák kormány abszolutizmusa, gazdasági reformok és elemi csapások teljesen tönkretették a kis≈ és középbirtokos nemességet. A föld észszerű műve≈léséhez nem értő s felszereléssel sem rendelkező felszabadult jobbágyok ha nem is vágyakoztak vissza az előbbi gondnélküli állapotba, a legsulyo≈sabb terhek alatt görnyedtek. Dobra kerültek régi nemesi kúriák s felszabadult jobbágytelkek, — s akadt birtok, akadt telek, mely az árverésen zsidó kézre is jutott, természetes folyományaként an≈nak, hogy a kereskedelmet űző zsidók rendelkez≈tek forgótőke felett. S ez az egynehány zsidó szúrt szemet, nem pedig az osztrák abszolutizmus által megkimélt, a jobbágyság felszabadítása által érzé≈kenyen nem sujtott nagybirtokosság, melynek a tönkrement kisnemesek birtokainak megszerzése által eszközölt birtoktömörítése mai napig érez≈teti hatását. *Szekfü* Gyula — könyvének 271. lap≈ján — így nyilatkozik a hazai földbirtoklás arány≈talanságáról: „Magyarország területének 32%≈a ezertől tízezer holdig terjedő nagybirtokokból áll, a tízezer holdnál nagyobb birtokok pedig együtt≈véve az ország összes területének 7.4%≈át foglal≈ják el. Részletekkel talán jobban tudjuk érzékel≈tetni a dolgot. Az ország területén 1900≈ban 2,388.482 gazdaság volt, összesen 36,857.000 holdon.

Ebből ezer holdnál nagyobb gazdaság 3768, amely 3768 gazdaság — ezt jól jegyezzük meg — tizenegymilliókilencszázegyezer kat. holdat foglalt magában. A 3768 szám nem a birtokosokat, hanem a gazdaságokat tünteti fel, tehát birtokos még kevesebb van, mert egy⸗egy birtokos, amennyiben földjei több megyében fekszenek, többször szerepel a kimutatásban. Viszont a 3768 számban benne van a főurakon kívül az ezerholdas középbirtokos is, valamint az állam és egyház is, amennyiben ezek földjei egy⸗egy tagban ezer holdnál nagyobbak. Ebből a számból tehát nem szabad arra következtetnünk, hogy az ország 32 millió földjéből 12 millió, tehát több mint 32%, az egésznek majdnem egyharmada a főúri osztály kezén volna. De az aránytalanság igen nagy, majdnem ilyen nagy. Megitélhető ez abból, hogy az összes gazdaságok 53%⸗a úgynevezett törpegazdaság, s ezen törpegazdaságok az ország 37 millió holdjából összesen csak 2,155.168 holdat, tehát a területnek csak 5.8%⸗át foglalják el. Viszont a hitbizományok, melyek már kizárólag főúri kézen vannak, 2,329.000 holdat tesznek ki. Azaz kétmillióháromszázezer holdból csak *néhány* család él, míg a másik kétmilliószázötvenezer hold az ország agrárlakósságának 53%⸗át, összesen egymilliókétszáznyolcvanezer kisgazdaságot kénytelen eltartani. Hogy ez mennyire lehetetlen, s hogy e törpegazdaságok tulajdonosaiknak a puszta életen kívül egyebet alig nyujthatnak, azt megdöbbentően illusztrálja a hivatalos adat, hogy az egymilliókétszáznyolcvanezer törpegazdaságnak majdnem fele,

hatszázezer, kisebb egy holdnál, még pedig szán=tóföld nélküli egy holdnál kisebb 294.475, egy hold=nál kisebb, de már szántóföldes pedig 268.274.“

Surányi—Unger és *Szekfü* könyvein kívül kellő tájékozódást nyer a kérdés iránt érdeklődő a ma=gyar kis= és középbirtokosok elszegényedésének, valamint a magyar faj terjeszkedését s kulturális és gazdasági emelkedését bilincsekbe verésének okairól az ugyancsak minden gyanusításon felül álló, de egyben minden előítélettől is ment *Bek=sics Gusztáv.* A magyar politika új alapjai, kap=csolatban a magyar faj terjeszkedő képességével és a földbirtokviszonyokkal című munkájából. (Budapest, 1899. Athenaeum.)

Nem rablás, nem uzsora, nem erkölcsi meg=itélés alá eshető furfang idézte elő hazánkban azt az egész kis= s középnemesi és parasztosztályt magával ragadó gazdasági válságot, mely 1867=ben, a zsidók emancipációja idején, már kiterítette sö=tét szárnyait az országra. S ebben az állapotban érte az országot két olyan rázkódtatás, mely a természetes válságtól érintetlenül maradt birto=kosokat is kiforgatta vagyonukból.

Az egyik a fent említett *Langrand—Dumon=ceau* római gróf, belga kalandor nevéhez fűződik, ki a hetvenes évek elején a feltörekvő s hazánk=ban is egyre tért hódítani kezdő kapitalizmus ver=senyterén azzal az eszmével lépett fel, hogy „a tőke kereszténnyé tétessék.“ Hazánkban is lépre ment sok család; lelkészektől, parasztoktól, özve=gyek és árváktól rengeteg összegeket csalt ki. Vé=gül — mint minden lexikonban is olvasható, —

csalárd bukás következett, de magasrangú bűntár=sai addig húzták=halasztották a tárgyalást, hogy a tizenötévi fogházbüntetés elől Amerikába szök=hetett. *Langrand* nem volt zsidó, de „a nagy esz=me“ propagálása alkalmával sokat beszélt zsidók=ról, hogy közel férkőzhessék a szivekhez, melyek=nek megcsalatkozása fájó kesergésben keresett vigasztalódást.

A másik nagy és egész Európával hazánk szé=les köreit is sulyos válságba sodró szélhámosság *Bontoux* Jenő Pál nevéhez fűződik, ki mint az osz=trák déli vasút igazgatója hazánkban is megtalálta összeköttetéseit, amidőn 1878=ban Union Géné=rale címen bankot alapított oly célból, hogy a ka=tholikus egyház és hívek vagyonát tömörítse a szabadgondolkodók és a zsidók ellen. Ügynökei bejárták egész Európát, összeharácsolta a papok vagyonát, egyházi alapokat s a hívek filléreit, — végül 1883=ban öt évi fegyházbüntetés elől sikerült külföldre menekülnie. *Langrand* csak vallásos esz=közökkel toborozta híveit, de *Bontoux* és ügynö=kei már nyilt sisakkal egyenest a zsidók ellen szórt rágalmakkal szerezték meg saját céljaikra a ki=fosztott nép filléreit.

Ime a tényezők, melyek előkészítették a ta=lajt, s amelyek összeműködése lehetővé tette, hogy a lesülyedt kis= és középbirtokosoknak kegyelem=döfést adó *Langrand*=botrány után *Istóczy* fellép=hessen s hogy az általa szított parázs épp 1882=ben, a *Bontoux*=botrány idején csapjon ki féktelen lán=golásba.

*

Istóczy országszerte izgatott szóval, röpiratokkal és szervezte a gyűlölet fészkeit, az antiszemita egyleteket. 1880-ban már egy „Nemzsidók szövetségé"-nek alapításán fáradozott, melynek jelszava lett volna: Egy mindenkiért és mindenki egyért; tagja lehetett „minden országgyűlési képviselő és egyébb nem zsidók." A taggyűjtés nem folyt titokban, sőt oly hangos toborzással, hogy 1880 szeptember 25-én *Miklós István* meginterpellálta a képviselőházban *Tisza* Kálmán miniszterelnököt, hogy „azon köztudomású ténnyel szemben, hogy a legújabb időben *Istóczy* Győző képviselő úrnak ismert parlamenti nyilatkozatai szellemében, a fővárosban és a vidéken alakult és szervezett antisemitikus egyletekben és folyóiratokban egyes néptörzs a maga összeségében egyesek bűneiért felette erős megtámadásokban részesül és a zsidóságnak Magyarországból való kiűzetése iránt megengedett és tiltott utakon agitáció folyik, ... mit szándékozik tenni a kormány, hogy a keresztény és nem keresztény lakósság közötti jó egyetértés meg ne háborítttassék." *Tisza* Kálmán válaszában erélyesen tiltakozott a feltevés ellen, mintha a kormány, vagy a szabadelvű párt segédkezet nyujtana Istóczy irányzata terjesztéséhez, s kijelenti, hogy „minden oly izgalom irányában, mely az osztályok, nemzetiségek és hitfelekezetek közti gyűlölséget és súrlódást idézi elő, a kormány teljesíteni fogja kötelességét."

Tisza válasza kielégítette a szabadelvű pártot, mindazokat, kik nem akartak nagy jelentőséget tulajdonítani az országban elharapódzó bujtoga-

tásnak, mely már oly méreteket öltött, hogy egyes mélyebbre látó politikusok meg is érezték a közelgő nagy vihart. A küszöbön álló veszedelem=nek nyilt kifejezést is adott az 1881 március 9=én tartott képviselőházi gyűlésen *Majoros István,* ki a polgári házasság ügyében intézett interpellációt az igazságügyi miniszterhez, mondván: „A polgári házasság kérdésének elintézését különösen a most sajnosan megindult antisemita mozgalom teszi sür=gőssé; nézetem szerint, ha a polgári házasság már be lett volna hozva, azon nem várt kellemetlensé=geknek nagy része, amely az érintett mozgalom következménye lesz, kikerülhető lett volna.“ Az interpelláció következménye az volt, hogy már két héttel utóbb *Pauler* Tivadar igazságügyminiszter benyujtott egy törvényjavaslatot „a keresztények és izraeliták közt az országban kötött polgári há=zasságáról,“ mely törvényjavaslat azonban *Emmer* Kornélnak, mint igazságügyi bizottsági előadónak indítványa alapján, tekintettel az országgyűlés ülésszakának előrehaladott voltára, levétetett a napirendről.

A történet kutatója kénytelen azon kormány jóhiszeműségében, de legalább is politikai előrelá=tásában kételkedni, amely a megsürgetett általános polgári házasságkötés javaslata helyett a zsidók és keresztények közti házasságkötés kérdését dobta a pártok közé akkor, midőn épp a felekezeti har=cok tüze már lángba akarta borítani az országot. Nyugodtan vétethette le a javaslatot „az ülések előrehaladott voltára való tekintettel“ a napirend=ről, a javaslat megtette hatását, annak jegyében

indult meg az országban az új képviselőválasztás, annak jegyében folyt az izgatás, mely a választási küzdelemben immár elérte a tetőfokát.

De már az ülésszak berekesztése előtt vált világossá a két tűzfészek, ahol a parazsat szították s ahol előkészítették az ország lángbaborítását.

Az egyik tűzfészek a zsidógyűlölet szításával leplezett pánszláv agitáció volt az északi megyékben, hol már 1881 tavaszán Pásztón és Losoncon fényes nappal véresre vertek zsidókat, házakba betörtek, üzleteket fosztogattak, mely jeladás megtette hatását az egész Felvidéken. A napilapok felismerték a helyzetet, figyelmeztették a kormányt a pánszláv mozgalmakra, amelyeknek csak takaróját képezi az antiszemita izgatás; mindkettő Oroszországból táplálkozott s a hatalmas birodalommal szemben a kormány tehetetlen volt. *Pulszky Ferenc* meg is írta nyiltan, vezércikkben a Pester Lloydban (1881 októberében): „Aus den Steppen Russlands, woher wir die Cholera und Viehseuche zu erhalten plegen, klopft jetzt ein anderer unheimlicher Gast an unsere Thüre: die Judenhetze. Alles hängt jetzt davon ab, ob die Regierung den ersten Regungen der antisemitischen Verfolgungen entgegentritt, oder ob sie mit lauwarmen Verweisen im Grunde die Antisemiten unterstützt."

A másik tűzfészek a pesti egyetem volt, melynek keresztény ifjúsága 1881 februárjában az egyetem falain belül a zsidó hallgatókat inzultálva oly izgalmas jeleneteket provokált, hogy az üggyel kénytelen volt a tanács is foglalkozni, mely=

nek határozatából kifolyólag a Rektor, Dr. Berger, a hittudományi kar tanára maga elé idézte a vezetőket, kik sérelmeiket előadva, azon kivánságuknak adtak kifejezést, hogy túlsok zsidó hallgató lévén az egyetemen, beíratkozásnál megfelelő arányszám vétessék figyelembe. A Rektor atyailag, de szigorúan megdorgálta az ifjakat, kik az intelem hatása alatt nyilvános gyűlést hirdettek a kérdés megbeszélése végett. A gyűlés megtartását azonban a belügyminiszter betiltotta. E betiltás alkalmat szolgáltatott *Istóczy*nak egy interpellációra, melyben 1881 március 3-án védelmébe fogta az egyetemi ifjakat a zsidó hallgatók ellen, akik „már elözönlik az összes fakultásokat," s amely interpelláció kapcsán Rohling könyveiből idézett vádakat szórva a zsidóságra, kijelentette, hogy hiába nevették őt ki hat év óta a Házban, jól tudja, hogy titokban már sokan vannak mellette, s reményét helyezheti a közelgő képviselőválasztásba; „elvtársaimhoz a házában intézem hát a szózatot: Ne csüggedjünk, hanem fel a munkára! Mert mi győzni fogunk, a mienk a jövő!"

Ilyen hangulat előzte meg a képviselőválasztást, melynek küzdelmeiben tizenhét jelölt vitte győzelemre az antiszemita zászlót.

Istóczy hát nem volt már egyedül; erős vezérkar vette körül; tizenhatod magával szőhette terveit a képviselői immunitás védelme alatt. Buzogányforgató levente volt mind, de *Istóczy*n kívül főleg *Verhovay* Gyula és *Onódy* Géza küzdött az első sorban, s szőtte a terveket, hogy fölkorbácsolódjék a szenvedély a zsidók ellen.

Istóczy, akinek kerületében 1882. év januárjá= ban két zsidót választottak meg községi bírónak: Kisbéren Frankl Zsigmondot és Baltaváron Mayer Józsefet, 1882 február 18=án ugyanazon megye ka= tholikus papságának kérvényét ajánlja gyűlölettel átitatott beszéd kiséretében a képviselőháznak a zsidóemancipáció eltörlése tárgyában. 1882 junius 9=én pedig, amikor a parlament Szatmármegye kér= vényét tárgyalta az oroszországi üldözések elől menekült zsidók bevándorlásának megakadályo= zása ügyében, oly vadul csapongó beszédet tartott, hogy *Wahrmann* Mór kiment a teremből, aminek következménye az volt, hogy a folyosón belekö= tött Wahrmannba s párbajra kényszerítette. Ezért a szabadelvű párt kizárta kebeléből *Istóczyt.* Ad= dig a szabadelvű párt tagja volt, mint ahogy a többi antiszemita képviselő is a különböző pártok= ban foglalt helyet.

Verhovay Gyula sem volt mindig antiszemita. 1880 január elsején indította meg a Függetlenség című napilapot, melyben a legszabadelvűbb esz= mék lelkes hirdetője volt s mikor ugyanazon év márciusában mint függetlenségi képviselő Nagy= váradon járt, hol párthívei bankettel tisztelték meg, nagy beszédet tartott a zsidókérdésről, elra= gadtatással szólt a zsidók hazafiságáról, gazdasági és szellemi értékéről, s elitélően nyilatkozott Istó= czyról, ki „gyűlöletével sportot űz s kit nem vezé= rel tisztességes szándék,“ végül kijelentette, hogy „aki a zsidók ellen agitál, az nem hordja szivén a haza javát.“ A közönség rajongott Verhovayért, ki elragadó népszónok volt s csodás erejű tollal

rendelkezett, s amikor 1881-ben a kisbirtokosok megtámadása miatt báró Majthényi Izidor provokálta s párbajban megsebesítette, valóságos nemzeti vértanút látott benne a közönség s az iránta érzett részvét nagy utcai tüntetésben nyilatkozott meg a pesti Nemzeti Kaszinó előtt. De a következő évben teljesen váratlanul megváltozott a Függetlenség, mely ontotta a zsidógyűlölet gyilkos mérgével megírt cikkeket. Mi okozhatta a fordulatot? Nem tudjuk, maga Verhovay sem ad felvilágosítást Az Álarc Korszaka című könyvében, melyet teljes letöretése után 1889-ben írt önigazolás céljából; valószínűleg annak felismerése indíthatta ritka tehetségének a zsidógyűlölet fegyvere forgatásának szolgálatába való állításra, hogy lapja nagyobb hasznát fogja ennek látni. Hiszen 1883 októberében, amikor az antiszemita képviselők kiváltak a különböző pártokból, s megalakították a különálló antiszemita pártot, *Istóczy* Győző, *Onódy* Géza, *Simonyi* Iván és *Széll* György mellé Verhovayt is be akarták választani az elnökségbe, de nem fogadta el, mert minden szabad idejét lapjának, a Függetlenségnek akarta szentelni. Igy mondta ő maga. De csakhamar kitünt, még abban a hónapban, hogy más érdekek késztették arra, hogy a lap kezelésébe idegen ne nyerjen betekintést. Ugyanis a Függetlenség tekintélyes összegeket gyüjtött Arany János szobrára, a Honvédszobor felállítására és a bukovinai csángók visszatelepítésére, s kisült, hogy mind e pénzeket Verhovay elsikkasztotta. Ettől az időtől fogva erkölcsi halott lett.

Onódy Géza, ki 1871—74=ig a szabolcsmegyei alsódadai járás szolgabírája volt s 1881=ben a haj=dunánási kerület antiszemita programmal megvá=lasztott orsz. képviselője lett, a legnagyobb vesze=delmet hozta a magyar zsidóságra a vérváddal. Amit addig a leghevesebb küzdelmek közepette a legvéresebb szájú demagógok sem mertek hangoz=tatni, azt *Onódy* Géza vitte bele a küzdelembe s megvádolta a magyar zsidóságot az országgyűlés színe előtt keresztény vérnek vallásos szertartásra való felhasználásával.

1882 április 1=én Tiszaeszláron eltünt *Soly=mossy* Eszter tizennégyéves cselédleány, míg a falu szatócsánál járt, hová gazdája, Huri András küldte. Az eltünés három nappal a zsidók peszach=ünnepe előtt történt s hogy a leány nem került elő, *Onódy* Géza orsz. képviselő, ki Tiszaeszláron lakott, előkészítette a közvéleményt arra, aminek hatása alatt Eszter anyja már május 4=én vádat is emelt: hogy leánya vérét a zsidók vették a hus=véti kenyérhez való felhasználás végett. A nyir=egyházai törvényszék május 19=én küldötte ki *Bari* József törvényszéki jegyzőt a vizsgálat megejté=sére, ki legelőször *Scharf* József templomszolgá=nak Samu nevű öt éves fiát hallgatta ki, minthogy híre terjedt, hogy az öt éves fiúcska azt mondta *Sós* Mihálynénak, ki kaláccsal édesgette magához a gyermeket, hogy Esztert a metsző vágta meg. A vizsgálatot vezető törvényszéki jegyző cukor=kákkal bátorította vallomásra a fiút, ki elmondta, hogy apja behívta Esztert, átvágta nyakát s ő, meg Móricz bátyja fogta fel a vért. Erre a vallomásra

még aznap elfogták az egész Scharf=családot s hiá= ba volt az apának s a tizennégy éves Móric fiúnak bizonygatása, hogy ők nem is látták Esztert s mit= sem tudnak eltünéséről, döntő volt az ötéves fiúcs= ka kaláccsal=cukorral kivett vallomása. Ezen nap estéjén Móric *Recsky* András, közismerten félel= metes csendbiztos őrizetébe adatott, ki annyira rá tudott ijeszteni a tizennégy éves félénk természetű fiúra, hogy még azon éjjel jegyzőkönyvbe mond= hatta azt, hogy a leány eltünése napján, szomba= ton, az istentisztelet végeztével atyja behívta Esz= tert a templomba, hogy oltsa el a gyertyákat s ott *Wollner* Herman átutazó koldús leteperte, *Bux= baum* Ábrahám és *Braun* Lipót sakterek, kik épp kántorpróbán voltak Eszláron, lefogták és *Schwarcz* Salamon sakter levágta a leányt. Mind= ezt a kulcslyukon keresztül látta. Erre a vizsgálat felkutatta a templomot, ahol azonban nem akadt semmiféle nyomra.

Június 18=án hullát fogtak ki a Tiszából; a ruha rajta Eszter ruhája, a hulla karján lóg a festékes kendő is, ahogyan az eltünés napján a szatócstól távozott, felismerték lábafején a tehéntiprástól származott forradást is, nyaka nincs átvágva, a tisztiorvos is tizennégy éves leányénak mondja a hullát, világos, hogy alaptalan a rituális vérvád. De Onódyék épp erről nem akartak letenni. A fel= oszló hullában az anya nem ismeri fel Esztert, az izgatás vezérei hullacsempészés vádjával sulyos= bítják a vádat: a vizsgálat félrevezetése végett a zsidók idegen hullára adták volna Eszter ruháit. Forró izgalommal volt telve az ország, melyet *Kos=*

suth Lajos sem tudott lecsillapítani, ki Turinból küldött nyilt levelével protestált a képtelen vád ellen; mitsem használtak külföldi világhírű szak=értők nyilatkozatai, süket fülekre találtak *Scheut=hauer* és *Mihálkovich* pesti anatómusok vélemé=nyei. Megnyugtató hatás helyett a legvadabb jele=netet idézte elő a parlamentben *Mezei Ernő* inter=pellációja, — a közvélemény annyira zsidóelle=nesre volt hangolva, hogy a józanabb gondolkodá=súak is terror hatása alatt állottak.

Július 29=én tétetett meg tizenöt személy ellen a formális vádindítvány Eszter megöletéseért és hullacsempészésért, de a végtárgyalás csak 1883 június 17=én kezdődhetett meg. A védők *Eötvös* Károly, *Funták* Károly, *Friedmann* Bernát, *Heu=mann* Ignác és *Székely* Miksa voltak, a vádat pe=dig *Szeiffert* Ede ügyész képviselte. Az egész mű=velt világ szeme Nyiregyházára volt irányítva, hol harminc napon át tárgyalták a rémületes vádat, melynek egyetlen állítólagos tanúja a tizennégy éves *Scharf* Móric volt. Az egész világ közvélemé=nyét foglalkoztatta az ügy s a magyar zsidóság be=csületének kérdését képezte, hogy felderíttessék a rágalom forrása, világossá váljék a vád hazug vol=ta, hogy annyi ártatlanul szenvedő és meghurcolt családnak a nyugalma térjen vissza. A magyar zsidóság nem is nézte tétlenül a hajszát, hanem megszervezte a védelmet, melyben legnagyobb te=vékenységet hatvani *Deutsch* Bernát és az Orszá=gos Iroda fejtett ki. *Eötvös* Károly csodálatos el=meéllel bogozta ki a vád rosszakarattal és értelmi sötétséggel összekuszált szálait, kiméletlenül tépte

szét a hálót, melyet a felekezeti gyűlölség szőtt a zsidóság ellen, meggyőző erővel mutatta ki nem=csak a vád képtelenségét, de a megvádolt zsidók ártatlanságát is, *Eötvös* Károly érdeme, hogy a törvényszék augusztus harmadikán fölmentette az összes vádlottakat s valamennyit szabadlábra he=lyezte.

A törvényszék kimondta a felmentő itéletet, de az izgatók csak tovább szórták a szikrákat, hogy felrobbantsák az elhelyezett aknákat s a ma=gyar zsidóság története legszomorúbb lapjainak egyikét az 1883. év feljegyzései képezik, melyek a féktelen népszenvedély kitöréseiről szólnak. Már 1882 szeptember 28=án volt Pozsonyban olyan za=vargás, hogy a belügyminiszter az egész vármegye területére statáriumot rendelt el, s ugyanakkor Vas, Somogy, Sopron, Zala, Moson és Szabolcs=megyében is oly fenyegető magatartást tanusított a nép, hogy a honvédelmi miniszter katonaságot rendelt ki az ottani zsidók védelmére, de elemi erővel a felmentő itélet után tört ki a gyűlölet, mely nem kimélte meg a fővárost sem, hol 1883 augusztus 8=án csak nagy katonai kirendeltséggel lehetett a fosztogató tömeget megfékezni; különö=sen nagy és a zsidók életében is kárt tevő zavar=gások voltak Zalamegyében, hol statáriumot hir=detett ki a kormány, valamint Sáros, Somogy, Veszprém, Ung és Trencsénmegyékben.

Ilyen országos közhangulatot tartott a kor=mány alkalmasnak arra, hogy az előbbi ülésszak alatt idő rövidsége miatt napirendről levett tör=vényjavaslatot a zsidók és keresztények közti há=

zasságról tárgyalásra tűzze ki. E kérdés tárgyalá⸗sát közvetlenül megelőzte s így a hangulatot még jobban aláfestette a tapolcai kerület kérvényének tárgyalása, melyben a kerület az emancipációs tör⸗vény eltörlését kéri a parlamenttől. A kérvényt persze elutasította a képviselőház, de midőn utána, 1883 május 22⸗én *Literáty* Ödön előadó megnyi⸗totta a vegyesházassági javaslat fölötti tárgyalást, meglátszott valamennyi szónokon, hogy az orszá⸗gos hangulat üli meg a képviselőházat. A beszédek közül kimagaslott *Mezei Ernő* szónoklata, ki jogos és őszinte bírálatot mondott úgy a zsidókról, mint a hatóságokról. „Vessünk számot azzal, hogy ma Magyarország az antisemitizmusz tüzfészke; . . . e mozgalom elragadta a kedélyeket, az erkölcsi fo⸗galmak felfordultak és sok vidéken az elvadulás⸗nak oly tünetei mutatkoznak, melyek civilizált ál⸗lami élet feltételeit megingatni képesek ... Az an⸗tisemitizmusz valódi álláspontját láttuk Zalame⸗gyében, Somogyban, sok helyütt; Istóczy képviselő úr számítása beütött abban, hogy a falvak lakós⸗sága bekormozott arccal, baltákkal, fütykösökkel fölfegyverkezve bemegy a városokba s a boltokat betöri ... Ha azt mondja Istóczy képviselő úr, hogy hiába mentették fel a zsidókat, mégis min⸗denki meg van győződve a rituális bűnről, hát csak annyit felelhetek, hogy volt idő, mikor a tör⸗vényszékek nem is mentették fel a zsidókat ily vádak alól, mégis átszenvedték ezt az időt a zsi⸗dók és egy felvilágosult kor átlátta a vád alapta⸗lanságát, hát át fogják szenvedni az ilyen közmeg⸗győződést most is, amidőn ily vádak alól már fel⸗

mentik őket... És ha valami hiányzott az új zsidó nemzedék neveléséhez, hát azt megadja éppen az antisemita mozgalom; megtanulják, hogy ez a föld nem idyllek hazája, hogy ez a jog nem könnyű ajándék, hanem azt becsülni, azért érezni kell, azt mindenek fölé kell tartani. És jó lesz a képviselő úrnak ezzel számolni. Mert ha az antisemitizmusz jövőjéről táplált nagy ábrándjaiban úgy látja, hogy eljön az az idő, amikor őket ki lehet közösíteni a nemzeti közösségből, meg lehet tagadni összeköttetésüket a nemzeti földdel, a nemzeti érzéssel, a nemzeti öntudattal, megkapja azt a feleletet: J'y suis et j'y reste. Nem tetszik ez a képviselő úrnak? Nem tud velük együttélni, nem tudja őket megtűrni? Akkor most én fordítom vissza az ő szavát: tessék kivándorolni! Rámondhatom Shakespeareből: Köszönöm zsidó, hogy megtanítottál erre a szóra. Talán az elkeseredés nyilatkozik belőlem, de nem közönséges dolog az, ha az ember azzal a nyugodt öntudattal bir, hogy minden tevékenységében, egész életpályáján megszerezhette embertársainak tiszteletét, örökösen inkvekciókat kell hallania... Ha van valami értéke előttem annak, hogy a közélet terén zsidónak nevezem magamat, hát éppen az, hogy hazámnak szolgálatába adhatom én is egész erkölcsi erőmet." *Mezei* beszéde mély hatást gyakorolt a Házra, amely hatás alatt épp azért fogadta el a javaslatot, mert annak jegyében folyt az országban a nagy izgatás.

A javaslat 1883. december 10-én került a főrendiházban tárgyalásra, hol, miután *Vay* Miklós báró, *Rosner* Ervin báró és *Andrássy* Gyula gróf

mellette, *Haynald, Schlauch* és *Samassa* érsekek ellene szóltak, a szavazásnál 109 szóval 103 elle= nében elvetették a javaslatot. A képvivselőház már december 13=án tárgyalta a főrendek üzenetét s ismét elfogadva terjesztette fel a javaslatokat, me= lyet azonban a főrendiház január 11=én 200 szóval 191 ellenében ismét elutasított. Erre a képviselő= ház január 31=én újból tárgyalás alá vette a főren= dek üzenetét s öt napi heves vita után csekély szó= többséggel elhatározta, hogy eláll a további üze= netváltástól.

A képviselőház bölcs önmérséklete minden= esetre jó volt arra, hogy a felizgatott szenvedélyek egy fegyverrel kevesebbet vittek harcba a zsidók ellen. Ezen képviselőválasztás tizenhat antiszemita képviselővel ajándékozta meg az országot, mely= nek nyugalmát annyira feldúlta a lelketlen izga= tás, hogy az 1884. szeptember 29=én megnyilt or= szággyűlést arra figyelmeztette a trónbeszéd, hogy „politikai bölcsességgel és, ahol kell, szigorú erély= lyel enyésztessék el a belső bajokat, szüntessék meg a fajok, felekezetek és osztályok közötti súr= lódásokra vezető izgalmakat, hogy Szt. István bi= rodalmának országaiban a különböző fajok, fele= kezetek és osztályok az együttélésben egyaránt megelégedést találjanak“.

V. FEJEZET.

Az antiszemitapárt.

Legfőbb ideje volt, hogy a királyi trónról han= gozzék el elítélő szó, mely az ország fejlődését a kellő mederbe óhajtotta terelni. Hiszen annyira

fel volt korbácsolva a szenvedély, annyira hatalmában tartotta a terrorizáló izgatás a közvéleményt, hogy a sajtó útján elkövetett legszemérmetlenebb izgatást sem merték az esküdtszékek marasztaló verdikttel megbélyegezni. *Istóczyt* perbe fogta az ügyészség a Függetlenségben megjelent egyik vérlázító cikkéért, de az esküdtszék 1883. július 30-án felmentette. Ugyancsak felmentette *Nendtwich* Károly műegyetemi tanárt, kinek perbefogott cikkéről a következőket írta *Krajcsovich* (nem zsidó): Der Antisemitismus in Ungarn (Budapest, 1884) című könyvében: „Eine so schrankenlose Aufreizung zum Hasse, unserer jüdischen Mitbürger, eine so unverblümte Aufforderung zur Gewaltthat, zum zügellosen Rachekampfe bis aufs Messer, wie es der incriminirte Artikel Dr. Nendtwichs war, und ein freisprechendes Urtheil, das ist in der That der offenbarste Hohn, die reinste Ironie des Lebens. Denn, wenn Jemand diese, von Blut triefenden Ausbrüche durchliest, und ihm dann sagt, dass es sich im Lande dennoch elf Bürger gefunden haben, die in diesem Artikel keine Aufreizung gegen die israelitische Confession erblickten, so würde er sich sträuben, die zu glauben, und dennoch ist es so! *Deshalb sprach niemals ein öffentlicher Ankläger so treffend, wie es Staatsanwalt Zsitvay that, indem er in seiner Anklage das geflügelte Wort sagte: „Gebt Nendtwich einen Becher mit Blut, denn ihn dürstet!“*

De legjellemzőbb a közhangulatra az országgyűlési függetlenségi párt viselkedése, mely még

1883. január 19=én a tapolcai kerületnek az eman= cipacionális törvény eltörléséért benyújtott folya= modványával szemben állást foglalt s *Mocsáry* Lajos elnöklete alatt *pártprogrammba vette fel* a törvénycikk fenntartásáért való küzdelmet, mert az „a szabadelvűség folyománya és a negyven= nyolcas törvények természetes következménye", holott egy évvel később, 1884. január 30=án mani= fesztumot bocsátott ki Magyarország polgáraihoz, melyben kimondja, hogy „szólítassék fel a hazai zsidóság, hogy nyilatkoztassa ki kellő határozott= sággal hitágazatait, reformálja s esetleg szüntesse meg a korunkkal s a jelen társadalommal össze nem férő szokásait és ezek eszközlése végett tart= son országos zsinatot. Szervezze a zsidóság, a kor jogos kívánalmainak megfelelőleg egyházát és hit= községeit s az utóbbiakat egyszersmind tekintettel az anyakönyvek helyes vezetésének igényeire. Rendezze és fejlessze kebelében a közoktatást, a rabbiképzéstől kezdve, az oktatás minden fokán, magyar nemzeti szellemben. Akadályoztassék meg a külföldi zsidóság beözönlése, a telepedés fölté= teleinek szigorúbbá tétele által, sőt a beköltözés= nek bizonyos időre való megtiltása által is." Persze képviselőválasztásra készült ekkor az ország s így a függetlenségi pártnak is fel kellett vennie pro= grammjába a zsidókérdést, melyet bár elég eny= hén fogalmazott meg, de a mögötte rejlő hangula= tot mégis csak *Istóczy* ítélte meg legigazabban, mi= dőn a manifesztum kibocsátása utáni napon, ja= nuár 31=én, a vegyesházasság javaslatának napi= rendről való levételéről szólva azt mondta: „azon

kellemes helyzetben vagyok, hogy ma már beér=hetem rövidebb felszólalással, mert hiszen a zsidó=kérdést illetőleg végre=valahára ma már mindenki talpon van Magyarországon."

Bizony, talpon volt az egész ország, melyet képtelen volt leszerelni, jobb belátásra birni s a közvéleményt méltányló bírálatra hangolni *Acsády* Ignácnak, a hazai történetírás egyik legkiválóbb mesterének röpirata, melyet Zsidó és Nemzsidó Magyarok az Emancipáció Után címen tett közzé 1883=ban. Röpirat volt, a napi szükségletnek szánva s ma már alig fedezhető fel egy=egy könyv=tárban, de oly igazságokat hirdet, melyekből oku=lást meríthet a jelenkor is. Megérdemelné a röp=irat, hogy itt teljes egészében újra lenyomassuk, de a hely szűkére való tekintettel csak az utókor figyelmét hívjuk fel reá.

De mit is használhatott *Acsády*=nak a legne=mesebb érzésből fakadt s a legtisztább történeti igazságot feltáró fejtegetése akkor, amikor már a tömegszenvedély nem az igazság felderítése iránt érdeklődött, hanem vak elfogultsággal engedte át magát a politikai izgatók lelkiismeretlen akaratá=nak. Megdöbbentő az a frivolitás, mely ekkor po=litikai célból csinált zsidókérdést. A vezetők tud=ták jól, hogy színigazság *Acsády*=nak minden szava, de a választási harcba zsidókérdéssel kell indulni. Élesen világítja meg ezt a frivolitást egy 1884=ben Budapesten Demokritos álnév szerzősé=gével A keresztény és zsidó házasság a parlament=ben és a főrendiházban címen megjelent röpirat, mely a többek közt a következőket mondja: „Ilyen

törvényjavaslatra még azt merik mondani, hogy az ország belbékéje követeli. Hogy az a haladás igényeinek exigentiája, hogy véget vet az antiszemitizmusnak. Holott az antiszemitizmus ma a levegőben van. A közgondolkodás kategóriáiba vette magát, uralja az elméket és kedélyeket, befolyásolja még azt is, aki attól irtózik. Miért? Mert egy általán érzett igazság képezi annak alapját. Ma még nem politika, inkább csak gondolat, melyben különböző óhajok kifejezésre találnak. Még nem rendszer, de már áramlat, mely nő, terjed, foglal, hódít. *Annak pedig, hogy van antiszemitizmusz, Tisza Kálmán az oka.* Miért nincsen politikája? Adjon az országnak eszméket, a nemzetnek célokat, vigyen államférfiúi gondolatokat előre s ne járjon folyton csak ötletek és rögeszmék csapásán, melyen járnak az ovès, bovcs et omnia pecora campi. Az antiszemitizmusz nálunk ma még csak olyan pótkávé féle. Politikai cikória. *De magában foglalja az országos mizériák, hanyatlás, elszegényedés, a rossz igazságszolgáltatás, a gyámoltalan közigazgatás feletti általános elégületlenség és elkeseredés feljajdulását.* Nem üthetik Tiszát, hát ütik a zsidót. Rossz logika, de mégis logika. És Tisza Kálmán azt gondolja, hogy ha csinál zsidópolitikát, hát csinál jó politikát, s hogy ne veszekedjünk többé a zsidóval, hát összeházasítja az evangéliumot a talmuddal. Lőporral oltani tüzet! Biztos explozió!"

Ime, bár frivolan, de őszintén beszélt Demokritos. Országos mizériák, hanyatlás, elszegényedés, rossz igazságszolgáltatás, gyámoltalan köz-

igazgatás feletti általános elégületlenség és elkeseredés volt az a talaj, melyből kisarjadt a magyarországi zsidógyűlölet. Nem zsidók okozták a bajokat, melyek feljajdulásra késztették az országot, de az elégületlenség és elkeseredés vak s oda dobja a követ, amerre a politikai célokat kereső vezetők irányítják.

Ez a helyzet adta meg az 1884. évi képviselőválasztás színét és velejét. Az egész országban „zsidó“ volt a jelszó, melynek nyomán mindenütt izgalom kelt, számos helyütt zavargás járt, sok vidéken fosztogatás dúlt és nem egy esetben életben is kár esett. A választások lefolyására legjellemzőbb fényt vet a miskolci és a ceglédi választás. Miskolcon két jelölt állt egymással szemben: a függetlenségi *Mezey* Ernő és az antiszemita *Vadnay* Andor; utóbbi pártja részéről olyan eszközökkel folyt az agitáció, hogy a miskolci zsidóság vezető embere, dr. *Popper* József orvos, ki a kongresszus idején már előkelő vezéregyéniség volt az országos zsidóság körében, a Vadnaypárthoz csatlakozott s érdekében fejtett ki nagy tevékenységet. E viselkedése mindenfelé ámulatot keltett s mi sem természetesebb, hogy *Schweiger* Márton, az Országos Izr. Iroda elnöke szemrehányó levelet írt Poppernek, kit kötelességére figyelmeztetett. Popper e levél miatt feljelentette Schweigert a vallás- és közoktatásügyi miniszternél, ki kérdőre vonta Schweigert, hogy miként merészel hivatalos befolyásával korteskedési célból visszaélni. De Tréfort miniszter a Vadnay-párt érdekében gyakorolta hatalmasabb hivatalos be-

folyását, melynek dacára Vadnay megbukott. Cegléden azonban megválasztották a Csángó-pénzek elsikkasztása miatt törvényszéki vizsgálat alatt álló *Verhovay* Gyulát, kinek mentelmi jogát e vizsgálat miatt a képviselőház felfüggesztette; jog szerint jelölni sem lehetett volna, 1884-ben megválasztották s a vizsgálóbíró az ujonnan összeült Háztól kérte újból az immunitás felfüggesztését.

A féktelen agitáció és jogsértés közben lefolyt választás eredménye a következő 17 antiszemita képviselő volt: *Andreánszky* Gábor báró (Pincehely), *Csúzy* Pál (Szakcs), *Grúber* János (Somogyszill), *Istóczy* Győző (Rúm), *Komlóssy* Ferenc (Verbó), *Margittay* Gyula (Hajdúböszörmény), *Nendtwich* Károly (mosonmegyei Zurány), *Onódy* Géza (Hajdúnánás). *Rácz* Géza (Fülöpszállás), *Ráth* Ferenc (Szempc), *Simonyi* Iván (Magyaróvár), *Szalay* Károly (Somogycsurgó), *Szemnecz* Emil (Zalaegerszeg), *Vadnay* Andor (Tapolcza), *Veres* József (Orosháza), *Verhovay* Gyula (Cegléd) és *Zimándy* Ignác (Szenic).

Összeült a képviselőház, elhangzott a trónbeszédben a királyi intelem, megkezdődött a feliratі vita, melynek folyamán Andreánszky, Veres, Szalay, Onódy, Nendtwich, Komlóssy és Zimándy olyan beszédekkel mutatkoztak be az ország színe előtt, hogy *Tisza* Kálmán miniszterelnök összefoglaló felszólalásában csak annyit mondott róluk, hogy „aki az övékhez hasonló eszméket terjeszt, annak a józan ész ítéletétől félnie kell.“ Különösen *Zimándy* Ignác, kath. pap és az Antiszemita Káté

szerzője vált ki, midőn tudományosság színében a zsidó irodalomból vett idézetek felsorolásával akarta a megdöbbentő bizonyítékokat tárni a ház elé, hogy a zsidók rituális célra használnak keresz≠tény vért. Erre a vádra, mely tudományos mezben megjelenve az elfogulatlanokat is megingathatta volna, a pesti hitközség rabbinátusa és az országos rabbiképző intézet theologiai tanári kara a követ≠kező nyilatkozatot tette közzé:

„Zimándy Ignác képviselő úrnak a magyar or≠szággyűlés képviselőházában f. hó 12≠én tartott beszédét szószerinti hiteles szövegében csak ma olvashattuk s így csak most értesültünk azon rab≠binikus munkák hosszú lajstromáról, melyekre ne≠vezett képviselő úr hivatkozott, hogy ezáltal a zsidóság elleni támadásainak lehető nagy hatást biztosítson. Mindazáltal távol áll tőlünk, hogy e beszéddel szemben cáfolatokba bocsátkozzunk, ami alól, úgy hisszük, már a beszéd alakja is fel≠ment bennünket. Minthogy azonban sajnálatunkra tapasztaljuk, hogy még elfogulatlan férfiak is azon nézet felé hajolnak, hogy a képviselő úr állításai az általa idézett könyvekben bizonyítékukat lelik, mulhatatlan kötelességünknek tartjuk a követke≠zőket kijelenteni:

Zimándy képviselő úrnak ez alkalommal ki≠tárt rabbinikus tudományossága bebizonyíthatólag Rohling, Justus és elvtársainak műveiből van véve, melynek tartalmát már sokan és többnyire keresz≠tény tudósok megcáfolták, és — Delitzsch Ferenc lipcsei tanár szavával élve — „szemtelen hazug≠ság"≠nak (freche Lüge) bélyegezték. Azonban a

képviselő úr nemcsak ezen most említett forrásai után beszélt, hanem ezen felül bátorsága volt a képviselőházban felmutatni a Zóhárt, mint azon könyvet, melyben „körülményesen le van írva, hogyan kell lesakterolni az alattomban elfogott keresztény leányt". Ilyesmiről az egész zsidó irodalomban sehol egyetlen egy szó sem fordult elő.

A körülbelül 350 évvel ezelőtt legelőször nyomatott Zóhárban Rohling csak nemrég födözte fel ama mondatot, melyre a képviselő úr hivatkozott. A rituális vérvádat illetőleg pedig, melyet Rohling e helyből akar kiolvasni, azt jegyzi meg Delitzsch, a rabbinikus tudománynak jelenleg legelső keresztény tekintélye: „Ama Zóhár-mondat mit sem tartalmaz mindebből. Becsületemre mondom, hogy minden úgy van belehazudva. A düh Rohlingot őrültté teszi; beteg ő szellemileg és erkölcsileg egyaránt." Delitzsch az evangelikus theologus, Rohling ellenében és a saját fordításának helyessége mellett három katholikus tekintélyre hivatkozott: Bickell szerzetesre, ki az innsbrucki egyetem tanára, Scholz tanárra Würzburgban és Knabenbauer József jezsuita páterre Dillon-Hallban, Angliában. Mindahárom Delitzsch fordítását helyesnek nyilvánította, a Rohlingét pedig elítélte. Mindahárom azt bizonyítja, hogy a zsidó irodalomban legcsekélyebb nyomot sem találtak arról, ami a vérvádat csak távolról is igazolná.

Zimándy képviselő úr bizonyára tudja, hogy sem az általa felmutatott Zóhárban, sem a tőle „tanulmányozva olvasott" talmudban egyetlen lapot sem képes olvasni, nemhogy megérteni. E meg-

győződésre kell jutnia a rabbinikus irodalom min=den ismerőjének, ki Zimándy képviselő úr ország=gyűlési beszédjét és antiszemita iratait olvassa, és ez a mi tudományos meggyőződésünk is. Készek vagyunk emez állításunkat bármely hivatott tu=dományos fórum előtt bebizonyítani.

Budapest, 1884. október 22=én.

A pesti izr. hitközség rabbisága: Brill S. L. rabbisági elnök, Dr. Kayserling M. rabbi, Dr. Kohn S. rabbi, Pollák L. rabbi. Az országos rabbiképző intézet theologiai tanári kara: Bloch Mózes elnök, Dr. Bacher Vilmos tanár, Dr. Kaufmann Dávid tanár, Deutsch Henrik tanár."

A tudomány lapjával utolsó kártyáját ütötte ki az antiszemita vezérkar s az ország független gondolkodású, józan elemei világosan látták, hogy hamis játékosok döntik veszélybe az országot. Az antiszemita képviselők persze tovább szónokoltak, röpiratokkal agitáltak, végső erőfeszítéssel szer=vezkedtek, hogy szilárdan megalapozott párt ke=retében behálózzák az egész országot; 1885=ben Istóczy, Komlóssy és Csúzy aláírásával körlevél árasztotta el az országot, melyben antiszemita párt alapítására szólítják fel a népet s amelynek fő=programmpontjai a következők: zsidók hatalmá=nak letörése politikai, gazdasági és társadalmi té=ren, nemzeti agrárpolitika, ipartörvény reviziója céhrendszer alapján, a régi zsidóeskü visszaállí=tása, zsidóknak kizárása az italmérési jogból, a zsidó anyakönyvek áttétele a polgári hatóságok=hoz. Ilyen követeléseket támasztottak a nyilt pro=grammban, de röpiratokban és népgyűléseken az

1882. évi drezdai nemzetközi antiszemita kongresz=szus, melynek egyik elnöke *Simonyi* Iván volt, ha=tározatait fejtegették, melyek szerint oda kell tö=rekedni, hogy állam, megye és község zsidónak ne adjon semmiféle koncessziót; hogy állam, me=gye, község, biztosítótársulat, pénzintézet stb. fi=zetéses hivatalba zsidót ne alkalmazzon; zsidók ne vehessenek földbirtokot, ne vehessenek bérbe föl=det, házat, malmot, vendéglőt stbit; zsidók ne le=hessenek pékek, füszerkereskedők, gabonakeres=kedők, orvosok, gyógyszerészek, mérnökök, ügy=védek; végül oda kell hatni, hogy a keresztény papok, tanárok s tanítók terjesszék ezen eszméken felül azt, hogy zsidónál ne vásároljanak, zsidót ne fogadjanak szolgálatba s zsidónál ne vállaljanak szolgálatot.

Ezen eszmék hirdetésével el is jutott a ma=gyarországi antiszemitizmusz arra a fokra, ame=lyen már a nép is józan belátáshoz jutott, különö=sen pedig, amikor 1885. év januárjában megjelent a nagytudományú és megvilágosodott lelkű *Haynald* Lajos kalocsai bíboros érsek pásztor=levele az antiszemitizmusz ellen, melyben papságát felszólítja, hogy egész buzgósággal tanítsák ki a népet szeretetre és a rágalmak elleni küzdelemre.

De nemcsak *Haynald* pásztorlevele és az ér=telmetlen agitáció józanította ki a népet, maga a kormány is hozzájárult, hogy a zsidót mint a nem=zettesthez tartozó s az ország javán közreműködő elemet állítsa ország=világ elé, azzal, hogy amidőn 1883=ban a vegyesházasság kérdéséből kifolyólag az országgyűlés két házának eredménytelen üze=

netváltása következtében szükségesnek látta a fő≈rendiház megreformálását, az 1885:VII. törvény≈cikk értelmében a főrendiház élethossziglani tagjai közé három zsidót neveztetett ki: *Hirschler* Igná≈cot, a kiváló szemorvost s a magyar zsidó köz≈ügyek vezéralakját, kisteleki *Lévay* Henriket, a biztosítási ügy megalapítóját és *Sváb* Károlyt, a gazdasági élet közbecsült fejlesztőjét.

Halófélben volt az antiszemitizmusz Magyar≈országon, úgy látszott, hogy tiz év alatt, amióta 1875≈ben *Istóczy* megfújta a riadót, kiélte magát s hogy utolsó erőlködését fejti ki az 1887. évi kép≈viselőválasztáson, melyből nagyon megtörve és megfogyva került ki. Kibuktak épp a legnagyobb izgatók: Andreánszky, Nendtwich, Zimándy, Si≈monyi, Csúzy és Verhovay, s maga Istóczy is csak 18 szavazattal tudott győzni. *Istóczy* maga írja Emlékirataiban: „1887≈ben az általános képviselő≈választások alkalmával mindenki meg lett moz≈dítva a mi leveretésünkre. A legnagyobb csapás Itáliából — de nem az olasz nemzet részéről, ha≈nem Kossuth Lajostól — lett reánk mérve, két on≈nan jött hatalmi szózat, illetve intézkedés formá≈jában. Ha ez a csapás bennünket nem ér vala, úgy én 1884≈ben nem 17≈ed s 1887≈ben nem 9≈ed magammal, hanem 50—100≈ad magammal jöttem volna be." Pedig Istóczyék is dolgoztak erősen; nagy hatalom áll mellettük; *Haynald* bíborosnak csak saját egyházmegyéjében volt föltétlen befo≈lyása; egyebütt azonban a katholikus klérus nagy≈része a papi szószéket s a kereszténység legszen≈tebb jelvényeit is felhasználta az antiszemiták

győzelme érdekében. S mégis nagyon megfogyva kerültek a parlamentbe.

De hát a kijózanodás *igazi* okát ne is kormányintézkedésben, vagy *Kossuth* leveleiben keressük, hanem abban, hogy a pusztulásnak indult országos gazdasági helyzetben már olyan volt a nép szívének s elméjének talaja, mely nem fogadta be az izgatás magvait. 1883-ban a búza ára 12½ forintról egyszerre 10 forintra, s 1884-ben 9 frtra esett, a gazdanép el volt keseredve, holott 1885-től kezdve bár állandósult az ár, de a kitünő termés mennyisége pótolta a különbözetet s a gazdanép elégedett volt. Az egész ország gazdasági helyzetét jellemző államháztartásban pedig azt látjuk, hogy 1887-ben 49.42 millió deficit volt, de már 1888-ban 24.10 millió, 1889-ben már csak 3.31 millió, holott 1890-ben 28.45 millió felesleg volt az államháztartásban, ami fényes bizonyítéka az 1887-ben megindult jobb országos gazdasági állapotnak, mellyel karöltve járt az országos antiszemita párt összeomlása, a nagyhangú izgatások elhalványodása és a zsidóellenes mozgalmak átorientálódása.

VI. FEJEZET.

A magyar zsidók kulturális törekvése.

Ezen viharos évek azonban termékenyítőleg hatottak a magyar zsidóságra, mely a gyűlölet harci lármájában föleszmélt s abban a tudatban, hogy egész szellemi, erkölcsi és anyagi erejét a haza szolgálatába állította, jogainak önérzetes vé-

delmére s felekezeti beléletének erősítésére fordí-totta figyelmét. A tiszaeszlári vád felmerülése kez-detén alapította *Bogdányi* Mór 1882-ben az *Egyen-lőség* című hetilapot, mely sok szolgálatot tett a támadások visszaverésében s a közvélemény fel-világosításában. 1867 óta sok kísérlet történt a felekezeti hírlapírás terén, de mélyebb gyökeret nem tudott verni a magyar zsidóságban. A zsidó közönség annyira át volt hatva a buzgó vágyako-zástól, hogy minden felekezetiességen felülemel-kedve templomának falain kívül csak a magyar nemzeti eszmét szolgálja, hogy nem érdeklődik sem vallástudományi, sem tanügyi, sem felekezeti közügyek iránt.

A rövid életű hirlapok és folyóiratok a nyolc-vanas évek végéig a következők voltak: *Magyar Zsidó.* Hitfelekezeti érdekű hetilap. Szerkesztő: Krausz Zs. Pest 1867—1870. — *Reform.* Organ des fortschriftlichen Judenthums. Szerkesztik: Strass-mann Mór és Dr. Josseffy. Pest 1868—69. — *Izrae-lita Néplap.* A nemzetesedés és társadalmi eman-cipáció előmozdítására. Szerkesztő: Roth Ferenc. Pest 1868. — *Das traditionelle Judenthum.* Szer-keszti: Ehrentheil Mór. Pest 1869. — *Ungarisch-Jüdische Wochenschrift.* Organ für Gemeinde, Schule und Haus. Szerkesztik: Dr. Kayserling M. és Dr. Kohn S. Pest 1871—72. — *Die Palme.* Organ der ungarisch-israelitischen Fortschriftspartei. Centralblatt für Kunst, Wissenschaft und Litera-tur. Szerkesztő: Dr. Sternau Lajos. Pest 1871. — *Schewesz Achim* (német nyelvű, héber betűs). Szerkesztő: Reich Ignác. — *Das Ewige Israel.*

Organ zur Einigung Israels. Szerkesztő: Natonek József. Pest 1872. — *Izraelita Hitközségi és Iskolai Lap* (német címe: Jüdische Gemeinde- und Schulzeitung). Szerkesztő: Fischer (Halász) Náthán. Budapest 1873—74. — *Jüdische Pester Zeitung.* Szerkesztik: Reis Mayer és Ehrentheil Mór. Pest 1874—1888. — *Der Ungarische Israelit.* Ein unparteiisches Organ für die gesammten Interessen des ungarischen Judenthums. Szerkesztő: Dr. Bak Ignác. Budapest 1874—1895. — *Izraelita Lapok.* Melléklet az Ungarischer Israelit-hoz. Szerkesztő: Fischer Simon. Budapest 1874. — *Évkönyv.* Szerkesztő: Kiss József. Budapest 1875. — *Jüdischer Pester Lloyd.* Szerkesztő: Dessauer Gyula. Budapest 1875. — *Izraelita Tanügyi Értesítő,* kiadja az Orsz. Tanítóegyesület; szerkesztő: Seligmann (Szántó) Eleázár. Budapest 1875. — *Izraelitischer Neuigkeitsbote.* Szerkesztő: Kohn Salamon. Budapest 1877—78. — *Jüdische Weltblatt.* Organ für alle jüdischen Interessen. Szerkesztők: Waldbuch József és Dornbusch M. Pozsony 1878—80. — *Hamechaker.* Zeitschrift für jüd. Theologie und Geschichte in populär-wissenschaftlicher Form. Szerkesztő: Stern (Szterényi) Albert. Budapest 1878—81. (A negyedik évfolyam címe Die Zeit volt.) — *Beth El.* (Életrajzgyüjtemény.) Irta Reich Ignác. Budapest 1871 és 1873. — *Beth Lechem.* Jahrbuch für Beförderung des Ackerbaus, Handwerks und der Industrie unter den Israeliten Ungarns. Szerkesztő: Reich Ignác. Budapest 1873. — *Die Epoche.* Centralorgan für das ungarische Judenthum. Szerkesztő: Schreiber Ph. Budapest 1880

—82. — *Jeschurun.* Unabhängige jüdische Wochen⸗schrift. Szerkesztő: Israelson J. Budapest 1882—83. — Der *Ungarisch⸗jüdische Bote.* Szerkesztő: Gábel Jakab. Ungvár 1882. — *Szombati Ujság.* Zsidó vallási, községi, társadalmi és közművelő⸗dési hetilap. Szerkesztő: Zsengeri Samu. Budapest 1882—83. — *Siebenburger Israelit.* Organ für Sy⸗nagoge, Haus und Schule. Szerkesztő: Altmann József. Gyulafehérvár 1883. — *A Hitközségi Hiva⸗talnok.* A Magyar Izr. Hitközségi Hivatalnokok Egyesületének Közlönye. Szerkesztő: Friedmann Mór. Budapest 183—92. — *A Magyar Zsidó Ifjú⸗ság Lapja.* Szerkesztő: Halász Nándor. Budapest 1886. — *Allgemeine Jüdische Zeitung.* Szerkesztő: Wertheim A. Kolozsvár 1887. — *Allgemeine Jü⸗dische Zeitung.* Szerkesztők : Ehrentheil M., Freund L., Grossberg L. és Dornbusch M. Buda⸗pest 1888.

Mindezek közül az *Egyenlőség* — és a *Patai* József szerkesztésében 1910 óta megjelenő *Mult és Jövő* szépirodalmi folyóirat — tudott mai na⸗pig olyan helyet elfoglalni, amelyen állandó érdek⸗lődést ébreszthetett s hatást gyakorolhatott a fe⸗lekezeti közéletre. Különösen 1886. november óta, amidőn *Szabolcsi Miksa* (szül. Turán, Szabolcs⸗megyében 1857⸗ben, meghalt Budapesten 1915⸗ben, mely idő óta fia: dr. Szabolcsi Lajos szerkeszti a lapot) vette át a szerkesztést, kinek védelmi cikkei a tiszaeszlári hajsza idején nagy feltűnést kel⸗tettek s ki az *Egyenlőséget* felekezeti közéletünk egyik legerőteljesebb tényezőjévé tette, mely kivá⸗lóan működött közre a felekezeti méltóság meg⸗

szilárdításában, a vallásos egyenjogúság elismertetésében s a magyar zsidóság közérdekű törekvéseinek előmozdításában. A történetnek elismeréssel kell adóznia *Szabolcsi* iránt, aki lehetővé tette a tiszaeszlári vérvád alkalmával a védelem számára a bonyolult rejtélyek megoldását, amikor az ügy legkétségbeejtőbb pontján, a hullacsempészést beismerő, megfélemlített zsidó tutajosból ki tudta venni azt, hogy a hazug csempészést csak a tiszalöki csendbiztos éjjeli vallatása következtében vállalta magára. A tutajos és társai csak most merészeltek vádat emelni a csendbiztos ellen s leleplezni a tiszalöki kínzókamrákat. Ez bebizonyosodván, új fordulatot nyert az egész védelem, mely feltárván valamennyi tanúnak kínzás által kierőszakolt hamis vallomását, elérte a vádlottak igazolását. A védelem legfőbb szereplője, maga *Eötvös Károly*, ki a zsidóságot örök hálára kötelezte, így ír *Szabolcsi* ezen érdeméről A Nagy Per című munkája II. kötetének 22. lapján: „Volt körülöttünk akkor egy zsidó fiú, Szabolcsi Miksa nevű. Rabbinak készült, műveltségre tett szert, különösen nagy jártassága volt a zsidó szent könyvekben. Tele volt magyar érzéssel a faja és hitsorsosai iránt buzgó ragaszkodással. Lelke fenekéig érezte a zsidóság minden fájdalmát. Szerény hírlaptudósító volt ekkor s e foglalkozásból élt. A fiatalember és fiatal rajongása ekkor vett rajta erőt; abban az ábrándban élt, hogy az eszlári lányka eltűnésének rejtélyét ő fogja felderíteni s a zsidók igazságát ő hozza napfényre. Bátor volt e törekvésében a vakmerőségig s fáradságot nem

ismert. Rajongása, tapasztalatlansága s lázas mozgékonysága sok félszegségbe is kergette. A vérvád hívei s a vizsgálatvezető különösen haragudtak rá. Ő augusztus közepén elutazott Máramaros vármegyébe, Szeklencére, fölkereste Herskót, s meg akarta tőle tudni, mi lehetett annak oka, hogy az ál-tetemúsztatást magára vállalta? Herskó felelete az volt, hogy őt és társait Tiszalökön kínozták. Szabolcsi nem nyugodott addig, míg Herskót, Matejt és Csepkanicsot rá nem birta, hogy a kínzás miatt emeljenek panaszt az illetékes hatóságnál."

A szomorú tapasztalatokban gazdag 1883. év a tudományos irodalom terén is termelt gyümölcsöt. *Bacher* Vilmos és *Bánóczi* József 1884. januárban megindította a *Magyar Zsidó Szemle* társadalmi és tudományos havi folyóiratot, hogy magyar nyelvű szószólója legyen a zsidóság történetének és vallásának. A folyóirat, melyet 1891-től fogva *Blau* Lajos és *Mezey* Ferenc szerkesztett, 1896 óta pedig csak *Blau* Lajos szerkesztésében jelenik meg, zsidó tudományos irodalmat teremtett meg hazánkban s eddigi harminchét kötetével valóban kincsestárát képezi azon dolgozatoknak, melyekből a zsidóság tudományos megismerése meríthető.

Ebben az időben kezd mindhangosabbá válni és mindnagyobb méreteket ölteni egy Zsidó Irodalmi Társulat alapítása iránti kívánság, melynek célja volna a zsidó vallási és történeti tudást terjeszteni és a zsidó irodalmat magyar nyelven ismertetni. *Lőw* Lipót már a hatvanas években ve-

tette fel az eszmét. Majd 1878-ban *Reich* Ignác pesti tanító tette közzé lelkes felhívását egy Magyar-héber Irodalmi Társulat alakítása érdekében, ami azonban semmiféle visszhangot nem keltett. 1880 május havában a pesti Irók és Művészek Klubjában volt egy nagyszabású értekezlet „a zsidóknak irodalom által való magyarosítása“ tárgyában, mely értekezleten az elnöklő *Hatala* Péter egyetemi tanár egy héber-magyar irodalom teremtését és a vallásiskolákban a talmudnak magyar nyelven való tanítását tartotta kívánatosnak. Tenczer Pál, Futtaki Gyula, Vizi Imre, Bánóczi József, Mezei Ernő, Vadász Ede, Bodnár Zsigmond hozzászólása után egyhangú határozatalban kimondta az értekezlet, hogy mozgalmat fognak indítani egy zsidó irodalmi társulat alakítása végett. De a megalkotáshoz szükséges szélesebb körű érdeklődést csak néhány évvel utóbb keltette fel a viharos gyűlölet által kiváltott szükségesség. Ennek a szükségességnek, mely megköveteli, „hogy a vallásos élet felekezetünkben minél magasabb és műveltebb színre emelkedjék és melynek jobb eszköze nincsen, mint ha a felekezet vallásos történetének és tudományának ismeretét a művelt közönség körében terjesztjük“, *Goldziher* Ignác adott kifejezést 1884-ben a Magyar Zsidó Szemle lapjain, mely folyóirat szerkesztői azóta napirenden tartották „az ügy felekezeti s vallásos, mint nemzeti és kulturális tekintetben fő-főfontosságú kérdést, amely azonban csak 1893. április 10-én kezdett testet ölteni, mi-

dőn a kerületi elnökök Budapesten tartott gyűlése *Mezey Ferenc* buzgólkodására az eszmét melegen felkarolta s az országos zsidóság erkölcsi köteles=ségének jelentette ki ily társulat szellemi és anyagi támogatását. 1894. február 14=én tartatott meg az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat alakuló gyű=lése, mely elnökké *Kohn* Sámuelt, társelnökké *Weinmann* Fülöpöt, titkárrá *Mezey* Ferencet vá=lasztotta meg, ki titkári tisztjéről, miután odaadó munkássággal révbe vezette a társulatot, lemon=dott s 1896 óta *Bánóczi* József tölti be a tisztséget. A társulat, melynek 1899=ben Kohn Sámuel he=lyett *Bacher* Vilmos lett elnöke, jelenleg pedig *Vadász* Lipót és *Fischer* Gyula, magas hivatást tölt be úgy a zsidó, mint a magyar nemzeti kultúra terjesztésével; évkönyvei és kiadványai, melyek eddig negyvennégy kötetre rúgnak, a zsidóság tu=dományos megismerésének forrásait képezik.

Más irányú kulturális mozgalmat is hozott fel=színre a nyolcvanas évek felekezeti gyűlölsége. 1882 szeptember 3=án gyűltek egybe Iglón a Sze=pesség zsidó községeinek kiküldöttei, kik — a Fel=vidéken dühöngvén legjobban a gyűlölet vihara, — megbeszélték a magyar zsidóság helyzetét s ki=mondták egy országos zsidó szövetség megalakí=tásának szükségességét, mely képviselje a zsidó=ság érdekeit s előmozdítsa, különösen iskolák ala=pításával, a zsidók kulturális emelését a Felvidé=ken. Határozatukról értesítették s csatlakozásra szólították fel az ország összes hitközségeit. A fel=hívás eredménytelen maradt, de az eszme tovább

kísértett s amikor pár évvel utóbb a Bécsben szé- kelő Allianz keresett az országban támogatást a Felvidék kulturátlan községeiben felállítandó is- kolák alapításához, 1887 februárjában *Lőw Immá- nuel* tiltakozott erélyesen a Magyar Zsidó Szemle lapjain a bécsi törekvés ellen, „mert a magyar zsi- dóság saját és hazája reputációjával és nemzeti érdekeivel nem egyeztetheti össze, hogy kulturális törekvéseiben Bécsnek legyen alárendelve“, ki- fejti, hogy „egy Magyar Zsidó Közművelődési Egylet sikerrel küzdhetne a zúgiskolák ellen s bölcs tervszerűséggel állíthatna iskolákat a Lajtán inneni Galicia és Bukovina vidékein“. A terv sokáig foglalkoztatta a közvéleményt, mely hatása alá vonta az egyetemi zsidó ifjúságot is. *Berényi Sándor* joghallgató állt a mozgalom élén, mely a Magyar Zsidó Közművelődési Egyletet akarta oly célból életbe hívni, hogy „az egyház, az iskola és minden egyéb társadalmi összműködés útján magyar kulturát terjesszenek a zsidók közt“. De hiába volt *Berényi* Sándor, *Hajdú* László, *Ré- vész* Dezső, *Vajda* Emil, *Feleki* Sándor, *Kármán* Zoltán, *Kahán* Lajos, *Mezei* Pál és *Wirthschafter* (ma Vermes) Mór lelkesültsége, a megalakuláson túl nem vihették előbbre a nemes ügyet. Végre 1909-ben sikerült Dr. *Hevesi* Simon pesti rabbi fá- radhatatlan tevékenységének az Országos Magyar Közművelődési Egyesület címén a magyar zsidó szellemi, erkölcsi és anyagi erőket a nagy cél szol- gálatába állítani; áldásos munkát végez azóta az egyesület *Hevesi* vezetésével kulturális téren fel-

olvasások és előadássorozatok útján, valamint hu=manitárius tekintetben az egyesület fiókalkotá=sai, az Országos Izraelita Patronázsegyesület és a Zsidó főiskolai hallgatók menzája révén.

*

Az 1883. év viszontagságai az Országos Izrae=lita Irodát, — mely eredetileg csak a kormány és a hitközségek közti közvetítő szerep betöltése cél=jából alapíttatott, de utóbb a kialakult helyzet kö=vetelése folytán s a tapasztalatok súlya alatt a magyar zsidóság közérdekeinek őrállójává vált, — szintén kiszólították a nyilvános cselekvés te=rére s a hitközségek jogviszonyainak rendezése céljából december 23=ára tanácskozásra hívta ösze a községkerületek elnökeit, mely ülésből kifolyólag emlékiratot terjesztettek fel *Tréfort* kultuszmi=niszterhez. Az emlékirat elpanaszolja, hogy a kongresszus óta elmult 15 esztendő alatt teljes zűrzavar kapott lábra a hitközségek alakulásában; egy és ugyanazon városban két, sőt három külön=böző hitközség áll fenn: olyan, mely a kongresz=szusi szabályzatok, továbbá mely az orthodox szervezési alapszabályt s végre, mely egyikhez sem csatlakozva a régi helyi alapszabályt követi (sta=tus quo ante); bármely hitközségből bárminő tö=redék bármikor kiléphet, külön hitközséget ala=kíthat; mindenki szabadon választhatja a hitköz=séget, melynek tagja akar lenni s gyakran előfor=dul, hogy egy helység zsidó lakosai a legkülönbö=zőbb közelebb, távolabb eső hitközségekhez csat=lakoznak. Az Iroda ismételt sürgetésére 1881. ok=

tóber 30=án elrendelte ugyan a miniszter, hogy a kilépők három évig tartoznak még adót fizetni el= hagyott hitközségükhöz, de ezen három év nem te= kinthető oly biztosítéknak, mely valamely hitköz= séget kulturintézményeinek fejlesztésére, vagy ujabbaknak alapítására serkenthetne. A tapasztalt rendetlenségek az anyakönyvvezetés körül, me= lyeken a miniszter szabályrendeletekkel szándé= kozik segíteni, csakis képesített közegek hiányá= ban s a hitközségek zilált állapotában keresendők. Mindezek alapján azt a javaslatot terjeszti elő az emlékirat, hogy: „Tekintet nélkül a mostani párt= árnyalatokra, a hitközségek területe akkép volna megállapítandó, hogy Magyarország minden hely= sége valamely hitközséghez beosztva és minden hit= község területe akkora legyen, hogy községi és ok= tatási intézményeit autonóm testülethez méltó alak= ban fentartani tehetségében álljon. Megengedhető ugyan, hogy minden hitközség kebelében alakul= hassanak a szükséghez képest „imaházi egyesüle= tek“, de ezek által sem a hitközség adminisztrá= ciójának, sem pedig anyakönyvi hivatalának egy= sége csorbát ne szenvedhessen. Buzgó kívánsá= gunkat nemcsak az képezi, hogy erős hitközségek s feloldhatatlan községi kötelék létesítésével fele= kezeti életünknek szilárd alapja megvettessék, ha= nem egyúttal hitfelekezetünk autonómiájának tör= vényes biztosítása is, vagyis annak elérése, hogy a zsidó hitfelekezet a törvényhozás által az önkor= mányzati joggal felruházott felekezetek sorába fel= vétessék.“

Ezen emlékirat alapján, mely nem csupán a

kongresszusi községek érdekét tartotta szem előtt, s amely ellen az orthodox közvetítő bizottság 1884 január 17-én mégis felterjesztéssel élt, előre tiltakozván minden egyöntetű intézkedés ellen, már 1884. február 6-án kiadta *Trefort* miniszter a legfelsőbb jóváhagyással ellátott azon rendeletét, mely szerint csak oly egyének alkalmaztathassanak rabbikul, kik magyar alattvalók, s kik legalább gimnázium vagy reáliskola négy alsó osztályát, esetleg a polgári iskolát sikerrel elvégezték. Jellemző, hogy ezen minimális képesítés követelése ellen a „magyarországi orthodox rabbik nevében" *Schreiber* Bernát pozsonyi, *Katz* Joachim nagykeresztúri, *Reich* Károly verbói és *Kutna* Salamon kismartoni rabbik 1884. február 27-én felségfolyamodást adtak be, melyben azt igyekeztek kifejteni, hogy „a rabbikvalifikációra vonatkozó intézkedés, mint a zsidó vallás belügyeibe való avatkozás lelkiismereti kényszerré foghat elfajulni".

Ugyanakkor, midőn az orthodoxok lelkiismeretbe való beavatkozást láttak a rabbik műveltségi fokának megszabásában, a lelkiismereti szabadság alapján egy másik végletben megnyilvánuló mozgalom kezdte bontogatni szárnyait, mely *Szterényi* Albert újpesti rabbi vezetésével a „budapesti reformált izraelita egyház"-at akarta megalakítani. Az új hitközség, mely teljesen szakítani akart a hagyományos zsidósággal, benyújtotta programmját „az egyház vallási jelleméről, morális céljáról és nemzeti irányáról" a minisztériumnak, mely azt 1885. június 15-én véleményadás végett az országos rabbiképző intézet tanári karához küldte,

s miután az adott vélemény alapján *Trefort* miniszter meggyőződött arról, hogy az alakítandó „egyház“ semmi összefüggésben nem állana a zsidósággal, a mozgalomtól, mint új vallás megalapításától, megtagadta a jóváhagyást.

De az orthodoxok beadványai nem téríthették el céltudatos törekvésétől a minisztert, ki a törvényhatóságok útján beszerzett adatok mérlegelésével megalkotta 1885. november 13-án kiadott szabályrendeletét az izraelita anyakönyvek vezetése tárgyában, mely szabályrendelet megvetette alapját a hitközségek megszilárdulásának s a felekezeti közélet föllendülésének, amennyiben pontosan körülírta a hitközségi kerületet, meghatározta az egyes tagok hovatartozását s államhivatali minőséggel ruházván fel az anyakönyvvezető rabbikat, megerősítette állásukat s nagyban emelte tekintélyüket. Ebben az utóbbi pontban rejlik az Országos Iroda legnagyobb vívmánya, mellyel jóvátette a kongresszus által elkövetett végzetes hibát. Az anyakönyvvezető rabbi állami megerősítést nyert, hivatalba történt beiktatása véglegesítette állását, melyből csak fegyelmi úton volt elmozdítható. Az Országos Iroda egyébiránt is szüntelenül fáradozott azon, hogy a kongresszus hibáját, mellyel a rabbikat, mint a hitélet oszlopait, tekintélyükben megtépázta, a hitközség tagjai kénye-kedvének kiszolgáltatta és a hitközség vezetéséből teljesen kizárta, jóvá tegye. Az Iroda szorgalmazása folytán terjesztetett ki az 1898. évi XIV. törvénycikk a lelkészi jövedelem kiegészítéséről (kongrua) a rabbikra is, miáltal az egészen

kis községek rabbijai is anyagilag függetleníttet=tek az egyes hitközségi tagoktól, s az Iroda köz=benjárásának tudható be, hogy ma már a kon=gresszusi szervezeti szabályzat ellenére sok hazai hitközség helyi alapszabálya biztosítja a rabbi jo=gát és befolyását a hitközségi vezetés egész vo=nalán.

Az anyakönyvi kerületek beosztása azonban egymagában még nem volt eléggé hathatós esz=köze a hitközségek megszilárdításának, minthogy még mindig meg volt adva a lehetőség arra, hogy az anyakönyvi központ dacára is több egyazon szervezetű hitközség alakulhasson egy város terü=letén. Ezért legfelsőbb jóváhagyással 1888. junius 21=én kiadta a miniszter a hitközségi szabályren=deletet, mely arra való hivatkozással, hogy: „az erőknek minden ok nélküli szétforgácsolása le=hetetlenné teszi, hogy a hitközségek elvállalt kö=telezettségeiknek eleget tegyenek, és a fontos köz=érdeket képviselő vallásoktatás és népiskolai ügy terén megfelelhessenek mindazon igényeknek, melyeket az államnak a hitfelekezet irányában formálnia szükséges“, pontosan meghatározza az anya= és fiókhitközség jellegét s egymáshoz való viszonyát, kimondja, hogy egyazon város terüle=tén ugyanazon szervezet alapján csak egyetlen hit=község állhat fönn, s öt évi adókötelezettséget ró arra, ki más szervezet alapján álló hitközségbe lép át.

Jellemző a felekezeti közállapotokra a hitköz=ségi szabályrendeletet kísérő miniszteri utasítás, mely a következőket mondja: „Kétséget nem

szenved, hogy úgy a kongresszusi, mint az orthodox és a status quo ante alapon álló izraelita hitközségek összevéve úgy állampolitikai szempontból, valamint a zsidóság álláspontjából is *egy és ugyanazon vallásfelekezethez tartozóknak tekintendők;* mert hazai törvényeink csak *egy* izraelita hitfelekezetet ismernek, és legutóbb az országgyűlés az 1880. évi március hó 12-én hozott határozatával, az országos izraelita iskolaalapnak vitássá vált ügyét, szintén az izraelita hitfelekezet egységének szellemében oldotta meg; mert továbbá az egész világon csakis *egy* zsidóság ismeretes, és az adminisztráció terén szerzett tapasztalatok is amellett szólnak, hogy az izraelita hitközségek minden külső ok és intézményeiknek megváltoztatása nélkül csatlakoznak hol az egyik, hol a másik szervezethez, úgy, hogy az egy és ugyanazon szervezethez tartozó hitközségek semmi különös kritériummal, sőt istentiszteleti intézményeik egyidomúságával sem birnak, amennyiben mindegyik szervezetben mívelhető valamennyi rítus, mely a zsidóság egységes lényegének sérelme nélkül, annak közepette, szétszórtsága óta kifejlődött és melyek tényleg vegyületesen mindegyik szervezet kebelében feltalálhatók. Jóllehet tehát nem foglalna magában lelkiismereti kényszert, ha az izraelita hitközségek szervezete országszerte egyöntetűvé tétetnék, mindazonáltal nincs szándékomban az izraelitákat korlátolni az érdembeni elhatározási szabadságukban, hogy hitközségeiket congresszusi, orthodox, vagy status quo ante alapon szervezhessék, valamint abban sem, hogy ott, ahol

mindegyik párt létszáma és anyagi ereje megen⸗gedi, egynél több izraelita hitközséget is tarthas⸗sanak fenn. Csupán annyiban célzom ezúttal a mostani tarthatlan és tűrhetlen viszonyok meg⸗változtatását, amennyiben az izraeliták, — nem alárendelt fontosságú közérdekek tetemes kárára, a nekik nyújtott szervezési és községalakítási sza⸗badságot arra használják ki, hogy az elvállalt hit⸗községi terhek alól magukat kivonják és az izrae⸗lita hitközségeknek az oktatásügyi és egyéb köz⸗célű intézmények ápolását és fejlesztését lehetet⸗lenné teszik.“

Ezen anyakönyvkerületi és hitközségi szabály⸗rendeletek, melyek a hazai össz⸗zsidóság javát mozdították elő, az Országos Izraelita Iroda ösz⸗tönző tevékenységének eredményei voltak s bizo⸗nyára ennek a körülménynek tulajdonítandó, hogy számos orthodox hitközség, nem akarván be⸗látni a szabályrendelet áldásos voltát, már egy hó⸗nappal utóbb visszavonásáért folyamodott a mi⸗niszterhez, aki azonban 1888. augusztus 18⸗án kelt leiratában minden megokolás nélkül kereken ki⸗jelentette, hogy „Ő Felsége legfelsőbb elhatározá⸗sán alapuló körrendeletemnek bármiféle módosí⸗tása iránt lépéseket tenni semmi irányban haj⸗landó nem vagyok“. Ez volt *Trefort* miniszter utolsó intézkedése, mellyel a *Pauler* minisztersége alatt ütött sebeket akarta gyógyítani. S ezen ren⸗deletek, melyek a hitközségek fennállását, intéz⸗ményeik fejlesztését biztosították s így az egész magyar zsidóság felekezeti keretében felölelt kul⸗turális és humanitárius törekvéseit hathatósan elő⸗

mozdították, mai napig is érvényben vannak. Az 1895. október 1=én életbe lépett állami anyakönyv=vezetés nem változtatott e szabályrendeletek ha=tályán, mely a hitközségek erőteljes fejlődését cé=lozta, továbbra is fennmaradt annyiban, amennyi=ben azok a rabbik alkalmazására, jogaik biztosí=tására, az anyahitközségek alakulási módjának, te=rületkörének és a fiókhitközségekhez való viszo=nyuk megállapítására vonatkoznak. (A vallás= és közokt. minisztérium 1630/1901. sz. rendelete.)

*

A felekezet=társadalom és a hitközségi hitélet terén félre nem magyarázható tanújelét adta a magyar zsidóság, hogy tudatában van hazája iránti tartozásának s hogy az emancipáció óta vallásos kulturája egész mezejét mint a magyar nemzet=testtel egybeforrott elem munkálta meg. Miként teljesítette azonban kötelességét felekezeti életén kívül? Mit tett hazájáért iparban, kereskedelem=ben, tudomány és művészetben? Kivette=e becsü=lettel részét az ország gazdasági és kulturális föl=lendítéséből?

Tények szóljanak.

Az 1879. évi párisi világkiállítás alkalmával, amikor az egész világ előtt meg kellett mutatni, hogy mit ér Magyarország s bele tud=e kapcsolódni az egész világ vérkeringésébe, a magyar osztály sikerült rendezéséért *Posner Károly Lajoson* kí=vül, ki az Academie national agricole manufactu=riére et commercial nagy aranyérmét kapta, a kö=vetkezők részesültek magas kitüntetésben: *Bayers=*

dorf Adolf földbirtokos, *Nagel* Hermann vasöntőde rt.., *Neuschloss* Miksa parkettgyáros, *Adler* Károly szeszgyárigazgató, *Fischer* Ignác majolikagyáros, *Fischer* Sámuel porcellángyáros, *Kuh* Károly gyapjúmosó rt. igazgatója, *Egger* Sámuel arany-míves, *Löwinger* Károly bőröndös és *Spitzer* Miksa aranymíves. Az 1879. évi székesfehérvári országos kiállítás alkalmával magas kitüntetést kapott: *Brüll* Lipót malomtulajdonos, *Lederer* Sándor bányatulajdonos, *Márkus* Ignác és *Ull-mann* Lajos a pécsi szénbányák képviselői.

Ám ha e kitüntető elismerések az összefog-laló erőknek jutottak ki, úgy az ország ipari fel-virágzását előmozdító ipari munkaerőkről legjel-lemzőbb képet ad az 1885. évi országos kiállítás-ról készült a következő oldalon közölt kimutatás:

Megjegyzendő, hogy a 8218 kiállító közt 1034 részvénytársaság, egyesület, hatóság, iskola volt a kiállító, úgy hogy a kiállító magánemberek száma 7184 volt s ezen számhoz kell arányítani az 1155 zsidó kiállító számát, ami azt jelenti, hogy a ki-állítóknak körülbelül hatodrésze zsidó volt. S ha tekintetbe vesszük, hogy 1885-ben az ország össz-lakosságának 4.8 százaléka volt zsidó, holott ugyanakkor az ország ipari fellendülését tanusító kiállítók közt több mint 16 százalékban vett részt, úgy méltó elismerés illeti meg a magyar zsidósá-got, mely az emancipáció óta oly nagy mértékben járult nehéz ipari munkájával az ország fejlődé-séhez.

Az 1885. évi országos kiállításról készült táb-lázaton kívül tanulságos következtetést vonha-

Csoport	A kiállitás tárgya	Kiállitók száma		Összes kitünt. száma		E kit. közül zsidóra jut	
		összesen	köztük zsidó	disz-oklevél	érem	disz oklevél	érem
I	Mezőgazdaság	1028	121	8	407	—	36
II	Kertészet	91	6	1	24	—	2
III	Állatkiállitások	—	—	—	—	—	—
IV	Állati termények	379	56	3	183	—	28
V	Erdészet	260	28	11	54	2	7
VI	Bányászat	227	33	3	60	—	8
VII	Vegyészet	122	44	4	76	1	28
VIII	Élelmiszerek	198	49	3	92	1	28
IX	Bor, szesz	1363	220	14	804	2	155
X	Agyag-üveg	92	14	1	52	—	9
XI	Fémipar	238	43	5	173	—	28
XII	Butor és fa	152	30	4	76	1	7
XIII	Bőripar	132	26	1	88	—	14
XIV	Papiripar	61	13	1	40	—	6
XV	Szövő- és fonóipar	299	38	5	171	3	26
XVI	Ruhaipar	503	101	2	360	—	60
XVII	Dekorativ lakás	152	49	6	93	1	12
XVIII	Diszmű, aranymivesség	128	50	3	79	2	32
XIX	Sokszordsitóipar	123	40	2	69	—	24
XX	Zenészet	43	3	1	23	—	—
XXI	Tudom. eszközök	33	8	2	18	—	5
XXII	Épitési ipar	162	26	8	71	1	15
XXIII	Járművek	62	2	—	45	—	2
XXIV	Gépipar	165	24	11	83	3	6
XXV	Közlekedésügy	35	2	3	14	—	2
XXVI	Hajózás	12	1	1	3	—	—
XXVII	Honvédfelszerelés	17	9	1	6	1	3
XXVIII	Egészségügy	266	34	4	95	—	20
XXIX	Házi ipar	1325	61	—	412	—	30
XXX	Iparoktatás } Iskolák kiállitásai	80	—	—	18	—	—
XXXI	Közoktatás } Iskolák kiállitásai	416	24	6	87	—	10
	Összesen	8218	1155	114	3776	18	653
XXXII	Versenyen kivül volt 60 zsidó kiállitó						

tunk zsidóknak a magyar ipar fejlesztése körül szerzett érdemeire a legilletékesebb hatóságnak, az Országos Iparegyesületnek kitüntetéseiről, me-

lyekben — arany, nagy ezüst érem adományozásával — 1870-től 1890-ig zsidó iparosokat részesített. A legelső ezüstérmet 1870-ben *Schön* Jakab zsinór- és paszományos kapta. Utána a következő neveket találjuk (hol a hely nincs megemlítve, ott Budapest értendő): *Dembitz* M. aranymíves, *Engel* Adolf faiparos Pécs, *Ehrlich* Miklós mázoló, *Fischer* József szalaggyáros Lajtha-Bruck, *Fischer* Károly bőrgyáros, *Feiwel* Lipót lakatos, *Fischer* Ignác porcellánfestő, *Fischer* Vilmos porcellánfestő, *Grosz* és *Weisz* kalapgyáros, *Hirsch* Ignác vízmentes ponyva gyáros, *Hoffmann* J. kárpitos, *Komorner* Sámuel márványárúgyáros, *Knopp* és *Steiner* cégtáblagyár, *Krausz* Mayer szeszgyára, *Krausz* és *Linczer* szeszgyára, *Kaufmann* Lázár kender- és kóctelepe, *Ludwig* Lipót harisnyagyára, *Légrády* testvérek kő- és könyvnyomdája, *Leichtner* és Társa szövő- és kötőgyára, *Jaulusz* és *Hofmann* kőszénbánya, *Neuschloss* K. Fiai parkettgyára, *Neumann* Vilmos papirlemezgyára, *Ohrenstein* Testvérek cementgyárosok Beocsin, *Préger* Zsigmond tükörüveggyár Keszthely, *Rubin* és *Krausz* aranylánckészítők, *Sprinzl* Mór ács Pozsony, *Steinschneider* Jakab ágytakarógyára, *Schwarz* Antal cipész, *Spitzer* Miksa aranymíves, *Schuk* Náthán mérleggyára, *Taussig* József keretgyára, *Weiner* Mór bádogos, *Wolfner* Gyula és Társa bőrgyára, *Zwack* J. likőrgyára. *Havas* Sándor láncgyáros, *Fischer* és *Heidlberg* vegyészeti gyára, *Weisz* Berthold és Manfréd konzervgyára, *Ádler* Lajos lakatos, *Diamant* Manó aranyműves, *Fuchs* G. mérleggyáros, *König* Izidor butoraszta-

los, *Breitner* Testvérek ezüst= és zománcgyárosok, *Laczkó* Testvérek bőrgyára Liptószentmiklóson, *Vogel* Mór ékszergyáros, *Link* Fülöp ötvös, *Schön* Antal cukrász Győrött, *Berger* Jakab bádogos Ungvár, *Engelsmann* Henrik épületbádogos, *Ku=nody* és *Krausz* kalapgyárosok, *Egger* Testvérek villamossági gyár, *Ehrlich* J. és H. kályhagyára, *Freund* A. bőrárugyára, *Sátori* Miksa és Mór ás=vány és kőmalma, *Stern* József kefegyára Debre=cen, *Garai* Ármin kárpitos, *Margulies* Miksa gép=szíjgyára, *Fischer* Adolf lakatosárugyára, *Mautner* Gyula szabó Veszprém, *Bérczi* D. Sándor himző=minta gyára, *Wessel* Lipót posztógyáros Vesz=prém, *Blau* Mór cipész Felcsúth, *Grosz* Ignác ecet=gyára Hajdúszoboszló, *Katzer* József szűcs, *Reit=zer* Lipót Szeged a háziipar fejlesztéseért, *Strausz* Béla cukorgyáros Pécsett, *Sichermann* Lipót szer=kovács, *Freund* Jakab festőgyár, *Schwarz* Róza nyakkendőgyára, *Winkler* Simon illatszergyára Szabadkán.

Az 1885. évi országos kiállítás csak előfutárja volt az 1896. évi millennáris kiállításnak, mely va=lójában mutatta meg a világnak, hogy mit jelent Magyarország a nyugati államok sorában s meny=nyiben járultak zsidók is az ezeréves ország olyan közgazdasági és közművelődési föllendüléséhez, amely fokon méltó helyet foglalhatott el az embe=riség előhaladásában. De hiszen a millenáris kiál=lítás nem is ezeréves fejlődésről tett tanúságot; valójában csak harminc esztendő munkájának eredményét mutatta be a világnak. Mi volt az or=szág közgazdasági helyzete, ipara, kereskedelme,

egész anyagi és szellemi kultúrája a mult század negyvenes éveiben? A legnagyobb magyarnak, Széchényi István grófnak írásai eléggé megdöbbentő képet festenek róla. Mit tehetett az ország a szabadságharc leveretése után? A teremtő munka a hatvanas években, a közjogi kiegyezés után indult meg, ami időbelileg egybeesik a zsidók emancipációjával. A zsidók bevonulása az államspolgári jogok szabad gyakorlásának terére, sulyos tényezőt alkotott az ország fellendülésében s épp a millenáris esztendőben feltárult közgazdasági és közművelődési helyzet bizonyította, hogy az ország felépítésében elismerésre és tiszteletre méltó módon vették ki részüket a zsidók.

Az ország közgazdaságának felépítése körül szerzett érdemekért a millennium alkalmából legfelsőbb s magas kitüntetésben részesültek a következők:

Fürst Jakab, *Kohner* Ágost, *Simon* Jakab, *Ullmann* Emil nagykereskedők, *Gelléri* Mór országos iparegyesület igazgatója, *Neuschloss* Marcell nagyiparos, *Karsai* Albert földbirtokos, *Deutsch* Antal hirlapíró, *Mende* Bódog, *Weisz* Manfréd, *Wolfner* Lajos gyárosok, *Goldmark* Károly zeneszerző, *Baumgartner* Henrik hajógyári igazgató, *Braun* Miksa vasútforgalmi igazgató, *Brüll* Ármin vasgyári igazgató, *Fischer* Béla villanygyári igazgató, *Koppély* Géza földbirtokos, *Krausz* Lajos gyáros, *Mauthner* Ödön magkereskedő, *Goldberger* Berthold gyáros, *Neuschloss* Emil nagykereskedő, *Reismann* Lázár kőszénbánya igazgatója, *Altschul* Arthúr varrógépgyár

igazgatója, *Bálint* Sándor téglagyár igazgatója, *Bihari* Sándor festőművész, *Gerő* Lajos könyvnyomda igazgatója, *Mauthner* Izidor szövőgyár igazgatója, *Ohrenstein* Henrik cementgyáros, *Quittner* Zsigmond építész, *Abeles* Vilmos bőrgyáros, *Czettel* Gyula vonalzó intézet tulajdonos, *Feiwel* Lipót vasbútorgyáros, *Fellner* Ottó gőzmalom igazgatója, *Fischer* Győző műszerész, *Gelb* Manó kárpitos, *Grossmann* Miksa kádár, *Hirschler* Mór keserűforrás tulajdonos, *Hönigsberg* Leó műépítész, *Jusztusz* Dezső gyáros, *Kaufmann* Samu mérnök, *Léderer* János mérnök, *Steinschneider* Bertalan földbirtokos, *Weisz* Gyula gőzmalmi igazgató, *Wollák* Samu gyáros, *Erdélyi* Mór fényképész, *Franck* Ignác szobrász, Gerő Adolf cipész, *Roth* Miksa üvegfestő, *Sichermann* Lipót szerszámkovács, *Szekulesz* Ede művirággyáros, *Beimel* Jakab tőzsdetanács elnöke, *Braun* József pezsgőgyáros, *Liebner* József földbirtokos és *Mauthner* Mihály bőrgyáros.

E tekintélyes névsor nem meríti ki a zsidók közgazdasági és közművelődési részvételét az ország fejlődésében. Az érdeklődő lapozgassa *Matlekovics Sándor* szerkesztésében 1898-ban megjelent Magyarország Közgazdasági és Közművelődési Állapota Ezeréves Fennállásakor című hatalmas munka nyolc kötetét, s látni fogja, hogy nincs az a terület, melyen a magyar zsidóság ne járult volna az ország felvirágoztatásához. *Matlekovics* könyve alapján álljanak itt *csak a legkiválóbbak*, kiknek legnagyobb érdeme van az ország ipari fellendülésének gyakorlati kivitelében:

Vegyészeti ipar. Szappan- és gyertyagyárosok: Machlup H. (már 1868-ban alakult), Grünwald Sándor, Rosenthal Jakab, Krausz József H., Berger I. N., Berger Manó, Szekula Mór.

Gyufagyárak: Neubauer Károly (Győr), Spitzer Testvérek (Baja), Grossmann Dávid (Munkács), Stermann M. (Nagyszombat), Húsz Mór (Szolnok), Schön Bernát és Klein Ignác (Ujpest), Stein és Rosenstrausz (Erzsébetfalva), Reisner Manó (Gyula), Kux Adolf (Turdossin) és Grosz Izrael (Tokaj).

Keményítőgyárak: Plan és Fried, Mellinger Mór, Freund és Neumann (Szered), Pollák S. (Sárvár), Hahn Adolf (Debrecen), Kanitz Jenő (Eger), Lövy és Társa (Szabadka), Frankl Vilmos (Párkány), Ungár Ignác (Kassa).

Olajgyárak: Mandel Ede (Nyirbátor), Feldheim Manó (Nyiregyháza), Friedländer Samu (Nyiregyháza), Rosenfeld Lipót (Técső), Meller Ignác (Győr), Kohn Adolf (Győrsziget), Löwy Adolf (Ujverbász), Brichta Jakab (Trencsén), Schwarczer Mór (Mátészalka), Freund Lajos (Szentes), Bernauer Lajos (Ujpest).

Enyvgyárak: Leiner Fülöp és Fiai (Ujpest), Leiner Testvérek (Ujpest).

Műtrágyagyárak: Mogyorósy és Stein (Soroksár), Sátori Miksa (Mezőtelegd), Singer József (Temesvár), Steiner Miksa (Temesvár), Steiner J. (Pozsony), Singer Testvérek (Arad).

Csersavgyárak: Haas Adolf (Hradek), Guttmann S. H. (Belisce), Neuschloss-féle (Naschitz),

Spódiumgyárak: Steiner I. (Pozsony), Klein

Jakab (Kispalugya), Steiner Miksa (Temesvár), Hofmann Péter (Bártfa), Schächter Ignác (Uj≈szőny), Steiner F. és Fia (Szeged).

Kenőcsgyárak: Lusztig és Beck, Schönwald N., Kohn és Fried (Kollár és Breitner, Ujpest), Reich Jenő (Kispest).

Vegyészeti gyárak: Fischer és Heidelberg, Reiss B., Trebics Mór (Nagymarton).

Élelmiszergyár. Cukorgyárak: A nagysurányi gyárat 1854≈ben alapította Frey Gerzson és Lip≈man; a diószegi gyárat 1868≈ban Kuffner és Gutt≈man, a magyarfalvit 1870≈ben Lőw≈Beer M., a hat≈vanit 1889≈ben Deutsch Ignác és Fia, a selypit 1890≈ben Schossberger Henrik és Rudolf, az orosz≈kait 1894≈ben Deutsch Sándor és József, a sárvá≈rit ugyanazok 1895≈ben alapították.

Cukrászipar és *cukorkagyárak:* Rehberger Adolf, Klein és Bäumel, Brammer Henrik, Drucker és Roth, Lux és Utasi, Villányi és Társa, Schwarcz Antal és Társa, Weisz József E. L., Schmiedl L. (Győrsziget), Deutsch és Pollák (Miskolc), Freund Ödön, Strausz és Társa (Pécs).

Szalámigyárak: Herz Ármin Fiai, Redlich és Fia, Fleischmann Lipót, Weil Ede, Goldscheider Károly, Perlesz József, Pick Márk (Szeged), Czin≈ner és Társa (Szeged), Schwarcz E. és Fiai (Szeged).

Paprikagyárak: Kotányi János (Szeged), Pár≈tos Nándor (Szeged), Hofbauer Simon (Tolna), Klein Ignác (Tolna).

Kávépótlógyárak: Wertheimer és Frankl,

Franck Henrik Fiai (Kassa), Beck Mór (Érmihály=falva).

Tésztagyárak: Reisner Henrik (Fiume), Neu=mann J. és Társa (Győr), Deutsch Károly (Győr), Czinner és Társa (Szeged).

Cognacfőzők: Weisz és Laczkó, Blau M. és Fiai (Nagykanizsa), Első Alföldi Cognacgyár (Brachfeld, Kecskemét).

Sörfőzők: Stein Testvérek (Pozsony), Hirsch=feld S. (Pécs), Deutsch Ármin és Fia (Pozsony), Grün és Fiai (Besztercebánya).

Szeszgyárak: Berger Dániel (Nagyvárad), Blau Testvérek (Temesvár), Stern Ignác (Egyedi Lajos atyja, Ujpest), Fantó és Geyduschek (Ho=lics), Fleiszig Testvérek (Fogaras), Frisch Gyula (Versec), Grünwald és Társa (Budapest), Hirsch Ödön (Kolozsvár), Holicser Lipót (Szinérváralja), Krausz Izidor (Budapest), Kremsier Mór (Pálfalu), Linzer Károly (Budapest), Mandl Ede (Nyirbátor), Mittelmann és Fia (Arad), Moskovits Mór (Nagy=várad), Neumann Testvérek (Arad), Schwarcz Mór (Mátészalka), Spitzer Benő (Baja), Taglicht és Fleiszig (Fogaras), Weisz Mózes és Bernát (Munkács), Wodiáner Albert (Komjáth), Wohl Herman (Mucsiny).

Ecetgyárak: Raabstein A. (Ujvidék), Reisz Mór (Arad), Schwarcz Ferenc (Miskolc).

Agyagipar: Weisz Lipót (Mechala), Lichtner Dávid és Fia (Szeged), Schwarcz Jakab (Keszteg), Heller F. (Budapest), Grünwald M. (Pozsony), Krén Ignác (Székesfehérvár), Telek Ármin

(Szliács=Haraszt), Borovitz Manó (Kaposvár), Weinstein Jakab (Rozsnyó).

Üvegipar: Schwarcz A. és Fiai (Pálfalva), Reich Márk (Sólyomkő), Birnbaum Bernát és Ganzfried József (Sáros=Livó), Rubin Sámuel és Lorber Júda (Szervartó), Kurzweil Bernát (Ince=völgy), Zeiger Ábrahám és Nussbam Mendel (Felső=Hrabasicza), Goldstein Testvérek (Regéc).

Vasipar: Buchwald Sándor, Hegedüs Adolf, Hertzka, Berger és Márkus, Stern és Merkl.

Faipar: Goldberg Zsigmond, Hirschler Ármin, Wellisch Náthán, Löwy D. és Fiai (Ujpest), Neu=schloss Ödön és Marcell, Engel Adolf (Pécs),

Bőripar: Wolfner Gyula és Társa (Ujpest), Mauthner Testvérek (Ujpest), Weisz Ármin és Fia (Ujpest), Strasser és Schönfeld (Ujpest), Machlup Testvérek, Grünwald J. Fia (Szombat=hely), Krausz József Fia (Marcali), Fried Bernát Fia (Simontornya), Horn Adolf (Esztergom), Groszmann Mór (Pécsujfalu), Leopold Sándor Fiai (Tatatóváros), Abeles Adolf és Fia, Margulies M. gépszíjgyár.

Papiripar: Spiegel Vilmos (Kisszeben), Weil József, Préger Samu, Szilárd Mór, Deutsch és Wachsmann, Glück Zsigmond, Rosenfeld I. (Nec=pál), Salzer Jakab, Posner Károly Lajos, Czettel és Deutsch.

Kékfestőipar: Goldberger Sámuel és Fiai, Spit=zer F. (Apatin), Cohner és Társa.

Gombkötőipar: Wollák és Berkovics, Schön Jakab, Fischer Gusztáv.

Kesztyűipar: Polacsek A. Hugó, Hendl Mór, Ormai Mór.

Arany=, ezüst= és díszműárugyárak: Bachruch A., Grünstein Henrik, Breitner Testvérek, Roth=berger Jakab, Stenger és Fleischmann, Mandl Henrik, Wisinger Mór, Löfkovics Arthúr (Deb=recen).

Könyvnyomdaipar: Kunossy Vilmos és Már=kus Samu.

A malomiparban, mely jelentős szerepre emel=te a magyar liszt versenyképességét a világpiacon, kiemelendők a Gizella, Hengermalom, Pannónia, Viktória, Concordia, Erzsébet, Lujza és a Hitel=bank malmai, melyeknek alapítói és igazgató ve=zetői túlnyomórészt zsidók voltak.

A bányaipart is zsidók emelték közgazdasági jelentőségű magas fokra; zsidók alapították s fej=lesztették a legnagyobb szénbányaműveket: a Salgótarjánit, az Északmagyarországit, a Magyar Általános Kőszénbányát, a Borsódit és az Eszter=gomit.

Zsidók által alapított és vezetett részvénytár=saságok teremtették meg a Rimamurányi és a Resica=Aninai vasműveket, az ország számos he=lyén termelő faipari telepeket, szövőgyárakat, vil=lamos telepeket, ruggyantagyárakat, könyvnyom=dákat, mezei= és iparvasútgyárakat, és zsidók mű=ködnek legnagyobbrészt közre a hazai nagyipar fejlesztésében a Gyáriparosok Országos Szövet=sége útján, melynek szellemi vezére *Chorin* Ferenc és *Neményi* Ambrus volt.

Az ipar karöltve jár a kereskedelemmel; a ter=

melés igazi értéket a terjesztés által nyer, nemcsak az elhelyezés, de a közönség igényeinek kielégítése által is. S ezt a szolgálatot ugyancsak túlnyomó-részt zsidók végezték. A millennáris kiállítás kereskedelmi csarnokában a modern magyar kereskedelem megalapítóinak arcképsorozatában a következők voltak láthatók: *Abeles* Dávid, *Deutsch* Gábor, *Deutsch* József, *Eisenstädter* Simon (Temesvár), *Gomperz* Fülöp, *Goldberger* Ferenc, *Guttmann* S. H. (Nagykanizsa), *Herzog* Mór Lipót, *Neuschloss* Károly, *Neuschloss* Simon, *Schossberger* S. Vilmos, *Schreiber* Dávid, *Spitzer* Gerzson, *Strasser* Alajos, *Stern* Ignác, *Ullmann* Károly és *Weisz* B. Adolf. Az ország javát szolgáló kereskedelem ezen tiszteletreméltó megalapítói bele tudták vinni a magyar zsidó kereskedők tevékenységébe azt a szellemet, mely hova-tovább a legszélesebb körök elismerését vívta ki a kereskedői pálya iránt s az ország tekintélyes középosztálya fokára emelte az azelőtt lenézett kereskedőt.

Nagyipar és nagykereskedelem az ország közgazdasági életében mintegy a szív két kamrája, mely számtalan ér és erecske útján élteti az egész szervezetet, s ha a kisipar terén kellő számban helyezkedett el a zsidó munkás, úgy a kiskereskedelem jórészt zsidók kezében volt.

De ipar és kereskedelem egészséges vérkeringése azon tápláléktól függ, mely az anyagcserét szolgálja, ami a közgazdasági életben a hitelintézetekben rejlik. A budapesti nagy pénzintézetek, melyeknek alapításában, szervezésében és vezeté-

sében zsidók jártak elől, előkelő helyet foglalnának el Európa bármely nyugati államában. E pénzintézetek nemcsak az iparvállalatok és kereskedők hitelügyleteit bonyolították le, nemcsak maguk létesítettek nagy ipartelepeket, de magának az államháztartásnak szolgáltak hátvédül s szereztek tekintélyt a külföld előtt. A budapesti árú- és értéktőzsde létesítésében legnagyobb érdeme volt *Semmler* Frigyesnek, *Kern* Jakabnak, *Kunewalder* Lipótnak, *Strasser* Alajosnak és *Wahrmann* Mórnak. A Pesten alakult első banknak, a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak megalapításában *Ullmann* Mózesnek, s a budai első takarékpénztár megalapításában *Koppély* (utóbb Harkányi) Fülöpnek volt legkiválóbb része. Nagytehetségű, széles látókörű férfiak állottak az intézetek élén; egy *Kornfeld* Zsigmond, a zsidónak született *Lánczy* Leó, *Wahrmann* Mór, *Madarassy-Beck* Miksa és Gyula, *Krausz* Simon, *Székely* Ferenc, *Weisz* Fülöp, *Barta* Ödön, *Jellinek* Móric, *Ullmann* Adolf olyan férfiak nevei, kik a magyar állam közgazdasági történetében kiolthatatlanul biztosították emléküket közhasznú tevékenységükkel.

Magyarország közgazdasági felépítésében, mely nagyszabású munkát az egész világ elismerésére az utolsó félszázad végezte, becsülettel vették ki részüket a zsidók.

*

S mit tettek a zsidók Magyarország közművelődéseért, szellemi kultúrájáért? Mit alkottak s minő szolgálatot teljesítettek hazájuk javára s

dicsőségére tudományban, irodalomban, művé-szetben?

Vegyük sorra a szellemi élet összes ágait, hogy az emancipáció áldásai váltottak-e ki a magyar zsidókból olyan erőket, amelyek joggal számíthatnak közelismerésre, mert áldásává váltak a magyar hazának?

Kezdjük az *orvostudományon*, melyet zsidók az emancipáció előtt már gyakorlatban is művelhettek. A jelen nyomdai viszonyok — bár nagyon tanulságos volna, — lehetetlenné teszik, hogy az emancipáció óta keletkezett s magyar zsidó orvosok tudományos kutatásainak teljes bibliographiáját adjuk e helyen. Akit különösen érdekel a magyar zsidó írók bibliographiája, könnyű szerrel megtalálhatja munkáiknak — ha nem is egészen kimerítő, de azért eléggé tekintélyes — sorozatát *Petrik (Kiszlingstein)* Magyar könyvészet (3 kötet, 1860—1900), és *Szinnyei* Magyar írók élete és munkái (14 kötet, 1914. évig) című bibliographiai könyvekben.

Az orvostudományi íróknak csak neveit közöljük: *Alapi* Henrik tanár, *Áldor* Adolf, *Áldor* Lajos, *Alföldi* Izidor, *Báron* Jónás tanár, *Baumgarten* Egmont, *Beck* Soma, *Benedikt* Henrik tanár, *Berczeller* Imre, *Berend* Miklós, *Blum* Ödön, *Böke* Gyula tanár, *Bruck* Lipót, *Brück* Miksa, *Cohn* L. F., *Chorin* Zsigmond, *Csatári* (Grosz) Lajos, *Csillag* Jakab, *Detsinyi* Frigyes, *Deutsch* Ernő, *Deutsch* László, *Doctor* Sándor, *Donáth* Gyula, *Edelmann* Menyhért, *Ehrenreich* Lajos, *Elfer* Aladár, *Engel* Gábor, *Epstein* László, *Erős* Gyula,

Falkenstein Lipót, *Falta* Marcel, *Faragó* Gyula, *Fejér* Dávid, *Fejér* Gyula, *Feleki* Hugó tanár, *Fenyő* Ármin, *Fenyvessy* Béla, *Feuer* Nathaniel, *Fischer* Adolf, *Fischer* Aladár, *Fischer* Győző, *Fischer* Jakab, *Fleischl* Lajos, *Flesch* Nándor, *Frank* Ödön, *Frank* Samu, *Frankl* Izidor, *Frimm* Antal, *Frimm* Jakab, *Friedrich* Vilmos tanár, *Gla*=*ser* Marcel Henrik, *Goldzieher* Miksa tanár, *Gold*=*zieher* Vilmos tanár, *Grosz* Albert, *Grosz* Frigyes, *Grosz* Gyula, *Grosz* Lipót, *Grossmann* Lipót, *Grünwald* Mór, *Halász* Henrik, *Hasenfed* Arthúr, *Hasenfeld* Manó tanár, *Havas* Adolf tanár, *Her*=*czel* Manó tanár, *Herczeghy* Mór, *Hermann* Adolf, *Hertzka* Imre, *Hetényi* Lipót, *Hirschler* Ignác, *Hirschler* Ágoston, *Hönig* Márton, *Irsai* Arthúr, *Jakobi* József, *Justus* Jakab, *Kállai* Adolf, *Kecske*=*méti* Lajos, *Keppich* Emil, *Kern* Henrik, *Klein* Simon, *Koffler* Adolf, *Kofrányi* Adolf, *Konrád* Márk, *Kövesi* Géza, *Kriegler* Mór, *Krishaber* Si=mon, *Leszner* Rezső, *Lévay* Lajos, *Lichtenberg* Kornél, *Liebermann* Leó tanár, *Loewy* Leó, *Lősi* Ede, *Lőwy* Mór, *Lőw* Sámuel, *Lőwy* Samu, *Mahler* Gyula, *Major* Antal, *Manneberg* Gyula, *Mátrai* Gábor, *Mittelmann* Bernát, *Mitzger* Tivadar, *Munk* Manó, *Mohr* Mihály tanár, *Moskovitz* Ig=nác, *Munk* Jakab, *Neubauer* Adolf, *Onódi* Adolf tanár, *Pauncz* Márk, *Pfeifer* Gyula, *Plesch* János, *Politzer* Alfréd, *Pollák* László, *Pollatschek* Arnold, *Popper* Alajos, *Popper* József, *Porosz* Mór, *Prei*=*sich* Kornél, *Purjesz* Zsigmond tanár, *Purjesz* Ignác, *Ranschburg* Pál tanár, *Ráskai* Dezső tanár, *Reach* Dezső, *Reich* Miklós, *Reich* Pál, *Renner*

Adolf, *Róna* Sámuel, *Rosenberg* Izidor, *Roth* Adolf, *Roth* Alfréd, *Roth* Vilmos, *Rothmann* Ármin, *Rózsa* Félix, *Rózsay* József, *Salamon* Henrik, *Salgó* Jakab, *Sarbó* Atrhúr, *Schächter* Miksa tanár, *Schäffer* Károly, *Schreiber* Sámuel, *Schein* Mór, *Schermann* Adolf, *Schiff* Ernő, *Schulhof* Jakab, *Schuschny* Henrik, *Schütz* Aladár, *Schwarz* Hugó, *Schwarcz* Ignác, *Schwimmer* Ernő tanár, *Sidlauer* Ármin, *Singer* Bernát, *Stern* Ignác, *Stern* Samu tanár, *Steinberger* Sarolta, *Stiller* Bertalan tanár, *Strauss* Herman, *Sümegi* József, *Szalárdi* Mór, *Szegő* Kálmán, *Székely* Lipót, *Szenes* Adolf, *Szenes* Zsigmond, *Szili* Adolf tanár, *Szili* Sándor, *Tausz* Béla, *Tauszk* Ferenc, *Temesváry* Rezső, *Tihanyi* Mór, *Tolnai* Bernát, *Török* Lajos, *Ungár* Adolf, *Unterberg* Húgó, *Unterberg* Jenő, *Vajda* Adolf, *Vas* Bernát, *Venetianer* Jakab, *Vermes* Mór, *Wallfisch* Ferenc, *Weinberger* Miksa, *Weinberger* Sámuel, *Weisz* Ede, *Weisz* Emil, *Weisz* Ferenc, *Weiszberg* Zsigmond, *Wettenstein* József, *Winternitz* Arnold tanár, *Wittmann* Lázár, *Wohl* Mór, *Ziffer* Emil, *Ziffer* Károly, *Zwillinger* Húgó.

E nevek viselői valamennyien előbbre vitték az orvostudományt, nemcsak hazánkban, de legnagyobb részük idegen nyelven is közzétéve kutatásaik eredményét, az egész emberiség áldására. Magasra kiemelkedő alakok foglalnak helyet e névsorban, kik nemcsak az irodalomban szereztek dicsőséget a magyarságnak, hanem mint igazgató főorvosok, vagy mint egyetemi tanárok a kathedrán és a gyakorlatban is. Olyan nevek, mint Alapi Henrik, Báron Jónás, Benedikt Henrik, Berczeller

Imre, Donáth Gyula, Fejér Gyula, Feleki Húgó, Feuer Náthán, Fischer Aladár, Goldzieher Vilmos, Grosz Gyula, Hasenfeld Manó, Havas Adolf, báró Herczel Manó, Hermann Adolf, Hirschler Ignác, Lichtenberg Kornél, Mohr Mihály, Onódi Adolf, Ráskai Dezső, Salgó Jakab, Schächter Miksa, Schwimmer Ernő, Stern Samu, Stiller Bertalan, Szalárdi Mór, Szili Adolf, Temesváry Rezső, Török Lajos, Vas Bernát kiolthatatlanul fognak élni a magyar orvostudomány történetében, mint ahogy az egyetemes orvostudomány történetében örökítették meg nevüket *Benedikt* Móric, *Biedl* Arthúr, *Kassowitz* Miksa, *Klein* Salamon és *Zuckerkandl* Emil, *Kaposi* (Kohn) Móric, *Neumann* Gyula, *Politzer* Ádám, *Réthi* (Rosenthal) Lipót, *Rosenthal* Móric, *Stern* Sámuel és *Stricker* Salamon magyar zsidó származású *bécsi*, *Szili* Aurél freiburgi, *Vészi* Gyula bonni egyetemi tanárok. Az orvostudomány terén az emancipáció óta nem hoztak szégyent házájukra a magyar zsidók.

Az orvostudomány terén kifejtett nagy munkásságon kívül kiváló tevékenységgel munkálkodtak közre magyar zsidók *a jog- és államtudomány*, valamint *a köz- és nemzetgazdasági irodalom* gyarapításán. Tekintélyes a névsor, legnagyobbrészt mai napig el nem évült forrásművek szerzői: *Arányi* Miksa, *Back* Bernát, *Balázs* Mór, *Ballay* Lajos, *Balogh* Arnold, *Bamberger* Béla, *Baumgarten* Izidor, *Baumgarten* Nándor, *Beck* Dénes, *Beck* Húgó, *Berényi* Pál, *Berényi* Sándor, *Berkovits* Ferenc, *Bihari* Mór, *Blau* Vilmos, *Bleuer* Mór, *Bleuer*

Samu, *Blum* Béla, *Braun* Ignác, *Braun* Izidor, *Breuer* Albert, *Brüll* Lipót, *Buchwald* Lázár, *Brachfeld* Dezső, *Breyer* Soma, *Chorin* Ferenc, *Daróczi* Vilmos, *Darvai* Fülöp, *Deutsch* Antal, *Deutsch* Izidor, *Fayer* László, *Fekete* József, *Feleki* Béla, *Fenyvessy* Adolf, *Fényes* Samu, *Fischer* Jenő, *Fischer* Lajos, *Fischhof* Adolf, *Fodor* Ármin, *Földiák* Gyula, *Frank* Sala, *Frankl* Izidor, *Fraenkl* Sándor, *Friedmann* Arthúr, *Friedmann* Bernát, *Friedmann* Ernő, *Futtaky* Gyula, *Gallia* Béla, *Gelléri* Mihály, *Gelléri* Mór, *Gerő* Ármin, *Gerő* Viktor, *Goldstein* József, *Hajnal* Soma, *Havas* Miksa, *Hazai* Samu, *Hertzka* Tivadar, *Hoffmann* Mihály, *Horn* Ede, *Horovitz* Simon, *Hönig* Izsó, *Jellinek* Arthúr, *Jellinek* Henrik, *Jellinek* Lajos, *Jónás* Bernát, *Kálnoki* Henrik, *Karsay* Sándor, *Kelemen* Samu, *Kern* Tivadar, *Kiss* Mór, *Kondor* Béla, *Kónyi* Manó, *Kornfeld* Zsigmond, *Kőrösi* József, *Kürti* Dezső, *Lederer* Béla, *Lederer* Sándor, *Leipziger* Vilmos, *Leszlényi* Imre, *Lévy* Béla, *Lőw* Antal, *Lőw* Tivadar, *Lőw* Tóbiás, *Maislis* Mór, *Márkus* Dezső, *Mauthner* Ödön, *Meisels* Salamon, *Messinger* (Medgyes) Simon, *Mezey* Ernő, *Milhofer* Sándor, *Misner* Ignác, *Moscovitz* Iván, *Neményi* Ambrus, *Neumann* Ármin, *Neumann* Károly, *Neumann* Sándor, *Ödönfi* Miksa, *Pajor* Ernő, *Palóczi* Antal, *Palóczi* Lipót, *Pap* Dávid, *Peisner* Ignác, *Pikler* Gyula, *Pollák* Illés, *Pólya* Jakab, *Radó* Sámuel, *Reichard* Zsigmond, *Reinitz* József, *Reitzer* Gyula, *Révai* Lajos, *Rósa* Ferenc, *Rosenberg* Károly, *Roth* Pál, *Rusz* Andor, *Ságody* Gyula, *Sándor* Pál, *Sarkadi* Ignác, *Sátori*

Miksa, *Schiller* Zsigmond, *Schreyer* Jakab, *Schul=hof* Géza, *Schwarz* Félix, *Sebestyén* Ede, *Sicher=mann* Bernát, *Stern* Róbert, *Stiller* Mór, *Sugár* Ignác, *Szántó* Menyhért, *Szántó* Mihály, *Székely* Ferenc, *Telkes* Simon, *Tihanyi* Lajos, *Ullmann* Sándor, *Ungár* Miklós, *Vajda* Ármin, *Vázsonyi* Jenő, *Vázsonyi* Vilmos, *Visontai* Soma, *Vita* Emil, *Weinmann* Fülöp, *Weisz* Berthold, *Wittmann* Mór, *Wolf* Vilmos, *Zerkovitz* Emil, *Zerkovitz* Zsigmond.

A jogi irodalom munkásainak névsorát kiegé=szítik azok, kik mint jogi folyóiratok szerkesztői szolgálták a magyar jogtudományt: *Balog* Arnold, *Wolf* Vilmos, *Grünhut* Ármin, *Ujlaki* József, *Schwartz* Izidor, *Lévy* Béla, *Szende* Lajos és *Márkus* Dezső.

De nemcsak az irodalomban kifejtett munkás=ság révén, hanem a jogi tudománynak a gyakor=latba való átültetésével is a magyarság díszére szolgálták hazájukat: *Vázsonyi* Vilmos volt igaz=ságügyi miniszter, *Vadász* Lipót volt igazságügyi államtitkár, *Fayer* László egyetemi tanár, a ma=gyar büntetőjog reformátora, *Neumann* Ármin egyetemi tanár, a kereskedelmi jog legnagyobb magyarázója, *Baumgarten* Izidor koronaügyész=helyettes, majd kúriai tanácselnök, *Löw* Tóbiás főügyészhelyettes, *Horowitz* Lipót jogakadémiai tanár, *Fodor* Ármin kúriai bíró, *Kovács* Marcel kúriai bíró, *Szántó* Mihály miniszteri tanácsos, *Baumgarten* Nándor közigazgatási bíró, továbbá *Márkus* Dezső, *Dévai* Ignác, *Grün* József, *Neu=*

berger Ignác, *Baumgarten* Károly, *Barna* Ignác, *Beck* Húgó, *Rósa* Kálmán, *Pataki* Gyula, *Kelemen* Mór, *Décsey* Zsigmond, *Szegő* Ignác kúriai bírák és tanácselnökök, kikhez méltóan sorakozik a jogi tudomány és az ügyvédi gyakorlat legmagasabb színvonalán állók hosszú sora, köztük a legkiválóbbak: *Schreyer* Jakab, *Sichermann* Bernát, *Dombovári-Schulhof* Géza, *Wittmann* Ernő, *Medgyes* Simon, *Fazekas* Oszkár, *Mózes László*, *Friedmann* Bernát, *Visontai* Soma, *Vaisz* Sándor, *Bátaszéki* Lajos, *Brüll Ignác*, a pesti ügyvédi kamara volt elnöke, *Pollák* Illés, *Baracs* Marcel, *Mezei* Mór, *Stiller* Mór, *Darvai* Fülöp, *Chorin* Ferenc, *Neumann* Rafael, *Rósa* Izsó stb., stb., kik valamennyien díszére váltak a magyarságnak.

Erős a kísértés, hogy azokat is megemlítsük, kik a magyar jogtudomány elsőrangú ékességei, de akiket a köztudat már elfeledett, hogy zsidó szülőktől örökölték kiváló képességeiket és zsidók áldozatkészségéből fejlődtek, mint *Csemegi* Károly a halhatatlan kodifikátor, *Teleszky* István volt igazságügyi államtitkár, *Szászi-Schwarcz* Gusztáv egyetemi tanár, *Lánczy* Gyula egyetemi tanár, *Földes* Béla egyetemi tanár, *Somló* Bódog egyetemi tanár, *Pikler* Gyula egyetemi tanár, *Lengyel* Aurél miniszteri tanácsos, az újak közül *Schiller* Bódog, *Almási* Antal, *Meszlényi* Arthúr, *Schwarcz* Bertalan stb., stb., de mint a közgazdasági s orvostudományi téren sem számítottuk a zsidóság javára a hitehagyás erkölcsi bűnével megterhelteket, úgy itt is csak azokra helyezünk súlyt, kik a hithűséggel tanúsított jellemszilárdságukat is

mérlegbe vetették, hogy hazájuknak becsületére váljanak.

Nevezetes tényezőt alkot magyar zsidók tudománya és irodalmi munkássága *a magyar nyelvészet és irodalomtörténet-kutatás* terén. A legsajátosabb magyar érdekű tudományágban: a magyar nyelv benső értékének, eredetére világot derítő rokonnyelveknek, a magyarság néprajzának és irodalmának felderítésében oly becsülettel vették ki részüket zsidók, hogy nevüket örökre bevésték a magyar kultúra történetébe. *Simonyi* Zsigmond, kit kitérése dacára sem tekintettek nemzsidónak, egész nemzedéket nevelt az egyetemen a magyar nyelv művelésére, *Balassa* József, *Bánóczi* József, *Elek* Oszkár, *Fokos* Dávid, *Gyalui* Farkas, *Hahn* (Havas) Adolf, *Halász* Ignác, *Harmos* Sándor, *Heller* Bernát, *Kallós* Ede, *Kallós* Zsigmond, *Kardos* Albert, *Kertész* Ármin, *Kőrösi* Sándor, *Krausz* Jakab, *Lederer* Béla, *Lederer* (Gábor) Ignác, *Munkási* Bernát, *Perényi* Adolf, *Prém* József, *Radó* Antal, *Reich* Emil, *Roheim* Géza, *Rózsa* Géza, *Rubinyi* Mózes, *Sas* Andor, *Szilasi* Móric, *Vajda* Gyula, *Verő* Leó, valamint a magyar irodalmat külföldön terjesztő *Kont* Ignác nevét nem fogja elkerülhetni soha a magyar nyelvészet és irodalom kutatója. Más nyelvészeti körök művelésével különös érdemeket szereztek a magyar név dicsőségére a bolgár nyelv s irodalom körül *Strausz* Adolf, az egyptomi emlékek történeti adatainak felderítésében *Mahler* Ede, a török nyelv s irodalom kutatásában *Kunos* Ignác, s végül a nagyok legnagyobbja, aki egymagában szerezte meg

az egész tudományos világ hódolatát a magyar név előtt: *Goldziher* Ignác, a mohamedán kultúra leg= mélyrehatóbb ismerője. A zsidó származású *Vám= béry* Ármin híre=neve köztudomású, de nem éri el a tudományos világ hódoló elismerésének azon fo= kát, mely *Goldziher* nevét övezi. Igazi értékét leg= jobban jellemzi a Magyar Tudományos Akadémia 1917. évi Almanachja, hol a tagok személyi adatai közt a következők közöltetnek róla: „*Goldziher* Ignác, a philosophia doktora, m. kir. udvari taná= csos, a budapesti egyetemen a sémi philologia ny. r. tanára, az országos rabbiképző intézet tanára, a budapesti izr. hitközség nyug. titkára, a Cam= bridge=i egyetemen tiszteleti Doctor Literarum, az aberdeeni egyetemen tiszteleti Doctor of Laws; a budapesti Philologiai Társaság, az angol Royal Asiatic Society, az American Oriental Society, a Deutsche Morgenländische Gesellschaft, az In= stitut Egyptien, a helsingforsi Finn=ugor társaság, a kalkuttai Asiatic Society, a stockholmi Vallás= történeti Társaság tiszteleti tagja, a kopenhágai kir. tud. akadémia rendes, a londoni British Aka= demy, a szentpétervári cs. akadémia, az amster= dami kir. tudományos akadémia, a porosz kir. tud. akadémia, a göttingai Kön. Gesellschaft der Wis= senschaften, a madridi Reale Academia de la His= toria, a bajor kir. tud. Akadémia levelező tagja, a hágai Koninklijk Justituut voor Nederlandsch= Indie és a párisi Socéité Asiatique, a Jewish His= torical Society of England külföldi tagja, a VIII. Nemzetközi Orientalista Kongresszus nagy arany érmének tulajdonosa, a konstantinápolyi Magy.

Tud. Intézet igazgatótanácsának tagja, a Magyar Néprajzi Társaság, a Felső Oktatási Egyesület, a Verein zur Erforschung Palaestinas (Lipcse) vá= lasztm. tagja, a Congrés international d'Histoire des Réligions és a Nemzetközi Orientálista Con= gressus állandó központi bizottságának tagja."

Nagyon súlyosan esik *Goldziher* neve abba a mérlegbe, mely a magyar névnek a világkultúrába való bekapcsolódását értékeli.

Adott a magyar zsidóság kimagasló alakokat a magyar közművelődés előmozdítására a *bölcse= leti és neveléstudomány* terén is. *Alexander* Ber= nát, *Bánóczi* József, *Dux* Adolf, *Guttenberg* Pál, *Kármán* Mór a „praeceptor Hungariae", *Lederer* Ábrahám, *Palágyi* Menyhért, *Sebestyén* Károly, *Silberstein* Adolf, *Waldapfel* János a magyar filo= zofia, paedagógiai és aesthetikai ismeretek törté= netében mindenkor jelentősek lesznek, valamint a magyar származású *Stein* Lajos berlini egyetemi tanár, ki ugyancsak tiszteletet tudott szerezni a külföldön a magyarság számára.

A *magyarok történetének* kutatása terén is állított a magyar zsidóság kiváló munkásokat, a zsidó származású *Angyal* Dávidon, *Fraknói* Vil= moson és *Óváry* Lipóton kívül is: *Acsády* Ignác és *Marcali* Henrik munkái forrásművek gyanánt fognak mindenkorra szolgálni; úttörő volt a ma= gyar zsidók és a szombatosok történetének fel= derítésében *Kohn* Sámuel s jeles nevet vívott ki a művészettörténet kutatása körül *Meller* Simon és *Diner* József. De említést érdemel a hazai tör= ténet= és földrajzismeret terjesztése körül *Hatsek*

Ignác kartografus is, valamint *Herz* Miksa bey kairói mérnök, ki hazájának közművelődését akarta szolgálni, midőn nagyértékű ajándékával megvetette a Nemzeti Múzeum egyptomi osztá=lyának alapjait.

A *mathematika és a természettudomány* ösz=szes ágaiban is közreműködtek magyar zsidók úgy az egyetemes előbbrevitelében a tudománynak, mint a hazai művelődés előmozdításában. *Alt=mann* Jakab, *Bátori* Ármin, *Bäumel* Ede, *Blau* Ármin, *Braun* Gyula, *Darvai* Móric, *Déchy* Mór, *Deutsch* Lajos, *Erdélyi* Izidor, *Erdős* Miksa, *Fa=ragó* Lipót, *Fejér* Lipót, *Fleischer* Antal, *Frank=furter* Ármin, *Grossmann* Vilmos, *Hári* Pál, *Kánitz* Ágoston, *Kobold* Ármin, *Kont* Gyula, *Kurländer* Ignác, *Lasz* Samu, *László* Ede, *Liebermann* Leó, *Mahler* Miksa, *Messinger* Károly, *Neumann* Samu, *Perényi* Sándor, *Perl* Ede, *Pfeifer* Ignác, *Pilitz* Vil=mos, *Reif* Jakab, *Réthy* Mór, *Róna* Zsigmond, *Roth* Samu, *Schlesinger* Lajos, *Schulhof* Lipót, *Silberstein* Salamon, *Staub* Móric, *Steiner* Simon, *Szilasi* Jakab, *Szilágyi* Gyula, *Weiser* István, *Witt=mann* Ferenc, mely nevek közül Darvai, Péchy, Fejér, Hári, Kánitz, König (ki csak halála előtt tért ki), Pfeifer, Réthy, Schlesinger és Wittmann a magyar kultúra közkincsei közé tartoznak, épp=úgy, mint *Stein* Aurél indiai utazóé is, ki *büszkén* vallja magyar származását.

Tagadhatatlan, hogy a tudományos érték meg=állapításának illetékes fóruma a Tudományegye=tem és a Tudományos Akadémia; akire e kettős forum állapította meg, hogy javára válik a hazai

tudománynak, az joggal foglal helyet a magyar zsidók pantheonjában. Zsidó egyetemi, illetve műegyetemi tanárok és akadémikusok voltak: *Acsády* Ignác történész, *Alexander* Bernát bölcsész, *Akin* Károly mathematikus, *Arenstein* Lajos csillagász, *Bánóczi* József irodalomtörténész, *Déchy* Mór geografus, *Fayer* László jogtudós, *Fejér* Lipót mathematikus, *Goldziher* Ignác orientálista, *Halász* Ignác nyelvész, *Hirschler* Ignác szemorvos, *Kanitz* Ágost botanikus, *König* Gyula mathematikus, *Kőrösi* József statisztikus, *Kúnos* Ignác turkologus, *Mahler* Ede egyptologus, *Marczali* Henrik történész, *Munkácsi* Bernát nyelvész, *Ónody* Adolf gégetanár, *Pólya* Jakab nemzetgazdász, *Réthy* Mór mathematikus, *Schlesinger* Lajos mathematikus, *Rózsay* József főorvos, *Szilasi* Móric nyelvész, *Wittmann* Ferenc physikus.

A szellemi foglalkozások legkevesebb babért termő talaján, a *tanítói pályán* is sok jeles erőt adott a magyar zsidóság a hazának. A kiváló férfiak, *kik a tankönyvirodalomban közismert nevet vívtak ki* maguknak s akik ismeretek terjesztése mellett erkölcsre tanították és honszeretetre nevelték a serdülő ifjúságot, a következők: *Altmann* Mór, *Árvay* József, *Back* Izrael, *Balog* Mór, *Bányai* Jakab, *Barna* Ignác, *Barna* Jónás, *Bartos* Fülöp, *Bató* J. Lipót, *Bein* Károly, *Berényi* Salamon, *Bloch* Samu, *Bogyó* Samu, *Braun* Sándor, *Brett* Mór, *Bún* Samu, *Buxbaum* Henrik, *Cohn* József, *Csajági* Béla, *Csukási* Fülöp, *Deutsch* Jakab, *Ehrenthal* Mór, *Ehrentreu* J., *Erdélyi* Lipót, *Erényi* Mór, *Faludi* János, *Faludy* Miska, *Fenyvessy*

Adolf, *Fischer* Ármin, *Fischer* Simon, *Flesch* Miksa, *Flesch* Mór, *Forrai* Soma, *Frank* Mór, *Füredi* Ignác, *Garai* E., *Goldberger* József, *Gold-berg* Rafael, *Guttmann* József, *Günsz* Áron, *Győri* Adolf,*Gyulai* Béla, *Hajnal* Jakab, *Hajnal* Márton, *Hajnal* Adolf, *Halász* Náthán, *Handler* Márk, *Havas* Károly, *Hazai* Hugó, *Herczl* Márk, *Herzog* Emil, *Hoffmann* Mór, *Kilényi* Mór, *Klauber* János, *Kleinmann* (Kármán) Mór, *Klingenberg* Jakab, *Knopfler* Sándor, *Kohn* Fülöp, *Kohn* Salamon, *Kohányi* Sámuel, *Kondor* Ignác, *Königsberg* Sá-muel, *Krausz* Bernát, *Krausz* Jónás, *Kuttner* Sán-dor, *Lakner* Mór, *Landsberg* Bernát, *Lerner* Vil-mos, *Leszlényi* Imre, *Lévai* Izor, *Lévai* Miksa, *Löffler* Jónás, *Löwy* Adolf, *Löwy* Anna, *Mann-heim* József, *Mayer* Adolf, *Mendl* Lajos, *Müller* Adolf, *Natonek* Dezső, *Neumann* Soma, *Nobel* József, *Palóczy* Lipót, *Pásztori* Lipót, *Pataki* Si-mon, *Pollacsek* Mór, *Pollák* Káim, *Radó* Vilmos, *Reich* Ignác, *Reich* Manó, *Révai* Miksa, *Roder* Adolf, *Rosenmeyer* Izsák, *Rottenberg* M. N., *Ro-senberg* József, *Rosenberg* Sámuel, *Sasvári* Béla, *Schäffer* (Szántó) Éliás, *Schill* Salamon, *Schlesinger* Lipót, *Schlesinger* Sámuel, *Schön* Bernát, *Schön* Dávid, *Schönfeld* Farkas, *Schütz* Manó, *Schwarcz* Márton, *Schwarcz* Mór, *Singer* Izrael, *Singer* S. Leó, *Singer* Adolf, *Spitz* J. Gyula, *Spitzer* Lipót, *Stern* Ábrahám, *Stern* Mór, *Stern* M. E., *Stricker* József, *Stricker* Simon, *Sümegi* F., *Szegfi* Alfréd, *Szemere* Samu, *Szenes* Adolf, *Székely* Mór, *Szép* József, *Szép* Lipót, *Sziklás* Adolf, *Szirmai* József, *Szirtes* Ignác, *Ujassy* Farkas, *Vértes* József, *Vil-*

lányi Henrik, *Virányi* Gyula, *Virányi* Ignác, *Vogel* Ignác, *Weber* Soma, *Weisz* Gábor, *Zalai* Márk, *Ziltz* Mór, *Zsengeri* Samu.

A tudomány legkülönbözőbb ágain kívül a közművelődés terjesztésének leghatékonyabb té⸗nyezője a *szépirodalom*. Adott⸗e a magyar zsidó⸗ság az emancipáció óta olyan írókat a magyar szépirodalomnak, kik joggal részt kérhetnek abból az elismerésből, mely megilleti a hazai közműve⸗lődés előmozdítóit? Csak neveket sorolunk fel, melyeknek viselői az emancipáció óta eltelt ötven esztendő alatt költeményekkel, tárcákkal, novel⸗lákkal, regényekkel, úti leírásokkal vagy drámai művekkel gyarapították a hazai szépirodalmat.

Ágai Adolf (Porzó, Forgó bácsi), *Ágai* Béla, *Arányi* Dezső, *Bácskai* Albert, *Balassa* Ármin, *Barna* Izidor, *Bárdi* Ödön, *Béla* Henrik, *Béldi* Izor, *Bogdányi* Mór, *Bródy* Sándor, *Bródy* Zsig⸗mond, *Büchler* Regina, *Csillag* Károly, *Csillag* Mór, *Deréki* Antal, *Devecseri* Ignác, *Dóczy* Lajos (még mint zsidó jutott hírnévhez), *Dux* Adolf, *Engel* Gyula, *Epstein* Gyula, *Fái* Jakab Béla, *Falk* Zsigmond, *Faragó* Jenő, *Farkas* Albert, *Farkas* (Wolfner) Pál, *Fehér* Dezső, *Feleki* Sándor, *Forrai* Soma, *Földes* Árpád, *Földes* Arthúr, *Földes* Imre, *Füredi* Mór, *Gelléri* Miksa, *Gerő* Attila, *Gerő* Károly, *Gerő* Ödön, *Guthi* Soma, *Gyalui* Farkas, *Haber* Samu, *Hajdu* Miklós, *Halász* Gyula, *Hazai* Húgó, *Heltai* Jenő, *Herzfeld* Mari, *Hevesi* József, *Hevesi* Lajos, *Holitscher* Fülöp, *Húgó* Károly, *Ignotus* (Veiglsberg Hugó), *Incze* Henrik, *Iványi* Jenő, *Kabos* Ede, *Kálnoki* Izidor, *Karczag* Vilmos,

Kiss József, *Kisteleki* Ede, *Kóbor* Tamás, *Komor* Gyula, *Kőrös* Mihály, *Lányi* Mór, *Lengyel* Laura, *Lenkei* Henrik, *Lenkei* Lajos, *Lévai* Adolf, *Loewy* Lipót, *Lovas* Gyula, *Lőw* Vilmos, *Löwy* (Lendvay) Miklós, *Makai* Emil, *Márkus* József, *Márkus* Miksa, *Merkl* Adolf, *Mezei* Sándor, *Milkó* Izidor, *Miskolczi* Henrik, *Molnár* Ferenc, *Molnár* Jenő, *Palágyi* Lajos, *Pásztor* Árpád, *Patai* József, *Peterdi* Andor, *Popper* Vilma, *Radó* Sámuel, *Radó* Vilmos, *Roboz* Andor, *Róna* Béla, *Rózsa* Miklós, *Sajó* Aladár, *Sas* Ede, *Sasvári* Ármin, *Sebők* Zsigmond, *Ötvös (Silberstein)* Adolf, *Singer* Mihály, *Spitzer* Henrik, *Stadler* Károly, *Szabolcsi* Lajos, *Szántó* Kálmán, *Szatmári* Mór, *Szécsi* Ferenc, *Szegfi* Mór, *Székely* Leó, *Szilágyi* Géza, *Szomaházy* István, *Szomory* Dezső, *Tábori* Kornél, *Tábori* Róbert, *Timár* Szaniszló, *Ullmann* Béla, *Ungár* A. H., *Varsányi* Gyula, *Vészi* József, *Zerkowitz* Szidónia.

A felsorolt nevek közül nem mindegyiket övezi az osztatlan elismerés koszorúja, de Ágai Adolf, Bródy Sándor, Dóczy Lajos, Dux Adolf, Farkas Pál, Feleki Sándor, Földes Imre, Heltai Jenő, Hevesi Lajos, Ignotus, Kabos Ede, Kiss József, Kóbor Tamás, Makai Emil, Molnár Ferenc, Radó Antal, Sebők Zsigmond, Silberstein Adolf, Szomaházy István, Tábori Róbert és Timár Szaniszló neveivel számolnia kell a magyar irodalomtörténetnek. Elég hosszú névsor harminc esztendő tartamához mérten, s amit és amiként írtak, közkincsét képezi a magyar szépirodalomnak.

Végül tekintsük át azoknak tekintélyes sorát, kik *a magyar zsidóság szolgálatában állva,* az

emancipációt követő korszakban szószéken és iro=dalomban, társadalmi életben és tudományos té=ren a magyarság szellemében fejtettek ki nevelő hatást; új irodalmat teremtettek meg: magyar nyelvű zsidó szónoki theologiai és történeti iro=dalmat, mely méltóan sorakozik hazánk egyéb fe=lekezeti irodalma mellé s mely immár oly terje=delmű, hogy nincs a zsidó vallás és a zsidóság tör=ténetének olyan kérdése, melyről kellő tájékozó=dást ne szerezhetne az érdeklődő magyar nyelven. Számos kimagasló tudós emelkedik ki a névsorból, kik messze hazánk határain túl szereztek dicső=séget a magyarságnak s kiknek tudományos alko=tásait forrásmunkákul használják a külföld keresz=tény theologusai. A névsor a következő:

Adler Illés, *Adler* Lipót, *Adler* Vilmos, *Áldori* Bertalan, *Austerlitz* Mayer, *Bacher* Simon, *BACHER VILMOS*, *Bárány* József, *Beck* Mór, *Bergel* József, *Bernstein* Béla, *BLAU LAJOS*, *BLOCH MÓZES*, *Blumgrund* Naftali, *Borsódi* Jó=zsef, *BÜCHLER ADOLF*, *BÜCHLER SÁNDOR*, *Cohné* József, *Dávid* Gyula, *Dessauer* Gyula, *Deutsch* Emánuel, *Deutsch* Henrik, *Diamant* Gyula, *Drechsler* Miksa, *Edelstein* Bertalan, *Ehr=lich* Mór, *Ehrentheil* Mór, *Eisler* Mátyás, *Ellen=berger* Henrik, *Elzász* Bernát, *Erényi* Jakab, *FASSEL B. H.*, *Teitel* Mór, *Feldmann* József, *Fé=nyes* Mór, *Fischer* Gyula, *Flesch* Ármin, *Friedlieber* Ignác, *Friedmann* Dávid, *Friedmann* Gyula, *Frisch* Ármin, *Gabel* Gyula, *Gabel* Jakab, *Gerson* József, *Goldberg* Rafael, *Goldberger* Zsigmond, *Gold=schmied* Lipót, *Goldstein* M. A., *Graf* Gyula,

Grossmann S. L., *Grün* Izrael, *Grün* Salamon, *Grünzweig* Adolf, *GUTTMANN MIHÁLY, Heilprin* Mihály, *HELLER BERNÁT, Herskovits* Mózes, *Herzog* Manó, *Heves* Kornél, *HEVESI SIMON, Hirsch* Márk, *Hirschfeld* Ignác, *Hoch*=*muth* Ábrahám, *Hoffer* Ármin, *Hoffmann* Emil, *Horowitz* József, *Horvát* Dezső, *Hönig* Ábrahám, *Hübsch* Adolf, *Joseffy* Vilmos, *Junger* Mór, *KAUFMANN DÁVID, KAYSERLING MAYER, Kecskeméti* Ármin, *KECSKEMÉTI LIPÓT, KISS ARNOLD, Klein* Dezső, *Klein* József, *Klein* Miksa, *KLEIN MÓR, Klein* Salamon,*KOHLBACH BER*=*TALAN, Kohn* E. S., *KOHN SÁMUEL, KOHUT SÁNDOR, Kompolti* Ábrahám, *KRAUSZ SÁ*=*MUEL, Krisháber* Béla, *Landesberg* J. A., *Lang*=*felder* Dávid, *Lebovics* József, *Leipniker* Márkus, *Linksz* Ignác, *Löw* Albert, *LÖW IMMÁNUEL, LÖW LIPÓT, Löwinger* Adolf, *Löwy* Ferenc, *Löwy* Mór, *Mandl* Bernát, *Mandelbaum* Ármin, *Marczali* Mihály, *Nádai* Gyula, *Noszhév* Simon, *Natonek* József, *Neumann* Ede, *Neumann* Vilmos, *Partos* Sámuel, *Perls* Ármin, *Pollák* Miksa, *Porges* Lajos, *Raab* D. Lipót, *Rapaport* Béla, *Rechnitzer* Mózes, *Reich* Henrik, *Reich* Móric, *Reiss* Dávid, *Richtmann* Mózes, *Rosenberg* Ede, *Rosenberg* Sándor, *Rosenfeld* Henrik, *Rosenstein* Mór, *Rosen*=*zweig* Ignác, *Roth* Áron, *Rubinstein* Mátyás, *Rudolfer* Antal, *Schlesinger* Sámuel, *SCHILLER*=*SZINESSY SALAMON MÁRK, Schnitzer* Ármin, *Schönfeld* Lipót, *SCHREINER MÁRTON, Schück* Salamon, *Schwarz* Gábor, *Schwarz* Miksa, *Selt*=*mann* Lajos, *Silberfeld* Jakab, *Singer* Bernát, *Singer*

Jakab, *Spira* Jakab, *Spira* Salamon, *Steiner* Már⸗kus, *Steinherz* Jakab, *Stier* József, *Süsz* Ignác, *Szterényi* Albert, *Ungár* Simon, *Urbach* Henrik, *Vágvölgyi* Lajos, *Vajda* Béla, *Weisz* Mór, *WEISZ MIKSA*, *Weiszburg* Gyula, *WELLESZ GYULA*, *Wiener* Márkus, *Wiesner* Henrik, *Ziegler* Ignác.

De a magyar zsidóknak a hazai tudomány és kultúra terjesztésében való részvétele kapcsán meg kell néhány szóval emlékeznünk a könyvkiadókról is. „A könyvkiadó a nemzet legbecsesebb, legna⸗gyobb és örök értékeinek gondozója, kezelője és fejlesztője. Igaz, a könyvkiadó kereskedő, de ő biztosítja az írónak nyugalomban való munkássá⸗gát s ő viszi a szellem legbecsesebb kincsét az or⸗szág minden részébe." Kultúrát terjesztő könyv⸗kiadói tevékenységről hazánkban tulajdonképen csak 1867 óta lehet szó; a *Révai Testvérek* cég, melynek zsidó megalapítója Révai Sámuel volt, 1869⸗ben alakult s már megalapításakor nagy ér⸗demet szerzett azzal, hogy felvette nagy áldoza⸗tok árán a küzdelmet a ponyvairodalom ellen s kiadta Jókai, Abonyi, Beniczkiné, Gabányi stb. regényeit. 1872⸗ben alakult a *Zilahy* Sámuel cég, 1874⸗ben a *Wodianer* Fülöp, 1880⸗ban a *Robicsek* Zsigmond, 1885-ben a *Singer és Wolfner*, valamint az *Aufrecht és Goldschmied*, 1887⸗ben a *Deutsch* Zsigmond cég. Nem részletezhetjük itt valameny⸗nyi kiadónak könyvészetét, de írók és olvasók tu⸗datában vannak annak, hogy a kiadók és terjesz⸗tők nélkül nem juthatott volna el hazánk a kultúra jelen fokára. A tudományos és szépirodalmon kí⸗vül nagy érdemet szereztek a zenekultúra terjedé⸗

sét előmozdító kiadók közül: *Rózsavölgyi* és Társa, *Nádor* Kálmán, *Bárd* Ferenc, *Zipser és König* cégek.

*

Ebben a korszakban, az emancipációt követő harminc esztendőben kiváló *művészeket* is adott a magyar zsidóság a hazának, művészeket, kik a legszigorúbb mértékkel mérve szereztek maguk-nak elismerést s vívtak ki dicsőséget az egész mű-velt nyugaton a magyarságnak.

A magyar *festőművészet* dicsőségére a követ-kezőket adta a hazai kultúrának a magyar zsidó-ság: *Ádler* Mór, *Baditz* Ottó, *Basch* Árpád, *Basch* Gyula, *Brodszky* Sándor, *Bihari* Sándor, *Bruck* Lajos, *Bruck* Miksa, *Erdei* Viktor, *Faragó* Géza, *Feledi* Tivadar, *Fényes* Adolf, *Frank* Frigyes, *Frank* Lajos, *Geiger* Richárd *Gellért* Géza, *Glatter* Ár-min, *Glatter Góth* Móric, *Halmi* Arthúr, *Hatvany* Ferenc, *Herman* Lipót, *Herzl* Kornél, *Horowitz* Lipót, *Iványi-Grünwald* Béla, *Katona* Nándor, *Knopp* Imre, *Kóber* Leó, *Kövess* Izsó, *Körmendy* Ervin, *Lakos* Alfréd, *László* Fülöp, *Magyar-Mann-heimer* Gusztáv, *Márk* Lajos, *Perlmutter* Izsák, *Podvinetz* Erzsébet, *Rottmann* Mozárt, *Rubovics* Márk, *Skutetzky* Döme, *Szenes* Fülöp, *Timár* Miksa, *Tolnay* Ákos, *Till* Ödön, *Vadász* Miklós, *Vajda* Zsigmond, *Zádor* István, *Zilzer* Antal.

A magyar *szobrászművészet* a következőket köszönheti a magyar zsidóságnak: *Barcza* Lajos, *Beck* Ö. Fülöp, *Donáth* Gyula, *Füredi* Richárd, *Gárdos* Aladár, *Körmendy* Jenő, *Ligeti* Miklós,

Murányi Gyula, *Róna* József, *Telcs* Ede, *Vedres* Márk.

De a képzőművészeti kultúra előmozdításában nemcsak azok — noha legelső helyen — érdemel= nek említést, kik teremtő erejükkel létrehozzák az alkotásokat, hanem azok is, akik *műgyűjtők,* elő= segítik a művészek tehetségének teljes kibontako= zását. Számos ily helyes érzékkel biró műgyűjtő van a hazai zsidóság körében, de különösen ki= válnak — éppen a művészek fejlődésére gyakorolt hatásuknál fogva — *Ernst* Lajos, *Kohner* Adolf báró, *Nemes* Marcel és *Wolfner* Gyula.

A képzőművészeten kívül az *építőművészet= nek* is adott a magyar zsidóság jeles alkotásokat teremtő erőket. Köztük a legkiválóbbak: *Bálint* Zoltán és *Jámbor* Lajos, *Baumhorn* Lipót, *Lajta* Béla, *Márkus* Géza, *Pogány* Móric, *Vágó* József, *Vágó* László és *Wellisch* Alfréd.

A *zeneművészet* kultúrfejlesztő munkájával sem maradt adósa hazájának a magyar zsidóság. A magyar névnek örök dicsőséget szerzett *Gold= mark* Károlyon kívül mint kiváló zeneszerzők ír= ták be nevüket a magyar kultúra történetébe: *Kál= mán* Imre, *Konti* József, *Jakóbi* Viktor és *Verő* György. Mint zeneszerzők és művészek: *Ábrahám* Pál, *Bátor* Izidor, *Balabár* Imre, *Brüll* Jenő, *Feny= ves* Jenő, *Jemnitz* Sándor, *Horovitz* Pál, *Major* J. Gyula, *Kósa* György, *Krausz* Mihály, *Kardos* Ist= ván, *Radó* Aladár, *Reinitz* Béla, *Pártos* István, *Popper* Dávid, *Siklós* Albert, *Székely* Arnold, *Szirmai* Albert, *Szeghő* János, *Weiner* Leó, *Zágon* Géza Vilmos, *Zerkowitz* Béla. Mint zenekritiku=

sok kultúrafejlesztő tényezőt alkottak: *Bruck* Gyula, *Fabó* Bertalan, *Kovács* Sándor és *Molnár* Géza.

Az *előadóművészet* terén mint drámai erők előkelő helyet töltöttek be: Törökné *Delli* Emma, *Fáy* Szerén, *Beregi* Oszkár, *Fenyvesi* Emil, *Gál* Gyula, *Ivánfi* Jenő és *Rózsahegyi* Kálmán; mint énekművészek pedig: *Eibenschütz* Róza, *Handel* Berta, *Szamosi* Elza, *Szilágyi* Arabella, *Arányi* Dezső, *Beck* Vilmos, *Dalnoky* Béni, *Déri* Jenő, *Ellinger* József, *Erdős* Richárd, *Gábor* József, *Farkas* Sándor, *Ney* Dávid, *Rózsa* S. Lajos, *Zádor* Dezső.

*

Végül a magyar zsidóknak az *állami közélet=ben* a törvényhozásban való részvételéről tegyen tanúságot azon kiváló férfiak sora, kiket valóban közelismerten közhasznú munkásságukért a királyi kegy főrendiházi tagoknak nevezett ki, valamint azoknak díszes sora, kiket az emancipáció óta or=szággyűlési képviselőknek választottak meg egyes kerületek.

Főrendiházi tagok voltak: *Bródy* Zsigmond hírlapkiadó, szerkesztő és nagy philantrop; *Chorin* Ferenc jogtudós és az országos gyáripar fejlesz=tője; *Hatvany=Deutsch* Sándor báró gyáros; *Dr. Hirschler* Ignác orvos; *Kornfeld* Zsigmond báró bankigazgató; *Lévay* Henrik báró, a hazai biztosító intézmény megalapítója; *Ormódy* Vilmos, a biz=tosító intézmények fejlesztője; *Sváb* Károly föld=birtokos; *Weisz* Manfréd báró gyáros.

Országgyűlési képviselők voltak: *Arányi* Miksa, *Bakonyi* Samu, *Barta* Ödön, *Beck* Marcel, *Madarassy=Beck* Gyula báró, *Bródy* Ernő, *Darvai* Fülöp, *Dézsi* Géza, *Farkas* Pál, *Fried* Lajos, *Hajdu* Frigyes, *Heltai* Ferenc, *Hirtenstein* Lajos, *Horn* Ede, *Jellinek* Arthúr, *Kardos* Samu, *Kelemen* Samu, *Krausz* Lajos, *Lányi* Mór, *Leitner* Adolf, *Mandel* Pál, *Markbreit* Gyula, *Mende* Bódog, *Mezei* Ernő, *Mezei* Mór, *Mezőfi* Vilmos, *Molnár* Jenő, *Nagy* Sándor, *Popper* Ármin báró, *Neményi* Ambrus, *Nemes* Zsigmond, *Neumann* Ármin, *Pető* Sándor, *Rajk* Aladár, *Révai* Mór, *Rosenberg* Gyula, *Rosenberg* Ignác, *Ság* Manó, *Sámuel* Lá=zár, *Sándor* Pál, *Szatmári* Mór, *Szúnyog* Mihály, *Ullmann* Sándor, *Vadász* Lipót, *Vázsonyi* Vilmos, *Vészi* József, *Visontai* Soma, *Wahrmann* Mór, *Weisz* Berthold, *Wolfner* Tivadar báró.

Ime a magyar zsidóság tulajdonképeni hiva=tott reprezentánsai, kik tevékenységük minden mozzanatával a haza javát szolgálták s egyénisé=gük makulátlanságával becsületére váltak a ma=gyar zsidóságnak.

A politikai közélet leghatékonyabb tényezője a *hirlapirodalom*, melynek területén ugyancsak be=csülettel szolgálták hazájukat magyar zsidók. Mint szerkesztők és publicisták még az emancipáció előtt kimagasló *Dux* Adolf, *Falk* Miksa, *Horn* Ede és *Ludassy* Móric mellé méltóan sorakoztak az egyen=jogusítás után: *Bródy* Zsigmond, *Futtaki* Gyula, *Gelléri* Mór, *Heltai* Ferenc, *Kessler* József, *Kulinyi* Zsigmond, *Márkus* Miksa, *Mezei* Ernő, *Pataki* Bernát, *Radó* Sámuel, *Rothauser* Miksa, *Schiller*

Zsigmond, *Sebestyén* Károly, *Silberstein=Ötvös* Adolf, *Singer* Zsigmond, *Sturm* Albert, *Szatmári* Mór, *Veiglsberg* Leó, *Vészi* József. Közismert és közbecsült nevek, melyeknek viselői igaz magyar lélekkel helyezték tolluk minden vonását a haza politikai, gazdasági és közművelődési fejlődésének szolgálatába.

Ime ezek képviselték csak egy emberöltővel az emancipáció után a hazai zsidóságot a millenáris Magyarország közművelődési és közgazdasági állapotában. Úgyszólván csak neveket soroltunk fel, tartózkodtunk viselőik munkásságának s a haza közjavát szolgáló tevékenységének nyomatékos kiszínezésétől, csak neveket soroltunk fel, mert a magyar kultúra köztudatában élnek, csak olyanokat emeltünk ki, kiket úton=útfélen a haza legjobbjai közt emlegetnek. Ezek az iparosok, kereskedők és közgazdászok, tudósok, művészek és írók, mint a magyar zsidóság képviselői közelismerten becsülettel járultak a hazának azon magaslatra való emeléséhez, amelyen a millenáris dicsőség fénye övezhette. A névsor azonban csak a törzskart adja, mely mögött végnélküli számban foglalt helyet a magyar zsidóság kisnevű, vagy névtelen, de közhasznú munkát végző s kisebb=nagyobb körben besülettel érdemet szerzett tagja, ám a bemutatott törzskar, mely fényes bizonyítékát adta annak, hogy a magyar zsidóság az emancipáció által hozzá fűzött várakozásokat méltóan be is telje=

sítette, úgy számra, mint értékre nézve figyelmet ki nem kerülhető tényezőjévé vált a magyar kultúrának.

VII. FEJEZET.

Recepció és autonómia.

A magyar zsidóság teljes tudatában volt a kilencvenes évek elején a maga értékének s a haza magas fokra emelt kulturális fejlesztése körül szerzett érdemeinek s ebben a tudatban mélyen fájlalta, különösen a millenáris ünnepségre előkészülő években, hogy még mindig csak másodrangú polgára az országnak. Vallása még mindig nem volt befogadva a hazai többi vallással való egyenrangúság sorába. Ezt a megalázást érezték — és annak kifejezést is adtak — a magyar zsidók vezérférfiai, élükön *Mezei* Móriccal, az emancipációért folytatott küzdelmeikben, de hiszen akkor még az unitáriusoknak sem volt rendben a szénája és sok keserves összeütközés tette kétségessé általában a hazai protestánsoknak is teljes vallási egyenjogúságát a katholikusokkal. Amikor még a keresztény egyházak közt is dúlt a vallási jogegyenlőség miatti küzdelem, hogyan számíthattak volna akkor méltánylásra a zsidók?

Egy évvel az emancipáció után, 1868 szeptemberében került csak nagy viharok után tető alá „a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonossága“, mely törvényjavaslat szőnyegrehozásakor *Csengery* Imre előadó tette először hivatalosan szóvá a zsidók vallásának egyenjogúsá-

gára vonatkozó méltányos kívánságot. Azóta zsidó
körökben folyton ébren tartották a kérdést s nem
mulasztottak el semmi alkalmat, hogy a kormá=
nyok figyelmét föl ne hívják annak megoldására.

Már az egyetemes kongresszus 1869. február
22=én tartott gyűlése határozta el *Mezei* Móric,
Simon József, *Rósa* Izsó és *Fenyvessi* Adolf indít=
ványára, hogy a magyar zsidóság egyeteme felfo=
lyamodással kéri a vallás= és közoktatásügyi mi=
nisztert: „méltóztassék oda hatni, hogy a törvény=
hozás legközelebbi ülésszakában törvény alkottas=
sék, mely hitfelekezetünk közegeinek és községi
testületének ugyanazon önkormányzati jogot és
általában az állammal, törvényhatóságokkal és
községekkel szemben ugyanazon jogokat bizto=
sítsa, mely az országban létező elismert, úgyneve=
zett törvényesen bevett vallásfelekezeteket meg=
illeti".

Majd a községkerületi elnökök 1883. évi de=
cember 23=án tartott üléséből kifolyólag került em=
lékirat a kultuszminiszter elé, mely a magyar zsi=
dók vallásának és hitközségi életének mindazon
jogok törvényes biztosítását kéri, „melyek az or=
szágban létező törvényesen bevett vallásfelekeze=
teket megilletik". Persze az 1883. év a hazai anti=
szemita dagály csúcspontját képezte, s így amint
a zsidók vágyakozása érthető, hogy a teljes jog=
biztonság sáncai mögé kerüljenek, úgy megérthető
a kormány hallgatag húzódozása is, hogy épp ab=
ban az időben új zsidókérdéssel tetézze az izgal=
makat.

A kormány bölcs hallgatásba merült, de annál

hangosabb tárgyalások folytak a zsidó közvéle=
ményt ébrentartó és irányító körökben. A Magyar
Zsidó Szemlében *Mezey* Ferenc szolgálta súlyos
tollal a szent ügyet, az Egyenlőségben *Szabolcsi*
Miksa és *Vázsonyi* Vilmos fogta éles pengére a
kérdést. Köréjük sorakoztak *Lőw* Immánuel, *Perls*
Ármin, *Rosenberg* Sándor, *Ullmann* Sándor,
Márkus Dezső, *Mezei* Ernő, *Fleischmann* Sándor
és a református vallású *Zempléni* Árpád, kik min=
den oldalról megvilágították, gyakran összeütkö=
zésben is megvitatták és előkészítették a kérdést.
Közel évtizeden át folyt a lelkes cikkezés, a ki-
tartásra buzdítás, de a kormánykörök semmi haj=
landóságot sem mutattak a cselekvés terére való
kilépésre.

Felszínre vetődött azonban egy másik kérdés,
mely munkába vette a recepció ügyét. Hiába sza=
bályozta az 1868. LIII. törvénycikk a keresztény
vallások egymásközti viszonosságát, hiába ren=
dezte az áttérések s főleg a vegyes házasságokból
született gyermekek vallásának s anyakönyvelte=
tésének ügyét, a törvény életbelépte óta tűrhetet=
len állapotok fejlődtek ki a protestánsok kárára,
kik a katholikus lelkészek által foganatosított el=
keresztelések miatt tehetetlenül panaszkodtak.
Végre gróf *Csáky* Albin kultuszminiszter belátta
a protestánsok jogos sérelmét s 1890 február 26=án
szigorú körrendeletet küldött szét az egyházme-
gyei és a törvényhatóságokhaz az elkeresztelések
meggátlása és a fennálló törvény tiszteletben tar=
tása ügyében. A rendelet nagy izgalmat váltott ki a
katholikus papság körében, mely a vallásdogmák=

ba és a lelkiismereti szabadságba való beleavatkozásnak minősítette a miniszter rendeletét, amely pedig semmi mást nem követelt, mint az illetékes lelkészségek adminisztrativ értesítését a helyes anyakönyvelés céljából, s határozott ellenszegülést, nyilt harcot hirdettek a rendelet ellen.

Eleven izgalomban tartotta az ügy az egész országot s az 1891. évi költségvetéstárgyalás során a kultusztárcával kapcsolatban széles medrű vita színhelye volt a képviselőház is. *Irányi* Dániel volt az első szónok, ki éles bírálatba fogta a katholikus papságot, s határozati javaslatot nyújtott be, mely szerint: „a képviselőház utasítsa a kormányt, hogy a *vallás szabad gyakorlatáról* és a *polgári házasságról* törvényjavaslatokat terjesszen elő". A rendelet védelmére kelt *Szápáry* Gyula miniszterelnök, *Csáky* Albin kultuszminiszter, kik súlyos vádakkal illették a katholikus alpapságot a kulturharc felidézéseért, majd *Szivák* Imre nyújtotta be határozati javaslatát *„a polgári anyakönyvek* behozatalára vonatkozó törvényjavaslat beterjesztése tárgyában", mely utóbbi javaslatot a ház túlnyomó többsége el is fogadta.

Igy tehát a katholikus alpapság ok nélküli ellenszegülése idézte elő a kormánykörök és a képviselőház nagy többségének erélyes elhatározását, hogy egyházpolitikai reformtörvények gyűjtőneve alatt olyan törvényeket léptessenek életbe, melyek által teljesen elkerülhetővé válnék állam és egyház összeütközése. E reformtörvények, melyeket a keresztény vallások közötti viszonosság be nem tartása tett szükségessé, az 1891. évi költségvetési vita

során *Irányi* Dániel által javasolt polgári anya=könyvezés, továbbá az 1892. évi költségvetési vita alatt ugyancsak *Irányi* által benyújtott s majdnem egyhangúlag elfogadott határozati javaslat a vallás szabad gyakorlatáról és a felekezetek egyenjogú=ságáról s a kormány által előkészített polgári há=zassági törvényjavaslatot foglalták magukban. Amikor e három javaslatról már széltében=hosszá=ban tárgyalt az ország közvéleménye, akkor lé=pett a magyar zsidóság a tevékenység azon terére, amelyen felhívhatta a megvalósulás reményével a zsidó vallás recepciójára a kormány figyelmét.

1892. január 6=án a pesti hitközség dísztermé=ben országos nagygyűlés tartatott *Mezei* Móric el=nökletével, mely gyűlés *Márkus* Dezső, *Feleki* Béla, *Löw* Tivadar, *Rósa* Izsó, *Szabolcsi* Miksa, *Tenczer* Pál és *Wahrmann* Mór felszólalása után elfogadta a képviselőházhoz intézendő, *Vázsonyi* Vilmos ál=tal szerkesztett s előadott memorandumot, mely a zsidó vallás recepciójának törvénybe való iktatá=sát kéri. A keresztülvitel végzésére s az ügy szor=galmazására a nagygyűlés szűkebb bizottságot vá=lasztott, melynek tagjai voltak: *Mezei* Móric, *Kornfeld* Zsigmond, *Löw* Tivadar, *Halász* Frigyes, *Mezey* Ferenc, *Palágyi* Menyhért, *Szabolcsi* Miksa és *Vázsonyi* Vilmos.

A mozgalom eredményes volt, a kormány az egyházpolitikai reformok negyedik törvényjavas=lata közé a zsidó vallás recepcióját is felvette. 1892. november 9=én be is jelentette gróf *Szapáry* Gyula miniszterelnök a háznak, hogy „a kormány előkészítette a törvényjavaslatokat az általános

polgári anyakönyvvezetésről, az izraelita vallás törvénybe iktatásáról, valamint a vallás szabad gyakorlatáról, és ezen törvényjavaslatok beterjesztésére megnyerte a korona jóváhagyását. „Minthogy azonban a házasság polgári megkötésének kötelező formájára vonatkozólag a kormány nem tudott oly megállapodásra jutni, mely a korona helybenhagyását megnyerte volna", a kormány lemondott. Ő Felsége november 17-én *Wekerle* Sándort bízta meg az új kormány megalakításával, melyben ismét *Csáky* Albin töltötte be a kultuszminiszteri tárcát, s amely kormány 1893. április hó 26-án nyújtotta be a következő törvényjavaslatot a képviselőháznak:

„1. §. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilváníttatik.

2. §. Az izraelita vallásról keresztény hitre, vagy megfordítva, keresztény hitről az izraelita vallásra való áttérésekre az 1868 : LIII. t.-c. 1—8. §§-ban, valamint ugyanezen törvény 14. §-ban foglalt rendelkezések hatálya kiterjesztetik.

3. §. A jelen törvény végrehajtásával a minisztérium bízatik meg."

A javaslat benyújtásával újabb gyúlóanyag került a magasan lángoló izgalomba, mely elkeseredett pártokra bontotta az országot s féktelen izgatás folyt a szabadelvű kormány egyházpolitikája ellen. Visszhangzott az ország a jelszótól, hogy a kormány zsidó vallásra akarja téríteni az országot. Erős kézzel tartotta a kormány a gyeplőt, de az ügy menete mégis oly lassan haladt előbbre, hogy a javaslattal csak október 13-án foglalkozhatott a

közoktatásügyi bizottság és csak 1894. május 31=én került az igazságügyi bizottsághoz s úgy látszott, hogy most már akadály nélkül foglalkozhat a ja=vaslattal a képviselőház is. De az országos hajsza s különösen a főrendek kíméletlen agitációja any=nyira elkedvetlenítette a kormányt, hogy június hó elején lemondott s noha a korona újból *Weker=lét* bízta meg kormányalakítással, *Csáky* Albin nem volt többé rávehető, hogy tárcát vállaljon s tető alá hozza egyházpolitikai reformterveit.

Csáky helyett a nagy *Eötvös* József báró fia, *Eötvös Lóránd* vállalta a kultuszminiszteri tárcát, azon nemes ambíció által vezéreltetve, hogy atyja után, ki az emancipációt vívta ki a magyar zsidó=ság számára, most ő hívja életbe a recepciót.

Az új kormány június 26=ára tűzte ki a javas=lat képviselőházi tárgyalását. Meleg szavakkal, igazság érveivel ajánlotta *Papp* Géza előadó el=fogadásra a javaslatot, „amely tuljdonképen nem új intézkedést tartalmaz, nem új jogoknak a fel=vételét biztosítja, kivéve az áttérési jogosultságot, mert hiszen az izraelita valláson levők hazánkban mindazon jogokat gyakorolták, amelyeket a javas=lat részükre a törvényben biztosítani akar, s amely javaslat lerombol egy válaszfalat, mely hazánkban élő egy oly elemmel szemben áll fenn, amely elem a legalkalmasabb arra, hogy a magyar nemzet tel=jesen eggyé és beléolvasztassék“. A képviselőház hangulata kedvező volt, még *Vajai* János katholi=kus papképvislő is úgy nyilatkozott, hogy: „meg=vallom, ha a törvényjavaslat csak abból az egy szakaszból állana, hogy a zsidó vallás a bevett val=

lások közé tartozik, úgy törvénybe iktatásához minden skrupulus nélkül hozzájárulnék. Azonban olyan intézményhez nem járulhatok szavazatommal, homlokegyenest ellenkező tételt kíván törvénybe iktatni, mint amit a keresztény hitvallás egyik tana tanít. A javaslatot az áttérés megengedése miatt, mely hitelvbe ütközik, nem fogadhatom el". Utána *Illyés* Bálint, *Herman* Ottó és *Eötvös* Lóránt pártoló felszólalásai után a képviselőház, három katholikus pap tagja kivételével, egyhangúlag elfogadta változatlanul a javaslatot.

A főrendiház október 8-ára tűzte ki a javaslat tárgyalását, melyet *Szontagh* Pál nyitott meg, méltánylással szólván a hazai zsidóság érdemeiről s vallásuk törvénybe iktatásának jogos kívánalmáról. Utána gróf *Zichy* Nándor a főrendi ellenzék vezére fejtette ki a maga és elvbarátai álláspontját, mely — a katholikus kereszténység szemszögletéből tekintve — azon tiszteletreméltó nyilatkozatban merült ki, hogy „egy keresztényre nézve lehetetlen dolog, bármennyire szeresse is izraelita polgártársait, hogy megszavazza azt, hogy egy keresztény szünjék meg keresztény lenni és váljék zsidóvá. Azt még megengedhetőnek lehet találni, hogy egy felnőtt keresztény magáról levetkőzze a keresztény hitet és váljék bármi hitűvé; de azt, hogy egy keresztény oda szavazzon, hogy a már megkeresztelt gyermek, amíg saját eszével nem élhet, az ő szavazata által szolgáltassék ki a kereszténység köréből és legyen nem kereszténynyé, hogy a keresztség róla levétessék, ezt én abszolute lehetetlennek tartom". Ily értelemben szólalt fel

Darúváry Alajos, gróf *Széchen* Antal, *Román* Miron és *Rudnyánszky* József, s hiába igyekezett *Eötvös* Lóránt, *Csáky* Albin, *Szapáry* Géza, *Keg=levich* István és *Szilágyi* Dezső meggyőzni az el=lenzéket, a szavazás során a leadott 212 szavazat közül 103 igennel, 109 nemmel döntött a javaslat=nak általánosságban történt elfogadása felett s így az ellenzék hat szavazattal győzött.

Már október 19=én újból tárgyalta a javaslatot a képviselőház, hol *Wekerle* miniszterelnök rövid beszéd kíséretében azt indítványozta, hogy „a kép=viselőház által elfogadott szövegében a törvény=javaslatot változatlanul fenntartja és azt alkotmá=nyos tárgyalás s szíves hozzájárulás végett a fő=rendiházzal közölni határozza". De most már nem papképviselő adott kifejezést annak az álláspont=nak, hogy keresztény ember nem szavazhat ke=resztény áttérésének megengedésére, hanem *Pon=grácz* Károly gróf és *Sághy* Gyula egyetemi tanár is, s miután *Kovács* Albert református theologiai tanár, *Papp* Géza és *Mezei* Móric mélyenjáró be=szédekkel igyekeztek felvilágosító érvekkel meg=győzni az ellenzéket, a képviselőház most már túlnyomó többséggel fogadta el a miniszterelnök határozati javaslatát.

Visszakerült hát a javaslat ismét a főrendi=házhoz, ahol azonban egyelőre nem kerülhetett szőnyegre. Ismét kormányválság volt. Közben si=került még a *Wekerle*=kormánynak révbe vinni a kötelező polgári házasságról és az állami anya=könyvvezetésről szóló törvényt, de az országos hajsza annyira elkeserítette, hogy 1895. januárjá=

ban lemondott. A korona megbízásából *Bánffy* Dezső báró alakította meg az új kormányt, mely=nek kultuszminiszteri tárcáját *Wlassics* Gyula vállalta.

Ezen új kormány védelme alatt került a ja=vaslat a főrendiházban 1895. március 23=án másod=szori tárgyalásra, melynek bevezető szónoka őr=gróf *Csáky=Pallavicsini* Zsigmond volt, ki a javas=lat ellen olyan csapszéki hangon szólt, hogy utána *Wlassics* Gyula indíttatva érezte magát annak a kijelentésére, hogy: „az ilyen hang aligha való a főrendiház tanácskozásaihoz. A mi izraelita pol=gártársaink ennek az országnak leghasznosabb polgárai közé tartoznak, nem úgy, mint azt az előttem szólt méltóságos gróf úr mondta, igenis a leghasznosabb polgárai a magyar kultúrának, a magyar iparnak és kereskedelemnek. De mondha=tom, az egész intellektuális életnek egyik legneve=zetesebb tényezői. Azt, hogy jó és hű hazafiak, azt igen sokszor megmutatták. Az izraeliták jó ma=gyarok, hű hazafiak, épp úgy ragaszkodnak ehhez az anyaföldhöz, és ha őket még szorosabban hoz=zánk csatoljuk, még jobban fognak ragaszkodni ehhez az anyaföldhöz, melyhez hű ragaszkodással viseltetnek ma is; ez az ország nekik épp úgy ha=zájuk, mint annak, akik párducos kacagánnyal jöt=tek be ebbe az országba. Igenis, éppen oly jó haza=fiak és kötelességeiket épp úgy teljesítik, biztosak lehetünk, hogy mindig is teljesíteni fogják." *Wlassics* magas szárnyalású beszéde után *Szapáry* Géza gróf főudvarmester mintegy közvetítő indít=vány gyanánt, az ellentétek nagyobb kiélesedésé=

nek elkerülése végett azt a kérdést intézte a kor=mányhoz, hogy nem volna=e hajlandó az áttérés=ről szóló második paragrafust elhagyni, s miután *Wlassics* azt felelte, hogy a kormány ragaszkodik az eredeti szöveghez, megejtetett a névszerinti szavazás, melynek eredménye az volt, hogy a le=adott 228 szavazat közül 111 igennel szemben 117 nem jutott s így ismét hat szótöbbséggel győzött az ellenzék.

Harmadszor került a javaslat a képviselőház alé, hol április 25=én lefolyt tárgyalás alkalmával *Wlassics* Gyula, *Illyés* Bálint, *Neumann* Ármin, *Mezei* Móric, *Polónyi* Géza, *Péchy* Tamás és *Papp* Géza pártoló felszólalása után gróf *Szapáry* Gyula azt az indítványt tette, hogy „az egyházpolitikai kérdésekben a törvényhozás két háza közt létező egyenetlenség megszüntetése érdekében" egyesít=tessék a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény=javaslattal az izraelita vallásról szóló törvény=javaslat. Gróf *Apponyi* Albert az indítvány elfo=gadását ajánlotta, mert ezáltal „izraelita polgártár=saink vallási viszonyai a teljes egyenjogosúltság alapján nyernek szabályozást", „és az által a fő=rendiház számos tagjára nézve elhárítaná azt az indokot, mely elutasító szavazatukat befolyásol=ta"; de ha a ház nem fogadná el *Szapáry* indítvá=nyát, úgy ő az eredeti szöveget is megszavazza. A ház mellőzte *Szapáry* indítványát, s nagy több=séggel ismét úgy határozott, hogy a javaslat ere=deti megszövegezésében küldettessék meg a fő=rendiháznak.

Amikor május 15=én immár harmadszor kel=

lett a főrendiháznak foglalkoznia a javaslattal, akkor már nem is tárgyalásra, hanem csak erőpróbára gyültek egybe a főrendek. A kérdés ki volt merítve, beszédre nem volt már kíváncsi senki. Az ülés megnyitása után indítványt is tett *Zichy* Nándor gróf, hogy azonnal szavazzanak afelett, hogy egyáltalán kívánják-e a tárgyalás alapjául elfogadni a javaslatot. *Bánffy* miniszterelnök azon helyesbbítő megjegyzése után, hogy a kérdés csak az lehet, vajjon a főrendek elfogadják-e a javaslatot részletes tárgyalás alapjául, megkezdődött a névszerinti szavazás, melynek eredménye szerint a leadott 214 szavazat közül 107 a javaslat mellett, 107 pedig ellene szólt, az egyenlő arányt báró *Vay* Béla elnök igen-szavazata döntötte el s így az áldatlan herce-hurca után áttérhetett a főrendiház a részletes tárgyalásra.

Az első paragrafust a főrendek többsége elfogadta.

A második paragrafusnak, mely az áttérés megengedéséről szól, törlését indítványozta *Zichy* Nándor, mely indítvány felett névszerinti szavazás döntött; leadatott 199 szavazat, melyből 94 a meghagyás, 105 pedig a törlés mellett szólt, minek folytán az ominózus szakasz töröltetett. A törlés következtében szükségessé vált stiláris változtatás s egyéb lényegtelen pótlás után az elfogadott javaslat újból a képviselőház elé került, mely nem akarván többé izgalomban tartani az országot, hozzájárult a főrendiház módosításához. A kihagyott és az áttérést megengedő szakasz helyett a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény 22. sza-

kasza nyújt kárpótlást, mely kimondja, hogy az áttérés lehetősége minden bevett vallásra kiterjed.

A recepciós törvény, melyet I. Ferenc József 1895. október 16-án szentesített s mint 1895:XLII. törvénycikk jelent meg a törvénytárban, a következő:

1. §. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilváníttatik.

2. §. Az 1868. LIII. törvénycikk 18., 19., 20., 21. és 23. §§. rendelkezései az izraelita vallásúakra is kiterjesztetik. (E paragrafusok arról szólnak, hogy lelencek azt a vallást követik, melyben nevelőik élnek (17. §.), senki sem kötelezhető más vallás szertartásainak gyakorlására (19. §.), mindenki tartozik egyházközséghez csatlakozni (20. §.), katonai intézetekben s kórházakban lelkészi szolgálat tartandó fenn (21. §.), egyházi és felekezeti iskolai segély városok részéről (27. §.).

3. §. Lelkész (rabbi) és hitközségi elöljáró az izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, aki magyar állampolgár és aki képesítését Magyarországban nyerte.

4. §. A jelen törvény végrehajtásával a minisztérium bízatik meg.

*

Ne bolygassuk a multakat, ne idézzünk halottakat, ne kutassuk, kit terhelnek a hibák, melyek a recepciós törvény keresztülhajszolását oly dicstelenné és oly kevés örömet fakasztóvá tették. A magyar zsidóság ártatlan benne. A magyar zsidó-

ság hazája iránt tanusított hűségével, közhasznú tevékenységével, legmagasabb igényeket kielégítő kultúrájával és a közjót minden téren előmozdító odaadásával kétségtelenül rászolgált, hogy vallásos vonatkozásban is teljes egyenrangot kapjon a haza többi polgáraival. Nem a zsidóság hibája, hogy eme jogos kívánságát a kormány egybekapcsolta olyan egyházpolitikai reformokkal, melyeknek egyedüli célja az volt, hogy az állam és egyház ütköző pontjait kiküszöbölje. A zsidóság nem vágyott felekezeti keretének kibővítésére, nem szándékozott térítési agitációt folytatni, de a vallására való áttérés elvi jelentőségű jogáról le nem mondhatott, mert hiszen az már nem jelenthetett volna jogegyenlőséget, mig másrészt természetes az is, hogy a katholikus papság és a hívők serege éppoly kevéssé adhatta beleegyezését ahhoz, hogy bárki is elhagyja keresztény hitét, mint ahogy zsidó pap és hívő sem emelheti fel önkényt a sorompót a hívek szabad távozására. Fájdalmas csak az volt, hogy a katholikus főpapság, főrendek s különösen azoknak exponensei, az alpapság a szabadelvű kormányt akarván támadni, a zsidóságot ütötte és a nyolcvanas évek zsidógyűlölete hullámainak elsímulása után már teljes nyugalomba jutott országot annyi tűzfészekkel rakta meg, hogy a recepció-ellenes mozgalmak országot lángbaborító hatása két évtized mulva meg is hozta a szomorú eredményt.

A magyar zsidóság teljes tudatában volt a méltatlan bánásmódnak, melyre rá nem szolgált, de az nem váltott ki belőle olyan keserűséget, mely

pillanatra is megtántoríthatta volna törvénytisztes letében és hazája iránti hűségében.

Azonnal a recepciós törvény elfogadása után, még október hónapban a kongresszusi szervezetű hitközségek rabbijai országos nagygyűlést tartottak Pesten, hogy az egyházpolitikai törvények okozta változott helyzetben megbeszéljék a jövő teendőit, s elhatározták, hogy hódoló tisztelettel fogadják a törvények minden rendelkezését s teljes erejükből fogják megvalósítani úgy a polgári anyakönyvvezetés, mint a polgári házasságkötésre vonatkozó utasításokat. Elhatározták egyben az *Országos Rabbiegyesület* megalakítását, hogy egységes szellem vezérelje s hassa át az egész magyar zsidó lelkészi kart a magyar zsidóságnak, mint immár egyenjogú felekezetnek a magyar nemzeti kultúrába való beolvasztás munkájában. Megalakulása óta méltóan töltötte be hivatását *Schnitzer* Ármin komáromi, majd *Neumann* Ede nagykanizsai, jelenleg pedig *Hevesi* Simon pesti főrabbi elnöklete alatt.

A recepciónak másik hatása az *Országos magyar izraelita közalap* megteremtése volt. 1896. január 5-én Pesten tartott országos értekezleten, mely a recepció folytán a hazai zsidóságra váró feladatokról tanácskozott, terjesztette elő *Simon* József az indítványt, hogy: „annak emlékére, hogy az izraelita vallás a törvényesen bevett vallások sorába felvétetett, a magyarországi izraeliták közalapot alkossanak; a közalap rendeltetése legyen azon célok megvalósításának elősegítése, amelyek által a *magyar zsidóságnak nemzeti szellemben*

való fejlődése előmozdittatik". Nagy lelkesedés⸗sel fogadták az indítványt, melynek keresztülvite⸗lét a kerületi elnökök testületére bízták, mely a közalap elnökének *Schweiger* Mártont, intéző bi⸗zottságába pedig *Kornfeld* Zsigmondot, *Hatvany⸗Deutsch* Sándort, *Wahrmann* Sándort, *Mezey* Ferencet, *Guttmann* Vilmost, *Kohner* Zsigmondot és *Weisz* Bertholdot választotta meg. A bizottság első tette az volt, hogy a *Ludovika Akadémia ja⸗vára alkotott százötvenezer koronás alapítványt*, hogy azok vallásкülönbségre való tekintet nélkül adományozandók. A közalap, mely *Kőrösmezőn magyar iskolát alapított*, hitközségeket segélyez, özvegyeket s árvákat gyámolít, tudományos és művészi pályára készülő ifjaknak ösztöndíjakat adományoz, s melynek élén *Schweiger* halála óta *Kohner* Adolf báró elnök és megalakulása óta *Mezey* Ferenc ügyvezető elöljáró áll, a legáldáso-sabb tevékenységet fejti ki.

De a hazai zsidóságra váró feladatok megbe⸗szélésére összegyült országos értekezlet a Közalap eszméjén kívül a magyar zsidóság hitfelekezeti éle⸗tének legégetőbb sebével, az önkormányzat kérdé⸗sével is foglalkozott, melyre nézve azonban csak emlékirat szerkesztéséig juthatott el. Nyílt és ele⸗venen sajgó sebét képezte a magyar zsidóságnak az emancipáció óta s az azt nyomon követő kon⸗gresszuson beállt szakadás óta a felekezeti auto⸗nómia hiánya, mely legbensőbb felekezeti ügyei⸗vel, sőt gyakran legsajátosabb hitéletével is hozzá nem értő közigazgatási hatóságok megbírálásának volt kiszolgáltatva. Az emancipáció óta a kon⸗

gresszusi szervezetben élő zsidóság minden alkalmat megragadott, hogy törvényben biztosított önkormányzathoz juthasson. Valahányszor tanácskozásra gyültek a kerületi elnökök, valahányszor új kézbe került a kultuszminiszteri tárca, mindannyiszor az utonómia hiánya miatti bajok orvoslását kérte a kormánytól. Az Izraeliták Országos Irodájában *Simon* József, majd *Mezey* Ferenc fáradhatatlanok voltak a memorandumok szerkesztésében, s kötetekre rúgnak azon hírlapi cikkek s tanulmányok, miket *Mezey* Ferenc a Magyar Zsidó Szemlében és *Szabolcsi* Miksa az Egyenlőségben e tárgyról írt az ügy megvilágítására s a kormány tettre kész hajlandóságának fölkeltésére. De a kormány mindig húzódozott a kérdés megoldásától. Minden alkalommal egyazon módon hangzott el a válasz: Szívesen megadjuk az autonómiát, de előbb egy testbe tömörüljön a magyar zsidóság; a magyar törvény csak egy izraelita felekezetet ismer, csak egyet emancipált, csak egyet recipiált, autonómiát is csak egyet adhat. Egyesüljenek a kongresszusi hitközségek az orthodoxokkal és a két szervezeten kívül maradtakkal s akkor autonómiáról is eshetik szó. Ámde az orthodoxok semmikép sem voltak rávehetők még csak közös tanácskozásra sem; két emberöltő még kevés időnek bizonyult arra, hogy a kongresszusi szakadást előidéző ellentétek elsímultak volna. De a recepció törvénybe iktatása, valamint az orthodox községekben is tért hódító kultúra végre annyira egyengette a megértés útját, hogy a magyar zsidóságnak a törvényesen bevett felekezetek közé való

soroztatása után is csak másfél évtizeddel sikerült a felekezeti sajtónak és dr. *Klein* Adolf szabadkai hitközségi elnöknek fáradhatatlan buzgósága folytán a fővárosban 1912. február 20-án országos értekezletet tartani, melyen az 1867. évi egyetemes kongresszus óta először gyültek össze különböző pártárnyalatú hitközségek kiküldöttei. Kétszázötven hitközség képviselői gyültek össze, hogy a felekezeti egységet dokumentálják. A gyűlés, melynek elnöke *Székely* Ferenc udvari tanácsos volt, *Bakonyi* Samu orsz. képviselőnek a felekezeti egységről tartott nagyhatású beszéde után a következő határozati javaslatot fogadta el:

„1. A Budapesten 1912. február hó 20-án az ország 250 hitközség kiküldötteinek részvétele mellett megtartott országos értekezlet egyértelműleg vallja, hogy az izr. vallásfelekezet, az abban kialakult különböző pártok és árnyalatok ellenére, közös története, ősi hite és a hazai törvények és jogszolgáltatás, valamint a földkerekén élő zsidóság felekezeti életéből vett tanúságok szerint egységes és oszthatatlan, mely senki által és semmi címen két vagy több felekezetre nem bontható.

2. Ebből folyólag elhatározza, hogy ez alapon még az év folyamán az ország fővárosában a hazai izr. hitközségek kiküldötteiből álló országos nagygyűlés tartassék, amelynek feladata legyen, hogy a mintegy négy évtized óta egyenetlenségben és széttagoltságban szenvedő s ez okból fejlődésében megbénított felekezetünkben az egyetértés és béke helyreállítására irányuló minden intézkedést tegyen meg, hogy ily módon a bevett izr. vallásfele-

kezetnek az ország törvényei szerint őt megillető önkormányzat (autonómia) egységes alapon biztosíttassék.

3. Az országos értekezlet eme határozatainak végrehajtása céljából a mai napon választandó országos bizottságot küld ki, melynek hivatása lesz, hogy a nagygyűlést szervezze és egybehívja, napirendjét megállapítsa és összes előkészítési munkálatainál figyelemmel legyen az időközi alakulatokra, a hitközségek ősi intézményeinek fenntartására és megóvására, valamint az e téren felmerült aggodalmak eloszlatására olyképen, hogy a kiépítendő önkormányzat keretein belül joghatályos intézkedések biztosítsák a bármely árnyalatbeli hitközségek által fenntartott intézmények és hagyományok hű megőrzését és ápolását.

4. Tegyen továbbá ezen bizottság az országos nagygyűlésnek alkalmas javaslatokat a rabbik és hitközségi tisztviselők jogállásának biztosítása, valamint számukra országos nyugdíjintézmény létesítése érdekében.

5. Az értekezlet elvárja, hogy minden igaz és elfogulatlan vallástárs, pártoskodást és haragot félretéve, legjobb belátása és tudása szerint az egységes magyar zsidóság részére kivívandó egységes autonómia érdekében tőle telhetőleg közreműködik."

Az értekezlet az ügy napirenden tartására s megoldás felé való vitelére százas bizottságot választott, mely *Székely* Ferenc elnöklete alatt 1912. október 22-én gyűlést tartott. Látszólag pártközi volt e gyűlés, tényleg azonban az orthodoxia távol

tartotta magát. Az országos értekezlet óta újból lángolásba csapott a szervezetek közti ellentét s az orthodoxia még arra az esetre sem volt hajlandó az együttműdésre, ha neki engedi át a kongresz=szusi szervezet az egész vezetést. E küzdelemben az ütközőpont a kultúra volt. A százas bizottság határozati javaslata, mely szerint: „Az egységes autonómia kiküzdésére irányuló akciót az érdem=leges tevékenység útjára csak úgy igazíthatjuk, ha mindazok, akik az eszme megvalósítására egyező akarattal összefogtak, a megoldás módjára nézve is megegyeznek. Lehetetlen, hogy a jobb belátá=súak ridegen és engesztelhetetlenül zárkózzanak el igazságaink elől. Érveink annyira visszautasítha=tatlanok, békére való hajlandóságunk olyan őszinte s a jogos kívánságokkal szemben olyan áldozat=kész az engedékenységünk, hogy előbb=utóbb ta=lán a legkitartóbb ellentállókat is megnyerhetjük. *Megadunk minden garanciát arra nézve, hogy a belső szervezetek és a tradíciók megbolygatása nélkül óhajtjuk kiépíteni az egységes autonómiát.*"

Nem használt a legönfeláldozóbb engedékeny=ség sem s bár a százas bizottság végrehajtó bizott=ságokat is választott, melyeknek elnökei *Mezei* Móric, *Bakonyi* Samu, báró *Guttmann* Vilmos, dr. *Klein* Adolf, *Rósa* Izsó, *Szabolcsi* Miksa és *Székely* Ferenc voltak, nem haladt az ügy tapod=tat sem előbbre. Érdemleges lépést az autonómiai bizottság csak 1914. június 19=én tehetett, midőn *Székely* Ferenc elnök vezetésével *Ádler* Lajos, báró *Herzog* Mór Lipót, báró *Kohner* Adolf, *Sza=bolcsi* Miksa, báró *Weisz* Manfréd és *Winterberg*

Gyula memorandumot nyújtott át *Jankovich* Béla kultuszminiszternek, aki — a hírlapok tudósítása szerint — „nagyon barátságosan fogadta a küldött= séget, s kijelentette, hogy maga is szívből óhajtja az egységes autonómiát, de hangsúlyozta, hogy erőszakot nem lehet alkalmazni".

Ugyanazt az álláspontot foglalta el, mint 1868= ban a kongresszus idején *Eötvös* József báró, ki szintén a lelkiismereti szabadságra való hivatko= zással vonakodott oktroyt alkalmazni. De ha kül= földi példákon okulva s a jelszavak mögött rejlő jelenségeket ismerve győzött is volna a kultusz= miniszterben annak a belátása, hogy csak az állam= hatalom teremthet rendet a magyar zsidóság fe= lekezeti életében, akkor sem tehetett volna már semmit, minthogy egy hónappal utóbb reánk sza= kadt a fájdalmas világháború.

S e világégés kezdetén még egy kísérletet tett a kongresszusi zsidóság a béke helyreállítása érde= kében. Az országos iroda vezetősége, *Mezei* Móric elnök és *Mezey* Ferenc alelnök a következő felhí= vást küldte szét 1914. szeptember 23=án az összes hazai hitközségekhez és rabbikhoz:

„Szeretett Testvéreink! Eme nagy történelmi napokban, amikor hazánk annyifelé ágazó erő= tényezői évszázados mélyreható harcokban kiéle= sedett ellentétek leküzdésével a magyar nemzet létérdekének nagy egységében nemes harmóniával ölelkeznek, a soha ki nem aludt, mert közös ősi forrásból táplálkozó szeretetünk melegével nyújt= juk testvéri jobbunkat Nektek, akik szenvedéssel telt hosszú történetünkhöz mérten rövid idő óta

tőlünk alakban különváltan szogáljátok hitünk céljait.

Mikor véreink a legmagasztosabb kötelesség teljesítésében egyesülnek, mikor tiszta lélekkel ho-zott áldozataink összefolynak, hogy a zsidóság honszerelmének fénylő példáiként szent örökré-szül szálljanak késői utódainkra, e históriai idő-ben, mikor szeretett hazánk védelme rabszolga-ságban sínylő hitrokonaink szabadulásának remé-nyét is tárja elénk, úgy érezzük, hogy a magyar Izraelnek a szent törvényeink javasolta békéhez vissza kell térnie, hogy megújult erkölcsi erejének teljességével szogálhassa a nemzet jólétét, hogy közös buzgalommal védhesse, ápolhassa hitünk eszméit és intézményeit.

Ime e többszörös értelemben félelmetes na-pokban, mikor fokozott meghatottság szárnyain száll Istenünkhöz áhítatos imánk, most fordulunk hozzátok testvéri békeszózatunkkal. Borítsunk fá-tyolt a múltak küzdelmeire, jelentőségükön messze túlnőtt félreértéseire és tévedéseire. Szerezzük vissza közös erővel, kölcsönös megértéssel és jó-akarattal felekezetünknek az erőt nyújtó békés egyetértést. Hasson át bennünket a nagy idők egyesítő szelleme. Távolítsuk el gondolataink kö-réből mindazt, ami bennünket elválaszthat és ke-ressük szorgosan mindazt, ami bennünket elveink lényegében összeforraszt, hogy ekképen felekeze-tünk hivatása, jövendője és a hű sáfárkodás iránt való kötelességeknek lelkiismeretesen eleget te-hessünk.

Mi erre készek vagyunk. Bizalommal várjuk és

kérjük elhatározástokat. Meg kell találnunk a módját annak, hogy a nem is oly nagy, nem is oly mély ellentéteket megszüntessük. Hisszük, reméljük is, hogy ez őszinte szavaink lelketekben visszhangra találnak és hogy a várva várt diadalmas napokat az Isten által adott békében a már eggyé vált magyar zsidó felekezet fogja ünnepelni."

A felhívás még csak visszhangot sem keltett.

VIII. FEJEZET.

A néppárt.

Amily mértékben növekedett a magyar zsidóság munkaköre az ország gazdasági és kultúrális föllendítése terén, ugyanoly fokban, de sokkal kiáltóbban jelentkezett a zsidóság visszaszorítására irányuló vágyakozás is. A gazdasági okok, melyek 1867 óta fejlesztették s a nyolcvanas évek elején kirobbantották a zsidógyűlöletet, továbbra sem szűntek meg, sőt veszedelmesebbekké váltak az által, hogy az ipari fejlődés mindtöbb gyári munkást vonzott magához a régi jobbágytelken megélhetést nem talált nép köréből s így a tönkrement régi kis- és középbirtokosok leszármazottjainak „úri hivatalban tengődő elégedetlen tábora" megnövekedett egy újabb táborával az elégedetleneknek, az általános európai szociális mozgalmak szellemének hatása alá került magyar munkásságnak. Természetes történeti kialakulás, feltartózhatatlanul természetes fejlődés volt ez. Miként 1867-ben az osztrák-magyar kiegyezés belevonta Magyarországot az európai kapitalizmusz forgatagába,

éppúgy vonta a kapitalizmusz természetes hajtásaként kialakult ipari fejődés az európai munkásmozgalmak örvényébe a gyáripari, majd pedig a magyar agrárviszonyoknak megfelelően a mezőgazdasági munkásokat.

Ezen munkásmozgalmak hazánkban csak a nyolcvanas évek közepén kezdtek jelentkezni, amikor éppen a hazai zsidógyűlölet első rohama, mely a tiszaeszlári perben érte el tetőfokát, lecsendesült, mondjuk inkább: kimerült s az országban nyugalom állt helyre. De ekkor már a szociálizmusz ellensúlyozására Németországban *Stöcker*, Ausztriában pedig *Lueger* életbehívta és hangos mozgalomban tartotta a keresztényszociálista pártot, mely a vallás jelszavát írta zászlajára s a vallás örve alatt vívta gazdaságpolitikai harcait. Ezen német-osztrák pártok hatása alatt indul meg hazánkban is a szervezkedés, melynek élén a klerikálizmusz és a feudálizmusz vezérei álltak, kiknek tevékenysége az ország nyugalmát két évtizeden át felborító néppártot hozta létre.

A katholikus főurak gazdaságpolitikai törekvése, mely a teljes egészében zsidóellenes tendenciájú néppártban, mint a gazdaságilag szűkös körben mozgó nép javát előmozdító alakulatban folyt le, csak másodlagos volt. Elsőleges törekvésük valláspolitikai volt, mellyel a református vallású *Tisza* Kálmán miniszterelnök szabadelvű politikájával szemben akarták országos ügyekben a katholikus álláspontot érvényesíteni. Ezt senki sem veheti tőlük zokon. De zokon veheti tőlük a történet azt, hogy amikor törekvéseik biztosítására elérke-

zettnek látták az időt a zászlóbontásra, akkor a nép javára irányuló, gazdasági politika leple alatt legalább is tűrték a nép lelkének zsidógyűlölettel való megmérgezését.

Állásfoglalásuk 1881=ben kezdődött, amikor *Tisza* Kálmán a keresztény=zsidó vegyesházasság kérdését hozta napirendre. Akkor a katholikus ér=dekeket szolgáló Magyar Állam hírlap egy „Katho=likus elvbarátok szövetsége" alapításán fáradozott, ami azonban nem sikerült, mert a mozgalmat a főarisztokrácia nem akarta támogatni. A főarisz=tokrácia távol tartotta magát a mozgalomtól, mert — úgy mondja *Bonitz* Ferenc, Gróf Zichy Nándor életrajzában (Budapest, 1912. 174. l.), — az alapí=tási tervnek nagyon erős demagóg=antiszemita színe volt.

Első ízben 1884. február 19=én gyültek össze értekezletre az ellenzéki főrendek, élükön *Zichy* Nándor és *Eszterházy* Miklós Móric grófokkal, valamint *Samassa* József egri érsekkel, hogy szer=vezett ellenállást fejtsenek ki *Tisza* Kálmán libe=rális politikája ellen. Nagyon nehezen indult a szervezkedés, minthogy eleinte a főrendek való=ban vonakodtak a néppel való demagóg összeke=veredéstől, de nem mulasztottak el semmi alkal=mat, hogy a liberális kormány ellen a katholikus alpapság vezesse a hadjáratot. Az pedig jól vé=gezte munkáját. Izzó hangulatba hozták az országot *Csáky* Albin elkeresztelési rendelete miatt 1890=ben s egy évvel utóbb, a kisdedóvásról szóló tör=vény tárgyalásakor, mely megkövetelte, hogy az állami óvodákban a tanítást kezdő ima ne feleke=

zeti színű, hanem „fohászszerű ima" legyen, már azt a jelszót hangoztatták országszerte, hogy a zsidók érdekében a liberális kormány el akarja törölni a katholikus vallást. Ezen jelszó elterjedésével egyidejüleg történt, amit mint érdekes tünetet akarunk felemlíteni, hogy 1891 decemberében a *Magyar Hirlap* azt a hírt pattantotta ki, hogy a következő évben lefolyó képviselőválasztásra a *Nemzeti Kaszinó* kényszeríteni akarja a kormányt *a zsidó vallású országgyűlési képviselők numerus claususára.* Nagy megrőkönyödés támadt erre az országban, a hír forrását azonban nem lehetett kikutatni, s az ügy azzal símult el, hogy a hír csak a Magyar Hirlap trükkje volt, hogy a zsidókat a liberális párttól térítse el.

De most már gyorsabb iramban folyt a szervezkedés munkája, hiszen az 1892. évi képviselőválasztáson a régi antiszemita pártnak már csak hét tagja került be az országházba: *Andreánszky* Gábor, *Hortoványi* József, *Istóczy* Győző, *Onódy* Géza, *Szalay* Károly, *Vajay* István és *Veres* József. Ezek nem voltak elég erősek ahhoz, hogy megakadályozzák a kormányt liberális politikája folytatásában. Sőt, *Wekerle* kormányralépésével az egyházpolitikai reformokat jelentette be, de ugyanakkor 1892-ben végre sikerült *Lévay* Imre budapesti piarista tanár buzgólkodásának a Katholikus Kör megalapítása, mely mintául szolgált a vidéknek, hol egymás után alakultak ily körök, melyek a politikai mozgalmak főfészkei s a katholikus hitélet fölébresztői lettek.

A rendszeres zsidóellenes agitáció 1893-ban

indult meg e körökben, amikor a kormány benyújtotta a recepciós törvényjavaslatot. Áprilisban került a javaslat a képviselőház elé, de már márciusban püspöki konferencia tartatott a fővárosban a recepció és a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat ügyében. E konferencián *Vaszary* Kolos hercegprímás terjesztette elő memorandumát, melyben azt fejtegette, hogy a zsidóság nemcsak vallás, hanem nemzetiség is, s így ha keresztény ember áttér zsidó vallásra, úgy azzal kilépett a magyar nemzetiségből, tehát már ezért is ki kell fejteni minden erőt a javaslat törvényerőre való emelésének meggátlására. A püspöki kar pásztorlevelet bocsátott ki, figyelmeztetve a híveket a nagy veszélyre, mely az egyházpolitikai javaslatok miatt a katholikus vallást fenyegeti. A papok szószékről olvasták fel a pásztorlevelet, melyhez megfelelő prédikációt fűztek, olyan mélyenjárót, hogy nem egyhamar mosódott el a hallgatók emlékezetében. Megtárgyalta a gyülekezet a templomon kívül.

S a körök igyekeztek is ily irányban minden erőt kifejteni, s hogy ennek dacára a polgári házasságkötésről szóló törvény 1894 decemberében szentesítve lett, *Zichy* Nándor még a recepciós javaslat elfogadása előtt cikket írt a Katholikus Szemlébe, melyben azt fejtegette, hogy most már nem elég a társadalmi téren kifejtett küzdelem, de fel kell vonulni a politikai porondra, elérkezett az ideje, hogy „új politikai párt“ vegye fel a parlamenti harcot a kormány ellen.

Különben is megtörténtek a nagy előkészüle-

tek az erők tömörítésére. Az 1894. év a katholikus nagygyűlések esztendeje volt. Legimpozánsabb a budapesti volt, melyen a püspöki kar is részt vett s amelyen tartott beszédekből sűrűn hangzott ki a kívánság, hogy „oly közéletet kell teremteni, melyben minden katholikus nyiltan vallhassa hi= tét". Nagygyűlések voltak, megfelelő hangulatos szónoklatokkal, Pozsonyban, Tapolcsányban, Zsolnán, de a legközelebbi kialakulásra döntő hatással a november 17=én Székesfehérvárott tar= tott nagygyűlés volt, melyben először hangzott el nyiltan a „néppárt" megalakításának sürgős szük- sége.

De a vezető főrendek még mindig húzódoztak a néptől s bár tisztán látták, hogy mögöttük a nép hadereje nélkül hiábavaló minden küzdelmük a liberális kormány ellen, nem tudták, hogy minő programmal nyerhetik meg a népet úgy, hogy az tüskén=bokron át vakon kövesse vezetőit. Hiszen jellemző *Eszterházy* Miklós Móricnak ezen vaju= dással tele időről tett nyilatkozata (l. Bonitz, i. m. 273. l.): „Van egy *Markos* nevű pap, kinek neve hirtelen felbukkant és aki Herkó Páter című élc= lapja révén csakhamar bizonyos népszerűséget ví= vott ki. A sajtó tekintetében rosszul álltunk még akkor, s mivel a Herkó Páter ügyünket erélyesen, bár sokszor túlnépies, sőt durva modorban pár= tolta, semleges jóakarattal kísértük korteskedését. Markos népszerűségével azonban befolyása is nőt= tön nőtt és csakhamar észrevettük, hogy ő anélkül, hogy Zichy Nándorral értekezett volna, vagy irá= nyítását kikérve, vele együtt működnék, Zichy

Nándortól teljesen függetlenül, kivált az alsóbb néprétegekben újabb jelszavakat terjeszt. Igy bi⸗zonyos meglepetéssel hallottuk, hogy a Markoshoz közel álló körök a néppártot mind sűrűbben em⸗legetik; de hogy mi legyen ezen néppárt, mi volna programmja és célja, az még homályos volt".

Gyors cselekvésre volt hát szükség, különben kisiklott volna a feudális főurak kezéből a vezetés, amire saját érdekükben annál is inkább szükség volt, mert a kilencvenes évek közepén már mind⸗hangosabbá vált a „nép" elégedetlensége, az ipari és mezőgazdasági munkásság követelőzése. Kezet kellett hát fognia a néppel s 1895. január 28⸗án megalakult a Néppárt, melynek programmját *Zichy* Nándor, *Eszterházy* Miklós Móric, *Haydin* Károly (a Szent István Társulat ügyésze) és *Miller* József budakeszi plébános állította össze, mely programm magvát az egyházpolitikai törvények reviziója, a választói jog kiterjesztése és a nép ja⸗vát szolgáló szociális reform képezte.

Sietős volt a munka, mert lázasan kellett ké⸗szülődni a másfél év mulva bekövetkező képviselő⸗választásra. Országos pártirodát állítottak fel, melynek élére *Molnár* János komáromi plébános került, ki nagy hírre és tekintélyre tett szert az elkeresztelési zavarok idején azzal, hogy rettent⸗hetetlen ellenszegülésével egymásután háromszor hagyta magára lesújtani a hatóságok büntető ke⸗zét. *Molnár* János kezében futott össze az orszá⸗gos agitáció minden szála. Kilencven jelölt küzdött a mandátumért, de csak tizenheten kerültek a parlamentbe. A központi iroda röpiratokkal árasz⸗

totta el az országot. „Mit akar a néppárt?“ címen ismerteti s akarja a néppel megkedveltetni programmját. „Szervezkedésünknek kiinduló pontja egy politikai pártnak alakítása, mely célul tűzte ki, hogy társadalmunk keresztény jellegét megóvja s hazánkban a katholikus egyházon, valamint általában a kereszténységen ejtett sérelmeket orvosolja, a nemzet és a nép közgazdasági érdekeit fölkarolja.“ „Küzdeni fogunk oly rendeletek és törvényjavaslatok ellen, melyek a kereszténység hitelveivel és szellemével ellenkeznek. A vallásfelekezetek szabadságát fenntartjuk, de viszont a katholikus egyházat megillető jogokat és szabadságot is követeljük“. Magyarország elsősorban földmivelő állam lévén, a gazdaközönség, főleg a kisgazdák eddig elhanyagolt érdekeinek az adó=, vám= és forgalmi politikában való kellő figyelembe vételét követeljük.“ „Követeljük mindazon törvényes intézkedések megtételét, melyek a földmívelő népnek a hazában való megélhetését és gyarapodását hitelszövetkezetek, fogyasztási szövetkezetek stb. által biztosítják.“

Zsidót nem említett a programm, de kilencven választókerületben csak a zsidó volt az ütközőpont. Választási küzdelem nem szokott válogatós eszközökkel folyni, de a néppárt jelöltjei érdekében olyan módon hurcolták meg a vallási eszményt, hogy a harcmodort *Wlassics* Gyula kultuszminiszter a főrendiház március 19=én tartott ülésén a következő szavakkal bélyegezte meg: „Nem mondom, hogy ebben a magas házban, de igenis azon kívül a néppárt oly érvelési modorba

megy át, mely ellen határozottan tiltakoznom kell. Honnan veszik a jogot arra, hogy a benső vallásos érzületet is oda vonszolják a politikai küzdőtérre? Az ilyen érvelési mód igen veszedelmes, a felekezeti harcot élesíti ki s oly következményekig viheti, amelyektől a néppárt hívei fognak leginkább visszaborzadni."

Elképzelhetjük, hogy minő eszközökkel dolgoztak ezen első néppárti választás jelöltjei s minő modorban folytatták a választás után a párt kirendeltségei, ha *Bánffy* miniszterelnök közvetlenül a választások előtt törvényjavaslatot tárgyaltatott a képviselőválasztások felett való bíráskodásról, melyben az úgynevezett „szószékparagrafus" foglaltatik, s amely javaslat — időközben levétetvén napirendről — még három év mulva is oly aktuális volt, hogy *Széll* Kálmán miniszterelnöksége alatt törvényerőre jutott. Ezen „szószékparagrafus" az 1899 : XV. törvénycikkben a következő:

„3. §. A választás érvénytelen, ha a képviselő a kérdéses választást megelőzőleg három hónapon belül a vallás szertartásainak végzésére rendelt helyiségben vagy vallásos jellegű gyülekezetben a választás eredményének befolyását célzó nyilatkozatot tett..., az egyházi kegyszerekben való részesítésre tett ígéretet, vagy egyházi fenyíték alkalmazásával, vagy a kegyszerek elvonásával, vagy túlvilági büntetéssel fenyegetett; a vallási tisztelet tárgyait, vagy olyan tárgyakat, melyek egyházi szertartások végzésére rendelvék, a választók gyülekezetén, vagy választási menetben használt."

Nem sok foganatja volt a törvénynek; egyelőre ez a választás lezajlott, a következőnél pedig lesz-e még hatálya? A néppárt nagy ügyességgel szervezkedett tovább az országban; a központi iroda fáradhatatlanul dolgozott, sajtót irányított, népgyűléseket rendezett. A vezetők, *Zichy* Nándor és *Eszterházy* Miklós Móric mellett különös buzgósággal tevékenykedett: *Molnár* János, *Zichy* Aladár, *Zichy* János, *Batthyány* József, *Eszterházy* Ferenc, *Pongrácz* Károly, *Máriássy* János, *Apponyi* Géza, *Zmeskál* Zoltán, *Rakovszky* István, *Major* Ferenc, *Prohászka* Ottokár, *Buzáth* Ferenc, *Marsovszky* Endre, *Meszlény* Pál, *Otocska* Károly, *Kálmán* Károly, *Mamusich* Mátyás, *Páder* Rezső, *Zelenyák* János, *Schlegel* Péter, *Vragassy* Vilmos, *Mócsy* Antal és *Lepsényi* Miklós.

Ez a vezérkar gondoskodott arról, hogy a nép gondolatvilága pillanatra se szűkölödjék megfelelő tartalom nélkül, mely a párt célját szolgálja. 1900-ban az elszegényedett máramarosi ruthének felsegélyezésére irányuló országos akciót kiaknázta zsidók elleni hajszára, s az elszegényedés okainak tanulmányozására kiküldött kormánybiztos, *Egan* Ede által megállapított „tények“ alapján megcsinálta a „Kazár“-kérdést; a máramarosi zsidók, egyáltalán az orosz és galiciai bevándorlottak nem is a mi magyar „tisztességes“ zsidóink, nem is zsidók, hanem az ősi kazárok leszármazottjai, azok tartandók szigorú törvényekkel távol az ország határaitól. Egy évvel utóbb, 1901-ben, ennél sokkal izgalmasabb eseményt használt ki céljaira, amikor a budapesti tudományegyetem jogi fakul-

tása, egyetértve a theologiai karral, kisütötte, hogy a doktorrá avatás ünnepélye vallási aktus s így az egyetem dísztermében a kereszt függesz=tendő ki; az egyetem tanácsa ellenezte az indítványt, de a tanácsi határozat miatt néhány ifjú suttyomban kereszteket függesztett fel az egyetem előadótermeibe. Az egyetemi tanács vizsgálatot rendelt el, de közben nagy verekedések színhelye volt a tudomány csarnoka, amelyek szálai a nép=párt irodájába voltak visszavezethetők, honnan kiadatott a jelszó, hogy zsidók tiszteletlenül visel=kedtek a kereszt iránt.

De az ilyen esetek csak időnkénti epizódok voltak, oly célból előkészítve, hogy mindig friss inger tartsa ébren a nép hacra kész elszántságát a vezetők politikájának megvalósítására. S a nép=párt csakhamar politikai eredményeket is látott; rövid három év alatt négy kormány váltotta fel egymást; 1903=ban megbukott *Széll* Kálmán, kit rövid időre *Khuen=Héderváry* Károly követett, majd *Tisza* István, utána pedig *Fejérváry* Géza, valamennyi kipróbált s viharedzett liberális állam=férfiú, kiknek kormányát azonban a néppárt gáncs=vetései következtében már 1905=ben *Wekerle* koa=líciós kormánya váltotta fel, melyben már a nép=párt is képviselve volt: *Zichy* Aladár, *Zichy* Nán=dor fia lett a király személye körüli miniszter. Nagy eredmény volt ez, melynek súlyát egy hó=nappal a kinevezés után, a Katholikus Egyesüle=tek Országos Szövetségének május 17=én tartott nagygyűlésén *Zichy* Nándor a következő szavak=kal értékelte: „Egy új világ nyílik meg a magyar

katholicizmus előtt, melynél a főcél az kell, hogy legyen, hogy a helyzetet ki tudjuk használni. *El fog érkezni az idő, amikor nem tehet semmit a törvényhozás a katholikus érdek figyelembevétele nélkül,* de készülnünk kell az ernyedetlen küzdelemre, akár autonómiáról, akár állampolgári szevezetekről legyen szó, igyekeznünk kell, hogy ne hitetlen nézetek szerint szervezkedjünk, hanem a keresztény egyháznak mindenre kiterjedő szervezete szerint."

És a néppárt rendkívüli szívóssággal szervezkedett „a keresztény egyháznak mindenre kiterjedő szervezete szerint". Az ország minden vidékén plébániák szerint alakult körök tartották ébren az eszmét, külön és sűrű időközökben rendezett nagygyűlések végezték a propagandát, külön létesültek papi, tanári, tanítói, charitativ, hitbuzgalmi, jótékonysági, gazdasági, művészi, írói szervezetek, külön gondoskodtak nevelőintézetek s kitűnően szerkesztett folyóiratok útján az ifjúság irányításáról s mindezek felett a hitel- s fogyasztási szövetkezetek terjesztésével „a keresztény egyháznak mindenre kiterjedő szervezete szerint", mely szövetkezetek tönkre tették a falusi zsidó boltost.

Legjobban jellemezte e szervezkedést „Egy katholikus pap" aláírással ellátott „Katholikus szervezkedés" című cikk, mely 1908. június 21-én jelent meg a Budapesti Hírlapban s mely a többek közt a következőket mondja: „Megszületett e körülmények közt a Katholikus népszövetség, a Katholikus sajtó-egyesület, a Katholikus gyermek-

védő egyesület, s erősödött kifelé és befelé a keresztény szociálisok pártja, a katholikus egyesületek országos szövetsége, a Keresztény szövetkezetek középpontja, az országos Pázmány-egyesület stb. A katholikus népszövetség a legnagyobb súlyú mindezen intézmények közt. Növekedését napról-napra látjuk, s itt-ott munkájának hatását is érezzük. Körülbelül hat évvel ezelőtt támadt megalakításának gondolata, de csak az elmúlt év végén, mikor a néppárt tagjai vették kezükbe szervezését, kezdett rohamosan terjedni. Ez év februárjának 27-én a Vigadó épületében volt a szövetség alakuló nagygyűlése. Magát a vidéki agitáció kényelmetlen munkáját eleven mozgású, nem épp nagytudású, de fanatikus hévvel telt fiatalemberek végzik, akik még tettlegességeket is bátran elviselnek a szocáldemokratákkal való küzdelmükben. Februártól e hó közepéig a szövetség egy táborba is hozott majdnem 80.000 embert s ez a szám év végére minden kétségen kívül túllépi a százezret. A szervezés munkája alig néhány megyében van eddig befejezve, de máris 1300 gyűlés jegyez föl a szövetség története, ami egyben azt jelenti, hogy 1300 községben hajtott ki a népszövetségi agitáció virága. A németországi Volksverein mintájára van a népszövetségnek is minden faluban csoportja, a csoport fölött csoportvezetője s a nagyközségekben, városokban a csoportvezetők élén igazgatója; a fővárosi középpontokban kétszáztagú igazgatósági, tizenkéttagú kormányzó tanácsa s háromtagú elnöksége. Ez a hierarkikus szervezet bizto-

sítja az egységes vezetést, gyors intézkedést s határozott fellépést.

A célok korai teljes feltárása nem is lehetett a vezetők célja. Tudvalevő, hogy mikor a népszövetség szervezésének jelszavai kiadattak, senki sem volt tisztában. Az eddigi eredmények azonban a legvakmerőbb reményeket is felülmúlták, s ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy, valamint a német Centrum tagjait a Volksverein választja, a katholikus népszövetség a keresztény-szociális képviselők mandátumainak szállítására lesz hivatva. Együttműködésben marad a néppárt és a keresztény-szociálizmusz s fejlődik a két fa közt felnőtt erősnedvű új csemete, a katholikus népszövetség. Óriás hadsereg toborzódik, amely a vezetőség intésére bármikor egy pillanat alatt talpra áll s szavát hallatja bárminő kérdésben."

Akik gondolkodtak és elfogulatlanul tekintették a jelenségeket, azok világosan látták már a nyolcvanas évek közepén a célt, mely felé a klerikálizmusz és a feudálizmusz törekedtek. Vallás-politikájuk érvényesülése végett a gazdasági politika pusztító fegyvereivel állították hadirendbe a népet a zsidó ellen. A negyven éven át folytatott lélekmérgezés elérte hatását, egészen megérlelte a gyümölcsöt s teljes győzelmet hozott a számukra a világháború.

IX. FEJEZET.

Statisztika.

Magyarország népességi viszonyairól szóló statisztikai adatok az utolsó félszázadot túlhaladó történeti multból megbízható módon nem állnak a kutató rendelkezésére. Már fentebb (104. l.) volt alkalmunk rámutatni azokra a hiányokra, melyek nagy óvatosságra intenek még *Nagy* Lajos *és Fényes* Elek statisztikai munkálataival szemben is, mennyivel kevésbbé vonhatunk következtetéseket a zsidók magyarországi népmozgalmi életére nézve az ő munkálataikat megelőző összeírásokból, melyek nem is terjedtek ki az ország egész területére. A hiányos és rendszertelen összeírások következtében Magyarország összlakosságáról sem alkothatunk magunknak biztos képet a tizenkilencedik század közepéig; *Ráth*, Magyarország Statisztikája (Budapest, 1896.) című könyvének 122. sk. lapjain közölt adatai olyan természetellenes szaporodások és apadások képét tárják fel az ország összlakosságáról, amelyeket meg nem magyaráz sem nagyarányú bevándorlás, sem pusztító pestis. Természetes, hogy a hiányos és rendszertelen összeírásoknak tulajdoníthatók azok a nagy ugrások is, melyek a magyarországi zsidók szaporodásában mutatkoznak.

1720-ban eszközölt népszámlálás szerint, mely azonban csak harminc vármegyére terjedt ki s azokban is hiányosan folyt le, egészben 11.621 zsidó lélek lakott volna az országban.

II. József korában 1785. évben megtartott nép-

számlálás 75.000 zsidó lakosról tud, holott 1835-ben állítólag már 165.776, sőt *Fényes* Elek számítása szerint 1842-ben már 241.632 zsidó lakosa volt az országnak.

Az első rendszeres népszámlálás, mely hiteles adataival megbízható képet nyújt a hazai zsidók népmozgalmáról, 1869-ben foganatosíttatott s azóta minden tizedik évben törvényes intézkedéssel eszközöltetett. Öt népszámlálás folyt le azóta, melyek szerint: 1869-ben 553.641, 1880-ban 638.314, 1890-ben 730.342, 1900-ban 846.254, 1910-ben 938.458 zsidó lakosa volt az országnak.

Részletes kimutatást a hazai zsidók népesedési mozgalmáról a következő táblázat ad, mely az Országos Statisztikai Hivatal kétségbe nem vonható közlései alapján készült:

Törvényhatóság	Jelenlevő polgári népesség														
	1869			1880			1890			1900			1910		
	Összes népesség	izraelita		Összes népesség	izraelita		Összes népesség	izraelita		Összes népesség	izraelita		Összes népesség	izraelita	
			%			%			%			%			%
I. országrész															
Baranya vm.	259.643	4.846	1·8	264.712	5.239	2·0	288.218	5.665	2·0	290.519	5.282	1·8	302 656	4.802	1·6
Pécs tjv.	23.863	1.623	6·8	28.702	2.244	9·2	34.067	3.124	9·2	42.252	3.911	9·2	49.822	4.026	8 1
Fejér tjv.	173.551	5.325	3·1	183.828	5.454	2 9	194 907	5.609	2 9	203.694	5.072	2 5	214 045	4,358	2·0
Székesfehérv. tjv.	22.683	1.997	8·8	25.612	2.689	10 1	27.548	2.779	10·1	30.451	2.726	8·9	36 625	3.024	8·3
Győr vm.	83.602	3.622	4 3	88.512	3.686	3·9	92 992	3.607	3 9	88 495	3.085	3·2	91.995	1.463	1 6
Győr tjv.	20 035	1.729	8·6	20.981	2 339	11·1	22.795	2.525	11·1	36,308	3 259	11·7	44.300	5.583	12·4
Komárom vm.	130.834	4 938	3·8	138 591	5 449	3·8	147.628	5.532	3·8	158.966	4.896	3·1	179.513	4·739	2 6
Komárom tjv.	12.256	1 482	11·9	13 108	1.851	13·6	14.876	1.925	13 6	16 816	2.103	12·5	22.3[illegible]7	2.380	10·7
Moson vm.	75 486	2 170	2·8	81.370	2.263	2·8	85.050	2.320	2 8	89.217	2.162	2·4	94 479	1.881	2·0
Somogy vm.	289.555	11.504	3·9	307.448	12.463	3·7	326 835	12.002	3·7	344.194	10 929	3 2	365.961	10.645	2·9
Sopron vm.	205.250	6 834	3·3	222.565	7.159	3·2	232.389	7.472	3·2	245.966	7.295	3·0	249.578	5.937	2·4
Sopron tjv.	21 108	854	4·0	23.222	1.152	5·8	27.213	1.571	5·8	30.628	2.320	7·6	33.932	2.255	6 6
Tolna vm.	220.740	7.984	3 6	234.643	9.146	3·8	252.098	9.510	3·8	252.566	8.420	3·3	267.259	8.159	3·1
Vas vm.	324.687	8.521	2·6	360.590	9.455	2·4	390.371	9.335	2·4	416.492	9 358	2·2	435.793	9.649	2·2
Veszprém vm.	201.431	11.475	5·6	208 487	11.300	4·8	215.280	10.220	4·3	221.049	9.317	4·2	229.776	8.282	3 6
Zala vm.	333 237	12.937	3·8	359 984	13.724	3·7	404.699	14.820	3·7	435.253	13.915	3 2	466 333	12.892	2·8
Összesen	2,397.961	87.841	3·6	2,562.355	95 613	3·7	2,753.966	98.016	3·6	2,902.866	94.050	3·2	3,084.404	90.075	2·9

Törvény-hatóság	Jelenlevő polgári népesség														
	1869			1880			1890			1900			1910		
	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%
II. országrész															
Árva vm.	82.364	3 004	3·6	81.643	2.934	3·6	84.820	2.742	3·3	84.950	2.648	3·1	78.745	2.205	2·8
Bars vm.	124.480	3.929	3·2	142.139	4 891	3·4	152 910	5.157	3·4	164 852	5.184	3·1	178.500	4.969	2·8
Esztergom vm.	56.526	1 669	2·9	72.166	2.140	2 9	78.378	2.939	3·7	86 659	2 931	3·4	90.817	2.728	3 0
Hont vm.	94.959	2.116	2·2	100.522	2.671	2·6	107.743	2.865	2·7	114.271	2.778	2 4	117.256	2.653	2·3
Selmecz- s Béla-bánya tjv.	14 029	93	0·6	15.265	219	1·4	15 280	334	2·2	16.370	527	3·2	15.185	527	3·5
Liptó vm.	79 273	3 441	4·3	74 758	3.349	4 5	76.850	3.137	4 1	81.920	3 082	3 8	86 906	3 237	3 7
Nógrád vm.	198 269	8.341	4·2	192 590	9.018	4 1	214 444	9.439	4 4	238.215	9.490	3 9	261.517	9.641	3·7
Nyitra vm.	355.727	27.463	7·7	370 651	28 450	7·6	396 482	27.244	6·9	427.328	24.890	5 8	457.455	22 942	5·0
Pozsony vm.	228 670	13.047	5·7	266.167	15.705	5·9	278.959	15 908	5·7	300.126	15.052	5 0	311.527	14 381	4·6
Pozsony tjv.	46 540	4.552	9 8	48 006	4 966	10 3	52 411	5 396	10 3	61 537	6 808	11 0	78 223	8 207	10 5
Trencsén vm.	244.677	12.476	6·0	244.919	12·940	5·2	258 846	12.463	4 8	286.369	11.315	3 9	310.437	10.809	3·5
Turócz vm.	45 346	1.819	4·0	45.933	2 188	4·7	49 979	2 214	4 4	51.924	2.022	3 9	55 703	1.981	3·6
Zólyom vm.	70.773	648	0·9	102.793	1 960	1 9	112.413	2.422	2·1	123.742	2 842	2·3	133 653	3.080	2·3
Összesen	1,639.633	82.598	5 0	1,757.552	91.431	5·2	1,879.515	92.260	4·9	2,038.263	89.569	4·4	2,175.924	87.360	4·0

Törvény-hatóság	Jelenlevő polgári népesség														
	1869			1880			1890			1900			1910		
	Összes népesség	izraelita	0/0	Összes népesség	izraelita	0/0	Összes népesség	izraelita	0/0	Összes népesség	izraelita	0/0	Összes népesség	izraelita	0/0
III. országrész															
Bács-Bodrog vm.	476.398	12.270	2·5	511.437	11.174	2·1	573.114	12.090	2·1	603.518	10.590	1·8	632.560	9.271	1·5
Baja tjv.				19.241	2.542	13·4	19.485	2.334	12 0	20.065	2.206	11·0	21.032	2.091	9·9
Szabadka tjv.	56.323	1.331	2·4	61.367	1.647	2 6	72.737	2.540	3·5	82.935	2.998	3 7	94.610	3.539	3 7
Ujvidék tjv.	19.119	965	5·0	21.325	1.141	5·3	24.717	1.507	6 1	28.763	2.062	7·2	33.590	2.326	6·9
Zombor tjv.	24.309	419	1·7	24.693	637	2·6	26.435	644	2·4	29.036	861	3·0	30.593	1.017	3·3
Csongrád vm.	137.406	3.219	2 3	103.772	2.051	1·9	120.296	2.205	1·8	132.057	2 098	1·6	144.795	2.008	1·4
H.-Vásárhely tjv.				50.966	1.685	3·3	55.475	1 574	2·8	60.824	1.570	2·6	62.445	1.381	2·2
Szeged tjv.	70.179	3.628	5·2	73.675	3.618	4·9	85.569	4.731	5·5	100.270	5.776	5·8	118.328	6.907	5·8
Heves vm.	332.613	12.781	3·1	208 420	10 916	5·2	233.785	10.873	4·7	253.368	10.246	4·0	279.700	10 244	3·6
Szolnok vm.	323.378	926	0.2	278.443	8.319	2·9	318.475	10.005	3·1	349.403	10.681	3·1	373.964	10.313	2·8
Pest vm.	479.360	18.457	3.8	582.182	19.573	3·3	684.293	23.792	3·5	824.007	30.113	3·7	1,030.8 6	39.448	3·8
Bpest szék-főv.	254.474	41.938	16·4	360.551	70 879	19·6	491.938	103.317	21·2	716.476	167.974	23·4	880.371	203.687	23·1
Kecskemét tjv.	41.195	1.512	3·6	44.887	1.749	3·9	48.493	1.789	3·7	56.786	1.926	3·4	66.834	2.022	3·0
Összesen	2,214.754	97 446	4 0	2,340.959	135.911	5·8	2,754 812	177.401	6·4	3,257.508	249.102	7·6	3,769.658	294.254	7·8

Törvény-hatóság	Jelenlevő polgári népesség														
	1869			1880			1890			1900			1910		
	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%
IV. országrész															
Abauj-Torna vm.	144.924	10.934	7·5	137.689	10.171	7·3	151.000	9.244	6·1	156 218	8.791	5·6	158.077	7.528	4·8
Kassa tjv.	21.742	2.178	10·0	26 097	2.846	10·9	28.884	3.306	11·4	35.586	4 988	14·0	44.211	6.723	15·2
Bereg vm.	159 223	17.564	11·6	153.615	20.714	13·5	179.455	24.358	13·6	207.647	28.993	13·9	236.611	33 660	14·2
Borsod vm.	195.037	12.168	6·2	195.311	12.815	6·6	216.794	13.880	6·4	214.361	16.341	6·4	238.455	8.055	3·4
Miskolcz tjv.										40.833			51.459	10.291	20·0
Gömör és Kis-Hont vm.	173.438	3.315	1·8	165.268	4.261	2·6	174.810	4.572	2·6	183.414	5.332	2 9	188.098	5.603	3·0
Sáros vm.	156.139	11.114	7·2	168.889	12.694	7·5	168.021	11.822	7·0	172.706	12.179	7·0	174.620	12.323	7·1
Szepes vm.	128.956	272	0·2	173.957	5.941	3·4	163.291	6.095	3·7	170.535	7.155	4·2	172.867	7.475	4·3
Ung vm.	130.032	14.356	11·0	126.700	16.437	12·9	135.247	15.599	11·5	151.824	16.675	11·0	162.089	17.587	10·9
Zemplén vm.	292 771	30.957	10·5	273.102	31.376	11·5	299.197	30.491	10·2	327.604	31.515	9·6	343 194	33.041	9·6
Összesen	1,402,162	102.858	7·3	1,420.628	117.255	8·2	1,516.699	119,367	7·8	1,660.728	131.969	8·2	1,769.681	142,286	8·1

Törvény-hatóság	Jelenlevő polgári népesség														
	1869			1880			1890			1900			1910		
	Összes népesség	izraelita		Összes népesség	izraelita		Összes népesség	izraelita		Összes népesség	izraelita		Összes népesség	izraelita	
			%			%			%			%			%
V. országrész															
Békés vm.	209.729	4.789	2·2	229.757	6.255	2·7	258 386	7.189	2·8	277.734	7.330	2·6	298.710	7.444	2·5
Bihar vm.	480 528	12.823	2 7	415.453	13.001	3·1	478 147	15.853	3·3	526.795	16 867	3·2	582.132	17.307	3·0
Nagyvárad tjv.	28 698	6.438	22·4	31.324	8.186	26·1	38.557	10.115	26·2	47.018	12.111	25·8	64.169	15.155	23·6
Hajdu vm.	62.914	2.158	3·4	122.207	5.355	4·2	134 038	5.750	4·3	148.519	6.613	4·5	161.134	6.895	4 3
Debrecen tjv.	46.111	1.919	4·1	51.122	3.089	6·0	56.940	3.999	7·0	72.351	6.078	8·4	92.729	8.406	9 0
Máramaros vm.	220 506	26.295	11·9	227.436	33.463	14 7	268.281	45 073	16 8	308.790	55.957	18·1	357.705	65 694	18·4
Szabolcs vm.	265.584	19.892	7·4	214.008	20.119	9·4	244.945	21.178	8 6	287.301	23.226	8·1	319 818	25 316	7·9
Szatmár vm.	247.132	15.231	6·2	273.384	18 036	6·2	303.032	19.422	6 4	340.178	21.097	6·2	361.740	22.274	6·1
Sz.-Németi tjv.	18.353	1.357	7 4	19.708	2.855	14·5	20.736	3.427	16·5	26 178	5.240	20·0	34 892	7.194	20·6
Szilágy vm.				171.079	6.964	4·1	191.167	8 435	4·4	206.968	8.874	4·3	230.140	9.849	4·3
Ugocsa vm.	67.498	6.688	9·8	65.377	8.335	12·7	75.461	9.414	12·5	83·267	10.563	12·8	91.755	11.850	12 9
Összesen	1,647.053	107.560	6·5	1,820.855	125.658	6·7	2,069.690	149.855	7·2	2,352.099	173.956	7·5	2,594.924	197 384	7·6

Törvényhatóság	Jelenlevő polgári népesség														
	1869			1880			1890			1900			1910		
	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%
VI. országrész															
Arad vm.	271.988	3.200	1·2	268.408	3.602	1·3	301.545	4 129	1·4	329.400	3.983	1·2	351.222	3.807	1·1
Arad tjv.	32 725	3.710	1·1	35.556	4.415	1·2	42.052	4.795	11 4	53.903	5 962	11·1	63.166	6.295	10 0
Csanád vm.	95.847	2.626	2·7	109.011	2.887	2·6	130.575	3.000	2 3	139.310	3.237	2·3	145.248	3.353	2·3
Krassó-Szörény vm.	259.079	2.453	0·9	381 304	3.243	0·8	407.635	3.713	0·9	441.266	4 343	1·0	466.147	4.795	1·0
Temes vm.	302.856	2.817	0·9	340.022	2.987	0·8	372.786	3.075	0·8	390,216	2 923	0·8	400.910	2.263	0·6
Temesvár tjv.	32.223	3.982	12·4	33.694	4.019	12·2	39.884	4.870	12·2	55.812	5 788	11·7	72.556	6.727	9·8
Versecz tjv.	21.095	576	2·7	22.329	624	2·8	21.859	695	3·2	24.770	869	3·5	27.370	743	2·7
Torontál vm.	350 801	4.339	1·2	513 861	6,063	1·2	573.312	6.437	1·1	589.026	5.979	1·0	594.343	5.408	0·9
Pancsova tjv.				17.127	589	3·4	17 948	711	4 0	18.512	741	4·0	20.808	706	3·4
Összesen	1,366.614	23.703	1·7	1,721.312	28.450	1·7	1,907.596	31,425	1·6	2,042.215	33.825	1·7	2,141.769	34.098	1·6

Törvény-hatóság	Jelenlevő polgári népesség														
	1869			1880			1890			1900			1910		
	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%
VII. országrész															
Alsó-Fehér vm.	205.287	1.385	0·7	178 021	2 806	1·0	193.072	3 280	1·7	209.836	3 851	1 9	221.618	3.845	1·7
Beszpercz-N. vm	79.045	1.317	1·6	95 017	2 963	3 1	104 737	4.349	4·2	117 649	6 346	5·4	127.843	7.254	5·7
Brassó vm.	83.090	277	0 4	83 929	679	0 8	86.777	868	1·0	92 589	1.250	1·3	101 199	1.503	1·5
Csik vm.	106.038	300	0 3	110.940	528	0·5	114 110	706	0·6	127.995	1.514	1·2	145.720	2.357	1 6
Fogaras vm.	78.138	310	0·4	84.571	675	0·8	88 217	866	1 0	92 145	855	1·0	95.174	905	0 9
Háromszék vm.	95.340	149	0 2	125 277	486	0 4	130 088	698	0 5	136.797	889	0·6	148.080	1.222	0·8
Hunyad vm	184 588	1·297	0·7	248 464	1.996	0 8	267.895	2.470	0·9	302.710	4 032	1·3	340.135	5.679	1·7
K.-Küküllő vm.	92 345	1 231	1·3	92.214	1.246	1·3	101 045	1.418	1 4	108.769	1.614	1·4	116.091	1·766	1·5
Kolozs vm.	160.690	2 371	1·4	166 384	3 181	1·9	192 443	4.313	2·3	204.231	5.124	2·5	225 879	5.535	2·4
Kolozsvár tjv.	26.382	3 008	11·4	29.923	1 601	5 3	32 756	2.414	6 9	46.670	4 601	9·9	60 808	7.046	11·6
Maros-Torda vm	218 101	2.114	0 9	146.116	2.152	1 4	163 648	2 711	1·7	177 967	3 340	1 9	194.072	4.795	2·5
M.-Vásárhely tjv.	12.678	773	6·1	12 883	847	6·6	14.212	1.024	7·1	17.715	1.625	9·2	25.517	2.755	10·8
N.-Küküllő vm.	149 745	330	0·2	132 454	722	0 6	135 312	803	0 6	144 626	1.084	0·7	148 826	1.089	0·7
Szeben vm.	86·917	181	0·2	141.627	586	0 4	148 738	639	0·4	162 291	1 029	0·6	176.921	1 564	0·9
Szol.-Dob. vm.	230.112	8.122	3·5	193 677	7.580	3·8	217 550	9.890	4·6	236 526	11.767	5·0	251.936	12.797	5·1
Torda-Ara. vm.	19.680	52	0·3	137 031	1.355	0 9	150 564	1.931	1·3	160 472	2.465	1·5	174.375	2.648	1·5
Udvarhely vm.	90.336	319	0 4	105 520	581	0·6	110.132	768	0·7	117 856	1.198	1 0	124.173	1·313	1·1
Összesen	1,918 513	23.536	1·2	2.084.048	29 993	1 4	2,251.216	39.148	1·7	2.456.838	52.585	2.1	2,678.367	64.074	2·4

Törvény-hatóság	Jelenlevő polgári népesség														
	1869			1880			1890			1900			1910		
	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%	Összes népesség	izraelita	%
H.-Szlavon ország															
Belovár-Kőrös vm.	78.839	451	0·6	120.416	1.167	0·9	266.219	1.995	0·7	302.362	2.267	0·7	332.592	2.406	0·7
Lika-Krbava vm.				135.962	549	0·4	190.978	7	0·0	208.163	5	0·0	204.710	12	0·0
Modrus-Fiume vm.	67.312	43	0·1	81.070	56	0·1	220.629	258	0·1	228.306	335	0·1	231.654	382	0·1
Pozsega vm.	73.350	599	0·8	75.257	785	1 0	202.836	1.928	0·9	228.096	2.374	1·1	265.272	2.432	0·9
Szerém vm.	120.352	1.258	1·1	121.893	1.434	1·1	334.199	3.097	0·9	365.100	3.208	0·9	397.103	3.098	0·8
Zimony tjv.							12.823	662	5·2	14.517	638	4·4	17.131	681	4 0
Varasd vm.	159.399	353	0·2	220.663	1.232	0·5	247:111	955	0·4	266.435	886	0·3	293.612	722	0·3
Varasd tjv.	10.623	486	4·6				11.055	630	5·7	11.494	718	6·3	13.398	619	4·6
Veröce vm.	167.569	2.202	1·3	180.463	3.714	2·1	196.639	2.880	1·5	217.845	2.972	1·3	241 042	2 859	1 2
Eszék tjv.	17.247	1.027	5·9				19.778	1.585	8·0	23.018	2.027	8·8	31.388	2·340	7·5
Zágráb vm.	236.092	528	0·2	258.691	2.163	0·8	445.510	1.323	0 3	477.740	1 407	0·3	515.014	1·447	0·3
Zágráb tjv.	19.857	864	4·4				38.742	1 941	5·0	57.690	3.195	5·5	79.038	4·233	5·4
Összesen	950.640	7811	0·8	1,119.415	11.100	0·9	2,186.410	17.261	0·8	2,400.766	20.032	0·8	2,621.954	21.231	0.8
Magyarország lakossága	11,117.623	516.658	4 8	13,812.330	624.737	4·5	15,231.527	707.472	4·6	16,683.517	825.055	4·9	18,214.727	909.531	4·8
A magyar bir. lakossága	15,509.455	553 641	3 5	15,739.259	638.314	4·1	17,463.791	730.342	4·2	19,122.340	846.254	4·4	20,886.487	938.438	4·5

Egészítsük ki e részletes kimutatást, melynek hiteles adataihoz kétség nem férhet, a következő táblázattal, mely azt tünteti fel, hogy mekkora volt tízévenként az összlakosság és a zsidók szaporodása:

I.

Évtized	Magyarország			
	összlakóinak szaporodása		zsidóinak szaporodása	
	szám	%	szám	%
1869—80	2,694.707	24·2	108.079	21·1
1880—90	1,419.197	10·3	82.735	13·2
1890—900	1,451.990	9·5	117.583	16·6
1900—910	1,531.210	9·1	84.476	10·2

II.

Évtized	A Magyar Birodalom			
	összlakóinak szaporodása		zsidóinak szaporodása	
	szám	%	szám	%
1869—80	229.804	14·8	84.673	15·3
1880—90	1,724.532	10·9	92.028	14·4
1890—900	1,658.549	9·5	115.912	15·8
1900—910	1,764.147	9·2	72.204	8·5

E hiteles táblázatok teljesen eloszlatják a hazai zsidóság természetellenesen rohamos szaporodása felől elterjedt babonát. Ugy az abszolut, mint a viszonylagos számok azt bizonyítják, hogy a hazai zsidóság mozgalmi adatai ugyanazon ható törvények alatt szélsőségekbe való csapás nélkül egyazon arány medrében maradtak félszázadon át. Sőt, a hivatalos közlemények az utolsó évtizedekben a zsidók természetes szaporodásának feltünő hanyatlását emelik ki (*Vargha* Gyula, Magyar Statisztikai Közlemények. Uj sorozat; 32. kötet. *Buday* László, Magyar Statisztikai Közlemények. Uj sorozat; 50. kötet), s ami a zsidóknak bevándorlás által történt gyarapodását illeti, arra nézve maga a legilletékesebb tényező, *Buday* László, az Orsz Statisztikai Hivatal igazgatója jelenti ki a Statisztikai Közlemények új sorozata 64. kötetének 60. lapján: „Azt az általánosan elterjedt nézetet, hogy a zsidóság főképpen bevándorlás útján gyarapszik, népszámlálási és népmozgalmi adataink összevetése egyáltalán nem igazolja, sőt 1880 óta azt látjuk, hogy az izraeliták kivándorlási vesztesége állandóan nagyobb, mint a többi felekezeté. Volt ugyanis a kivándorlási veszteség százalékban:

1880—1890-ben izraelitáknál 5.9%, összlakosságnál 1.3%
1890—1900-ban izraelitáknál 2.3%, összlakosságnál 1.0%
1900—1910-ben izraelitáknál 5.8%, összlakosságnál 3.4%

Persze volt bevándorlás is, még pedig Galiciából, de jellemző, hogy az elterjedt babonával szemben a hivatalos megállapitás nem a galiciai

zsidók bevándorlása arányának feltűnő számát emeli ki, hanem a galiciai katholikusok nagyarányú betelepülését. Maga *Buday* írja i. k. 37. lapján: „Galiciaiak bevándorlása folytán növekedett meg jelentékenyen a külföldiek száma Szepes vármegyében, hol a lakosság 5.31%-a idegen. Sárosban és Zemplénben kisebb ugyan az arányszám, 3.74%, illetve 2.95%, de mindkét megyében és a szomszédos Ungban is erősen növekedett. Már az előző népszámlálás alkalmával rámutattunk arra, hogy ez a galiciai bevándorlás főképen mezőgazdasági jellegű és az amerikai kivándorlás által legrégebben sújtott vármegyékben a gazdasági munkaerő pótlására irányul. Zemplén vármegyében már két község van, Göröginye és Topolóka, melyben a galiciaiak, leginkább római katholikus lengyelek többségben vannak. A galiciaiak bevándorlása már a 80-as évek óta tart és számuk 1880. óta a határszéli négy megyében így alakul:

	1880	*1890*	*1900*	*1910*
Sáros	228	1.704	3.852	5.822
Szepes	733	1.512	4.855	6.805
Ung	74	215	1.154	2.153
Zemplén	554	1.621	5.228	8.926
	1.639	5.052	15.089	23.706

Bizonyára akadt Galiciából származó zsidó bevándorló is, ha nem is olyan mennyiségben, mely a hivatalos statisztikai arányszám megállapítását igényelte volna, de a köztudat galiciaiaknak minősítette az északkeleti vármegyék mindazon

zsidóit, kik konzervativ vallásos világnézletükkel, külső ruházatuk hagyományairól sem mondtak le, noha nyelvük és műveltségük magyar volt. Hiszen jellemző, hogy e galiciaiaknak vélt zsidók voltak azok, kik a nemzetiségi vidékeken a magyarság arányát javították s akik ugyancsak növelték azt az arányszámot, mely a zsidókat első helyre állí≈totta a hazai felekezetek közt a magyar anyanyel≈vűek és az írni≈olvasni tudók sorában. Magyar anyanyelvű volt felekezetek szerint százalékban kifejezve 1910-ben: Róm. kath. 54.42, Görög kath. 15.04, Református 98.18, Ág. hitv. evang. 31.22, Görög keleti 1.87, Unitárius 98.60, Zsidó 75.66. Az írni≈olvasni tudók sorában pedig a magyar mű≈velődésből az egyes felekezetek következő száza≈léka vette ki részét az 1910. évben: Róm. kath. 60.9, Görög kath. 27.8, Református 68.6, Ág. hivt. evang. 73.3, Görög keleti 34.8, Unitárius 62.2, Zsidó 74.9.

Csak dícséretére válhat a magyar zsidóság≈nak, hogy a hazai kultúrába való beleolvadásnak ilyen tanújelét adhatta, de nem állapodott meg a hazai művelődés első elemeinél, a nyelvi tudásnál és az írás≈olvasás fokán, hanem minden erejével magasabb művelődésre is törekedett s az országos népességi számarányt messze túlhaladó százalékban merített a magyar művelődést árasztó középisko≈lák és egyetemek kultúrájának forrásaiból. A bu≈dapesti középiskolákban már az emancipáció előtt is meglepő nagy számban volt zsidó vallású ta≈nuló. *Luther* Nándor tankerületi főigazgatónak a Közoktatás 1887. év március havi számában kö≈zölt összeállítása szerint a budapesti középisko≈

lákban már 1861=ben 1318 keresztény tanulóval szemben 314 zsidó volt a gimnáziumokban és 677 reáliskolai keresztény tanulóval szemben 130 volt a zsidó. S e számarány 1861 óta, a nemzeti újraéledés korától kezdve folyton emelkedett. 1867=ben, az emancipáció évében 1973 keresztény tanuló mellett 576 zsidó volt a gimnáziumokban és 896 keresztény tanulóval szemben 213 zsidó volt a reáliskolákban. *Luther* összegezése szerint húsz év alatt, 1861=től 1880=ig a budapesti gimnáziumok=ban 33.937 tanuló közt 14.344, a reáliskolákban pe=dig 30.527 tanuló közt 8.783 volt a zsidó. Tekinté=lyes arány, mely nemcsak a fővárosi iskolákban maradt meg, hanem az ország összes középisko=láiban is mutatkozik, minek bizonvítására közöl=jük itt az Országos Statisztikai Hivatalnak 1894—1913=ig terjedő húsz évi kimutatását:

Gimnáziumok.

Év	A tanulók összes száma	Izraelita	%
1894	39268	6895	17·50
1895	40483	7230	17·86
1896	42407	7613	17·95
1897	43618	7965	18·27
1898	45263	8440	18·65
1899	46877	8972	19·14
1900	48353	9340	19·31
1901	49434	9681	19·59
1902	50473	10016	19·84
1903	51619	10269	19·89
1904	52556	10580	20·13
1905	53070	10768	20·29
1906	54199	11026	20·38
1907	55756	11422	20·5
1908	56265	11387	20·3
1909	57612	11460	19·9
1910	58766	11534	19·6
1911	60613	11731	19·4
1912	61913	11790	19.0
1913	63592	12089	19·0

Reáliskolák.

Év	A tanulók összes száma	Izraelita	%
1894	8674	3264	37·63
1895	8899	3365	37·81
1896	9309	3570	38·35
1897	9539	3682	38·61
1898	9413	3660	38·88
1899	9564	3807	39·81
1900	9669	3779	39·08
1901	9868	3869	39·21
1902	10023	3866	38·57
1903	9881	3810	38·56
1904	9645	3627	37·61
1905	9419	3441	36·53
1906	9540	3429	35.9
1907	9757	3450	35·3
1908	9881	3524	35·6
1909	10087	3591	35·6
1910	10410	3702	35·6
1911	10688	3830	35·9
1912	11074	3975	35·9
1913	11629	4108	35·3

Ugyanezt a magas arányt látjuk az egyeteme-ken is. *Matlekovits,* Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor című gyűjteményes könyvének II. kötetében közli az egyetemek hallgatóinak létszámát 1867-től 1895-ig, mely kimutatás szerint a budapesti egye-temen 1867-ben 1885 összlétszámban 335 volt a zsidó, 1895-ben 4407 hallgató közt már 1304 volt zsidó vallású; a kolozsvári egyetemen az 1872. ala-pítási évben 269 hallgató közt csak 4 zsidó volt, 1895-ben pedig 702 közt már 46; a József műegye-temen 1871-ben 511 hallgató közt 50 volt a zsidó, holott 1895-ben 1136 közt már 455.

A millennáris évben, mely egyben a magyar zsidóság recepciós korszakának kezdete, jelentke-zett ezen eredmény, melyen a kövekező két év-tized kulturális törekvése épült fel, s amelyről az Országos Statisztikai Hivatal által összeállított kö-vetkező részletes kimutatás nagyon tanulságos és beszédes képet nyújt:

M. kir. tud. egyetem Budapest.

	A tanulók összes száma	A tanulók vallásra nézve						
		Róm. kath.	Gör. kath.	Gör. kel	Ág. h ev.	Ref.	Unit	Izr.
1897								
Jog- és áll. tud. kar	2868	1268	53	121	260	346	14	806
Orvostud. kar	707	202	10	22	65	51	1	356
Bölcsészeti kar	557	271	16	14	81	78	—	97
Gyógyszerész tanf.	113	66	4	2	12	12	—	17
1898								
Jog- és áll. tud. kar	3069	1298	80	125	276	389	17	884
Orvostud. kar	674	189	11	30	57	55	—	332
Bölcsészeti kar	629	324	12	12	89	88	1	103
Gyógyszerész tanf.	127	69	2	1	10	17	—	28
1899								
Jog- és áll. tud. kar	3274	1384	68	124	252	395	15	1036
Orvostud. kar	622	181	9	31	52	50	—	299
Bölcsészeti kar	737	370	17	18	100	95	—	137
Gyógyszerész tanf.	119	52	2	4	15	17	—	29
1900								
Jog- és áll. tud. kar	3395	1536	69	94	216	364	15	1101
Orvostud. kar	573	142	5	31	67	36	1	291
Bölcsészeti kar	827	417	23	22	103	110	—	152
Gyógyszerész tanf.	126	62	3	5	10	17	—	29
1901								
Jog- és áll. tud. kar	3235	1468	72	139	244	391	16	905
Orvostud. kar	587	175	6	26	59	38	—	283
Bölcsészeti kar	950	507	21	33	78	81	1	229
Gyógyszerész tanf.	132	69	4	6	18	20	—	15
1902								
Jog- és áll. tud. kar	3387	1592	53	86	190	347	5	1112
Orvostud. kar	634	199	12	24	62	39	—	298
Bölcsészeti kar	1112	537	28	36	109	112	2	287
Gyógyszerész tanf.	136	58	4	2	15	18	—	39

M. kir. tud. egyetem Budapest.

	A tanulók összes száma	A tanulók vallásra nézve						
		Róm kath	Gör. kath	Gör. kel.	Ág.h ev	Ref.	Unit	Izr.
1903								
Jog- és áll. tud. kar	3331	1554	61	81	209	383	7	1035
Orvostud. kar	700	208	15	33	76	50	—	318
Bölcsészeti kar	1293	615	32	44	123	126	3	349
Gyógyszerész tanf.	130	56	5	2	15	15	—	37
1904								
Jog- és áll. tud. kar	3392	1405	49	79	937	384	13	1224
Orvostud. kar	780	189	12	33	72	71	—	403
Bölcsészeti kar	1436	715	30	32	124	151	—	373
Gyógyszerész tanf.	157	75	1	4	9	21	—	47
1905								
Jog- és áll. tud. kar	3313	1439	39	53	239	358	8	1175
Orvostud. kar	930	242	18	46	73	70	—	480
Bölcsészeti kar	1349	684	28	26	135	141	1	334
Gyógyszerész tanf.	171	76	—	4	14	15	1	60
1906								
Jog- és áll. tud. kar	3345	1468	59	89	191	350	10	1176
Orvostud. kar	1095	302	20	46	83	83	—	561
Bölcsészeti kar	1349	711	32	19	134	159	—	294
Gyógyszerész tanf.	196	77	2	6	22	26	—	62
1907								
Jog- és áll. tud. kar	3243	1489	49	60	193	321	9	1119
Orvostud. kar	1291	352	24	55	94	96	—	670
Bölcsészeti kar	1287	729	23	20	115	151	—	251
Gyógyszerész tanf.	253	100	2	5	18	28	—	100
1908								
Jog- és áll. tud. kar	3222	1365	60	105	250	331	11	1099
Orvostud. kar	1430	403	27	56	106	95	3	738
Bölcsészeti kar	1226	652	25	16	120	177	2	233
Gyógyszerész tanf.	257	104	3	5	17	21	1	106

M. kir. tud. egyetem Budapest.

	A tanulók összes száma	A tanulók vallásra nézve						
		Róm kath.	Gör. kath.	Gör. kel.	Ág.h ev.	Ref.	Unit.	Izr.
1909								
Jog- és áll. tud. kar	3278	1431	62	103	241	362	7	1071
Orvostud. kar	1688	481	42	70	124	123	3	844
Bölcsészeti kar	1161	616	24	23	128	167	1	201
Gyógyszerész tanf.	268	103	5	10	16	32	—	102
1910								
Jog- és áll. tud. kar	3371	1512	66	86	238	370	11	1087
Orvostud. kar	1863	497	35	90	145	149	3	942
Bölcsészeti kar	1144	596	36	32	119	136	4	220
Gyógyszerész tanf.	281	113	3	5	13	37	—	110
1911								
Jog- és áll. tud. kar	3249	1578	47	77	225	355	12	952
Orvostud. kar	2120	572	45	96	154	151	4	1094
Bölcsészeti kar	1078	579	34	21	102	152	5	185
Gyógyszerész tanf.	316	120	1	5	16	44	—	130
1912								
Jog- és áll. tud. kar	3049	1502	48	80	201	323	24	867
Orvostud. kar	2403	789	51	124	142	188	8	1097
Bölcsészeti kar	1073	581	34	34	124	127	10	159
Gyógyszerész tanf.	338	130	3	5	31	47	—	121
1913								
Jog- és áll. tud. kar	2905	1482	48	64	177	353	11	766
Orvostud. kar	2717	773	66	134	169	233	3	1335
Bölcsészeti kar	1076	597	33	30	122	110	6	175
Gyógyszerész tanf.	321	135	5	5	21	39	—	116

M. kir. tud. egyetem Kolozsvár.

	A tanulók összes száma	A tanulók vallásra nézve						
		Róm kath.	Gör. kath.	Gör. kel.	Ág.h. ev.	Ref.	Unit	Izr.
1897								
Jog- és áll. tud. kar	383	162	34	14	27	97	30	19
Orvostud. kar	112	23	17	9	10	31	4	18
Bölcsészeti kar	133	45	1	4	16	60	6	1
Mennyiség és termtt. kar	65	31	2	5	7	17	3	—
Gyógyszerészi tanf.	33	20	2	2	2	3	—	—
1898								
Jog- és áll. tud. kar	446	169	45	20	33	119	31	29
Orvostud. kar	106	21	14	10	15	28	4	14
Bölcs. nyelv és törtt. kar	163	56	4	—	14	78	8	3
Mennyiség és termtt kar	80	37	1	4	8	25	4	1
Gyógyszerészi tanf.	38	20	4	2	4	2	2	4
1899								
Jog- és áll. tud. kar	635	227	69	34	53	154	37	61
Orvostud. kar	94	17	15	7	13	24	2	16
Bölcs. nyelv és törtt. kar	180	60	7	4	13	86	8	2
Mennyiség és termtt. kar	96	43	—	—	15	34	1	3
Gyógyszerészi tanf.	44	19	4	2	4	8	2	5
1900								
Jog- és áll. tud. kar	674	252	66	32	58	150	31	85
Orvostud. kar	94	22	10	8	13	20	3	18
Bölcs. nyelv és törtt. kar	2C4	62	9	3	28	82	16	4
Mennyiség és termtt. kar	85	36	2	2	8	33	2	2
Gyógyszerészi tanf.	42	10	1	2	11	14	—	4
1901								
Jog- és áll. tud. kar	817	312	83	36	60	189	31	106
Orvostud. kar	96	21	13	4	10	25	5	18
Bölcs. nyelv és törtt. kar	207	55	4	1	27	100	18	2
Mennyiség és termtt. kar	84	36	2	1	12	28	1	4
Gyógyszerészi tanf.	36	15	1	2	8	6	1	3
1902								
Jog- és áll. tud. kar	950	344	81	53	70	237	37	128
Orvostud. kar	106	20	14	7	17	30	4	14
Bölcs. nyelv és törtt. kar	234	59	8	1	34	105	22	5
Mennyiség és termtt. kar	94	41	2	—	13	33	3	2
Gyógyszerészi tanf.	48	13	3	3	10	6	1	12

M. kir. tud. egyetem Kolozsvár.

	A tanulók összes száma	A tanulók vallásra nézve						
		Róm kath.	Gör. kath.	Gör. kel	Ág h. ev.	Ref.	Unit.	Izr.
1903								
Jog- és áll. tud. kar	1061	377	96	46	96	258	48	148
Orvostud. kar	124	30	13	15	16	31	3	16
Bölcs. nyelv és törtt. kar	236	59	4	3	33	112	21	4
Mennyiség és termtt. kar	120	49	2	2	14	45	4	4
Gyógyszerészi tanf.	55	17	3	4	5	9	—	17
1904								
Jog- és áll. tud. kar	1295	497	98	71	87	262	46	234
Orvostud. kar	118	33	13	15	12	25	3	17
Bölcsészeti kar	253	76	2	2	28	121	21	3
Mennyiség és termtt. kar	125	53	2	2	15	43	6	4
Gyógyszerészi tanf.	64	22	6	9	7	6	—	14
1905								
Jog- és áll. tud. kar	1529	562	108	71	109	301	48	328
Orvostud. kar	135	33	13	8	20	31	1	29
Bölcsészeti kar	289	94	6	5	22	132	26	4
Mennyiség és termtt. kar	125	52	4	2	15	41	5	6
Gyógyszerészi tanf.	67	19	6	5	13	8	—	19
1906								
Jog- és áll. tud. kar	1539	559	107	77	106	331	43	316
Orvostud. kar	176	43	9	14	28	46	2	33
Bölcsészeti kar	290	93	10	4	25	128	20	10
Mennyiség és termtt. kar	114	47	4	1	16	35	3	8
Gyógyszerészi tanf.	82	33	3	3	11	13	1	18
1907								
Jog- és áll. tud. kar	1457	525	110	68	97	326	52	278
Orvostud. kar	211	51	11	15	33	48	5	48
Bölcsészeti kar	273	95	7	3	33	109	17	9
Mennyiség és termtt. kar	108	48	5	1	10	32	6	6
Gyógyszerészi tanf.	82	30	6	2	8	22	—	14
1908								
Jog- és áll. tud. kar	1407	471	105	76	90	343	58	264
Orvostud. kar	240	60	14	14	39	47	7	58
Bölcsészeti kar	284	79	8	4	37	124	21	11
Mennyiség és termtt. kar	109	46	6	2	18	25	7	5
Gyógyszerészi tanf.	88	20	5	3	11	19	2	19

M. kir. tud. egyetem Kolozsvár.

	A tanulók összes száma	A tanulók vallásra nézve						
		Róm. kath.	Gör kath.	Gör. ev	Ág.h ev.	Ref	Unit	Izr.
1909								
Jog- és áll. tud. kar	1362	484	102	80	88	341	58	209
Orvostud. kar	276	69	13	21	43	56	8	65
Bölcsészeti kar	251	78	14	2	33	100	19	5
Mennyiség és termtt. kar	109	46	9	2	21	23	5	3
Gyógyszerészi tanf.	80	28	4	6	4	19	3	16
1910								
Jog- és áll. tud. kar	1265	442	99	89	70	352	45	168
Orvostud. kar	487	138	47	46	55	104	14	83
Bölcsészeti kar	185	65	5	5	19	64	23	4
Mennyiség és termtt. kar	80	31	4	3	11	24	5	2
Gyógyszerészi tanf.	107	28	6	6	5	25	2	23
1911								
Jog- és áll. tud. kar	1370	469	113	94	103	350	42	199
Orvostud. kar	343	100	23	36	40	61	9	73
Bölcsészeti kar	195	71	6	5	17	73	19	4
Mennyiség és termtt. kar	91	35	6	1	16	28	4	1
Gyógyszerészi tanf.	108	45	9	3	15	15	3	18
1912								
Jog- és áll. tud. kar	1413	493	113	111	83	369	34	210
Orvostud. kar	388	106	34	33	48	78	8	80
Bölcsészeti kar	188	66	6	6	24	62	22	2
Mennyiség és termtt. kar	78	31	5	3	10	24	3	2
Gyógyszerészi tanf.	90	41	4	2	10	15	1	17
1913								
Jog- és áll. tud. kar	1373	465	120	81	94	353	48	211
Orvostud. kar	323	91	15	28	44	64	6	73
Bölcsészeti kar	216	76	8	2	32	74	17	7
Mennyiség és termtt. kar	88	32	7	—	15	25	6	3
Gyógyszerészi tanf.	110	42	7	6	12	22	4	17

Jogakadémiák.

	A tanulók összes száma	A tanulók vallásra nézve						
		Róm. kath	Gör. kath.	Gör. kel.	Ág. h. ev.	Ref.	Unit.	Izr.
1897	1180	465	69	53	112	349	—	132
1898	1266	517	93	54	113	345	—	144
1899	1327	572	86	37	113	358	—	161
1900	1467	620	91	61	146	360	—	189
1901	1559	656	97	66	148	349	—	243
1902	1516	646	84	57	133	327	—	269
1903	1645	694	77	60	148	384	—	282
1904	1749	736	86	50	183	379	—	315
1905	1618	677	78	67	148	360	—	288
1906	1594	699	75	62	151	317	2	288
1907	1547	654	63	82	142	331	2	273
1908	1506	639	57	72	150	294	2	292
1909	1453	638	56	55	141	296	2	265
1910	1403	614	59	51	149	283	1	246
1911	1380	577	80	41	150	292	3	237
1912	1386	582	84	32	151	307	2	228
1913	1350	592	88	34	139	301	5	187

Kir. József műegyetem Budapest.

	A tanulók összes sz.	A tanulók vallásra nézve							
		Róm. kath	Gör. kath.	Gör. kel.	Ág. h ev.	Ref	Unit.	Izr.	Izr.%
1897	1120	397	4	11	142	140	1	425	—
1898	1248	452	8	16	146	137	2	487	—
1899	1365	505	13	19	148	127	3	550	—
1900	1570	534	12	27	155	141	3	698	44·46
1901	1555	516	17	37	118	192	2	683	43 64
1902	1564	533	13	31	159	134	2	700	44·76
1903	1467	508	8	37	129	105	1	679	46·28
1804	1343	483	7	35	108	91	4	608	45·27
1905	1273	454	5	38	118	86	4	563	44·23
1906	1233	480	6	24	119	97	4	502	40·71
1907	1253	491	3	37	109	101	6	506	40·4
1908	1300	498	2	31	128	111	5	525	40·4
1909	1349	556	2	32	127	126	8	497	36·9
1910	1508	596	8	44	154	150	9	546	36·2
1911	1676	686	13	48	146	199	6	577	34·4
1912	1868	806	24	50	167	225	10	585	31·3
1913									
Vegy. és egy. oszt.	146	55	—	3	15	18	2	53	—
Épit. szak »	265	107	1	6	19	29	1	102	—
Mérnöki szak »	882	322	14	41	58	73	2	370	—
Gép. mér. » »	822	430	13	16	105	98	10	150	—
1913. összesen	2115	914	28	66	197	218	15	675	32·5

De hát középiskolák és egyetemek látogatására irányuló ily nagyarányú vágyakozás nemcsak kultúrára való törekvést jelent, hanem tudományos pályára való készülést is, s bár mindenkinek, még elfogult szemekkel nézve is, el kellett ismernie, hogy a magyar-zsidó ifjúság a magyar iskolákban csak a magyar kultúra szolgálatára nevelődik, mégis szemet szúrt gazdasági vonatkozásai következtében a magyar zsidóknak a tudományos pályákon történt elhelyezkedése. Érvényesülni csak a szabad pályákon voltak képesek, mint orvosok, ügyvédek, mérnökök, de a tisztviselői pályán, ahol kinevezés, vagy választás adja a kenyeret és tisztséget, ott az állam, megye és város híven őrködött mindig azon, hogy ki ne lendüljön zsidó javára az országos népesedési számarány.

Az értelmi pályákon működőkről az Országos Statisztikai Hivatal az 1910-ik évről a következő hivatalos kimutatást adja, melyből világosan látható, hogy csak a szabadfoglalkozásokban helyezkedhettek el a zsidók képesítettségük arányában, holott a közszolgálatban a népesedési arány sem juttatott számukra kellő működési teret.

Közszolgálatban:

állami tisztviselők:	13.017	összlétszámban	720	zsidó
állami díjnokok:	1.827	„	90	„
Vármegyei tisztv.:	4.094	„	100	„
Vármegyei dijnokok:	933	„	31	„
Thj. városi tisztv.:	4.319	„	252	„
Thj. városi díjn.:	786	„	26	„
Rt. városi tisztv.:	2.771	„	160	„

Rt. városi díjn.:	622	összlétszámban	20	zsidó
Közs. s körjegyzők:	5.313	„	228	„
Segédjegyzők:	3.099	„	217	„
Egyéb közs. tisztv.:	1.353	„	90	„
Községi djnokok:	2.410	„	179	„
Követek, konzulok, konzulát. tisztv.:	56	„	6	„

Bíróságnál:

Bírák:	2.646	összlétszámban	108	zsidó
Ügyészek:	247	„	3	„
Bírósági tisztv.:	4.933	„	344	„
Bírós. díjn..:	1.938	„	106	„
Fogházi tisztv.:	180	„	9	„
Fogházi díjn.:	20	„	—	„
Közjegyzők:	300	„	16	„
Közjegyzősegédek:	172	„	12	„
Közjegyzői díjn..:	354	„	44	„
Ügyvédek:	*6.743*	„	*3.049*	„
Ügyvédjelöltek:	4.364	„	1.900	„
Ügyvédi irn.:	2.388	„	529	„

Tanügy:

Kisdedóvók:	2.307	tanerő	közt	57	zsidó
Elemi iskola:	32.547	„	„	1.610	„
Iparosinas iskola:	37	„	„	2	„
Felső nép- és polgári iskola:	2.770	„	„	344	„
Óvó és tanítóképző:	542	„	„	17	„
Felsőbb leányisk.:	442	„	„	26	„
Középiskolák:	3.859	„	„	246	„
Főiskolák:	687	„	„	28	„

Főiskolai segédek:	280 tanerő	közt	33	zsidó
Gazdasági iskola:	254 „	„	—	„
Bányászati iskola:	1 „	„	—	„
Ipariskola:	315 „	„	21	„
Keresk. iskola:	385 „	„	109	„
Egyéb szakiskola:	417 „	„	79	„

Közlekedés:

Vasúti tisztv.	10.864	összlétszámban	2.158	zsidó
Posta=távirda=telefon tisztv.:	7.095	„	576	„
Egyéb tisztv.:	2.665	„	415	„
Vasúti szolga:	91.479	„	1.755	„
Posta stb. szolga és segédszem.	12.417	„	115	„
Egyéb közleked. segédszem.	30.382	„	1.369	„

Közegészségügy:

Hatósági orvosok:	2.190	közt	898	zsidó
Kórházi orvosok:	921	„	364	„
Betegpénztári orvosok:	370	„	144	„
Magánorvosok	2.084	„	1.295	„
Gyógyszertártulajdonos:	1.949	„	282	„
Gyógyszerészsegéd:	2.283	„	552	„
Állatorvosok:	1.285	„	514	„
Szülésznők:	13.031	„	757	„

Irodalom=Művészet:

Magántudós és író	175	közt	42	zsidó
Szerkesztő és hirlapíró:	1.214	„	516	„
Festőművész:	649	„	107	„

Szobrász:	138	közt	24	zsidó
Énekművész:	288	„	94	„
Zeneművész:	508	„	78	„
Színész:	2.007	„	453	„

Az értelmiségi foglalkozásokon kivüli egyéb kenyérkereseti ágakról a Magyar Statisztikai Közlemények új sorozatának 56. kötete a következő hivatalos kimutatást közli:

Őstermelés:

Nagybirtokos, Középbirtokos, Kisbirtokos, Kertész: 2,237.207 összlétszám közt 13.131 a zsidó.

Gazd. tisztviselő:	9.611	összlétszámból	2.553	zsidó
Gazd. cseléd:	484.771	„	737	„
Mezőg. munkás:	938.998	„	2.270	„
Kert. munkás:	11.837	„	12	„

Erdészet:

Önálló:	346	összlétszámból	21	zsidó
Tisztviselő:	1.735	„	87	„
Segédszemélyzet:	46.448	„	369	„

Bányászat:

Önálló:	360	összlétszámból	11	zsidó
Tisztviselő:	1.538	„	267	„
Segédszemélyz.:	63.278	„	85	„

Kereskedelem és hitel:

Önálló:	98.150	összlétszámból	59.832	zsidó
Tisztviselő:	37.312	„	20.475	„
Segédszem.:	89.426	„	29.637	„

Ipar:

	Összlétszám		Zsidó	
	Önállók	Segédsz.	Önállók	Segédsz.
Asztalos:	54.507	87.421	1.329	1.942
Borbély:	9.669	12.743	350	334
Cipész:	60.933	61.070	5.422	3.291
Korcsmáros:	29.562	28.145	12.343	5.669
Kovács:	36.741	103.357	785	3.296
Kőmíves:	16.766	64.178	103	99
Könyvnyomdász:	919	11.959	534	2.701
Mészáros:	12.919	17.839	3.110	2.115
Molnár:	11.373	26.612	466	423
Pék:	4.718	13.396	1.152	1.663
Szabó:	25.596	38.848	5.386	6.143
Szücs:	4.450	3.496	269	314
Takács:	4.022	8.063	52	101
Egyéb iparágak:	79.649	261.488	10.691	15.414

*

Számokat közöltünk; rideg, hivatalos, hiteles számokat, melyekhez magyarázatot fűzni fölösleges. Beszélnek maguk a számok s bizonyítják, hogy a közszolgálatban, választás és kinevezéstől függő pályákon alig helyezkedhettek el a zsidók csak az országos népesedési arányszámban is, holott a szabad pályákon, mint orvosok, ügyvédek, kereskedők, iparosok teljes mértékben kivették részüket az ország gazdasági és kulturális föllendítéséből.

*

Számokat közöltünk, beszédes számokat, melyek épp úgy a mesék birodalmába utasítják a magyar zsidók bevándorlás által történt és ugrásszerű elszaporodásáról s a közpályákon való térfoglalásáról hangoztatott jelszavakat, mint ahogy hazai földön lefolyt ezeréves történetük tárgyilagos feltárása igazolja, hogy nem minapában szerzett, de ezeréves történeti jogok fűzik a magyar röghöz, mely iránt táplált hűséges ragaszkodásuk tudással, szorgalommal, becsülettel tanusította, hogy minden korban az ország lakosainak értékes elemei közé tartoztak.

Ezer éven át lefolyt változatos sorsukat mindig gazdasági versengés irányította s jelölte meg elhelyezkedésük lehetőségét, de bármiként forgott is a történet kereke, nem találunk az ezeréves úton egyetlen mozzanatot sem, mely a magyar zsidóknak hazaellenes, társadalomra káros, embert rontó törekvéséről tudna beszámolni.

Sőt, az utolsó század fejlődése s történeti kialakulásában gyökerező elhelyezkedésük az egyéni értékek olyan bőségét hozta napfényre, mely szemmelláthatólag árasztotta a gazdasági és kulturális fellendülés áldásait az országra. Talán túlsok az egyéni érték, talán nyomasztóan terhes a nevek sokasága, de nevek, súlyos nevek, nem az ismeretlenség sötétjéből kierőszakolt, hanem valamennyije köztudatban élő ismert név, melynek viselője becsületére válik az országnak. Ezek a magyar zsidóság képviselői, ezekre gondol országvilág, ha magyar zsidóról esi

meg a magyar zsidóság értékének, törekvéseinek, közhasznú tevékenységének igazi ét.

Szembeszökött a sok érték s egyre feszült a versenyerő, mely a világháború kitörésével fékét szakította, akadály nélkül szabadon csapongha- tott s a világégés megszüntével lángba borította az országot.

TARTALOM:

III. RÉSZ.

A jogegyenlőség fenntartásáért folytatott küzdelmek kora. 1867—1914.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 062930836